

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
УКРАЇНСЬКЕ ГЕОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО
ГЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Історія української географії

ВИПУСК

27

2013

ТЕРНОПІЛЬ

ББК 26.890 (4 Укр) Г
І-90

Редакційна колегія:

Шеф-редактор: Шаблій О. І. – д. з. н., проф. (Львів)

Редактор: Заставецька О. В. – д. з. н., проф. (Тернопіль)

Відповідальний секретар: Дітчук І. Л. (Тернопіль)

Члени редакційної колегії:

Заставецький Т. Б. – к. з. н., доц. (Тернопіль)

Ковальчук І. П. – д. з. н., проф. (Київ)

Нагірна В. П. – д. з. н., пр. н. сп. (Київ)

Немець Л. М. – д. з. н., проф. (Харків)

Олійник Я. Б. – д. з. н., проф. (Київ)

Пістун М. Д. – д. з. н., проф. (Київ)

Позняк С. П. – д. з. н., проф. (Львів)

Руденко В. П. – д. з. н., проф. (Чернівці)

Сивий М. Я. – д. з. н., проф. (Тернопіль)

Стебельський І. Б. – проф. (Вінсор, Канада)

Топчієв О. Г. – д. з. н., проф. (Одеса)

Царик Л. П. – д. з. н., проф. (Тернопіль)

Шищенко П. Г. – д. з. н., проф. (Київ)

*Друкується за рішенням Вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
Вченої ради Українського географічного товариства
та Географічної комісії Наукового товариства імені Шевченка в Україні*

Постановою президії ВАК України № 1-05/7 від 10 листопада 2010 р. часопис “Історія української географії” включений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі “географічні науки” (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2010. – № 12. – С. 5-9).

І-90 **Історія української географії.** Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. — Тернопіль, 2013. — Випуск 27. — 166 с.

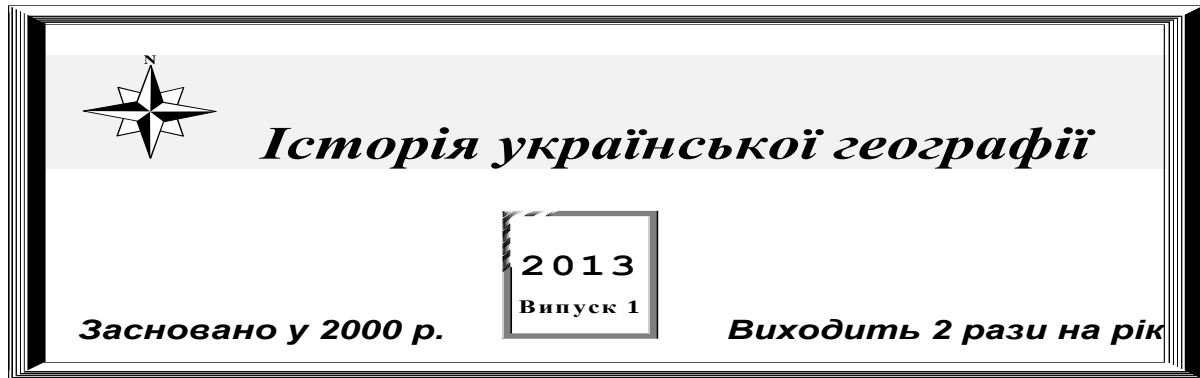
ББК 26.890 (4 Укр) Г

Більшість статей, опублікованих у даному випуску часопису, є розширеним варіантом доповідей, які були виголошені на Всеукраїнському науковому семінарі “Географічні і міждисциплінарні проблеми львовознавства”, присвяченому 120-річчю від народження видатної української ученої-географа та історика, доктора філософії Олени Степанів (Львів, 20 грудня 2012 р.). Погляд редколегії часопису не завжди збігається з позицією авторів опублікованих матеріалів. Автори повністю відповідають за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, дат та інших відомостей.

**Це число часопису редколегія присвячує
120-літньому ювілею доктора географії,
видатного львовознавця**

**ОЛЕНИ СТЕПАНІВ
(1892 – 1963)**

Зміст

Віхи

Олег Шаблій. Львовознавство: підходи, аспекти, проблеми.....8

Постаті

Олег Шаблій. Віденський період життя і творчості Олени Степанів (до 120-річчя від дня народження ученої).....15

Наукові школи та центри

Ярослав Олійник, Сергій Шевчук. Наукові школи як об'єкт дослідження в історії географії.....23

Крає- і країнознавство

Любов Шевчук. Проблеми розвитку метрополійних функцій Львова.....33

Ігор Мельник. Галичина та її межі у часі й просторі.....38

Микола Назарук. Соціально-історичні дослідження у сфері львовознавства.....47

Віталій Дубина. Розвиток Львова за Генеральним планом 2011 – 2025 рр.....53

Юрій Кисельов. Порівняльно-геософічні аспекти геоурбаністики (на прикладах міст Львів і Луганськ).....56

Мирослав Білецький, Любов Котик. Використання праці О. Степанів “Сучасний Львів” у львовознавчих дослідженнях.....58

Натургеографічні та геоекологічні студії

Олег Шаблій. Природні умови Львова і Підльвів'я.....62

Володимир Кучерявий. Урбоекологічний аналіз міста Львова.....72

Юрій Зінко, Юлія Зінко. Естетична оцінка рельєфу міста Львова: природничо-географічні, образотворчі та візуальні аспекти77

Ярослав Івах. Еколого-географічні особливості природокористування у басейні річки Полтви.....89

Антропогеографічні дослідження

<i>Галина Сохоцька. Оцінка суспільно-географічного положення як фактору розвитку соціально-економічних зв'язків (регіональний аспект: Львівщина та південно-східний регіон Польщі).....</i>	93
<i>Ірина Вовк. Суспільно-географічні аспекти інноваційної діяльності промислових підприємств Львівської області.....</i>	103
<i>Ганна Наконечна, Мирослава Книш. Економічна безпека Львова у загально-обласному вимірі.....</i>	109
<i>Мирослава Влах, Тарас Кравець. Напрями розвитку сільського господарства приміської зони Львова.....</i>	115
<i>Іван Рудакевич. Історико-географічні аспекти розвитку електричного транспорту міста Львова.....</i>	122
<i>Тетяна Карпа, Марія Мирош. З історії формування політичної та електоральної активності на Львівщині.....</i>	126
<i>Тетяна Біла. Етапи розвитку рекреації і туризму приміської зони міста Львова (від XIV до середини XX ст.).....</i>	132

Картографічні сюжети

<i>Іван Ровенчак. Місто Львів на географічних картах XIV ст.....</i>	143
<i>Олег Шаблій, Олександра Вісьтак. Комплексний атлас Львова – унікального великого міста України: здобутки і проблеми реалізованого проекту.....</i>	150

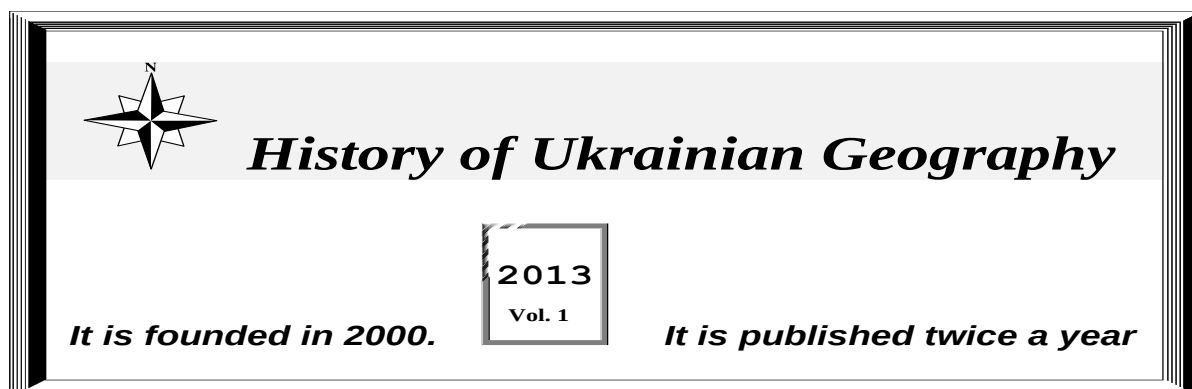
Хроніка. Факти. Проекти

<i>Руслан Підставка. Новий міжнародний туристичний продукт “Шлях Гедиміновичів”.....</i>	157
--	-----

Ювілеї та номінації

<i>Професору Миколі Пістуну – 80.....</i>	159
<i>Професору Ярославу Олійнику – 60.....</i>	160
<i>Професору Ользі Заставецькій – 60.....</i>	161

Наші автори.....	163
-------------------------	-----

Contents

Landmarks

Oleh Shablii. L'viv studies: approaches, aspects, problems.....8

Personalities

Oleh Shablii. Life and creativity of Olena Stepaniv: The Vienna period (upon the 120th anniversary of her birth).....15

Academic Schools and Centres

Yaroslav Oliynyk, Serhiy Shevchuk. Scientific school as a research object in the history of geography.....23

Regional Ethnography and Country Studies

Lyubov Shevchuk. Problems of development of metropolitan functions of L'viv33

Ihor Melnyk. Halychyna and its borders in time and space.....38

Mykola Nazaruk. Socio-historical research in L'viv studies.....47

Vitaliy Dubyna. Prospects for the development of L'viv according to the General Plan 2011 – 2025.....53

Yuriy Kyselyov. Comparative and Geosophical Aspects of Geourbanistics (the examples of the cities of L'viv and Luhans'k).....56

Myroslav Bilets'kyi, Lyubov Kotyk. Using O. Stepaniv's "Modern L'viv" in L'viv study research.....58

Natural-Geographical and Geocological Studies

Oleh Shablii. Natural Conditions of L'viv and its vicinity.....62

Volodymyr Kucheryavyi. Urban ecological analysis of L'viv.....72

Yuriy Zin'ko, Yuliya Zin'ko. Aesthetic assessment of the L'viv relief: natural-geographic, pictorial and visual aspects.....77

Yaroslav Ivakh. Ecological and geographical characteristics of natural resource management in the Poltava river basin.....89

Anthropogeographical Researches

<i>Halyna Sokhots'ka</i> . Assessment of socio-geographic location as a factor in developing socio-economic relations (a regional aspect: the L'viv region and the south-eastern region of Poland).....	93
<i>Iryna Vovk</i> . Socio-geographic aspects of innovation activity by industrial enterprises in L'viv Oblast.....	103
<i>Hanna Nakonechna, Myroslava Knysh</i> . The economic security of L'viv in its regional aspect.....	109
<i>Myroslava Vlakh, Taras Kravets'</i> . Trends in the development of suburban zone agriculture of L'viv.....	115
<i>Ivan Rudakevych</i> . Historical-geographical aspects of electric transport development in L'viv.....	122
<i>Tetyana Karpa, Mariya Myrosh</i> . On the history of political and electoral activity in L'viv region.....	126
<i>Tetyana Bila</i> . Developmental stages of recreation and tourism in the L'viv suburban zone (from the 14 th to the middle of the 20 th centuries)	132

Cartographic Subjects

<i>Ivan Rovenchak</i> . L'viv on 14 th century maps.....	143
<i>Oleh Shablii, Oleksandra Vis'tak</i> . Atlas of L'viv – a unique large city of Ukraine: achievements and problems of a completed project.....	150

Chronicle. Facts. Projects

<i>Ruslan Pidstavka</i> . A new international tourist product “The Gediminas lineage trail”.....	157
--	-----

Jubilees and nominations

80 th anniversary of Professor Mykola Pistun.....	159
60 th anniversary of Professor Yaroslav Oliynyk.....	160
60 th anniversary of Professor Olha Zastavets'ka.....	161

Our Contributors	163
-------------------------------	-----

Vixi

УДК 911.3

Олег Шаблій

ЛЬВОВОЗНАВСТВО: ПІДХОДИ, АСПЕКТИ, ПРОБЛЕМИ

У статті вперше в науковій літературі розкрито поняття львовознавства як наукової категорії дескриптивного (описового) краєзнавства. Водночас львовознавство розглядається з позицій загальної географії. Розглянуто інформаційну базу львовознавства, загальнонаукові підходи та аспекти і сучасні проблеми львовознавства.

Ключові слова: львовознавство, феномен Львова, інформаційні тексти, сумативний, міждисциплінарний та інтегративний підходи, поведінкове довкілля, концептуальний, ідеальний та віртуальний Львів.

Oleh Shablii. L'vivstudies: approaches, aspects, problems. *The concept of L'vivstudies is presented as a discipline of descriptive regional studies for the first time in scientific literature. At the same time, L'vivstudies are viewed from the perspective of general geography. The knowledge base of L'vivstudies, general approaches, aspects and modern problems of L'vivstudies are considered.*

Key words: *L'vivstudies, the phenomenon of L'viv, information texts, summative, interdisciplinary and integrative approaches, behavioral environment, conceptual, ideal and virtual L'viv.*

Актуальність дослідження. Львів уже віддавна є об'єктом дослідження, передовсім учених-краєзнавців: географів, істориків, містобудівників, археологів, етнологів, культурологів, любителів старовини тощо. Наукове і квазінаукове зацікавлення Львовом породжувало появу громадських товариств і державних організацій та установ, які впливали і впливають на соціальне та економічне життя міста, життєдіяльність його людності через різного роду креативні чи деструктивні акції, прийняття і виконання ухвал, що зафіксовано у документах-текстах (актах, відозвах, проектах, кадастрах, картосхемах і схемах) тощо. У більшості випадків вони становлять інформаційну базу наукового дослідження Львова і його геопросторових полів, починаючи від власної території і закінчуючи глобальним простором.

На цій основі зародилося і розвинулося досить емке за змістом і обсягом поняття **львовознавства**. У науковому плані – це галузь знань, яка належить до географічної науки – як загальної географії (своєю теорією, методологією і методикою), так і описової, дескриптивної – регіональної і локальної.

Однак узагальнюючих праць з проблем льво-

вознавства немає. Тобто таких наукових робіт, які б визначали місце львовознавства у системі наукового знання, об'єкт і предмет його дослідження, парадигми, що знаходяться в основі наукових пошуків та ін. Таку мету ми ставимо собі у цій статті.

Феномен Львова

Львів – складне й багатофункціональне місто, метрополіс, силове поле якого простягається далеко за межі Галичини – на Західний регіон і весь простір України і навіть у глобальному масштабі. Він є духовною, культурною столицею нашої держави, генератором нових ідей в усіх сферах життєдіяльності українського народу, спадкоємець творіння його великих мислителів, митців і діячів. У багатьох відношеннях місто є першопрохідцем в Україні. Піонерність Львова проявилась, зокрема, у тому, що тут уперше надруковано “Буквар” (1586 р.), організовано православне братство городян (1586 р.), засновано університет європейського типу (1661 р.), випущено першу газету (1776 р.), створено некороновану академію наук України – Наукове товариство імені Т. Шевченка (1873 р.), перший театр (1776 р.), першу політичну партію (1890 р.). Він був кількасотлітнім осідком Греко-

католицької церкви, яка екуменічно поєднала православний обряд з римо-католицьким віровченням. І ще багато інших “перших” (перша аптека, перша пошта, перша залізниця, перший банк, перша газова лампа, перший футбольний матч, перша кав’ярня).

Тут жили і творили знамениті особистості: першодрукарі Степан Дропан та Іван Федорович, благодійники Костянтин Корняк, Гальшка Острозька, письменники Маркіян Шашкевич, Іван Франко, Леопольд фон Захер Мазох, Єжи Лец, історики Михайло Грушевський, Іван Крип’якевич і Ярослав Дашкевич, військові і політичні діячі Богдан Хмельницький, Симон Петлюра і Степан Бандера, героїні національно-визвольної боротьби Костянтина Малицька, Олена Степанів та Ольга Басараб. Його розбудовували Павло Римлянин, Юліан Захаревич, Іван Левинський, Ярослав Новаківський, Зеновій Підлісний та ін.

У часовому вимірі Львів був “потрійним містом” (“Leopolis Triplex” – так називалася книга Батроломея Зиморовича). У нинішньому розумінні – це три великі історичні епохи: Львів давньоруський, Львів чужоземний (польський, австрійський, російський), Львів український. Ця історична тріада пронизана єдиним змістовним українським устремлінням: Львів був, є і буде ментально українським. Обґрунтовано такі незаперечні істини: 1) Львів завжди був цивілізаційно європейським і християнським: продуцентом європейських цінностей і їх транслятором на Схід; 2) місто зіграло визначну роль у становленні модерної української нації; 3) неоціненна роль Львова у формуванні та розвитку новітньої української держави; 4) Львів завжди вірний (*Semper fidelis*) своїй нації і державі на всіх історичних етапах їхнього існування.

Закріплена потрійність Львова і у природних просторових координатах – на європейському, регіональному і локальному рівнях. У загальноєвропейському вимірі Львів розташований у своєрідному хрестоосерді на перетині перпендикулярів, один з них – це Головний європейський вододіл, інший – найкоротша лінія між Балтійським і Чорним морем. Це осердя володіє специфічною “ідеєю місця” (“*Idea loci*”) – духовною геокозмичною субстанцією, енергетичний потенціал якої не вичерпується віками і постійно трансформує її у витвори людських рук і розуму.

На регіональному рівні тут сходяться три природні утворення – Розточчя, Західне Поділля і Мале Полісся; на локальному – у Львові контрастно поєднані глибока улоговина (долина р. Полтви), її крутосхили і вершинно-площинні плакори. Генетично місто постійно виривалося із затиснутої улоговини на схили і височини – своїми вежами, стрімкими дзвіницями, ратушами та багатоповерхівками. Здається, остаточну крапку у цьому змаганні поставив конус Високого замку (1859 р.) і телевежа (1957 р.), що є своєрідними вертикальними мірилами. “Соціальний простір” Львова не зупинився. Він досяг меж кільцевої дороги і

вихлюпнувся у приміські села та селища, створюючи разом з ними “Великий Львів”.

На локальному рівні часо-простір Львова є функціональним: тут сплелися воедино “працюючі” підсистеми і структури: демографічна, соціальна, екологічна, економічна та управлінська, охоплені складною мережею комунікаційної та інформаційної інфраструктур.

Якщо порівнювати Львів з великими містами Заходу, то можна стверджувати: Львів – це Відень на Сході Європи. Тут поєднані усі європейські архітектурно-мистецькі стилі – від романського і готики, ренесансу і бароко – до класицизму, модерну, в т. ч. сецесіону і конструктивізму. Правда, у Відні нема соцреалізму, як у Львові – свого Дунаю. Але є свій Калленберг з Віденським лісом – це аналог нашого Високого замку з горою Лева і Шевченківським гаєм (Кайзервальдом). Львівський Личаківський некрополь своєю архітектурою і скульптурою не менш мистецький, ніж віденський Центральфрідгоф, тільки не такий помпезний. У Львові нема свого Г. Клімта, зате є свій Й. Пінзель і т. д. і т. п.

Поняття львовознавства як дескриптивного краєзнавства

Передовсім, що таке краєзнавство? Відповісти на це питання, ми зможемо “увібрати” львовознавство у теоретичні, наукові одежі і тим самим обґрунтувати предмет цієї сфери знань про одиничний об’єкт дослідження.

Почнемо з українських класиків. Мало не першими, хто дав вербальну дефініцію краєзнавства був наш геніальний філософ Григорій Сковорода. Ще у XVIII ст. він писав: “*пізнай свій край, себе, свій рід, свій нарід, свою землю і ти побачиш свій шлях у життя ...*”.

Це означення не потребує коментарів. Хоч підкреслимо: краєзнавство тут має суб’єктно-об’єктний характер. З одного боку, людина, особистість (у широкому розумінні – як суб’єкт процесу пізнання), а з іншого – двоєдиний об’єкт пізнання – земля і люди, що органічно пов’язані між собою і кожне з них – із суб’єктом пізнання.

У кінці XIX ст. (1892 р.) великий український письменник і громадський діяч Іван Франко у розвідці “Галицьке краєзнавство” подав таке розуміння цієї сфери наукових рефлексій. Він писав, що краєзнавство – це наука, яка дає “... змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією Батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам’ятками і т. ін. ... Перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об’єднаного організму” [3].

За кількістю прикмет краєзнавства, викладених І. Франком, воно є областю географічної науки (тут і географічне положення краю, і його ґрунти, клімат, і люди, поселення, суспільний устрій тощо). Це дуже суттєво для наших подальших роздумів.

Тут також виразно проступає суб'єкт пізнання – молода людина, що пізнає світ, починаючи з найближчого свого оточення. Вона через цю освітньо-виховну функцію повинна відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму свого народу. Краще не скажеш про освітню і просвітню землезнавчу і гуманістично-національну функцію краєзнавства.

Наведемо ще два розуміння краєзнавства – вже сучасних учених. Італійський філософ і релігійний діяч Луїджі Стурцо писав: *“Людина прив'язана до землі, її життя локальне, людина їздить по світу, але її пов'язаність зі своїми почуттями, звичками, інтересами ніколи не обривається, все це закорінене у місцеположенні: дім, сусіди, краєвид, рідні, приятелі, друзі і навіть вороги, – все це малий світ, який формує в нас ... великий світ ... від окремого селища до цілої нації”* [4]. Звідси “релігійне переживання реальності”, як пише його учень і послідовник Де Роза [2].

Отже, маємо ще одне бачення сутності краєзнавства як *суб'єктно-об'єктного феномена*. У цьому розумінні краєзнавство має глибший, релігійно-психологічний сенс. Людське сприйняття світу опосередковане його колишнім “локальним життям”, “малим світом”, що формує великий світ – від окремого поселення (села, міста) до цілої Нації. Це “локальне”, – каже Де Роза, – це *“історія людського простору, що живе не відокремлено, а в коловороті інтересів і почуттів”* [2]. Я б уточнив: не так історія, як географія людського простору.

Хоча, якщо брати фундаментальніше, то у цьому висловлюванні органічно поєднані історія (часова координата) з географією (просторова координата). Тут було б доречно навести думку французько-бельгійського географа Елізе Реклю: *“географія стосовно до людини – є нічим іншим, як історія в просторі, так само, як історія є географією в часі”*.

Таким чином, ми встановили, що краєзнавство є *галуззю наукового знання*, яка виокремлюється із загального знання про географічний об'єкт; що воно має освітньо-виховну суспільну функцію; що саме воно як сукупність вже готових перевірених на достовірність істин (положень, висновків, тверджень тощо) часто використовується як *метод* дослідження географічних об'єктів.

Одним із видів таких об'єктів є міські поселення і конкретно – Львів – оригінальний і унікальний урбаністичний витвір людської діяльності – матеріальної і духовної, органічно вписаний у природне і вже змінене довкілля. Водночас Львів – це типове європейське місто до 1939-го року і гібридне європейсько-совєтське міське майже мільйонне поселення у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. З погляду людини європейської культури Львів є уособленням культури і ментальності Сходу, а з погляду жителя євразійського Сходу Львів представляє європейський Захід. З погляду українця Львів є духовною столицею України, носієм її національної культури та історії.

Інформаційна база львовознавства

Інформаційну базу львовознавства становлять різні *тексти*, що є джерелом знань про Львів і його географічні поля, функції, структури, особливості і навіть закономірності розвитку та функціонування. Зокрема, багато таких джерел з'явилося у другій половині ХІХ ст., а також у повоєнний період. У совєтський час, коли існував тотальний контроль за інформацією про розвиток великих міст як об'єктів специфічного “зацікавлення іноземних розвідок”, інформація про Львів строго дозувалася і у багатьох випадках фальшувалася. Тому джерельна база малочисельна. Уже в роки незалежності з'явилося багато наукової, науково-популярної, в т. ч. туристичної літератури (особливо туристичних карт і картосхем). Найвизначнішими джерелами стали такі видання: тритомна “Історія Львова” за ред. акад. Ярослава Ісаєвича, “Львів: Комплексний атлас” за ред. проф. Олега Шаблія, шеститомна “Енциклопедія Львова” за ред. Андрія Козицького та шість томів про окремі дільниці (райони) відомого львовознавця Ігора Мельника.

Розглянемо коротко змістовні та функціональні особливості інформаційно-текстових джерел з проблем львовознавства, наведених лише у книзі Олени Степанів “Сучасний Львів” (1943 р.).

Усього О. Степанів наводить 83 джерела. З них 33 вийшли до І світової війни і під час неї, решта 50 – у міжвоєнний період і під час II світової війни до 1943 р. Якщо врахувати ще саму книгу О. Степанів “Сучасний Львів”, то матимемо 84 джерела. З них 25 джерел писаних українською, 56 – польською, 3 – німецькою мовами. Зрозуміло, що багато дечого не враховано. Але така кількість – близько сотні – є досить репрезентативною, щоб зробити вже певні об'єктивні висновки.

Зокрема, з 24-х українських джерел за тематикою 20 є історичними, одне – геологічне (це праця Ю. Полянського “Подільські етюди”, яка безпосередньо Львова не стосується). Серед історичних праць вісім присвячено історико-географічним частинам Львова (Ринок, Знесіння, Головсько тощо), дві – туристичним історико-географічним маршрутам (І. Крип'якевич, М. Голубець), три – архітектурним пам'яткам.

Польські і німецькі джерела розмаїтіші. Тут, крім власне історичних джерел, багато праць з питань етнічного і релігійного складу населення, його зайнятості, фізичної географії і геології (включаючи околиці міста), господарства і фінансів (до речі, це праця українця Р. Зубика, написана в 1930 р.).

Найчастіше про Львів писали історики: І. Крип'якевич, А. Петрушевич, В. Січинський, І. Шараневич – серед українців, Л. Харевічова, А. Чоловський, Ф. Зубрицький – серед польських учених. Географічні (плюс історико-географічні, геологічні і геоботанічні) характеристики давали: М. Голубець, Ю. Полянський, І. Шараневич, І. Дрекслер (тема великого Львова у 1920 р.), В. Качо-

ровський (до речі, О. Степанів була з ним у добрих ділових стосунках і використала з його дозволу кілька картосхем з книги “Geograficzne oblicze Lwowa”, Львів, 1938), А. Ломницький, С. Павловський, В. Шафер, Ю. Вонсовіч (останній – колега В. Кубійовича).

Таким чином, у довоєнний період: а) львовознавство розвивалося як польськими, так і українськими вченими при кількісній перевазі перших; б) за кількістю публікацій домінували праці на історико-краєзнавчу тематику; в) масово з’являлися твори з архітектурно-планувальної, а також фізико-географічної (як і загалом географічної) і туристичної проблематики.

Загалом ця тематика і проблематика відображала відповідні суспільні потреби на відповідну літературу.

Загальнонаукові підходи у львовознавстві

Оскільки львовознавство є доволі об’ємною галуззю знань про Львів як геоурбаністичний феномен на тлі європейського, в т. ч. українського соціуму, галуззю знань, що представлена надзвичайно великою кількістю текстів (сюди ми відносимо й інші інформаційні джерела – карти, атласи, відео- і аудіовідоображення, в т. ч. документальні фільми тощо), то необхідно весь цей інформаційний матеріал переглянути з позицій загальної теорії краєзнавства. Тобто обґрунтувати найбільш фундаментальні підходи до львовознавства, виражені у відомих текстах про Львів як конкретний геоурбаністичний об’єкт краєзнавства. Це т. зв. загальнонаукові підходи – сумативний, міждисциплінарний та інтегративний. Кожен з них – це своєрідний етап у розвитку львовознавства. Але може включати у себе елементи двох інших.

У сумативному підході спостерігається просте збільшення кількості фактів і знань (першою чергою наукових) про Львів в окремих дисциплінах – археології, історії, етнографії, демографії, географії фізичній і суспільній, геополітиці та ін. Він здійснюється головню екстенсивним способом: нагромадженням окремих істин в окремих дисциплінах, прилученням до львовознавства нових дисциплін. Прикладом останнього може бути досить пізня поява текстів з фізичної географії Львова чи описів його туристичної привабливості.

Сумативна парадигма зародилася ще у позаминулому столітті. Вважалося, що об’єкт вивчений тоді, коли його дослідили різні наукові дисципліни з різних сторін. Отже, маємо “повне”, тобто сумативне знання. Цей підхід дуже поширений і в наш час у т. зв. “начитаних” людей, всезнаюк. Хоч таких “енциклопедистів” стає все менше і менше, бо коло дисциплін, які мають стосунок до краєзнавства, в т. ч. львовознавства, стає дедалі більшим. Бо й кожна наукова дисципліна диференціюється (наприклад, в історичній науці розрізняється геральдика, сфрагістика, медієвістика, історичне державознавство та багато інших).

Охопити єдиним поглядом їхні досягнення вже неможливо. Та й поєднати всі ці розрізнені знання одного об’єкта нема змоги.

Другий підхід у краєзнавстві, в т. ч. і у львовознавстві *міждисциплінарний*. Він формувався ще у довоєнні роки, але остаточно дозрів уже в наш час. Цим підходом охоплене широке коло питань соціально-економічного, демографічного, культурно-освітнього, екологічного характеру, які виникли з перетворенням Львова у великий індустріальний і культурний осередок і духовну столицю України.

У розв’язанні цих проблем на науковому рівні може взяти участь передусім суспільна географія, зокрема такі її галузеві підрозділи, як економічна і соціальна географія, етногеографія і демогеографія, географія культури, геоекологія. Кожна з них поєднує в собі, як мінімум, дві дисципліни – власне географію і одну систематичну дисципліну – економіку, соціологію, демографію, культурологію, екологію тощо. Міждисциплінарний підхід йде шляхом інтенсифікації львовознавчих студій і характеризується такими особливостями.

1. На зміну сумативній парадигмі впроваджується парадигма системна з її структурним і функціональним підходами. Львовознавство структурується не так за дисциплінами та їхніми блоками (хоч це само собою зрозуміле), як за проблемами. На проблеми виходять вже не тільки гуманітарні дисципліни, а й природничі. Наприклад, проблема здоров’я населення міста, дослідження якої необхідне не лише медичною наукою, але й екологією, біологією, психологією, географією, економікою, соціологією вже не окремо, але першою чергою разом, через створення цільової програми.

2. Саме виникнення нових проблем, а зокрема соціально-економічних (як наприклад, безробіття), екологічних і здоров’я населення ставить перед наукою вимогу розв’язувати їх новими засобами, що мають міждисциплінарний характер. Очевидно, зростатиме роль генетики (у розв’язанні проблем здоров’я, медикаментів, продовольства), кібернетики (проблеми штучного інтелекту, математичного моделювання), економічної і соціологічної наук, суспільної та фізичної географії, психології і навіть філософії.

3. Міждисциплінарна системність може реалізуватися лише на підставі інституювання львовознавства, тобто його організованості. Саме через останню воно може функціонувати як цілісність. Створення міжнародних, українських і/або власне львівських науково-дослідних лабораторій, науково-проектних центрів, груп чи інститутів, консалтингових та інвестиційних центрів, організація інформаційних фондів на комп’ютерній основі (банки і бази даних, бібліотеки тощо), – ось далеко не повний перелік сучасних рис львовознавства, що свідчить про його міждисциплінарний характер. Саме львовознавство в таких умовах переростає у цілий напрям в українському урбокраєзнавстві.

У зв’язку з цим виникає питання сучасного

терміну для позначення львовознавства. Ми перебрали до десятка термінів: львовістика, львово-урбанологія, львовоурбаністика, леополісологія, львовосанс, львовологія, леополістика та ін. Разом з проф. Степаном Стойком ми прийшли до спільного висновку, що найкращим з них є той, що має у своїй основі два грецьких корені: *лео* (лев українською) і *поліс* (місто). А суфікс *-істик-* (плюс закінчення *-а*) характерний для наук, які увійшли у стадію дослідження фундаментальних проблем розвитку, структури і функціонування об'єкта їхнього дослідження. Отже, *леополістика* звучить подібно, як *україністика*, *русистика* та ін.

Міждисциплінарний підхід повинен залишатися головним на сучасному етапі розвитку львовознавства чи леополістики.

Тепер з'явилися перші ознаки третього підходу в краєзнавстві, в т. ч. і у львовознавстві – *інтегративного*. Про нього можна сказати лише у загальних рисах. У цьому підході, який розвивається лише на основі досягнення високого ступеня міждисциплінарності, ми вбачаємо декілька пізнавальних рівнів: метатеоретичний, власне теоретичний і прикладний (конструктивний).

Перший рівень – метатеоретичний – охоплює дослідження проблем об'єкта, предмета і змісту львовознавства (леополістики), його (її) місця в системі наукового пізнання, його (її) внутрішньої структури і зв'язків з іншими науковими блоками. Наша стаття, можливо, і є спробою охопити із загальнонаукових позицій львовознавство як цілісність. Для метатеоретичних досліджень треба завчасно виробити спеціальну мову, її семантику, синтаксис і прагматику.

Другий рівень – власне теоретичний – включає розроблення проблем львовознавчих наукових ідей, гіпотез, принципів, поняттєво-категоріальних систем, законів, концепцій і теорій.

Третій рівень – науково-прикладний (конструктивний) охоплює дослідження проблем трансформації висновків і тез теоретичного рівня у сферу життя, практики.

Чітко розділити ці рівні між собою не завжди просто, оскільки будь-які дослідження у львовознавстві чи їх результати можуть містити у різних пропорціях елементи кожного з них.

На наш погляд, важливим засобом впровадження у львовознавство (леополістику) інтегративного підходу є розроблення спочатку національної, а відтак глобальної львовознавчої інформаційної системи. Формулювання баз і банків даних, які акумулюватимуть не лише первинну інформацію про Львів і його геопросторові поля, але інформацію про інформацію, та їхня доступність не лише суттєво змінять технологію досліджень із львовознавства, але також призведуть до корінних змістовних зрушень у наукових пошуках.

Аспекти львовознавства

Поряд з підходами до розуміння і трактування львовознавства слід вивчати і різні його аспекти як

великої і складної системи знань. Зокрема, усе знання про Львів можна поділити на такі групи: побутове (щоденне особисте чи групове), власне наукове, прикладне (конструктивне), освітнє. Цей поділ дуже нестрогий, але саме його можна охарактеризувати як аспектний. Пояснимо ці думки.

Побутове львовознавство – це знання про Львів середньостатистичного його резидента чи нерезидента або якоїсь групи людей (локальної, професійної, за інтересами тощо). Найкраще “знання” про Львів демонструють його жителі і гості у програмі ТВ “Вуличка” (часом і сам ведучий програми Віталій Човник демонструє своє незнання). Найкраще побутове львовознавство представлене ментальними картами його мешканців.

Ментальні карти міста залежать від освітнього рівня опитуваного, його вкоріненості у місто (є його батьки корінними львів'янами чи приїжджими), соціального статусу і, що дуже важливо, місця проживання у Львові (жителі центральної частини, як правило, гірше знають периферію, ніж жителі периферії знають Середмістя).

Кожен мешканець Львова на основі своїх знань та інших вище названих характеристик виробляє образ свого *поведінкового довкілля*. Це вже його інформаційно-інтелектуально-психологічна система, в якій відбувається його (жителя) повсякденне життя і діяльність. Вивчення цього довкілля – це спільна проблема психології, бігейвіористики, соціальної географії, геодемографії, георбаністики та інших дисциплін.

Таким чином, побутове львовознавче знання має також стати предметом дослідження львовознавства як науки. Висновки цих досліджень дуже важливі для поведінки людини у складному міському просторі.

Власне науковий аспект львовознавства був висвітлений у попередній частині статті. Тут лише відзначимо особливості науково-географічного дослідження Львова. Зокрема йдеться про три геопросторові аспекти Львова як пункту на земній поверхні, території і в соціумі.

По-перше, це геопросторова *унікальність* території Львова: його розташування на *геокоsmічному перехресті* (чи хресті), утвореному перетином Головного європейського вододілу (ГЄВ) та лінією найкоротшої відстані між двома внутрішніми морями Європи – Балтійським (м. Гданськ) і Чорним (м. Одеса). Жодне інше велике місто не знаходиться на ГЄВ. Тим паче не знаходиться в такому хрестоосерді. Майже половина Львова за площею належить до басейну Балтійського моря (~ 47 %) і відповідно трохи більше половини (~ 53 %) – до басейну Чорного моря.

Але унікальність не лише в цьому. Львів – типове *пограничне (межове)* місто. Воно лежить на межі історичних Галичини і Волині, на стику трьох природних районів (Розточчя, Опілля, Малого Полісся), трьох флористичних підпровінцій (Балтійської, Поліської і Західноукраїнської). Пересмик (перевал, найнижча точка на ГЄВ у межах Львова)

знаходиться у місці перетину ГЄВ з найнапруженішим людським і товарним потоком головної залізничної станції міста.

Вище було наведено багато унікальних особливостей міста.

По-друге, це *геопросторові поля* Львова. Геопросторове поле – двохвимірна площина земної поверхні, в якій прослідковується збуджувальний вплив певного агента – підприємства, поселення, територіального комплексу чи регіону. Цей вплив може мати доцентровий і відцентровий характер і здійснюється за допомогою переміщення людей, товарів (речовини та енергії), інформації. Отже, геопросторове поле має різні масштаби, починаючи від локального (постачання міста робочою силою, місцевим продовольством чи водою) і закінчуючи глобальним. Зрозуміло, що геополя мають різне напруження: у загальному тут діє закон “тертя простору”. Але поля мають завжди конкретно-історичний характер. Дедалі більше значення набирає в наш час формування духовної сутності геополів. Недарма тепер Львів називають духовною столицею України.

Проблемою є геопросторове накладання (перетин) полів, їх конкуренція, зіткнення, взаємопроникнення, дифузія і багато інших ще навіть не проklamованих у львовознавстві явищ.

По-третє, це *геопросторова динаміка* території Львова, її структуризація. Ця проблема має не лише власне географічний зміст, але, що дуже важливо, архітектурно-планувальний містобудівний і демосоціальний сенс. Оскільки геопросторова динаміка відбувається не лише в просторі, але й у часі, то роль історичної науки, точніше *історичної географії* тут не другорядна, а часом і головна.

На жаль, історики-львовознавці майже повністю ігнорують роль природного довкілля Львова і околиць (як правило, зводять його лише до т. зв. топографії, внаслідок чого поза увагою знаходяться екологічні аспекти міста і його окремих частин).

От хоча б узяти таку проблему, як час і дата виникнення міста. Історик Іван Паславський (2010 р.), аналізуючи європейські документи, дослідив, що Львів заснований приблизно у 1240 р. [1]. Але гіпотетично ми це зробили ще у 1993 р. шляхом аналізу геопросторової ситуації – стану природного місцеположення Звенигорода, що був спалений ханом Батием у тому таки 1240 р. Я назвав тоді (1993 р.) нове місто, тобто Львів, Нью-Звенигородом (Новим Звенигородом).

А Олена Степанів ще за 50 років до того (1943 р.) у книзі “Сучасний Львів” обґрунтувала локалізацію Львова геолого-гідрологічним чинником – виходом з-під Замкової, Левової і Змієвої гір чистих питних вод. А болотиста долина Полтви й ерозійні останці (названі гори) відігравали на перших початках лише функцію оборонних бар’єрів.

Нарешті, вже при підготовці Атласу Львова доцент Юрій Дибя (Львівська політехніка) обґрунтував з урахуванням природно-географічного чинника внутрішню структуру руського, раннього Львова (1240 – 1270 рр.), починаючи з Дитинця,

власне Города (фортеця Високого замку), а далі йшов Окольний город, Торгово-ремісницький посад, Низький замок і Локаційне місто (нинішнє Середмістя).

Таке обґрунтування геопросторової структури міста потрібне у кожен історичну епоху. Адже місто з допомогою змієподібних вулиць подолало подільсько-розточавські крутосхили, залишивши там фрагменти зелених насаджень, і виплеснуло житловими масивами та промисловими вузлами (Сихівський, Рясненський) на Львівське плато, Малехівську грядку, Клепарівську височину та Білогорщо-Мальчицьку долину. Це як остаточний результат. Він відбувався ступенево, проходячи різні історичні епохи.

У цьому аспекті дуже цікавою є монографія проф. Мар’яни Долинської (Львівська політехніка) “Історична топографія Львова XIV – XIX ст.” (Львів, 2006 р.), у якій на основі архівних матеріалів вивчено історико-географічний пласт Львова у XIV – XIX ст. Тут Середмістя Львова розкрито у контексті підльвів’я – навколomisської смуги, складеної з юридик, ланів, обшарів, володінь шпитальних і расцьких та інших сіл. Цікаво, що тут представлено не лише різного виду землеволодіння, але й їхній правовий статус і економічні функції.

Сучасні обриси території міста і його *функціональне зонування* найповніше представлені картосхемою у Генеральному плані 2011 – 2025 рр. Однак його можна зрозуміти, тобто пояснити на основі історико-географічного дослідження, вивчаючи чинники його розвитку та їх сукупну взаємодію у місті загалом і в окремих його територіальних частинах.

У сучасному функціональному зонуванні Львова Містопроєкт (керівник Віталій Дубина) вирізняє такі компоненти: житлово-планувальні утворення, виробничі території, території зовнішнього транспорту, рекреаційні території, громадські центри житлових планувальних утворень, спеціалізовані центри (спортивні, медичні, торгові) та ін.

Проблеми львовознавства

Серед фундаментальних проблем львовознавства виділимо передовсім ті, що пов’язані з сучасними і особливо майбутніми підходами, властивими для інформаційного суспільства.

Кардинальною проблемою є вивчення Львова з позицій загальнонаукових теорій і методик. Це передусім розроблення теорії *концептуального* Львова. Починати цю справу варто із визначення поняття “ідеальне місто”. Таким *ідеальним містом* є місто, що має збалансовані і пропорційно розвинені усі риси і властивості сучасного урбаністичного центру, який забезпечує кожному його жителю і гостю оптимальні умови життєдіяльності, включаючи рекреаційні.

Для досягнення цієї “ідеальності” необхідне розроблення категорії *віртуального* Львова. Віртуальне місто – це урбаністичний утвір, представлений як мультимірний феномен за допомогою *інформаційних технологій*. Отже, його можна

тракувати як замісника (замісника) реального міста, що стає сучасною цифровою його моделлю. Таким чином, *віртуальний Львів перетворюється у метод (засіб) дослідження як реального, так й ідеального Львова*. В цьому контексті постає питання про *віртуальну економіку міста, віртуальний його уряд*.

Водночас у нашу постмодерну епоху концептуальний Львів передбачає категорію *перцепційного* Львова. Такий Львів обов'язково включає в себе перцепцію, тобто сприйняття міста не лише пересічними його жителями і гостями, але, що дуже важливо, управліннями, людьми, що приймають ухвали стосовно перспектив його розвитку і геопросторової організації. Таким чином, інформаційна модель Львова суттєво розширюється.

В умовах інформаційних війн виникає гостра проблема захисту моделі інформаційного Львова від хакерських атак, метою яких є руйнування стійкості цієї моделі, внесення в неї інформаційних "шумів", позбавлення її ресурсно-методичного потенціалу.

Створення інформаційного Львова обов'язково мусить пройти ряд етапів. На наш погляд, першим серед них має стати оцифрування всього природного довкілля та інфраструктурного наповнення міста: житлового, комунікаційного (транспортного, тепло- і енергопостачання, водопостачання і водовідведення тощо), побутовообслуговувального та ін. Тобто якнайповніша інвентаризація стану природного і суспільного довкілля життєдіяльності населення.

Наступним завданням є створення інформаційної моніторингової системи, яка б виробляла інформацію про стан різних структурних підрозділів (демографічний, соціальний, господарський, інфраструктурний, екологічний та інші зрізи міста) у режимі on-line. Ця інформація мала б бути доступною усім користувачам для вироблення керівних ухвал з метою досягнення завчасно поставлених цілей щодо оптимізації загальноміських і локально-міських середовищ. Особливо важлива онлайнова інформація щодо функціонування систем забезпечення міста продовольством, водою, енергією та іншими необхідними для населення послугами.

Загальні висновки

1. На карті розселення України Львів є урбаністичним феноменом, геопросторові поля якого охоплюють території, починаючи від його безпосереднього оточення і закінчуючи загально-земним простором.

2. Львовознавство як сфера наукових і повсякденних знань про Львів і його геопросторові поля генетично з'явилося в період появи міста у середині XIII ст. як оборонного і торгово-ремісничого осередку Галицько-Волинського королівства.

3. Наукове львовознавство як система текстів та інших інформаційних джерел інтенсивно розвивається в руслі історико-географічного краєзнавства з початком капіталістичного розвитку міста, тобто з другої половини XVIII ст. Найбільший приріст інформації спостерігався у нульових – тридцятих роках XX ст. і нульових роках XXI ст.

4. У науковому львовознавстві відзначаємо три підходи, які характеризують три різні загально-наукові типи дослідження об'єкта (тут м. Львова) і відповідають трьом типам наукового світогляду: сумативному (як сума вузько дисциплінарних підходів), міждисциплінарному (проблемному) та інтегративному (інформаційно-віртуальному). Їх можна корелювати з рядом типів наукових (і мистецьких!) дискурсів: класичного, модерного, постмодерного (або: класичного, некласичного, постнекласичного).

5. Некласичний період (або модерний підхід) має ту істотну рису, що у львовознавстві суттєву роль починає відігравати суб'єктивний чинник – посилюється роль не лише ученого, групи вчених, ЗМІ, але й т. зв. громадськості та львовознавчих інституцій.

6. Постмодерний (постнекласичний) дискурс зовнішньо подібний до першого – класичного. Він з'явився у період інформаційних технологій, які дають можливості з нових методичних (віртуальних) позицій представити Львів у всій його різноманітності і у рівноправності різноаспектних думок про нього. Віртуальний Львів – це місто водночас функціональне і таке, що функціонує.

Література

1. Паславський І. Хто і коли заснував місто Львів? – Львів, 2010. – С. 4.
2. Пахльовська О. В дорозі до світогляду // День. – 2009. – № 231.
3. Франко І. Я. Галицьке краєзнавство / Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116-150.
4. G. De Rosa. Che cosa puà dirci oggi la parola di Luigi Sturco? // L'appagamen to morale dell'amino. – Roma, 2007. – P. 358 (цитується за: Пахльовська О. В дорозі до світогляду // День. – 2009. – № 231).

Стаття надійшла 10.01.2013 р.

Постаті

УДК 911.3(092)

Олег Шаблій

ВІДЕНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ (ДО 120-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Охарактеризовано період (1919–1921) навчання і наукової праці у Відні визначного українського географа Олени Степанів (1892–1963), зокрема захист нею дисертації на здобуття ступеня доктора філософії. Розкрито тодішню суспільну, науково-географічну обстановку у розвитку національної географії, зміну громадянського статусу О. Степанів – її одруження з генерал-хорунжим Армії УНР Романом Дашкевичем.

Ключові слова: національна географія, Львівський університет, Віденський університет, відділ філософії, звичайний слухач, надзвичайний слухач, докторат, громадянський статус.

Oleh Shablii. Life and creativity of Olena Stepaniv: The Vienna period (upon the 120th anniversary of her birth). The period of teaching and scholarly work in Vienna (1919 – 1921) of the noted Ukrainian geographer, Olena Stepaniv (1892–1963), including her thesis for the degree of Doctor of Philosophy, is characterized. The contemporary social, scientific and geographical environment in the development of national geography, the change of public status of O. Stepaniv and her marriage to the General Cornet of the Ukrainian National Republic Army, Roman Dashkevych, are reconsidered.

Key words: national geography, L'viv University, University of Vienna, Department of Philosophy, ordinary listener, extraordinary listener, doctorate, public status.

Олена Степанів (1892 – 1963) прожила складне і цікаве життя, сповнене особистими та суспільними подіями і процесами, насичене радіщами і болем, в яких відображалися декілька періодів у героїчній історії рідного народу.

Життя і творчість Олени Степанів припали на цікаву суспільну епоху європейської історії, в т. ч. української. Це епоха перелому XIX і XX століть, дві світові війни, становлення української модерної географії, найвизначнішою постаттю якої став академік Степан Рудницький (1877 – 1937). Олена Степанів була ученицею С. Рудницького у Львівському університеті, вона увійшла в русло його наукової школи, стала гідним продовжувачем наукових ідей свого учителя, пережила подібно до нього ГУЛАГ і вистояла. Померла (на відміну від С. Рудницького) своєю смертю. І, незважаючи на заборони і утиски большевицької влади, не була забута українською географією. Її праці та розвідки про неї опубліковані останніми двома десятиліттями (праці О. Вісьтак, І. Ровенчака, О. Шаблія, П. Штойка та ін.) [2 – 8].

О. Степанів здобувала вищу освіту у трьох університетах – Львівському, Кам'янець-Подільському (гіпотетично) та Віденському. У Львівському університеті вона навчалася заочно спочатку чотири семестри – з осені 1912 до літа 1914 року. Потім була війна, служба в легіоні Українських Січових Стрільців (1914 – 1915 рр.), російський полон (1915 – 1917 рр.), служба в Українській Галицькій Армії (1918 – 1919 рр.). Отже, у навчанні була велика перерва. Далі вона записалася до новоствореного українською владою Кам'янець-Подільського університету і після поразки уряду УНР переїхала до Відня. По суті, вже на еміграцію, де закінчила свої студії навчанням і захистом докторської дисертації (1919 – 1921 рр.).

Так стверджувалося до останнього часу. Хоч тепер ми зробимо деякі уточнення на основі виявлення нових архівних матеріалів. Цей недовгий, але насичений складними процесами і водночас творчими здобутками час ми називаємо *віденським періодом* у житті Олени Степанів. Період, який дуже мало або й зовсім не розкритий біографами ученої.

Він донині є білою плямою, яка потребує багатьох пояснень. Інформацію я почерпнув у 2005 р., коли стажувався у Відні в науково-дослідному Інституті Східної і Центрально-Східної Європи. Принагідно хочу висловити подяку керівнику цієї установи доктору Петеру Йордану за надану мені всебічну допомогу в дослідженні українсько-австрійських науково-географічних зв'язків у другій половині XIX ст. – першій половині XX ст. Тут не обійшлося без вивчення життя і наукової творчості С. Рудницького, Г. Величка, В. Гериновича, В. Огоновського і, звичайно, Олени Степанів.

Виникає перше питання: чому О. Степанів після служби в УГА не повернулася до рідного Львівського університету? Найпростіша відповідь буде такою: вона боялася арешту польською владою, проти якої боролася у діючій армії Західно-української Народної Республіки. Подібним чином поступив тоді доцент університету Степан Рудницький. Він відмовився від продовження праці у Львівському університеті, хоч восени 1919 р. мав від нового керівництва запрошення. Але така відповідь була б неповною та однобокою.

Насправді, політично свідомо українська еліта (а до неї належали С. Рудницький, О. Степанів і її наречений Роман Дашкевич, що повернувся з російського полону у 1917 р. і служив опісля в армії УНР), не могла змиритися з польською окупацією Галичини. Тому шукала нового-старого місця діяльності, щоб здобути вищу освіту (як О. Степанів, І. Німчук, О. Нижанківський, М. Скорик та ін.), або заснувати нові форми організованої боротьби за самостійну Україну (старшини УГА Д. Паліїв, Р. Дашкевич, О. Навроцький, Ю. Полянський та ін. у 1920 р. створили у Відні Українську Військову Організацію, яка у 1929 р. переросла в Організацію Українських Націоналістів).

Таким місцем діяльності було вибрано добре відомий Відень (столиця колишньої Австро-Угорської монархії), що з 1918 р. став столицею новоутвореної республіки Австрії. У Відні почали виходити українські газети (наприклад, "Українське слово", у якій С. Рудницький надрукував у 1921 р. серію геополітичних статей), було організовано Український Вільний Університет, що й нині працює у Мюнхені (Німеччина), створено вже згадану УВО та ін. У Відні національно свідоме українство почало пошуки нових форм і видів боротьби з окупацією України польськими і російськими військами. Зрозуміло, що повоєнна Австрія вже не була колишньою багатонаціональною монархією. Тому українська еміграція поступово перебралася до Чехо-Словаччини, де отримала підтримку її Президента Томаша Масарика.

Головними подіями у житті і творчості О. Степанів у Відні були три: 1) відновлення навчання на філософському факультеті тамтешнього університету (1919 – 1921 рр.); 2) захист докторату у 1921 р.; 3) одруження з генерал-хорунжим Армії УНР Романом Дашкевичем і докорінна зміна цим актом свого громадянського стану у 1920 р. (пам'ятаймо, що їй у 1920 р. минав вже 28-й рік).

Розглянемо ці події за порядком.

Навчання у Віденському університеті

Отже, Олена Степанів подалася у Відень. (Про те, що вона перед тим деякий час у 1919 р. перебувала у новоствореному гетьманом Павлом Скоропадським за ініціативою Івана Огієнка Кам'янець-Подільському університеті, точних відомостей не маємо.) Поступаючи у Віденський університет, О. Степанів представила документ про свої студії під час літнього семестру 1918 р. звичайним слухачем Львівського університету. В автобіографії вона написала так: "Im Sommer-semester 1918 war ich als ordentliche Hörerin der Philosophie an der Universität Lemberg inskribiert."¹ [1, с. 5].

Так чи інакше, архівний документ, на який ми посилаємось, має достовірну вартість: О. Степанів записалася на другий семестр 1917 – 1918 навчального року, тобто на III курс університету. Отже, ще до початку польсько-українського протистояння у листопаді 1918 р. Виходить, що відтоді її навчання перервалося вже аж до вересня 1919 р.

Далі О. Степанів пише: "У літньому семестрі 1920 р. записалася я як звичайний слухач філософського відділу Віденського університету і перебувала в ньому до літнього семестру 1921 р." [1, с. 6]².

З усього сказано випливає, що у Відні О. Степанів навчалася три семестри: літній 1919/1920 н. р., осінній і літній 1920/1921 н. р. Якщо включити п'ять семестрів навчання у Львівському університеті, то разом виходить вісім семестрів навчання. Тобто все навчання тривало чотири роки з перервами³.

В архіві Віденського університету збереглася документація про дисципліни, прослухані там у 1920/1921 н. р. (наводимо лише географічні та історичні дисципліни, в дужках – кількість годин за тиждень). Це: 1) Країни басейну Нілу і Близького Сходу (3), (викладав др. Е. Обергуммер); 2) Мови Землі у їхньому стосунку до народів і держав (2), (той самий викладач); 3) Спеціальна економічна географія Британської держави (2), (той самий викладач); 4) Вступ до антропології (з прикладами в антропоетнографічному інституті) (2), (др. Р. Пех); 5) Загальна антропологія (з проведенням у Музеї історії природи) (2), (той самий викладач); 6) Обговорення найповнішої літератури з антропології і етнографії (2), (той самий викладач); 7) Держава і

¹ Переклад з німецької звучить так: "Літнього (тобто другого семестру. – О. Ш.) 1918 р. я вписалася як звичайний слухач на відділ філософії Львівського університету".

² У Віденському університеті у 1921/1922 н. р. (літній семестр) навчалася 8 755 студентів, у т. ч. 58 українців з усіх 2 566 звичайних слухачів філософського факультету (Джерело: Öffentliche Vorlesungen an der Universität zu Wien in wintersemester 1921/22. – Wien, 1922. – S. 70).

³ У той час протягом двох навчальних років (1921/1922 і 1922/1923) на філософському факультеті Віденського університету здобував вищу освіту відомий пізніше географ Володимир Огоновський (1896 – 1970).

суспільство Росії від Київського періоду до сьогодні (3), (др. Г. Іберсбергер); 8) Конституція і Управління у Польщі від Середньовіччя до 3 травня 1791 р. (2), (той самий викладач); 9) Вправи до східноєвро-

пейської історії (2), (той самий викладач); 10) Загальна географія. Ч. II. Кліматологія і гідрологія (...), (др. Е. Брюкнер); 11) Землезнавство. Ч. III. Америка (3), (Е. Ганслік); 12) Африка (...) (О. Леман) та ін.

Рис. 1. Головний корпус Віденського університету

З наведеного списку видно, що:

а) тут представлені дисципліни як загальної, так і спеціальної географії;

б) викладали не лише теоретичні предмети, але й регіональні у материковому, субматериковому та країнному масштабах;

в) поряд з лекційними курсами багато місця приділяли практичним заняттям та екскурсіям.

Викладачами були доктори наук із ученими званнями переважно професорів. Серед них зокрема *Евген Обергуммер*, *Едуард Брікнер*, *Ганс Іберсбергер*, *Освальд Редліх*, *Альфред Пшібрам* та ін. Наприклад, крім названих предметів, проф. Е. Обергуммер викладав також “Політичну географію”, “Загальну географію людини”, “Світовий транспорт і світове господарство”, “Географічне називництво”. Пам’ятаймо, що багато дисциплін О. Степанів слухала ще до війни у Львівському університеті. Її учителями тут були (список наведений нею в автобіографії): професори К. Твардовський (філософ, психолог), М. Вартенберг (філософ), Ф. Фінкель (германолог), М. Грушевський (історик), доценти С. Рудницький, С. Томашівський, К. Студинський та ін.) [1].

Отже, незважаючи на кількарізові перерви у майже десятирічному періоді здобуття вищої освіти, що було пов’язано з участю у військових подіях, Олена Степанів отримала знання і навички високого європейського рівня. Це особливо проявилось в її майбутній педагогічній і науковій діяльності у сфері географії. А у Відні, передовсім, це яскраво було продемонстровано під час захисту О. Степанів докторату.

Здобуття наукового ступеня доктора філософії

Закінчивши студії у Віденському університеті, О. Степанів вже мала підготовлений текст дисертаційного дослідження. Але поки справа дійшла до захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії, необхідно було пройти певні формальні процедури. Зокрема, написати відповідну заяву, здати “докторські екзамени”, т. зв. “малі ригорози”, отримати відгук на дисертацію від завчасно визначених рецензентів (тепер їх називають опонентами). Аж при позитивному результаті цих обов’язкових заходів, можна було захищати саму дисертацію (т. зв. “великі ригорози”). Якихось особливих труднощів на шляху до отримання ученого ступеня доктора філософії не було. Декан факультету філософії проф. К. Луїк та інші професори толерантно поставилися до молодого адепта філософії (тоді філософський факультет охоплював і саму філософію, історію, філологію, географію і навіть математику з фізикою та біологією). І, як кажуть, процес пішов.

Хто з названих професорів університету зіграв найбільшу роль у науковому становленні О. Степанів, хто дав їй дорогу у науку? Це передовсім історики – декан філософського факультету Віденського університету Карл Луїк, професори Ганс Іберсбергер та Освальд Редліх. Нижче подаємо короткі матеріали до біографій учених, запозичені з електронного ресурсу Вікіпедії.

Карл Луїк (1865 – 1935) – австрійський учений, професор Віденського університету (з 1908 р.), декан філософського факультету і ректор цього вишу у 1925/1926 рр. Відомий з дослідження історії англійської мови. Був промотором наукових пошуків О. Степанів. У галереї в дворі університету відкрито йому погруддя.

Проф. К. Луїк

Ганс Іберсбергер (1877 – 1962) – австрійський та німецький історик, професор східно-європейської історії Віденського університету. У 1930 – 1931 рр. був його ректором. Після II світової війни викладав в Українському Вільному Університеті (Мюнхен, Німеччина, з 1950 р.). Працював також у Вроцлаві (1934 р.) та Геттінгені (з 1958 р.).

Проф. Г. Іберсбергер

Освальд Редліх (1858 – 1944) – австрійський історик та архівіст. Вивчав історію та географію в Інсбруці. Успішно використовував у дослідженнях поєднання історичних, географічних та картографічних методів. Розвивав історичну географію. Був ректором Віденського університету.

О. Редліх

Отже, 16 червня 1921 р. О. Степанів пише таку заяву (німецькою мовою):

*“Вельмишановному декану
філософського факультету Віденського
університету*

Нижче підписана повідомляє, що на підставі дозволу Федерального Міністерства від [14.VI.1921 р. – О. Ш.] вона допущена до складання строгих екзаменів для отримання наукового ступеня доктора філософії з “Історії Середньовіччя і Нового часу (східноєвропейська історія)” у зв’язку з слов’янською філологією. Додається:

- 1) Свідоцтво про хрещення;*
- 2) Свідоцтво про Батьківщину;*
- 3) Атестат зрілості;*
- 4) Довідка про місце проживання;*
- 5) Автобіографія;*
- 6) Дисертація.*

*Відень, 16 червня 1921 р.
Степанів Олена, Відень, VIII дільниця,
Пфайльгассе, 8”⁴*

Цього ж дня декан факультету проф. К. Луїк пише такого листа:

“Відень, 16.VI.1921.

Федеральне Міністерство внутрішніх справ і освіти (управління освіти) наказом від 14 червня 1921 р. № 11856, ст. II повідомляє, що Ви в кінці літнього семестру 1921 р. допущені до строгих екзаменів для отримання ступеня доктора філософії Віденського університету.

Цим ми інформуємо Вас і повертаємо Ваші додатки до заяви.

*Декан філософського факультету
К. Луїк” [1, с. 2].
[Підпис]”*

Отже, не було бюрократичної тяганини і справа про допуск до захисту дисертації була оформлена за три дні.

Далі дисертація скеровується рецензентам (опонентам) проф. Г. Іберсбергеру і О. Редліху для написання відгуку. Сам відгук підготував перший з них, а другий лише підписав, що він згоден. Ось цей відгук-рецензія.

*“Філософський факультет, Відень.
Професорська колегія*

*Оцінка дисертації кандидата філософії
Олени Степанів про “Структуру та розвиток
суспільства в Давній Русі до середини XIII століття”.*

Дисертація є зрілою і відмінною академічною роботою. Вона показує, що автор є методично підготовленим і дозрів до самостійної дослідницької праці. Завдання було не з легких, зокрема, було важко відобразити майже повну картину київського суспільства за небагатовисловними і розкиданими матеріалами в літописах, легендах про святих, повідомленнях арабських мандрівників, в юридичних документах і князівських указах. Не

⁴ Тут і далі переклади з німецької Г. К. Гайнца.

можна сказати, що всі висновки роботи є бездоганними, що вони побудовані на надійному фундаменті, на якому дослідник може розкрити цей період, звісно, це зробити абсолютно неможливо. Але, у будь-якому випадку, з великою старанністю та впевненістю дослідник зібрав все, що загалом було можливо зібрати для цього дослідження. Звичайно, недостатнє знання німецької мови вплинуло на роботу. Але цей недолік у порівнянні з іншими не такий вже важливий. Авторка є відомим бійцем-ентузіастом українського народу і його незалежності. Вона показала це ділом у світовій війні із зброєю в руках, ризикуючи своїм життям. Не дивно, що це впливає також на її дослідницьку працю. Бо ж ніяк не підтверджений український історичний погляд, що київський період російської історії був цілком українським. Це автор взяв за основу свого дослідження. Навіть для українізації назв немає філологічного обґрунтування. Саме цей недолік роботи стримував би нижчепідписаного від того, щоб опублікувати її у вигляді праці свого семінару. Але в іншому випадку вона готова до друку.

У всякому разі, ця дисертація випадає з рамок звичайних робіт, і її можна охарактеризувати як цілком відповідну для допуску до ретельного тестування.

Відень, 25 червня 1921 р.

Ганс Іберсбергер
Погоджуються Редліх
Кругла печатка
28 червня 1921 р.” [1].

Зроблено це досить оперативно, адже минуло лише два тижні.

Перебуваючи у Відні в 2005 р. на науковому стажуванні, я спробував розшукати рукопис докторської дисертації Олени Степанів. Її не виявилось ні на філософському факультеті, ні в архіві Віденського університету. Очевидно, дисертація знаходиться десь у спеціальних (дисертаційних) фондах. Тому говорити про зміст дисертації можемо лише опосередковано, використовуючи рецензію на неї проф. Г. Іберсбергера. У цьому контексті можемо зробити такі висновки:

1) просторовий обсяг об'єкта дослідження охоплював величезну територію – усієї держави Київська Русь (інші претенденти на докторську ступінь обмежувалися переважно Галичиною чи Галицько-Волинською державою);

2) власне об'єкт вивчення – це не так територія, як суспільство, зокрема його структура (як наявність складових частин, можливо і територіальних) та розвиток. Очевидно, у структурі вивчався поділ на стани та їх взаємовідносини;

3) інформаційна база дослідження досить різноманітна: тут і літописи, і описи Русі арабськими ученими, і життя святих, і юридичні документи. Очевидно, найбільш інформативними були літописи та юридичні документи;

4) О. Степанів проявила себе як об'єктивний поважний дослідник, що працював у руслі концепції М. Грушевського про Русь як другу українську (а не російську!) державу (першою учений вважав Антську державу – пакс);

5) за змістом і методичними засобами виконання (очевидно, з використанням картографічного методу) дисертація відповідала високим вимогам (“випадала з рамок звичайних робіт”, як писав рецензент) і була готова до “ретельного тестування” (тут – захисту).

Коли справи формальні були залагоджені, тоді приступили до захисту дисертації. Цей процес з сучасного погляду був досить спрощений.

Насамперед, 28 червня 1921 р., зібралися професори – декан факультету К. Луїк і рецензенти Г. Іберсбергер та О. Редліх, які “апробували” дисертацію під назвою “Структура і розвиток суспільства у Давній Русі до середини XIII ст.”⁵. Приблизно через тиждень, 4 липня 1921 р., ті самі професори разом з відомим славістом проф. Ватрославом Ягічем прийняли екзамен (малі ригорози) і виставили оцінки: два перших – “достатньо” (“добре”), третій (В. Ягіч) – “дуже добре” (“відмінно”). Далі вже аж 18 липня 1921 р. було влаштоване ще одногодинне випробування двома професорами (підписані на документі нерозбірливо). Як перший, так і другий іспит були одноголосно затверджені екзаменаторами і промоція (тут власне видача диплома) відбулася 25 липня 1921 р. На рис. 2 представлений реконструйований нами диплом доктора наук О. Степанів.

Як підсумок перебування О. Степанів на навчанні у Відні і захисту нею дисертації є документ, виданий, очевидно, на її вимогу 20 жовтня 1921 р. Він звучить так.

“Нумер 69.832.4.134. Абсолюторум. Ми Ректор Віденського університету і декан філософського факультету цим підтверджуємо, що студентка філософії панна Олена-Марія Степанів, що народилася у Вишнівчику у Галичині, на підставі атестату зрілості від 10 червня 1914 р. (Академічна гімназія у Львові) була прийнята на академічні студії із зимового семестру 1912/1913 н. р. аж до літнього семестру 1920/1921 н. р. і завершила навчання згідно з існуючим порядком (з перервою). Допуск до ригорозів їй дозволено Федеральним міністерством освіти від 14.VI.1921 р., Ч. 11856. Академічна поведінка кандидата повністю відповідала навчальним правилам. Цей атестат ми підтверджуємо з цією грамотою і з нашим підписом та печаткою університету.

Відень, 20 жовтня 1921.” [4, с. 45].

Так закінчився майже десятилітній період здобуття О. Степанів вищої освіти і набуття наукового ступеня доктора філософії. Виникає логічне питання: у якій галузі знання була написана

⁵ Німецькою мовою це звучить: “Die Gliederung und Entwicklung die Gesellschaft in Alt-Rus bis in die Mitte des XIII. Jahrhunderts”.

дисертація і диплом О. Степанів? Зрозуміло, що у філософії. Але у ті часи диплом про закінчення університету надавав право викладати у школах і гімназіях два предмети – історію та географію. Та й докторський атестат з філософії ці права підтверджував: географію та історію відносили до однієї групи предметів викладання – гуманітарних (тоді це називали – історичних) дисциплін. Уже в другій половині XIX ст. такий підхід був анахронічним: географія як наука дедалі більше

переходила у групу природничого знання (запанував у ній т. зв. фізіоцентралізм). Тому до цього часу деякі вчені вважають О. Степанів “доктором історичних наук”, хоч у неї нема жодної *власне історичної* праці. Хіба що її дисертацію можна віднести до *історичної географії*, яку історики трактують як *допоміжну* історичну дисципліну. А ми вважаємо її *суміжною* географічною наукою у класифікації географічного знання [4, с. 15].

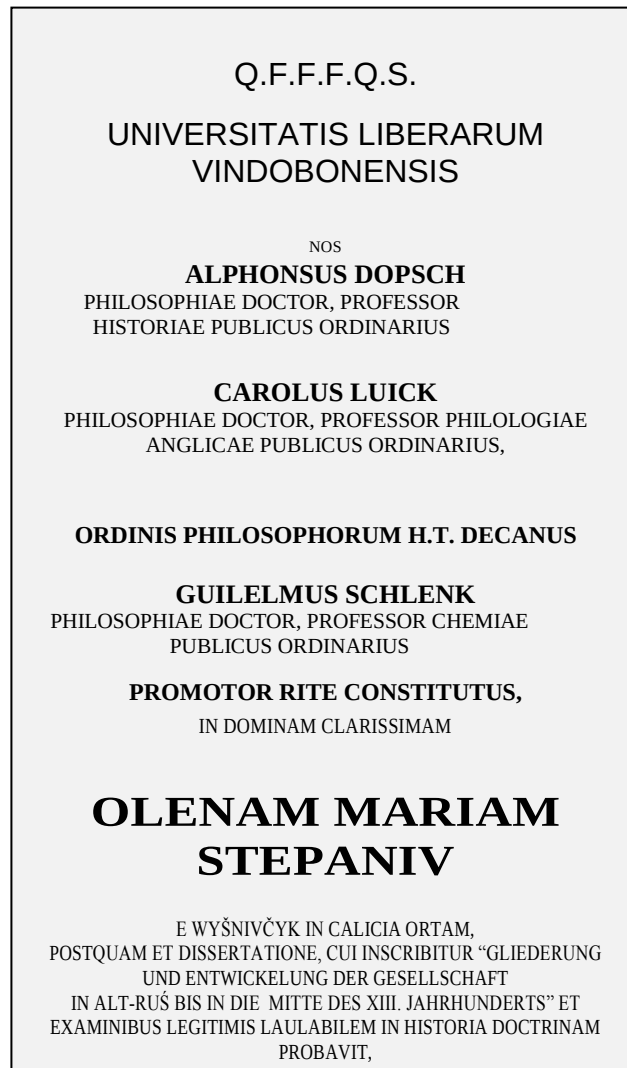

Рис. 2. Докторський диплом Олени Степанів (реконструкція)

Як би там не було, О. Степанів проявила свої знання і здібності виключно у географії. Її книга “Сучасний Львів” стала у 1943 р. заключним пунктом процесу становлення модерної української географії, зокрема суспільної.

Заміжжя Олени Степанів

Перебуваючи у Відні, О. Степанів вийшла заміж за Романа Дашкевича – генерал-хорунжого армії Української Народної Республіки. Це сталося 14 липня 1920 р. Отже, вони обоє тоді були в еміграції. Як відбувалася шлюбна церемонія інформації не маємо. Але можна гіпотетично її відтворити.

О. Степанів познайомилася з Р. Дашкевичем

ще у передвоєнні часи, коли у Львові вони перебували у вирі молодіжної громадської діяльності. Роман-Микола Корибут Дашкевич (1892 – 1975) був ровесником молодіжної красуні Олени-Марії, що походила, як і він, зі священничої родини. Він з 1911 р. (а вона – з 1912 р.) були студентами Львівського університету. З 1914 р. Р. Дашкевич – голова “Січових Стрільців II”, де перебувала жіноча чета О. Степанів (з початком війни вони влилися в австрійську армію у вигляді легіону Українських Січових Стрільців). Коли у квітні 1915 р. О. Степанів опинилася у полоні, Р. Дашкевич “спеціально” здався, щоб визволити свою наречену (так, принаймні, подекуять).

Рис. 3. Церква Святої Великомучениці Варвари у Відні та погруддя Іванові Франкові біля цього храму

До Відня О. Степанів приїжджала не раз ще до війни. Особливо запам'яталися їй відвідини столиці монархії під час відпустки з війська у січні 1915 р. Тоді її нагородили бойовою відзнакою – срібною медаллю “За хоробрість”. Її віденська фотографія з шаблею при боці обійшла багато газет і журналів. На душі було радісно.

А тепер, тобто у 1919 р., після усіх митарств і поразок лише блимав вогник у “кінці тунелю Віденського університету”. Треба було йти на його слабеньке світло. Світло знання і науки. І вона пішла за великим світлом.

Опинилися у Відні наречені цілком закономірно: інші місця і шляхи в них були перекриті. Вона прибула, щоб вступити в університет, він – щоб разом з колегами обдумати напрями подальшої організованої боротьби за незалежну Україну. Саме тоді разом зі старшинами УГА він створює Українську Військову Організацію (УВО).

У таких обставинах вже дорослі і обпечені боями та війнами двоє людей стали під вінець. Очевидно, шлюб брали у греко-католицькій церкві Святої Великомучениці Варвари⁶, що знаходиться на вулиці Постгассе, 8, яка виходить на правий берег Дунаю (рис. 3).

Учасників церемонії було небагато. Крім молодих, були присутні Кирило Трильовський (організатор громадських національних товариств

“Січей”), Євген Коновалець (командувач Січових Стрільців в Армії УНР), Степан Рудницький – фундатор української модерної географії (останній був весільним старостою).

Збереглася фотографія з цими “дійовими” особами (рис. 4). Спереду сидять троє: в центрі О. Степанів (з довгим розпущеним волоссям, у широкополому капелюсі, короткорукавній і довгій сукні), поряд з нею зліва – С. Рудницький (у темному костюмі, білій сорочці із стоячим комірцем), справа – К. Трильовський (з білим букетом на піджаку, очевидно, він був дружною). У другому ряді стоять в одностроях Армії УНР Євген Коновалець (зліва) і сам молодий – Роман Дашкевич.

У Відні подружжя мешкало на вул. Пфайльгассе, 8 до літа 1921 р., доки О. Степанів не захистила дисертацію. Ще восени (жовтень) вона брала у деканаті (чи в архіві!) довідку (Абсолюторум), напевно, вже для Львова, коли влаштовувалася викладачем у гімназію Сестер Василянок.

Так закінчився дуже важливий період у житті і творчій діяльності Олени Степанів та її чоловіка Романа Дашкевича. Новий період – львівський, повоєнний почався у 1922 р., коли учена з дипломом доктора філософії влаштовувалася викладачем історії та географії у гімназії Сестер Василянок (до університету їй шлях був закритий). А Р. Дашкевич, закінчивши юридичний факультет Львівського університету, розпочав правничу практику і на зміну ліквідованих польською владою “Січей” створив спортивно-громадську організацію “Луги” з молодіжним підрозділом “Каменярі”. Позірно обое відійшли від політичної роботи. Хоча у це важко повірити.

⁶ Церква працювала як греко-католицький храм з 1784 р. Імператриця Марія-Тереза передала будинок греко-католикам у 1775 р. для семінарії. У 1999 р. біля церкви посвятили пам'ятник Іванові Франкові. У 1983 – 1985 рр. інтер'єр церкви оновлений мистцем Святославом Гординським.

Рис. 4. Одруження О. Степанів з Р. Дашкевичем (Відень, 1920).
Сидять (зліва направо): С. Рудницький, О. Степанів, К. Трильовський.
Стоять (зліва направо): Є. Коновалець, Р. Дашкевич

Додамо, що перед О. Степанів та вслід за нею у Віденському університеті докторат з філософії (в галузі історії) захистили вихідці з Галичини Н. Шкірпан (на рік швидше – у 1920 р.), С. Коренець (у 1921 р.), І. Околот, І. Турин (у 1922 р.), М. Скорик – батько відомого українського композитора Мирослава Скорика, Т. Балабан, І. Німчук, Н. Нижанківський (у 1923 р.), В. Киселевський, М. Кузняк (у 1924 р.), Д. Гулин (у 1925 р.), І. Левицька (у 1926 р.) та ін.

Висновки. Найменш висвітлений у літературі період життя і діяльності О. Степанів ми розкрили лише пунктирно: заміжжя, закінчення університету, захист дисертації. Слід немало попрацювати, щоб виявити не лише деталі (хоч і це важливо), але й

зрозуміти, які мотиви і причини рухали цією мужньою і розумною жінкою, щоб не зламатись, точніше – не розчаруватися після усіх перипетій попереднього десятиріччя (парамілітарні організації, служба в усусусах, полон, бойові дії в УГА, безпідставне усунення з лав цієї армії та ін.) і продовжувати боротися вже у нібито мирних умовах (а хіба нова окупація України – це були мирні умови?).

О. Степанів довела і собі, і суспільству на що здатна українська жінка: жінка-воїн, жінка-мати, жінка-науковець і освітянин, жінка-громадський діяч. Все її життя було подвигом, гідним втілення у художніх творах, кіно, театрі і скульптурі. Яскраві риси героїні проявилися в усьому її подальшому житті.

Література

1. Архів Віденського університету – AWU. – Rigorosenphotorolle. Ph. 5a.26.
2. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / За ред. проф. О. І. Шаблій. – Львів, 2003. – 608 с.
3. Ровенчак І. І. Внесок О. Степанів у розвиток української національної географії // Вісник Львівського університету. Серія географія. – Львів, 1994. – Вип. 19. – С. 200-202.
4. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001. – 742 с.
5. Шаблій О. І., Вісцьак О. І. Життя, віддане народу і науці (до 110-річчя від народження Олени Степанів) // Історія української географії. – 2003. – Вип. 7. – С. 12-24.
6. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка). – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 27-28.
7. Штойко П. І. Батьківщина Олени Степанів // Історія української географії. – Львів, 2003. – Вип. 7. – С. 37-39.

Стаття надійшла 11.12.2012 р.

Наукові школи та центри

УДК 911:001.89

Ярослав Олійник, Сергій Шевчук

НАУКОВІ ШКОЛИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІСТОРІЇ ГЕОГРАФІЇ

Стаття присвячена актуальній і не дослідженій проблемі в історії української географії – науковій школі. На підставі міждисциплінарного підходу історії науки та географії розкрито сутність наукової школи в географії, указано її ознаки та критерії визначення. Розкрито механізм функціонування наукових шкіл в географії через їх ієрархічну структуру, в якій системоформуючими елементами є лідер і дослідницька програма. На підставі різних критеріїв і підходів вивчено типологію наукових шкіл в українській географії, а також визначені завдання і перспективні напрями вивчення наукових шкіл в історії географії.

Ключові слова: історія географії, наукова школа.

Yaroslav Oliynyk, Serhiy Shevchuk. Scientific school as a research object in the history of geography. This article is devoted to the topical and unexplored issue in the history of Ukrainian geography - the scientific school. Based on an interdisciplinary approach of the history of science and geography, the essence of a scientific school of geography is revealed and its characteristics and criteria are identified. The mechanism of functioning of the schools of geography in terms of their hierarchical structure is revealed, in which the system-forming elements are the leader and the research program. On the basis of different criteria and approaches, a typology of scientific schools in Ukrainian geography is established, as well as the tasks and prospective areas of scientific inquiry of schools in the history of geography are identified.

Key words: history of geography, scientific school.

Постановка проблеми та завдання дослідження. Якісно нові соціально-економічні умови, що сформувалися в результаті системних перетворень на межі ХХ – ХХІ століть в Україні, привели до нового сплеску науки та інноваційної діяльності. Розвиток науки і техніки став домінуючим фактором на сучасному етапі розвитку українського суспільства. В національному проекті “Науковці України – еліта держави”, започаткованому урядом України, наголошується на пріоритеті повернення науці виключного місця в суспільстві, адже саме розвиток вітчизняної науки визначає перспективи подальшого розвитку держави. Нині очевидно, що для розвитку держави необхідне підвищення статусу і повна свобода наукової діяльності.

Оновлення української суспільної географії наприкінці ХХ століття сприяло відродженню досліджень її історії. Такий стан розвитку географічної науки в Україні можна пояснити

переглядом методологічного статусу географії, можливістю залучити у науковий обіг цілу низку джерел, які свого часу були викреслені з інтелектуального надбання вітчизняної суспільно-географічної науки; можливістю об'єктивного висвітлення тих подій і фактів, які не могли з ідеологічних причин стати предметом дослідження у попередні роки або висвітлювались тенденційно. Останніми роками історія географії набуває нового статусу: стає інноваційною з огляду на сучасні тенденції розвитку географії, більш вагомою у процесі формування мислення майбутніх поколінь географів.

У сфері загальнонаукових проблем історії географічної науки провідне місце належить питанню про наукові школи. Наукові школи – це один з найважливіших об'єктів історико-наукового аналізу. Пізнання особливостей та закономірностей розвитку наукових шкіл у географії дозволяє більш узагальнено висвітлити сутність наукової мето-

дології, її значення в процесі розвитку науки, адже саме з науковими школами в географії, як правило, пов'язані найвидатніші її досягнення. Перші наукові школи в географії з'явилися ще в XIX столітті. Становлення наукових шкіл в українській географії припадає на XX століття. Сьогодні існує велика потреба у дослідженні наукових шкіл у географії, що пов'язано із самою специфікою географічної науки, яка досліджує великі об'єкти, що вимагають спільних дій великої кількості науковців, об'єднаних спільністю наукових підходів до розв'язання тих чи інших проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні підходи до феномену наукової школи як загальнонаукової проблеми розроблено в працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Астахової, Д. Бернал, О. Богомольця, В. Гасилова, О. Грезньової, Г. Доброва, Д. Зербіно, Б. Кедрова, Г. Лайтко, К. Ланге, С. Микулинського, О. Мельникової, Д. Прайс, М. Родного, Ю. Храмова, Г. Уолла, С. Хайтун, Г. Штейна, М. Ярошевського та ін. Разом з тим у сучасній науці відсутня єдність підходів до визначення сутності наукової школи певної галузі пізнання. Вперше теоретичні підходи до вивчення наукових шкіл у географії були висвітлені у праці "Наукові школи у географії" російських учених Л. Абрамова та В. Єсакова [8]. Наукові школи в географії як предмет історико-географічного дослідження, прикладні аспекти становлення й розвитку окремих наукових шкіл в українській географії частково розглянуто в працях Я. Жупанського, О. Заставецької, Ю. Кандиби, М. Костриці, О. Краснопольського, Н. Краснопольської, Л. Немець, Я. Олійника, М. Пістуна, В. Руденка, О. Чернюха, О. Шаблія, С. Шевчука, П. Шищенко, О. Ярошенко та інших учених.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних дослідженнях з історії географії науковці, окрім вивчення розвитку предметного змісту науки чи наукового знання в цілому, починають також звертати увагу на еволюцію форм організації географічної науки, її структури, розвитку методів дослідження, історії формування та діяльності наукових шкіл. Метою даної статті є дослідження теоретичних основ феномену наукової школи в українській географії. Оскільки наукова школа як суспільне явище є комплексною наукознавчою проблемою, її дослідження мають бути репрезентовані в межах галузевих наук, зокрема географії, що буде відображати основні тенденції в розвитку уявлень про наукову школу в географії, її специфічні функції, типологію та закономірності формування.

Особливе значення у дослідженні наукових шкіл в географії має пізнання різноаспектної взаємодії між вченими у науковому середовищі. При цьому наукові школи слід розглядати як форми колективної творчості вчених, що сприяють розробці і запровадженню в географію нових наукових ідей. Таким чином, в українській географії сьогодні назріла досить актуальна проблема дослідження організації та функціонування наукових

географічних шкіл. У сучасних умовах розвитку вітчизняної науки проблема вивчення наукових шкіл стає все більш актуальною.

Наукова школа є соціальним феноменом географічної науки, який дозволяє вивчити когнітивні та соціальні характеристики наукової діяльності в їх єдності та взаємозалежності. Наукова школа формує особливу динамічну структуру науки, яка забезпечує наступність наукового знання і створює оптимальні умови для розвитку географічної науки. Серед таких об'єднань учених виділяються наукові школи. Наукове співтовариство вчених у географії не є однорідним і однотипним за характером зв'язків між його членами. В науковій школі консолідується окремі центри, які різняться характером свого впливу на становлення та розвиток науки. Дослідження причин виникнення наукових шкіл у географії, взаємозв'язків між ними, факторів їх взаєморозвитку та результативності їх діяльності у порівнянні з досягненнями інших шкіл розкриває власне сам механізм розвитку географії в Україні.

З метою виявлення факторів, особливостей та закономірностей історичного досвіду функціонування української географії надзвичайно важливо використовувати історичний досвід функціонування конкретних наукових шкіл. Вивчення наукових шкіл у географії, безумовно, є одним з пізнавальних завдань її історії. Однак досвід досліджень у цьому напрямі практично відсутній. Очевидно, саме цим можна пояснити багатозначність у трактуванні категорії "наукова школа", а то й її відсутність у літературі, і не лише в географічній. Провідною силою розвитку суспільно-географічної науки є науковці, роль і значення яких у науці суттєво зростає тоді, коли вони створюють наукові школи. Їх вплив на розвиток науки неоднозначний, а їхні праці та ідеї далеко не завжди були справедливо оцінені сучасниками і часто сприймалися лише через певний час. Поширеним у нашій науці є також явище, коли найбільш видатні її світочі не залишали після себе учнів, тобто не створювали наукової школи. Тому настільки важливою й відповідальною є об'єктивна оцінка внеску окремих науковців і їх груп в історію розвитку географічної науки, у формування стійких концепцій науки, учень, теорії і методики науки.

Виходячи з того, що наукові школи є самостійним об'єктом вивчення не тільки в історії географії, але й у наукознавстві, закономірно постає можливість їх міждисциплінарного дослідження. Міждисциплінарний підхід дозволяє на основі взаємозбагачення кількох наукових дисциплін розширювати методологію, концепції та понятійно-категоріальний апарат історії географічної науки. Використання наукознавчого підходу при вивченні наукових шкіл у географії потребує визначення предмету наукознавства і зіставлення його пізнавальних можливостей з предметом історії географії. Це дозволить виявити різноманітні характеристики наукових шкіл і відібрати конкретні ефективні моделі для їх вивчення.

У науковій літературі із загальних проблем

наукознавства можна прослідкувати різні підходи до вирішення наукових шкіл. Зокрема, можна надавати перевагу оригінальним науковим ідеям та їх втіленню у наукові принципи, теорії, концепції тощо. Наукову школу в цьому контексті слід розглядати як структурний елемент сучасної науки, що існує всередині самої науки і дозволяє сконцентрувати зусилля великої кількості порівняно молодих учених за безпосереднього керівництва засновника певного наукового напрямку на вирішення визначеної, досить обмеженої сфери актуальних проблем у географії. З позицій системного підходу наукову школу розуміють як систему, яка складається із вчених і їх дослідницької діяльності, що реалізує провідну ідею наукової школи. Особистісний підхід у розумінні поняття “наукова школа”, робить акцент на колективній співпраці та груповому творчому мисленні науковців (представників наукової школи), які мають спільну мету – створення нового теоретико-методологічного знання. Тоді під науковою школою слід розуміти співтовариство вчених різних статусів, компетенцій і спеціалізації, що координують під керівництвом лідера свою дослідницьку діяльність, зробили вагомий внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми і здатні активно представляти мету і результати дослідницької програми наукової школи. На думку Ю. Храмова, наукова школа – це не просто колектив дослідників з науковим лідером (учитель і учні або лабораторія і відділ на чолі з керівником), а творча співдружність вчених різних поколінь, що об’єднані спільністю принципів підходу до вирішення тієї чи іншої проблеми, стилем роботи і мислення, оригінальністю ідей і методів реалізації своєї наукової програми, співдружність, яка отримала значні результати та завоювала авторитет і суспільне визнання в певній галузі знання [19]. Таким чином, наукова школа в географії – це колектив дослідників-одномудців, висока форма колективної взаємодії в процесі наукового пошуку.

У наукознавстві наука розглядається як особлива форма пізнання, як специфічний вид суспільної діяльності, як важлива соціально-практична сила. Тому “специфічним предметом наукознавства є дослідження взаємодії різноманітних елементів, які визначають розвиток науки як цілісної системи та особливої форми її діяльності, її зв’язків з іншими суспільними явищами та соціальними інститутами й залежність науки від них” [6, с. 41]. Наукознавство як учення про загальні закономірності розвитку й функціонування науки передбачає всестороннє (в логічному, соціологічному, політичному, економічному, психологічному та інших аспектах) відображення загального, що характерне для різних наук, їх взаємодії, а також відносин між наукою з одного боку і суспільством з іншого боку [14, с. 16]. Отже, можна стверджувати, що вивчення наукових співтовариств укладається в предмет наукознавства, яке дозволяє реалізувати системне дослідження характеристик наукових шкіл.

Це дозволяє визначити процес формування наукового знання та інформаційних масивів науки на основі пізнання різноманітних процесів і відношень, характерних для науки.

Проблема категорії “наукова школа” в географії та її змісту перебуває на стадії формування, багато питань носить дискусійний характер, але чим більше буде напрацювань із цієї проблематики, тим швидше можна буде виробити загальні підходи, критерії у вивченні зазначеного питання. Історико-науковий підхід до вивчення феномену наукової школи дозволяє описати наукову школу за її внеском у накопичення та розвиток наукових ідей, охарактеризувати лідера школи та його послідовників. Наукознавче бачення цього явища вимагає вивчити наукове співтовариство як творчий процес, розкрити за кожним новим поступом ідей представника наукової школи не його асоціації, а складну систему міжособистісних стосунків [21, с. 7]. Тому досить важливо визначити сутність та змістовне наповнення категорії “наукова школа”, визначити систему понять, логічно зв’язаних з нею. Можемо стверджувати, що змістове розходження в наповненні терміну “наукова школа”, навіть в межах наукознавства, є очевидним. Його використовують для позначення групи вчених, які складають відгалуження певного напрямку, або ж про наукову школу говорять як про синонім того самого наукового напрямку чи наслідування групою вчених якоїсь конкретної наукової традиції. Поширеними є також підходи виокремлювати національні наукові школи або ж групу вчених, котрі досліджують один або декілька однорідних об’єктів у структурі наукового пізнання.

Разом з тим можна вирізнити й загальні підходи, що сформувалися у теорії та практиці наукознавства щодо трактування змісту поняття “наукова школа”. Вони зводяться до таких позицій: наукова школа є колективом учених за необов’язкової умови їх належності до одної наукової установи; в межах такого колективу під керівництвом лідера наукової школи здійснюється діяльність щодо розробки конкретних проблем за дослідницькою програмою та ідеями лідера наукової школи, організація й координація спільних зусиль на реалізацію подальшого поступу науки, підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів; встановлення особливих норм взаємостосунків між членами наукової школи як дослідницького колективу.

Г. Уолл зазначає, що про наукову школу можна говорити, коли є безмежно освічений, керівник, який щедро дарує ідеї і не сварить за не увагу до них. Школа існує, коли хоча б один з учнів здатен загорітися ідеєю вчителя і запропонувати свою альтернативу. Наукова школа стає справжньою, якщо раніше розпорошені науковці добровільно вступають в зацікавлене, вільне, непрагматично мотивоване обговорення значущої для кожного проблеми і разом досягають її розв’язання [17, с. 3]. Наукові школи – це епіцентри знань, творчості, духовності, що випромінюють майстерність. За

визначенням російського географа В. Жекуліна під науковою школою слід розуміти групу вчених, об'єднаних спільною методологією дослідження та загальними поглядами на сутність досліджуваних явищ на основі використання подібних методів пізнання [2, с. 77].

Враховуючи різні підходи до визнання існування наукової школи, сучасні українські дослідники історії географії Я. Олійник і Н. Краснопольська під науковою школою в географії пропонують розглядати неформальне творче співробітництво висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів у вирішенні наукової парадигми [11, с. 96]. У такому випадку визнання наукової школи свідчить про її суспільну популярність і результативність. Такий результат ми бачимо у відтворенні кадрів вищої кваліфікації – докторів наук, а цей стан забезпечує розвиток школи, оскільки на зміну лідера, котрий залишає школу, приходить новий, і вона продовжує функціонувати в заданому або нових напрямках. Окреслюючи контури наукової школи, науковці наголошують на таких моментах: школа має лідера, до школи належать прямі учні і послідовники ідей лідера, школа має певне місце функціонування, загальні ідеї та загальні підходи до вирішення поставлених завдань, свій стиль роботи, що не змінюється зі зміною проблематики.

Отже, наукова школа в географії – це творчий колектив учених, які об'єднані підходами до розв'язання проблем, стилю теоретичної роботи, стратегій організації професійного наукового мислення, ідей і методів їх реалізації. Професійна наукова творчість притаманна невеликим групам учених, котрі предметно об'єднані навколо лідера – визнаного творця наукових ідей, моделей, концепцій. Основною організаційною структурою таких груп у вищій школі є кафедра, а фундатором системних наукових розроблень – здебільшого завідувач. Саме добре укомплектована й кадрово стабільна, з власними традиціями та новаціями кафедра є найважливішим науково-освітнім підрозділом, який найповніше виконує функції зосередження, продукування і транслювання систематизованих знань від покоління до покоління. Поряд із кафедрою іншими важливими осередками наукових шкіл є науково-дослідні інститути, центри, лабораторії. Прикладами їх є Інститут географії і картографії НКО УРСР (1927 – 1933 рр.) на чолі з акад. С. Рудницьким; Сектор, Відділ, а згодом Інститут географії НАН України на чолі з акад. М. Паламарчуком, а нині акад. Л. Руденком [12].

Під науковою школою в українській географії можна розуміти колектив учених на чолі з лідером, які розробляють перспективний напрям і мають визнання у науковому співтоваристві. Наукова школа є творчим об'єднанням однодумців, які працюють або ж працювали в межах одного перспективного напрямку науки. Наукові школи в українській географії відрізняються між собою своїми традиціями, проблематикою досліджень і

дослідницькими програмами, основною концепцією, особливим підходом і стилем дослідження з відповідними йому методами, масштабами, характером, обсягом і результативністю дослідження.

Наукові школи забезпечують поступальний розвиток наукового знання і створюють умови для його подальшої еволюції. Вони є тим самим соціальним феноменом, який дозволяє розглядати в одній площині предметні, пізнавальні, соціальні характеристики української, зокрема суспільної, географії як феномену ХХ століття. Аналіз наукових шкіл дозволяє відповісти на питання формування наукового суспільно-географічного знання загалом та його складників зокрема, розглянути особливості формування нових наукових ідей [10, с. 249]. Отже, саме вивчення історії формування та розвитку наукових шкіл, зокрема у географії, дозволяє осмислити науку в усій її різноманітності. Найбільш ефективним таке осмислення можливе в межах системного підходу, оскільки і сама наука, і наукова школа, і наукове знання належать до системотворюючих об'єктів.

Необхідною передумовою виникнення наукових шкіл є індивідуальне чи колективне створення методологічної основи, тобто таке докорінне змістовно-структурне збагачення, якісно вище узагальнення, що дає змогу пояснювати та передбачати найскладніші географічні явища. Вони завжди характеризують взаємодоповнення специфічного категоріального апарату, ідей, модельних образів, концепцій, парадигм, теоретичного підґрунтя, міждисциплінарних зв'язків та експериментальних процедур й істотно збагачують науку. Методологічні основи географії наукова школа може презентувати у вигляді ґрунтового монографічного дослідження, численних наукових праць (статей, книг) і підручників, тематичного наукового видання (журналу, часопису, щорічника).

Ознаки та критерії наукової школи також є досить складною наукознавчою проблемою. Радянський географ Ю. Саушкін звертав увагу на такі ознаки наукової школи: науковий напрям, який розробляє ця школа; роль фундаторів таких шкіл, що засновуються дуже сміливими, працездатними, цілеспрямованими вченими, які мають багато учнів і послідовників, надихають школу на дослідження, відкриття, пошук, практичне втілення результатів на практиці; сила волі творчої групи, відданість своїй справі [16]. Науковій школі, за Я. Олійником та Н. Краснопольською, мають бути притаманні такі риси, як наявність лідера дослідницького колективу, керівника школи; спільний стиль роботи і стиль мислення; наукова ідеологія, певна наукова концепція (фундаментальна ідея), науково-дослідна програма; особлива наукова атмосфера; висока кваліфікація дослідників, що групуються навколо лідера; значимість отриманих ними результатів у певній сфері науки, високий науковий авторитет у цій сфері. О. Шаблій стверджує, що наукова школа охоплює мінімум три складники: по-перше, людський складник – наявність групи вчених-одно-

думців або тих, що працюють у певному спрямуванні і мають неформального (нерідко формального) лідера; по-друге, наявність організації наукових пошуків, організаційних одиниць (кафедри, відділи, інститути, редакції видань, наприклад енциклопедій, часописів тощо), які створюють “виробничу”, соціальну й організаційно-управлінську інфраструктуру наукової школи; по-третє, наявність фундаментальних теоретичних і в цьому контексті часто практичних розробок, відмінних від інших наукових розробок та шкіл [20].

Аналіз наукознавчої літератури дає нам підстави вирізнити основні елементи або ознаки наукової школи. Вихідною точкою є усвідомлення науковим співтовариством конкретної наукової проблеми. Виникнення наукових шкіл відбувається в процесі формулювання наукових проблем, усвідомлення яких пов'язане з внутрішніми закономірностями розвитку самої науки або ж реалізацією відповідного соціального замовлення. Тому важливим внутрішнім фактором формування наукових шкіл в українській географії є дослідницька програма, що виступає власне центральною категорією при аналізі закономірностей функціонування наукових шкіл. Дослідницька програма наукової школи, як правило, не є фіксованим документом, а її можливо ідентифікувати на основі аналізу діяльності колективу дослідників, зокрема, через наявність загальних принципів і завдань наукової діяльності, теоретичних уявлень про природу досліджуваних явищ, систему понять і категорій, набір конкретних програм дослідження, характерний набір методів дослідження та спільної методики пошуку нових ідей.

Лідер наукової школи є автором ідеї, яка приймається як вихідна при розв'язанні поставлених завдань. Д. Зербіно, базуючись на ставленні вчених до наукової роботи, дослідницької діяльності, пропонує таку типологію науковців-лідерів: 1) вчений-енциклопедист, вчений-читач, але епізодичний дослідник; 2) вчений-дослідник, який постійно працює, шукає, сумнівається, висуває гіпотези, будує концепції, створює теорії, висуває ідеї; 3) вчений-філософ, що прагне до аналізу, синтезу та узагальнення досліджень, проведених іншими. Будучи гарним теоретиком може запропонувати нові ідеї, теорії, концепції; 4) вчений-адміністратор, що сприяє зародженню та розвитку нових наукових шкіл в установах, якими керує; 5) вчений-викладач, який прагне до постійного вдосконалення; 6) вчений-кар'єрист, який здобувши всі можливі ступені та звання, перестає цікавитися науковими здобутками своєї школи. [3, с. 43-45].

Навколо лідера – автора ідеї дослідницької програми групуються члени наукової школи. Сам же процес реалізації дослідницької програми дозволяє вирізнити два шляхи формування наукової школи. При першому варіанті лідер наукової школи висуває й розробляє географічну концепцію чи теорію, яка отримує загальне визнання. При цьому представники – носії наукової школи орієнтуються на

подальший розвиток цієї теорії, її коригування. Згідно з другим варіантом дослідницька програма формується уже в процесі діяльності наукової школи. Лідер наукової школи в такому випадку хоча й виступає головним розробником – ініціатором програми досліджень, однак кожен представник даної школи бере свою власну участь у розробленій теоретичній позиції школи, яка розвивається, збагачується новими ідеями завдяки спільним зусиллям учасників школи. Отже, дослідницька програма є своєрідним феноменом наукової свідомості як логічна система, яка визнана групою вчених, і як феномен діяльності, що представлений її цільовими установками й способами досягнення пізнавальних завдань [9, с. 56-57].

Теорія і практика наукознавства вирізняє п'ять головних стадій реалізації дослідницької програми наукової школи. Перша стадія – це стадія готовності, тобто етап виходу носіїв школи на відповідний інтелектуально-ціннісний рівень, включаючи освіту, контакти, оволодіння категоріальною структурою певної галузі знань; сприйняття соціального замовлення у його найбільш узагальненій формі. Друга стадія – стадія вибору проблеми, зокрема виявлення невідповідності даних розроблених і визнаних теорій і реалій практичного життя. Визначення проблеми може бути й результатом логічного розрахунку, а також особливою формою інтелектуального синтезу. Третя стадія – власне розробка програми, обговорення і розв'язання поставлених завдань. Четверта стадія – стадія реалізації програми, розробка і втілення в життя конкретного плану діяльності. Останньою є стадія забезпечення соціально значимого результату діяльності, тобто етап втілення, на якому висунута, розроблена і доведена ідея цілеспрямовано доводиться до широкого визнання [4, с. 52].

Виходячи з таких стадій розвитку наукової програми, можна зробити висновок, що саме остання є рушійним фактором розвитку наукової школи, а разом з тим може слугувати й фактором її деградації та зникнення. Саме тому в процесі вивчення наукових шкіл досить важливим є аналіз змісту дослідницької програми. Разом з тим, вивчення процесу формування дослідницьких програм та їх генези вимагає звернути увагу на інший важливий компонент наукової школи – її ієрархічну структуру. В школі виділяється її лідер, автор теоретичної програми, генератор ідеї, яка приймається як вихідна при розв'язанні поставлених завдань, навколо якої об'єднуються інші члени наукової школи. Вчені, які складають наукову школу, різняться за віком, компетентністю, ступенем професійної освіти, практичного досвіду. Тому досить важливу роль в ній відіграють зв'язки між носіями школи. Вони відображають статус і роль членів колективу у зв'язку з їх діяльністю з реалізації дослідницької програми. Проте на вершині ієрархії опиняється лідер наукової школи та її теоретичне ядро [1, с. 119]. Представниками теоретичного ядра наукової школи, як правило, є учні та послідовники лідера

наукової школи. При цьому в процесі реалізації дослідницької програми вони самі поруч з учителем стають учителями нового покоління учених. Саме тому між членами наукової школи складаються різні типи стосунків: учитель – учень, лідер – група, співробітник – співробітник, індивід – група тощо.

Системоформувальним елементом у системі стосунків, які існують у науковій школі, є її керівник. Його наявність як автора дослідницької програми є важливим критерієм ідентифікації наукових шкіл в українській суспільній географії ХХ століття. Лідер виконує важливі функції в рамках наукової школи, зокрема, пізнавальні (через постановку завдань в межах дослідницької програми), науково-педагогічні (через виховання нового покоління дослідників) та організаційні (як організатор роботи наукового колективу). У наукознавстві розглядають також психологічні й соціальні функції керівника наукової школи, які розкриваються в основному через його особисті якості, зокрема, наявність інтуїції, вміння генерувати безліч нових ідей, сильний характер, організаційні здібності, вміння бачити і формулювати наукову ідею [15, с. 418].

Ще одним структурним елементом діяльності наукової школи є “асиміляція” нових її представників або прихильників, оскільки школа прагне розширювати коло прихильників своїх ідей. Підготовка учнів є гарантією неперервного розвитку наукової думки. Разом з тим, поповнення наукової школи вимагає від її представників звертати увагу на поширення та популяризацію своїх ідей, виховання нового покоління дослідників. Учні наукової школи сприймають від її лідера та носіїв школи різні за складом та функціями види знань, а саме: загальнокультурний фонд знань, який покликаний підготувати учня до діяльності й поза сферою науки; рутинні операції та процедури, покликані на реалізацію дослідницької програми; правила переносу рутинних операцій і процедур в інші галузі знання для виконання аналогічних досліджень; евристичні правила розширення і підвищення концептуального рівня дослідницької програми конкретного наукового співтовариства; норми професійної і соціальної поведінки в наукових співтовариствах.

Молоді дослідники не лише розробляють різноманітні фрагменти дослідницької програми, але й самі в процесі дослідницького пошуку роблять свій внесок у цю програму. Так концепція, яка розробляється науковою школою, збагачується новими результатами, а перед лідером школи постають нові питання, що змушують його розвивати дослідницьку програму. Разом з тим слід зазначити, що підготовка учнів – не самоціль наукової школи, а вираження об’єктивної закономірності розвитку науки, адже наукова школа не формує, а сприяє розвитку необхідних якостей наукової діяльності своїх учнів та послідовників.

Проблема підготовки послідовників наукової школи досить тісно пов’язана з питанням її життєвого циклу, тобто тривалості її існування.

Життєвий цикл наукової школи загалом обмежений періодом реалізації дослідницької програми – публікацією сукупної системи знань, що виникає в ході розв’язання наукової проблеми, результатом чого й була дослідницька програма [1, с. 149]. Прийнято вважати, що наукова школа включає в себе щонайменше два покоління учених, які розвивають новий напрям науки, а мінімальний цикл, на який можливо зафіксувати існування наукової школи, складає три покоління: учитель – учні – учителі – учні й обмежується терміном у два десятиліття.

Попри визначальну роль учених – представників школи (лідера та його послідовників), вирішальне значення для розвитку географічної школи має розробка нових підходів, принципів, теорій, законів та закономірностей, започаткування нових наукових напрямів. Виходячи з цього, наукова школа в географії, як правило, розвивається в новій області методології у процесі диференціації чи, навпаки, інтеграції географії. У процесі розробки певного нового напрямку, в науковому змаганні з іншими напрямками формується наукова школа як соціальний організм, що включає, принаймні, два покоління вчених, які розробляють даний напрям. На цьому етапі якраз і проявляється найбільш повно роль лідера (керівника) школи та його творча й організаторська діяльність. Наступною ознакою школи, як і стадією її розвитку, є наукове та соціальне визнання нового напрямку.

Таким чином, зміст поняття “наукова школа” характеризується системною сукупністю необхідних і достатніх ознак. Однак їх прояв у кожному конкретному випадку історії української географії відбувається по-різному, а це, своєю чергою, призводить до того, що наукові школи відрізняються між собою не лише своєрідністю дослідницьких програм, але і різним ступенем впливу на наукове співтовариство й розвиток суспільно-географічної науки загалом. Такий розвиток визначається масштабами наукового внеску, що характеризується аспектами концептуальних подій, які продукують наукові школи, а саме: формулювання й розробка нової проблеми; створення нової теорії чи гіпотези, формування нового поняття; розвиток теорії науки; відкриття законів, закономірностей чи правил; відкриття нових явищ – як несподіваних, так і тих, що представляють гіпотезу дослідження; створення нових методів дослідження чи удосконалення існуючих; накопичення фактичного матеріалу [15, с. 238-242].

Однією з теоретичних проблем розуміння сутності наукової школи в географії є проблема їх типології. В науці сформувалися різноаспектні підходи до розв’язання даної проблеми. Найбільш поширеною моделлю класифікації наукових шкіл у теорії та практиці наукознавства є виокремлення п’яти основних типів наукових шкіл [22, 23]. Перший тип – “авангардна” наукова школа, яка є співтовариством учених, що продукують в межах принципово нових програм і дослідницького апарату концептуальні події в історії розвитку науки

надзвичайно високого рівня (наприклад, наукові теорії). Останні відповідають критеріям науковості, достовірності, значимості, перспективності. Перевага нової програми та її дослідницького апарату є настільки вагомими, що нове знання досить швидко включається у всезагальний фонд знань. Дослідницька програма такої школи досить швидко отримує прихильників і поширюється вже у вигляді нових напрямів науки. Другий тип – це наукова школа, яка конкурує. Вона, як правило, є локальним співтовариством вчених, що розробляють дослідницьку програму, хоча й близьку за часом висунення до програми “авангардної” школи, проте продукує концептуальні положення нижчого рівня. Представники такої школи володіють менш переконливими перевагами у розв’язанні проблем. Тому носії конкуруючої наукової школи через свого лідера, який слугує зв’язним елементом, приєднуються до авангардної школи у вигляді нового її напрямку. Третім типом є школи-автаркії, що являють собою наукові співтовариства, які аналогічні до другого типу, але задовольняються привілейованим становищем на регіональному рівні та не претендують на інкорпорацію своїх досягнень загальним фондом знань. Знання, які продукують такі школи, як правило, завчасно втрачають свою актуальність. Четвертою моделлю є компрадорські наукові школи, які фактично ізольовані від загального фонду знань. Їх програми, форми, способи і основні результати є скопійованими лідером школи з недоступних для усіх інших носіїв такої школи джерел. Останній тип наукових шкіл у наукознавстві представляється як епігонська школа, тобто співтовариство вчених, які розробляють програму і дослідницький апарат відомих учених минулого. Вони апелюють, як правило, до застарілих систем понять і категорій [1, с. 133].

На основі комунікаційних зв’язків, які формуються у структурі наукової школи, можемо виокремити такі її типи:

1) наукові школи, структура яких орієнтована на провідний центр, та мають з ним контактну комунікацію;

2) наукові школи зі структурою, орієнтованою на провідний центр, але з опосередкованою комунікацією;

3) наукові школи, які позбавлені координуючого центру, але мають між собою контактну комунікацію;

4) наукові школи без координуючого центра, мають опосередковану комунікацію.

О. Краснопольський розробив класифікацію національної наукової школи російської географії, виокремивши такі її рівні:

- загальноросійська (раніше радянська) національна географічна школа, яка відповідає групі наукових шкіл, котрі мають спільну методологію, характеризуються комплексним підходом до дослідження наукових проблем й практичним застосуванням результатів досліджень;

- загальногеографічні школи (наприклад,

школи загального чи комплексного країнознавства);

- міждисциплінарні школи (еколого-географічні, природокористування тощо);

- наукові школи окремих географічних наук (галузеві: фізичної географії, суспільної географії, історії й методології географічної науки тощо);

- школи наукових напрямів (загальногеографічного описового, соціально-географічного, політико-географічного та інших), тобто наукові школи, які розв’язують часткові теоретичні й прикладні питання окремих географічних наук [5].

Прийнято також вирізняти такі види наукових шкіл:

1) класична наукова школа – неформальний колектив, який виникає при переході від індивідуальних форм наукової праці до колективної. Організовується вона на базі вищого навчального закладу, а час її існування визначається тривалістю творчої активності лідера;

2) дисциплінарна наукова школа, яка з’являється як неформальний колектив на початковій стадії розробки наукового напрямку. Організовується така школа на базі спеціалізованого інституту або лабораторії, вона менше “прив’язана” до свого керівника, ніж “класична” наукова школа, а час її існування визначається часом виходу напрямку, що розвивається, з-під повного контролю лідера;

3) проблемна наукова школа – функціонує як формальний колектив, який розробляє ту чи іншу наукову проблему, ставши однією із основних елементарних ланок проблемної науки. Час її існування буде визначатися часом актуальності даних досліджень для суспільного розвитку [18].

Досить цікавим для класифікації наукових шкіл в географії може бути підхід, розроблений Д. Зербіно [3], який виокремлює територіальні наукові школи (київська, львівська, одеська та ін.), особисті наукові школи (наукові школи академіків С. Рудницького, К. Воблого, М. Паламарчука, Л. Руденка та ін.), наукові школи навчальної чи академічної установи (Інституту географії НАН України, Таврійського національного університету тощо), національні наукові школи (українська школа суспільної географії, українська школа регіональної політики тощо), предметні школи наукових досліджень (школи історії географії, атласного картографування, антропогенного ландшафтознавства, районного планування, географії агропромислових комплексів тощо).

За еволюційним критерієм ми вирізняємо три типи наукових шкіл в розвитку вітчизняної суспільної географії:

1) провідні наукові школи, наукові школи як визнані наукові напрями (наприклад, сучасна школа суспільної географії) в розумінні сукупності нагромадженого соціально значимого знання, що характеризують наукову складову географії і можуть бути названі школами класичного наукового мислення. Такі школи називаємо провідними, оскільки розроблені ними ідеї залишають помітний внесок у розвиток суспільно-географічної науки,

готують провідних науковців України, розповсюджують свої ідеї на усій території країни. Прикладом такої наукової школи може бути створена у Києві академіком М. Паламарчуком велика наукова школа економіко-географів;

2) науково-освітні школи або регіональні наукові школи, які, відчуваючи вплив провідних наукових шкіл, розв'язують теоретичні та прикладні проблеми науки як у загальнонаціональних, так і регіональних масштабах. Такі школи, окрім розроблення оригінальних дослідницьких програм, певної кількості відповідних їм теорій і концепцій, здійснюють підготовку молоді до науково-дослідної діяльності у чітко визначеному змістовому діапазоні колективного мислення й самостійного пошуку (наприклад, наукова суспільно-географічна школа Львівського національного університету імені Івана Франка);

3) наукові школи як дослідницький колектив, школи типу "учитель – учень" – одна з найбільш розвинених і, водночас, продуктивних форм наукової творчості, що обов'язково реалізує авторську дослідницьку програму, яка, здебільшого, є великим здобутком особистості вченого. Такі наукові школи називаємо персональними (наприклад, суспільно-географічна школа професора М. Пістуна) [12].

Таким чином, наукознавство розглядає інваріантні ознаки наукових шкіл, а їх поєднання в єдиній системі історії науки, зокрема суспільної географії дозволяє говорити про логічну модель наукової школи. Вона передбачає виявлення генетичних зв'язків наукової школи, що вимагає як джерельну основу використовувати історико-науковий підхід у дослідженні. Потім відбувається аналіз відносин між представниками наукової школи та їх взаємовплив на результати діяльності, визначаються напрями розвитку наукової школи і її тип, динаміка розвитку наукової школи. Історія науки як галузь, що вивчає реальний процес розвитку наукової думки та історія суспільної географії як її конкретний прояв, з одного боку, й наукознавство, з іншого, досліджують властивості, зв'язки і відношення феномену наукової школи, виходячи зі специфіки своєї предметної сфери. У цьому контексті слід розглянути пізнавальні можливості кожної дисципліни стосовно досліджуваного феномену в історії суспільної географії. Так, в історії науки існування наукових шкіл пов'язують з наявністю наукової традиції. Однак в історії науки практично відсутні роботи з вивчення причин того, чому саме це конкретне об'єднання учених отримало у науковій традиції назву наукової школи, хоча саме по собі подібне питання дозволяє його вивчати засобами історії науки. Визнання ж конкретного наукового об'єднання учених як наукової школи самими прихильниками наукової традиції є недостатнім. Для ідентифікації об'єднань наукознавчому дослідженню необхідна більш обґрунтована процедура, мета якої полягає в можливості порівняння однієї школи з іншою за усім

спектром наукознавчих параметрів. За цими самими параметрами необхідно порівнювати наукову школу з іншими формами наукових комунікацій (наукова дисципліна, напрям, проблемна галузь тощо). Разом з тим у наукознавстві досить поширеною є практика виділяти такі характеристики наукової школи, які можуть бути притаманні науковим об'єднанням різного типу, зокрема, це такі ознаки, як неформальність об'єднання, наявність лідера, загальноприйнята концепція дослідження, творча атмосфера, радикальний вплив на розвиток галузі пізнання [7, с. 163]. Тому для досягнення пізнавальної мети щодо історії функціонування наукових шкіл у певній галузі науки важливо дати характеристику наукової школи, визначити її місце в межах більшої структури науки (галузі наукового пізнання), порівняти наукові школи між собою не за формальними ознаками, а за певним набором об'єктивних ознак. Використання ж методології наукознавства в процесі вивчення наукових шкіл у суспільній географії дозволяє окреслити основні шляхи руху наукового пізнання до конкретної інформації, зокрема до минулого української суспільно-географічної науки.

Досвід української географії показує, що в узагальнюючих працях, які розкривають її історію, відсутні спеціальні студії, присвячені функціонуванню наукових шкіл у географії. Лише у працях Я. Жупанського, Я. Олійника і Н. Краснопольської зроблена спроба цілісно охопити як у хронологічному і територіальному, так і в структурному плані історію розвитку української географічної науки. Що ж стосується суспільної географії, то подібні напрацювання зроблені у працях М. Пістуна [13] та О. Шаблія [20].

Чисельні сучасні спроби створення комплексних робіт з історії суспільної географії постають перед проблемами, пов'язаними з невирішеністю значного комплексу загальних проблем історії географії. Це призводить до значних труднощів при постановці й розв'язанні конкретно-наукових проблем і незавершеності наявних знань у сфері історії української географії. Серед інших причин, це є наслідком пізнього оформлення історії української географії в самостійну науку. Феномен наукових шкіл у географії, який є об'єктом нашого дослідження, не може бути повноцінно вивченим без усвідомлення і розв'язання методологічних проблем історії географії. Для цього слід окреслити ці проблеми, виявивши ступінь їх впливу на вивчення суспільно-географічних шкіл. Важливим аспектом при визначенні цих проблем є усвідомлення того, що в історії української географії теоретико-методологічні узагальнення були зроблені значно пізніше, ніж виникла сама наука. Сама ж категорія "історія географії" стала результатом довгих пошуків.

Вперше історія географії загалом та української зокрема отримала своє відображення в працях вітчизняних учених ще на початку ХХ століття. Це були праці теоретиків української

землезнавчої науки С. Рудницького, П. Тутковського, В. Кубійовича та інших. Проте лише наприкінці ХХ століття з'явилася тенденція, часом інтуїтивна, теоретичних і прикладних досліджень у сфері історії української географії. До найбільш вагомих узагальнюючих праць можемо віднести роботи Я. Жупанського, О. Шаблія, Я. Олійника, М. Пістуна, М. Костриці та інших. Надзвичайно важливим етапом становлення науки став 2000 рік, коли в Тернополі було започатковано видання тематичного часопису "Історія української географії".

На сьогодні історія географії як самостійна галузь науки вже має значні здобутки й результати, але разом з тим залишається ще цілий ряд важливих проблем науки, які потребують свого першочергового розв'язання. До таких невирішених проблем історії української географії належать і її наукові школи. Методологічне означення розділу географії, який вивчає її історію, є принципово важливим, оскільки воно пов'язане з визначенням предметної сфери історії географічної науки. Останнім часом в географії поступово долається вузькість у розумінні предмету її історії лише як історії географічних знань. Досвід історії географії показує, що її предмет включає в себе процес накопичення знань, виникнення нових ідей, концепцій, теорій, методів дослідження, змін організаційної структури, динаміку соціальних форм науки. Ці компоненти предмету історії географії уточнюють предмет історії української суспільної географії та дозволяють вивчати наукові школи у суспільній географії.

Висновки. Предметна сфера історії суспільної географії визначає зміст її методологічних проблем,

розв'язання яких є важливим в процесі вивчення наукових шкіл у вітчизняній суспільній географії. Найбільше значення отримують такі проблеми: аналіз методології, структури і рівнів історико-географічного знання, вивчення методів та методики досліджень з історії географії, взаємовідносини суспільно-географічної науки і суспільства через вивчення факторів розвитку науки, понятійно-термінологічний апарат історії географії, джерелознавчі дослідження тощо. Відзначимо, що феномен наукових шкіл в українській суспільній географії не має свого обґрунтування, хоча в історії географії є часто вживаним поняттям. Нерозробленими на сьогодні залишаються критерії класифікації матеріалів історії географічної науки стосовно відношення поняття "наукова школа". Особливого значення в практичній діяльності істориків географії набуває обґрунтування системи методів та методика дослідження минулих станів нашої науки, що є надзвичайно важливим у контексті остаточного виходу історії географії як самостійної науки на якісно новий рівень свого розвитку. Нерозв'язання цих проблем в історії географії вимагає розробки методологічних і теоретичних підходів у вивченні наукових шкіл при одночасному дослідженні конкретних колективів. Тому при вивченні історії суспільної географії одночасно розв'язуються проблеми методології історії географії загалом.

Отже, проблема наукових шкіл у географії, загалом і суспільній зокрема на сьогодні є досить актуальною та недостатньо дослідженою. Одним із напрямів досліджень у галузі історії української географії має стати пізнання теоретичних та практичних аспектів функціонування наукових шкіл у вітчизняній географії.

Література

1. Гасилов В. Б. Научная школа: феномен и исследовательская программа науковедения / В. Б. Гасилов // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 119-153.
2. Жекулин В. С. Введение в географию: Учеб. пособие / В. С. Жекулин. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – 272 с.
3. Зербіно Д. Д. Наукова школа: лідер і учні / Д. Д. Зербіно. – Львів: Євросвіт, 2001. – 208 с.
4. Карцев В. А. Руководитель в ролевой структуре первичного коллектива / В. А. Карцев // Проблемы руководства научным коллективом. – М.: Наука, 1982. – С. 157-218.
5. Краснопольский А. В. Научный потенциал отечественной географии: формирование, размещение, школы / А. В. Краснопольский: дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Санкт-Петербургский гос. ун-т. – СПб., 1997. – 349 с.
6. Микулинский С. Р. Место науковедения в системе наук / С. Р. Микулинский, Н. И. Родный // Вестник философии. – 1968. – № 6. – С. 41-49.
7. Мирский Э. М. Естественно-научная школа в системе научной деятельности / Э. М. Мирский // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 161-181.
8. Научные школы в географии: сборник статей / Отв. ред. Л. С. Абрамов, В. А. Есаков. – М., 1983. – 117 с.
9. Никишенков А. А. Научные школы в период становления современной британской социальной антропологии / А. А. Никишенков // Советская этнография. – 1982. – № 4. – С. 55-67.
10. Огурцов А. П. Научная школа как форма кооперации ученых / А. П. Огурцов // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 248-264.
11. Олійник Я. Б., Краснопольська Н. В. Географічна наука в Україні: становлення і розвиток / Я. Б. Олійник, Н. В. Краснопольська. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 148 с.
12. Олійник Я. Б., Шевчук С. М. Теоретичні підходи до розуміння сутності наукової школи в географії / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Географія та сучасність. Збірник наукових праць Національного

- педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – 2010. – Вип. 24. – С. 6-11.
13. *Пістун М. Д.* Передумови та аргументи формування української економіко-географічної школи в 20-х роках ХХ століття / М. Д. Пістун // Український географічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 68-74.
14. *Рачков П. А.* Науковедение: проблемы, структура, элементы / П. А. Рачков. – М: Изд-во МГУ. – 1974. – 200 с.
15. *Родный Н. И.* Очерки по истории и методологии естествознания / Н. И. Родный. – М.: Мысль, 1975. – 423 с.
16. *Саушкин Ю. Г.* История и методология географической науки / Ю. Г. Саушкин. – М. : Изд-во МГУ, 1976. – 562 с.
17. Наукові школи НПУ імені М. П. Драгоманова / за заг. ред. В. П. Андрушенка. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 313 с.
18. *Хайтун С. Д.* Об историческом развитии понятия научной школы / С. Д. Хайтун // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 275-285.
19. *Храмов Ю. А.* Научные школы в физике / Ю. А. Храмов. – К. : Наукова думка, 1987. – 400 с.
20. *Шаблій О. І.* Львівська школа суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів: ВЦ ЛНУ, 2004. – 167 с.
21. *Ярошевский М. Г.* Логика развития науки и научная школа / М. Г. Ярошевский // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 7-97.
22. *Bernal J.* Science in history / J. Bernal. – London: Watts, 1954. – 967 p.
23. *Prais D.* The science of science / D. Prais // The science of science society in the technological age. – London: Souvenir Press, 1964. – P. 236-254.

Стаття надійшла 10.11.2012 р.

Крає- і країнознавство

УДК 911.3:332.33

Любов Шевчук

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МЕТРОПОЛІЙНИХ ФУНКЦІЙ ЛЬВОВА

Стаття присвячена проблемам розвитку метрополійних функцій Львова – великого міста-метрополії з унікальними метрополійними функціями. Обґрунтована актуальність їх дослідження у зв'язку з трансформацією дослідження окремих метрополійних функцій. Окреслені особливості таких функцій у розрізі окремих груп проблем (проблеми розвитку метрополійних функцій міста Львова, які пов'язані з формуванням поняттєво-термінологічного апарату окресленої проблематики; проблема ознайомлення українських управлінців, вчених, фахівців з нормативно-правовою базою розвитку метрополій у європейських країнах; проблема інформаційного забезпечення соціально-економічного розвитку Львова як метрополійного міста; проблема теоретичного обґрунтування розвитку метрополійних функцій міста Львова та ін.). Привертається увага до необхідності використання зарубіжного досвіду в процесі вивчення проблем розвитку метрополійних функцій Львова. Пропонуються підходи до вивчення окремих груп проблем розвитку метрополійних функцій великих міст.

Ключові слова: метрополія, метрополійні функції, проблеми, зарубіжний досвід, прогноз.

Lyubov Shevchuk. Problems of development of metropolitan functions of L'viv. This article is devoted to the problems of development of metropolitan functions of L'viv – a large metropolis with unique metropolitan functions. The relevance of their study is based on the transformation of research of their separate metropolitan functions. The outlined features of such functions are in accordance with separate groups of problems. These include: problems of development of metropolitan functions of the city of L'viv that are related to the formation of a conceptual-terminological tool for the outlined range of problems; the problem of acquainting Ukrainian managers, scientists and specialists with the normative-legal basis of development of metropolises in European countries; the problem of providing information for assuring socio-economic development of L'viv as a metropolis; the problem of theoretical foundations for the development of L'viv's metropolitan functions, etc. Attention is directed at the need to use foreign experience in the process of studying the problems of development of L'viv's metropolitan functions. A number of approaches are offered to the study of separate groups of problems in the development of metropolitan functions of large cities.

Key words: metropolis, metropolitan functions, problems, foreign experience, prognosis.

Актуальність теми. Виникнення низки проблем розвитку великих міст та зон їхнього впливу значною мірою зумовлюється тим, що в усіх сферах життєдіяльності суспільства суттєво недооцінюється роль метрополійних функцій, які виконують і мають здійснювати повною мірою ці міста. А роль таких функцій, по-перше, трансформувалася, по-друге, зросла в результаті активізації процесів глобалізації, регіоналізації й глокалізації. Все це актуалізує їх вивчення з метою поліпшення якості життя населення міст, яким притаманні такі функції.

Одним з таких міст є Львів – велике місто з унікальними метрополійними функціями, яке на сьогодні представляє собою вищу форму просто-рорової організації населення в соціально-економічному просторі Західного регіону України. За роки незалежності метрополійні функції Львова суттєво трансформувалися: окремі з них згорнулися, інші стали стійкішими і поширилися не тільки на регіональному, але й на міжрегіональному рівнях. Одночасно у Львові з'явилися інноваційні метрополійні функції, що приваблює до нього нові ресурси

(людські, фінансові, матеріальні тощо).

Така трансформація супроводжувалася низкою проблем, розв'язання яких дозволить активізувати розвиток не тільки окремих метрополійних функцій, але й міста Львова загалом. Все сказане не лише підтверджує актуальність теми цієї статті, яка присвячена оцінці проблем метрополійних функцій міста Львова, але й засвідчує, що подібні дослідження є потрібні, важливі і своєчасні.

Аналіз досліджень і публікацій. Формування і розвиток метрополій та їхніх функцій є соціально-економічним наслідком поглиблення процесів урбанізації, які лежать в основі творення нових форм просторової організації суспільства. Важливо, щоб ці зміни були сприятливими з огляду на формування середовища життєдіяльності населення. Саме тому відзначені процеси притягають увагу дослідників різних галузей знань. Розвиток метрополійних функцій міста Львова з позиції містобудівних поглядів розкривається в працях В. Дубини, П. Крупи, І. Склярової, Г. Петришин [19]; в світлі географічних та екологічних особливостей функціонування – в роботах М. Назарука, О. Шаблія; в контексті соціально-економічних знань та регіонально-економічних проблем – Л. Шевчук [1-3] та ін. Метрополійні функції Львова, як і інших обласних центрів, вивчалися такими вченими, як О. Бойко-Бойчук, М. Долішній, О. Драпіковський, В. Ковтун, В. Нудельман, В. Онікієнко, Є. Пітюренко, А. Степаненко та ін. Знання про природу міст та їхніх функцій можна почерпнути в працях таких відомих зарубіжних вчених, як Ж. Боже-Гарньє, Ж. Шабо, Ю. Бочаров, В. Бутузов, А. Гутнова, У. Ізард, А. Котляр, Г. Лаппо, К. Лінч, П. Мерлен, Є. Перцик, Г. Фільваров, Дж. Форрестер, Б. Хорєв та інших. Просторові особливості метрополійних функцій міст досліджували Е. Борджіо, Р. Ледрі, Ч. Еданс, С. Енквіст, Р. Флорід, Е. Глезер та ін.

Особливості розвитку Львова та його метрополійних функцій розглядалися в рамках науково-дослідних робіт, які виконувалися в Інституті регіональних досліджень НАН України (Львів), Інституті розвитку міста (Львів), на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка, а також при виконанні проектних робіт проектним інститутом “Містопроект” та іншими організаціями, які є лідерами у сфері просторового та міського розвитку.

При вивченні та прогнозуванні розвитку метрополійних функцій міста Львова доцільно використати зарубіжний досвід у сфері розробки нормативно-правових актів, що стосуються проблематики розвитку метрополійних міст, наприклад, Рекомендацію 228 (2007 р.) щодо Додаткового протоколу до “Європейської хартії місцевого самоврядування”, яка стала узагальненням усього існуючого у Раді Європи комплексу стандартів, правил і документів про тлумачення хартії, прийнятих Комітетом міністрів і Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи;

“Європейську хартію міст – II: Маніфест нової урбаністики” тощо. Адже названі та інші подібні документи визначають політику регулювання регіонального та місцевого розвитку в країнах ЄС, виділяючи міста-метрополії та метрополійні ареали, яким відведена центральна роль у формуванні соціального й економічного розвитку людства.

Не менш важливо використати наукові розвідки таких зарубіжних установ, як Інститут міських і регіональних досліджень Австрійської академії наук (м. Відень, Австрія), Інститут економіки міста (м. Москва, РФ), Інститут регіональної політики (м. Москва, РФ), Інститут географії і просторового розвитку Польської академії наук (Польща, м. Варшава), Інститут регіональних наук при університеті в Карлсруе (Німеччина, м. Карлсруе), Амстердамський університет (Нідерланди, м. Амстердам), Міський та регіональний центр досліджень Утрехтського університету (Нідерланди, м. Утрехт), Технологічний університет у Ейндховені (Нідерланди, м. Ейндховен) та інші. Доцільно використати польський досвід вивчення метрополій, який висвітлений в ряді публікацій в наукових виданнях [4–18].

На основі сказаного вище можна зробити висновок, що в наш час почала викристалізовуватися теоретико-методологічна база для дослідження метрополій та їхніх функцій в Україні. При цьому, на особливу увагу заслуговує дослідження метрополійних функцій міста Львова, оскільки саме це місто є унікальним ядром науково-технічного прогресу, єдиним вогнищем дифузії територіально-структурних процесів надрегіонального рівня, спрямованих у периферійну зону Західного соціально-економічного регіону України.

Постановка завдання. Метою цієї публікації є висвітлення проблем розвитку метрополійних функцій міста Львова та окреслення шляхів їх подолання та попередження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Львів – це місто із високим рівнем розвитку метрополійних функцій, які поширюють свій вплив далеко за межі адміністративної області. Львів є метрополійним містом, столицею Галичини, культурною столицею, “малим Парижем”, ворітьми в Європу, містом, яке в найближчій перспективі може подолати за кількістю мешканців мільйонний рубіж. Але сьогодні сформувалося ряд проблем розвитку метрополійних функцій цього міста. Проблеми розвитку метрополійних функцій міста Львова полягають в ускладненні зв'язків між ним та периферією. При цьому відбувається обмін товарами, ресурсами, інформацією, людьми, який не завжди є еквівалентним, що в результаті призводить до трансформації функцій міста.

Розглянемо проблеми розвитку метрополійних функцій міста Львова більш детально в розрізі окремих груп.

1. Проблеми розвитку метрополійних функцій міста Львова, які пов'язані з формуванням

поняттєво-термінологічного апарату окресленої проблематики.

На сьогоднішній день в Україні практично не розроблений поняттєво-термінологічний апарат, пов'язаний з розвитком метрополій та формуванням їхніх функцій. При його розробці доцільно звернутися насамперед до польського досвіду. В низці публікацій польські вчені наголошують на тому, що такі терміни, як “метрополія”, “метрополійний простір” та “метрополізація” все частіше використовуються для відзначення особливих ознак сучасних процесів урбанізації. Теоретичні обґрунтування та практичні потреби застосування таких термінів і понять містяться в праці Г. Горжеляка й М. Светковського “Метрополія та її регіон” (2005) [5], в публікаціях Т. Марковського і Т. Маршала [11–14], роботі Т. Марковського [10], монографії Т. Маршала і В. Змітровича [18] і публікаціях інших вчених [5–9].

В одній з публікацій [2] нами вже підкреслювалося, що сьогодні вчені намагаються застосовувати такі терміни, як “метрополія”, “метрополійний простір” та “метрополізація”, коли прагнуть наголосити на надмірній концентрації інформації, інновацій, капіталу, населення та на їх особливій просторовій мобільності. Проте, на нашу думку, навіть такий ніби цілеспрямований підхід породив низку розбіжностей у тлумаченні змісту понять, пов'язаних з метрополією та метрополізацією. У зв'язку з цим виникла необхідність уточнення поняттєво-термінологічного апарату, пов'язаного з окресленою проблематикою [2].

Неординарним є дискурс понять “велике місто”, “метрополія”, які є не тільки історичними, але й надзвичайно динамічними та суперечливими з огляду на їх смислове навантаження. В довідковій літературі наводиться первинне тлумачення поняття “метрополія” як міста-держави, яке заснувало свої поселення (колонії) на інших землях, чи держави, що володіє загарбаними нею колоніями (зазвичай, заморськими), та вторинне тлумачення – як місто, економічний і культурний центр агломерації, іноді синонім слова “столиця”, функції котрого виходять за його межі.

Сучасне розуміння змісту поняття метрополії дуже часто ототожнюється із сутністю поняття “агломерація” і тлумачиться як форма розселення населення, що склалася історично, яка функціонує як складна територіально-суспільна система із складною структурою та яскраво вираженими метрополійними функціями й зв'язками. Ця система має високу здатність до самоорганізації та конкуренції за ресурси, виконуючи провідну роль у просторовій організації суспільства на регіональному і навіть національному рівнях. Отже, метрополія трактується як місто-ядро агломерації, котре виконує столичні функції щодо регіону, в якому воно розташоване. В окремих дослідженнях поняття агломерації ототожнюється з дефініцією метрополії, але при цьому завжди акцентується

увага на столичних, регіональних чи навіть міжрегіональних функціях.

Зазначимо, що неоднозначне розуміння таких понять як “метрополія” і “агломерація” ускладнює розуміння їх суті, відмінностей між ними, а отже вивчення і управління соціально-економічним розвитком.

На нашу думку, термін “агломерація” слід вживати, коли потрібно наголосити на морфологічних особливостях урбанізованої території, а “метрополія” – коли в центрі уваги столичні функції інноваційної форми просторової організації суспільства, якій підпорядкована периферійна частина регіону.

Поняття “метрополія”, “метрополійні функції” розкриті в працях зарубіжних, зокрема польських вчених. Тлумачаться вони і в такому документі, як “Декларація президентів міст Союзу польських метрополій у справі ролі метрополій як регіонів інновацій і зв'язків” [4]. Такий поняттєво-термінологічний апарат, адаптований до реалій України, важливо розвинути і в українській регіоналістиці, соціальній і економічній географії та районному плануванні й містобудівництві.

Разом з тим можна використати своєрідний підхід польських вчених до розв'язання проблеми розробки поняттєво-термінологічного апарату, пов'язаного з розвитком метрополій: Комітетом Просторового розвитку Польської академії наук був започаткований проект, в якому взяли участь кілька десятків польських дослідників. Метою цього проекту стала ідентифікація ключових питань, пов'язаних з метрополією, її простором, впорядкованістю основних підсистем та елементів. Така ідентифікація мала викристалізуватися в результаті анкетування кількох десятків вчених із академічного середовища (географів, економістів і архітекторів), які займалися проблематикою метрополій. На підставі отриманих відповідей передбачалося формулювання узгоджених до деякої міри думок (синтез результатів анкети), які, своєю чергою, стали базою для подальшої дискусії і вироблення базових понять [2]. Коли анкети були опрацьовані, отримані результати стали підставою для організації в лютому 2006 р. дводенного семінару в Лодзькому університеті, на базі чого Тадеушом Марковським і Тадеушом Маршалом була підготовлена заключна доповідь “Метрополія, метрополійний простір, метрополізація: проблеми і базові поняття” [12].

Отже, можна було б опитати аналогічним чином і українських учених, що дало б змогу виробити спільний погляд на зміст таких основних понять, як “метрополія”, “метрополійні функції” та ін.

2. Проблема ознайомлення українських управлінців, учених, фахівців з нормативно-правовою базою розвитку метрополій у європейських країнах. Для прогнозування перспективного поступу метрополійних функцій міста Львова важливо сформувати нормативно-правову базу їх розвитку. В Україні відсутній досвід

розробки подібних документів. Тому необхідно використати зарубіжний досвід розробки такої бази. Але в Україні практично відсутня інформація про розвиток метрополій в ЄС. Метрополії ЄС об'єднані в європейську мережу міст EUROCITIES (<http://www.eurocities.org/>), яка створена в 1986 р. і об'єднує 140 міст Європи з 36-ти європейських країн. Жодне українське місто в цю мережу не входить. Претендентом є лише Київ.

Слід детальніше вивчити і досвід Польщі. Союз метрополій польських створений у 1990 році в Кракові. Інститут міста Кракова розробляє проект "Tyle państwa ile miasta" ("Стільки держави скільки міста"). До складу Союзу метрополій польських входить 12 міст: Бялосток, Бидгощ, Гданськ, Катовіце, Краків, Люблін, Лодзь, Познань, Жешов, Щецин, Варшава, Вроцлав.

Нормативно-правові акти, що стосуються проблематики розвитку метрополійних міст, які прийняті в ЄС протягом 2007 – 2011 рр., є, по суті, новою філософією управління, оскільки вони визначають політику регулювання регіонального та місцевого розвитку в країнах ЄС. Містам-метрополіям та метрополійним ареалам відведена центральна роль у формуванні соціального й економічного розвитку людства. Якщо не врахувати такий досвід, то українські міста в найближчий час опиняться на задвірках цивілізації.

На жаль, вивчення і використання зарубіжного досвіду в практиці господарювання пов'язане з мовним бар'єром, який важливо і необхідно долати шляхом поглибленого вивчення іноземних мов.

3. Проблема інформаційного забезпечення соціально-економічного розвитку Львова як метрополійного міста. Ця проблема є надзвичайно гострою, оскільки в наш час відсутні відомості не тільки про метрополійні функції Львова, а й точні дані про чисельність населення, кількість зайнятих і безробітних у місті і т.ін. Внаслідок цього сумнівними видаються прогнози щодо перспективного розвитку міста, які містяться в прогнозно-плановій документації. Так, Концепцією розвитку міста Львова передбачено, що до 2025 року населення міста становитиме 804 тисячі осіб, у той час, як тепер офіційно у Львові мешкає 758 тисяч, і статистика засвідчує про зменшення цього показника. Неправдоподібно видаються і витрати в розрахунку на одного львів'янина, які становлять зараз, згідно із статистичними даними, 310 доларів США на рік, а у 2025 зростуть до 650 доларів США. Варто зазначити, що в європейських містах, на які рівняється Львів, цей показник вже сьогодні становить 1200 доларів на рік.

4. Проблема теоретичного обґрунтування розвитку метрополійних функцій міста Львова. У наш час необхідні нові економічні теорії, які б дозволили обґрунтувати розвиток метрополійних функцій великих міст, у тому числі й міста Львова. Такі теорії мали б стати підґрунтям для визначення напрямів перспективного поступу метрополій як

інноваційних форм просторової організації суспільства, а отже, і науковою базою для обґрунтування розвитку метрополійних функцій. Серед таких теорій доцільно звернути увагу на синергетичну теорію, теорію рефлексивного управління розвитком соціально-економічних систем, теорію ризиків, теорію технологічної сингулярності, теорію соціального контролю, теорію втрат людського капіталу та ін. Названі теорії необхідно розвинути, конкретизувати та апробувати в умовах розвитку метрополій і метрополійних функцій.

5. Проблема визначення стратегічних метрополійних функцій Львова та можливостей, обмежень і напрямів розвитку периферії. Прогнозування перспективного розвитку функцій міста Львова має місце в низці програмно-прогнозно-стратегічних документів. Внаслідок їх реалізації деякі функції отримали такий стрімкий розвиток, що сприяло високим місцям міста в різних рейтингах. Наприклад, розвиток інформаційно-технологічної функції сприяв входженню Львова у тридцятку найпривабливіших міст світу (за версією консалтингової компанії KPMG) за розвитком сфери високих технологій. Щороку у Львові кількість програмістів зростає на 20 %. Львівські ІТ-компанії відчують постійний брак спеціалістів і вже тепер запрошують їх з інших міст. Однією із перспективних для розвитку міста є галузь бізнесаутсорсінгу – створення спеціалізованих центрів, які надаватимуть інтелектуальні послуги для іноземних та українських підприємств. Не менш перспективним напрямом є розвиток туристичної функції. Останніми роками Львів щорічно відвідує близько мільйона туристів. Очікується, що у 2025 р. буде три мільйони іноземних та вітчизняних гостей. Проте розвиток кожної із названих функцій має низку обмежень. Потрібні ґрунтовні дослідження, які б дозволили конкретизувати масштаби перспективного розвитку кожної з функцій та особливості її поширення як в центрі метрополії, так і в її периферійній зоні.

6. Проблеми, пов'язані з освоєнням нових родовищ мінеральних ресурсів на периферійних територіях. Останнім часом активізувалася ресурсно-сировинна тенденція розвитку периферії міста, спрямована на освоєння нових родовищ ресурсів (газ, нафта та ін.) з метою їх експорту та отримання надприбутків, що суттєво гальмує розвиток метрополійних функцій міста Львова. Наприклад, розробка мінерально-сировинних ресурсів у зоні Львова в безпосередній близькості від водоводів є загрозою не тільки для здоров'я його мешканців, але і для функціонування міста як метрополії. Як засвідчує зарубіжний досвід, прагнення отримати надприбутки при малих затратах несуть загрозу для майбутніх поколінь. Така і подібні проблеми повинні аналізуватися, першою чергою, для того, щоб громадськість розуміла глибину ризиків, пов'язаних з такою діяльністю в конкретних просторово-часових координатах.

Висновки. Можна було б окреслити й інші проблеми розвитку метрополійних функцій міста Львова, але й проаналізованих вище достатньо для того, щоб усвідомити, наскільки важливим завданням сьогодення є їх поглиблене вивчення.

Проблеми розвитку метрополійних функцій

міста Львова повинні бути в центрі уваги управлінців, учених, соціологів, спеціалістів різних царин знань. Необхідно приділити їм увагу в нових пошуках і при перегляді раніше розробленої науково-дослідної, програмно-прогнозної і проектно-документації.

Література і джерела

1. Шевчук Л. Т. Проблеми і напрямки розвитку міста Львова як туристичного міста / Л. Т. Шевчук // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. праць / ред. кол. В. К. Мамутов, О. І. Амоша, А. Я. Берсуцький. – Донецьк: ДонУЕП, 2012. – № 2. – С. 8-16.
2. Шевчук Л. Т. Польський досвід розвитку метрополій: уроки для України / Л. Т. Шевчук // Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2013. – № 1. – С. 3-7.
3. Шевчук Л. Т. Домінанти розвитку міст і регіонів в контексті завдань формування інформаційного суспільства в Україні / Л. Т. Шевчук // Міжнародний науковий конгрес з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та розбудови інформаційного суспільства в Україні 17-18 листопада 2011 року: Тези доповідей. – Київ: Державне агентство з питань науки інновацій та інформатизації України, Український науковий центр розвитку інформаційних технологій, 2011. – С. 121-123.
4. Deklaracja w sprawie roli metropolii jako regionów innowacji i wiedzy. – Wrocław, 7 kwietnia 2009 roku.
5. Gorzelak G., Smętkowski M. Metropolia i jej region. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2005.
6. Grosse T. G. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenie praktyczne dotyczące rozwoju obszarów peryferyjnych [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polskawschodnia.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Documents/ekspertyzy%20do%20strategii%20PW>
7. Habrel M., Marszał T. (eds) Economic and social functions of Polish and Ukrainian big cities at the beginning of XXI century. – Łódź: Wydawnictwo UŁ, 2009. – 129 s.
8. Kozłowski S. J., Marszał T. Obszary metropolitalne w Polsce – kontekst spójności terytorialnej i współpracy międzygminnej. [w:] Domański C., Śmiłowska T. (red.). Wiadomości Statystyczne. Procesy metropolizacyjne w teorii naukowej i praktyce // Biblioteka Wiadomości Statystycznych. – T. 63. – Warszawa, 2010. – S. 124-133.
9. Makiela Z., Marszał T. (red.), Infrastruktura techniczno-ekonomiczna w obszarach metropolitalnych // Biuletyn KPZK PAN, z. 222. – Warszawa, 2005. – 232 s.
10. Markowski T. Funkcje metropolitalne pięciu stolic województw Polski Wschodniej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polskawschodnia.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Documents/ekspertyzy%20do%20strategii%20PW/Markowski.pdf>
11. Markowski T., Marszał T. Metropolie i procesy metropolizacji w Polsce [w:] Makiela Z., Fedan R. (red.), Procesy metropolizacji w regionie podkarpackim Rzeszów-Lwów // Biuletyn KPZK PAN, z. 230. – Warszawa, 2007. – S. 8-26.
12. Markowski T., Marszał T. Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja: Problemy i pojęcia podstawowe. – Warszawa: Polska Akademia Nauk. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2006. – 25 s.
13. Markowski T., Marszał T. Metropolitan area – functions and management perspectives of the Polish spatial planning system [w:] T. Markowski, M. Turała. New members – new challenges for the European Regional Development Policy, Studia Regionalia. – Warszawa, 2006. – S. 239-249.
14. Markowski T., Marszał T. Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi // Urbanista 3/2005. – S. 33-36.
15. Marszał T. Metropolitan processes in Central and Eastern Europe // European Spatial Research and Policy. – Vol. 15 – 2/2008. – S. 27-37.
16. Marszał T. Metropolitan processes in European space – from the perspective of Central and East Europe // Regional Symbiosis. – Vol. 16. – Kanpur (India), 2008. – S. 1-10.
17. Marszał T. Funkcje obszaru metropolitalnego Łodzi [w:] K. Bald, T. Markowski (red.). Obszar metropolitalny Łodzi - wyzwania i problemy // Biuletyn KPZK z. 215. – Warszawa, 2005. – S. 48-72.
18. Marszał T., Zmitrowicz W. Metropolises and metropolitan areas – structures, functions and role (based on Polish and Brazilian experience) // Studia Regionalia KPZK 20/2007. – Warszawa, 2007. – 114 s.
19. Petryszyn J. Wykład akademicki z przedmiotu “Metropolizacja i metropolie” // Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski.

Стаття надійшла 17.03.2013 р.

ГАЛИЧИНА ТА ЇЇ МЕЖІ У ЧАСІ Й ПРОСТОРИ

У статті розглянуто процес формування території Галичини у II тисячолітті, зміни її кордонів і державної приналежності, інші особливості цього регіону України. Нинішня Галичина є категорією не стільки географічною чи історичною, а насамперед світоглядною, політичною і ментальною. Недостатньо зупинитися на географічних, історичних чи статистичних межах Галичини, бо мусимо теж згадати про її границі в громадській думці та індивідуальній свідомості.

Попередниками галичан можна вважати білих хорватів. Київський князь Володимир відібрав нинішні галицькі землі не у поляків, а в Білої Хорватії. Наприкінці XI ст. відновив державність на колишніх землях карпатських хорватів князь Рюрик Ростиславович. Це нове політичне утворення протягом XIII–XIV ст. називали Галицько-Волинським князівством, а потім – Руським королівством. У 1387 р. Галичину приєднали до Польського королівства і на цих землях утворено Руське воєводство. У 1772 р. Галичина потрапляє під владу Австрії. Приєднану провінцію назвали Королівством Галичини і Лодомерії (Володимирії). Інтегруючим фактором для Галичини стало створення у 1807 р. Галицької греко-католицької митрополії. У 1939 р. майже вся територія Галичини була приєднана до СРСР та увійшла до складу Української РСР. Західні землі Галичини, які опинилися після 1944 р. в Польщі, були очищені від корінного населення.

На території України Галичина знаходиться зараз в межах Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської (без Кременеччини) областей.

Ключові слова: Галичина, Галиція, територія, межі, державна приналежність.

Ihor Melnyk. Halychyna and its borders in time and space. This article deals with the formation of Halychyna (aka Galicia) in the second millennium, changes in its borders and state affiliation, and other features of this region of Ukraine. Current Halychyna is a category that is not only geographic or historical, but also ideological, political and mental. It is not enough to focus on geographic, historical or statistical limits of Halychyna, because we must also remember its boundaries in public opinion and individual consciousness.

The predecessors of Halychany (Galicians) may be considered to have been White Croats. The Kyivan prince Volodymyr annexed what is now Halychyna not from Poland but from White Croatia. At the end of the XI century Prince Ryuryk Rostyslavovych restored the state of the White Croats under a different name. During the XIII–XIV centuries, this new political entity was called the Halych-Volyn' Principality, and then – Rus' kingdom. In 1387 Halychyna was annexed to the Kingdom of Poland and re-named Rus' County. In 1772, Halychyna was annexed by Austria and re-named the Kingdom of Galicia and Lodomeria (Volodymyriya). An integrating factor for this region was the creation in 1807 of the Halych Greek Catholic Metropolitanate. In 1939, almost all of Halychyna was annexed by the USSR and became part of the Ukrainian SSR. The western lands of Halychyna, which after 1944 became part of Poland, were cleansed of their indigenous population.

In Ukraine, Halychyna now comprises the oblasts of L'viv, Ivano-Frankivs'k and Ternopil' (without the Kremenets' area).

Key words: Halychyna, Galicia, territory, borders, state affiliation.

Актуальність дослідження. У виданому в 1955 р. першому томі словникової “Енциклопедії Українознавства” Володимир Кубійович написав: “Галичина, іст.[орична] країна, що обіймає півд.[енно-] зах.[ідну] Україну в сточищі гор.[ішнього] і сер.[еднього] Дністра, гор.[ішнього] Прута, гор.[ішнього] Бугу і в більшій частині сточища Сяну” [1, с. 343].

Характерно, що видатний географ локалізує Галицький край не в політико-адміністративних межах, а у сточищах (басейнах) рік, які несуть свої води до Чорного та Балтійського морів. Саме в Галичині перетинаються Головний європейський вододіл та найкоротша лінія (Гданськ – Одеса), яка

сполучає ці моря. На цьому європейському перехресті виникла й галицька столиця – Львів [10].

Коли професор В. Кубійович намагався локалізувати Галичину на етнічній мапі України чи адміністративній карті тодішньої УРСР, то знайшов для неї місце на південному заході. Хоча з картографічного погляду це не стільки південний захід, який мав би міститися десь біля гирла Дунаю, а саме далекий (крайній) захід території України, що найбільше підпадає під вплив західноєвропейської ментальності та історії.

На диво, Галичина як історико-географічна область до нашого часу недостатньо вивчена як міждисциплінарний об'єкт. А її історія, географія,

народознавство, україністика та інші наукові сфери особливо у советській час були поза увагою учених відповідних наук.

Виклад основного матеріалу. Радянські енциклопедії трактували Галичину як категорію чисто історичну, що вже залишилася в минулому. “ГАЛИЧИНА – істор. назва території зах. укр. і польськ. земель напр. 18 – на поч. 20 ст. (тепер Львів., Ів.-Фр. і Терноп. обл. УРСР, Жешувське та частина Краківського воєводства ПНР). Назва “Галичина” з’явилася після 1-го поділу Польщі (1772), коли австр. загарбники, захопивши зах.-укр. і польськ. землі, штучно об’єднали їх у провінцію “Галіцію і Лодомерію”” [16, с. 412].

У середині XX ст. історія Галичини мала б завершитися, бо “населення зах. областей УРСР, яке становить невід’ємну складову частину укр. соціалістичної нації, разом з усіма рад. народами здійснює величні плани будівництва комунізму, накреслені XX, XXI, XXII, XXIII з’їздами КПРС” [16, с. 413]. На щастя, Галичина пережила УРСР й КПРС і спричинилася до їх, принаймні формальної, ліквідації. Бо Галичина є категорією не стільки географічною чи історичною, а насамперед світоглядною, політичною і ментальною. Ми ще зупинимося на географічних, історичних чи статистичних межах Галичини, але мусимо теж згадати про її границі у громадській думці та індивідуальній свідомості. Остання ж закінчується там, де мешкають люди, що відчують своє галицьке походження. Незалежно від того, де вони живуть: у Львові чи в Санкт-Петербурзі, у Кракові чи Сан-Франциско, на Тасманії чи в Єрусалимі.

Щодо часових меж Галичини, то не варто заглиблюватися в доісторичні чи античні часи, коли описи нашої землі лише спорадично потрапляли до збережених донині історичних джерел. Не будемо згадувати про трипільців, аріїв, скіфів, кельтів, готів, гунів та інші племена, які перебували на цих землях до кінця I тисячоліття від Різдва Христового. Галичани вперше згадуються у “Літописі Руському” в 1139 р. Їхніми попередниками можна вважати білих хорватів, яким вдалося створити першу державу на території нинішньої Галичини.

Підсумовуючи історіографію XIX та першої половини XX ст., академік Іван Крип’якевич вважав, що “питання, чи хорвати належали до східнослов’янських племен, остаточно не розв’язано. Про територію над Верхнім Дністром та Сяном стародавні джерела не містять відомостей, які племена її займали. Волинські племена не переходили на південь через лінію Щебрешин – Белз – Броди – Збараж, уличі і тиверці навряд чи доходили далі Коломиї – Тереховлі, хорвати селилися на захід від Перемишля, – отже, територія Сяну і Верхнього Дністра залишається без жодних даних” [7, с. 60].

Через півсторіччя львівський історик Леонтій Войтович, узагальнюючи відомості про це державне утворення, писав: “Трунтовний аналіз відомостей про хорватів, які збереглися в основному джерелі –

трактаті “Про управління імперією” візантійського василевса Костянтина VII, дозволяє зробити висновок, що в середині X ст. Біла Хорватія займала переважно первинну територію колишнього хорватського союзу (Велика Хорватія) вздовж північних кордонів Угорщини, на заході змикаючись з Білою Сербією, а на сході її межі були доступні нападам печенігів. Біла Сербія тоді займала верхню течію Одри і доходила до витоків Вісли. Хорватські землі від витоків Вісли через басейн Сяну простягалися десь до середньої течії Дністра – верхньої течії Пруту, звідки могли бути доступними для нападів печенігів. З трактату також випливає, що після того, як угри розгромили державу Святопулка Моравського, вони межували з хорватами біля Карпат, тобто в Закарпатті” [2, с. 107-108].

Тоді державні утворення білих хорватів (академік Ярослав Ісаєвич запропонував їх називати карпатськими хорватами [6]) розташовувалися на території нинішніх Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей України, Малопольського та Підкарпатського воєводств Польщі, північно-східної частини Словаччини.

Як узагальнив Л. Войтович: “Аналіз всіх нечисленних джерел, що збереглися, та погодження їх з топонімічними, лінгвістичними й археологічними матеріалами дозволяють припускати, що у VIII – Хст. до приєднання до Київської Русі у басейнах Сяну та Верхнього Дністра, напевно існували хорватські племенні князівства *посян*, *тереховлян* і *поборан*; на Середньому Дністрі і Верхньому Пруті – Східнотереховлянське чи Галицьке хорватське князівство (а, напевно, і обидва); за Карпатами – Боржавське, Верхньотисянське, Земплинсько-Ужанське і Нижньотисянське хорватські князівства” [2, с. 125].

На межі X – XIст. Біла Хорватія опинилася в центрі політичних змагань сусідніх держав: Чехії, Угорщини, Польщі та Київської Русі. Київський князь Володимир Святославович пішов у 981 р. “на Ляхи”. Можливо, що Володимир і дійшов тоді до Варти та Одри, але нинішні галицькі землі зі Львовом, Перемишлем та іншими городами він відібрав не у ляхів, а в Білої Хорватії, чиї західні кордони простягалися тоді до Вісли та річки Білої, на берегах якої зараз лежить польське місто Бельско-Бяла.

“Подібно до того, як поляки та ятвяги в XII – XIII ст. називали Русь на берегах ріки Білої, в околицях міста Більська, Білою, щоб відрізнити тим її від Русі Червоної (в околицях міста Червена), чехи, східні поселення яких вже у VII ст. простягалися, можливо, до Сілезії, називали хорватів, що жили за рікою Білою, білими”, – писав у 1927 р. у статті “Біла Хорватія” в пражському часописі *Slavia* [5] Григорій Ільїнський (1876 – 1937), відомий славіст, член-кореспондент АН СРСР, член Польської академії наук. Щоправда, є ще одна річка Біла (права притока Дунайця), яка протікає значно

східніше.

Київ спочатку хотів повернути білих хорватів, до яких Христова віра прийшла із Заходу від Св. Мефодія, на язичництво. А після 988 р., коли Київська Русь офіційно прийняла християнство, не бажаними були докази, що західна частина держави вже давно охрещена. Тож усі документи та інші незручні свідчення про Білу Хорватію, яка стала частиною Русі, Польщі та інших держав, просто знищувались. Набагато вигідніше було поставити у літописах замість хорватів – “ляхів”, з якими постійно то воювали, то мирились.

Врешті-решт територія карпатських хорватів була розділена між сусідніми державами. Білі хорвати стали основою етногенези галицьких та карпатських русинів, а їхня західна гілка була згодом асимільована поляками та словаками. Лише наприкінці XI ст. відновив державність на колишніх землях карпатських хорватів князь Рюрик Ростиславович. Правнук Ярослава Мудрого, внук угорського короля Бели I був сином тмутакаканського князя Ростислава Володимировича та угорської королюни Ілони. Оскільки Володимир Ярославович помер раніше від свого батька Ярослава Володимировича (Мудрого), то його нащадки не могли претендувати на київські та удільні князівські престולי. Їх називали князями-ізгоями.

Ростислав здобув у 1064 р. Тмутаракань на Таманському півострові. Але вже через три роки його отруїли підступні сусіди. Син Ростислава – Рюрик не міг претендувати на якесь удільне князівство, тому пішов на службу до волинського князя Ярополка Ізяславовича – стрічного (двоюрідного) брата свого батька Ростислава.

У 1075 р. Ярополк одружився з донькою німецького маркграфа та перейшов на латинську віру прийнявши при повторному хрещенні ім'я Петро. Того ж року Ярополк-Петро та його дружина Кунегунда-Ірина були короновані з титулами короля і королеви Русі згідно з буллою Римського папи Григорія VII. Однак, повернувшись до Києва, Ярополк-Петро не відважився оприлюднити свій королівський титул і великими князями залишилися у Києві сини Ярослава Мудрого Святослав (до 1076 р.) та Всеволод (до 1093 р.). Ярополк вдовольнився князівством у Вишгороді, а з 1078 р. – на Волині, якій тоді підлягали й галицькі землі.

Рюрик Ростиславович здобув прихильність місцевої еліти, яка пам'ятала ще перекази про незалежні часи Карпатської Хорватії, і захопив у 1084 р. колишню столицю Перемишль. Через два роки Рюрик наділив уділами своїх братів. Володар Ростиславович став князем у Звенигороді, а Василько – в Тербовлі. Молодший син Василька – Ігор-Іван Василькович отримав у 1124 р. уділ у Галичі, і відтоді це місто стало княжою столицею. Після смерті Ігора у 1141 р., що не мав нащадків, його стрічний брат перемиський князь Володимирко Володаревич перейняв звільнений престол і зробив Галич своєю новою столицею.

Місто Галич вперше згадується в Києво-Печерському патерику в 1096 р. Однак, історик Петро Сіреджук вважає, що “у творі анонімного літописця угорського короля Бели розповідається, що 898 року угорський вождь Алмош зі своєю дружиною на шляху переходу на нові землі в Паннонську рівнину майже місяць перебував у гостинного галицького князя” [15, с. 60]. Дехто з істориків розтягує цю “гостину” на півсторіччя.

На середину XII ст. галицько-угорська границя проходила Вододільним хребтом у Карпатах. Кордон з Польщею становили пущі між Сяном та Дунайцем. Границя з волинськими князівствами проходила на південь від міст Белза, Буська (Бужеська) та Збаража, хоча Пліснеськ та Олесько залишалися на галицькому боці. Від Київської землі Галичину відділяв вододіл між ріками Дністер та Південний Буг (Бог). У пониззі рік Прут та Дністер не було сталої границі, а до Галицького та Тербовлянського князівств належали Буковина та Поділля.

Прийнято вважати, що найбільшої могутності Галицьке князівство здобуло за Ярослава Осмомисла, який правив у 1153 – 1187 рр. Тоді йому вдалося поширити південну межу своїх володінь до гирла Дунаю та Чорного моря і заснувати там портове місто Малий Галич (тепер м. Галац в Румунії). Однак князівська влада на цих територіях залишалася номінальною, і вони були опановані половцями.

У 1201 р. волинський князь Роман Мстиславович приєднав Галичину до Волині. Це нове політичне утворення, володарі якого часто мінялися впродовж XIII – XIV ст. називали Галицько-Волинським (або Волинсько-Галицьким) князівством. А після того, як у 1253 р. князь Данило Романович отримав королівську корону, – Руським королівством (*Regnum Russiae, Regnum Ruthenorum*).

Натомість угорські королі, яким вдавалося на короткий час посадити на галицький престол своїх синів і навіть їх коронувати (Андраш II і його сини Коломан та Андрій), вживали з 1206 р. також титул галицьких королів (*Rex Galiciae*). А син Льва Даниловича Юрій I вмістив на своїй печатці титули: король Русі і князь Володимирії (*Rex Russiae, Dux Ladimiriae*).

Король Лайош I Великий, який правив Угорщиною у 1342 – 1382 рр. і успадкував від свого тестя Казимира III “права” на Галичину (Руське королівство), називав серед своїх титулів і Королівство Галиції та Лодомерії. Врешті-решт, після смерті у 1340 р. останнього руського володаря Юрія Болеслава та майже півстолітніх змагань за його спадщину в 1387 р. Галичину приєднали до Польського королівства на правах васального державного утворення, яке в сучасній історіографії називають Руським доменом короля. Польські історики продовжують називати колишнє Руське королівство “Червоною Руссю”.

У 1434 р. на цих землях утворено Руське

воєводство (Pallatinatus Russiae). У південно-східній частині колишніх володінь галицьких земель створили Подільське воєводство. Руське воєводство складалося з окремих земель: Львівської, Галицької, Сяноцької, Перемишльської та Холмської. Подільське – з Кам'янецького, Летичівського та Червоногородського, що лежав на захід від Збруча, повітів. Територія Руського воєводства оточувала Белзьке воєводство, утворене у 1462 р. на місці окремого руського князівства. Відтоді до кінця XVI ст. до складу Галицької Русі можна було би зараховувати воєводства Руське, Белзьке, та Подільське.

Дві унії – державна Люблінська (1569 р.) та церковна Берестейська (1596 р.) внесли деякі корективи. Волинь, Східне Поділля та Надніпрянщина відійшли від Литви до коронних польських земель. А серед православних єпископів Гедеон Балабан зі Львова та Михайл Копистенський з Перемишля не захотіли прийняти унію з Римом. Натомість владика Холмської єпархії Діонісій Збірський приєднався до унії. Через це ослабилися зв'язки Холмщини зі Львовом та Перемишлем, і вона стала більше тяжіти до Волині.

Козацькі війни та, особливо, турецька навала 1672 р. спричинили приєднання Поділля до Османської імперії до 1699 р.

У 1772 р. Галичина потрапляє під владу Австрії. Відповідно і її межі зазнають змін. Коли Росія і Пруссія вирішили відкряяти собі по куску Речі Посполитої, то запросили для цієї справи й Австрію. Російська імператриця Катерина II не дуже хотіла віддавати австріякам Галичину, бо планувала, що Галицька Русь таки опиниться в Російській імперії. Однак мусила відступити перед наполяганнями пруського короля Фрідріха II, котрий, забравши в Австрії більшу частину Сілезії, хотів компенсувати їй цю втрату територією Львова та Галичини.

Перемовини щодо поділу Речі Посполитої проводилися у Петербурзі в січні 1772 р. Цісар Йосиф II, який тоді правив Габсбурзькою монархією спільно зі своєю матір'ю Марією Терезією, висував три головні вимоги. Австрія мала отримати: 1) землі між Віслою та Карпатами, щоб нова провінція отримала вільне й надійне сполучення з Віднем; 2) соляні копальні у Велічці біля Кракова; 3) місто Львів, яке мало стати столицею краю.

Згідно з конвенцією, підписаною в Петербурзі 5 серпня 1772 р., кордон австрійської займанщини мав проходити від Сілезії вздовж річки Вісла до Сандомира та устя Сяну, далі пролягати через Замостя та Грубешів до Західного Бугу. Звідти кордон проходив південною межею Волині до Збаража. Від цього міста – правим берегом “річки Підгір'я”, що впадає у Дністер.

Однак, коли австрійські війська займали вже Галичину, інженери-топографи не знайшли такої річки на Галицькому Поділлі. Ймовірно йшлося про річку Серет. Однак полковник Зеєгер, який командував австрійським загonom, вирішив, що кордон має проходити річкою Збруч, і таким чином

розширив австрійські володіння на 30–35 км на схід.

Пруссія забрала тоді Помор'я, Куяви та частину Великопольщі, Росія – Східну Білорусію та частину Лівонії. Щоб надати законності своїм анексіям, союзники вимагали затвердження поділу польським сеймом. Польський король Станіслав Август Понятовський безуспішно намагався здобути підтримку в європейських монархів, але мусив поступитися. 30 вересня 1773 року сейм ратифікував угоду про поділ земель Речі Посполитої. Остаточна демаркація кордонів була погоджена 30 червня 1776 року.

Приєднану провінцію (83 тис. кв. км, 2 600 тис. мешканців) назвали Королівством Галичини і Лодомерії (Володимирії). Так титулювали себе ще у XIII ст. угорські королі. Обґрунтуванням спадкових прав династії Габсбургів, які вважалися королями Угорщини та Чехії, на титул королів Галичини та Володимирії (Galiciae et Lodomeriae) займався австрійський історик Й. Х. Енгель. Титулярними володарями Галичини та Володимирії були Марія Терезія (1740 – 1780), Йосиф II (1780 – 1790), Леопольд II (1790 – 1792), Франц II (1792 – 1835), Фердинанд I (1835 – 1848), Франц Йосиф I (1848 – 1916) і Карл I (1916 – 1918). Ніколи ніхто з них не був коронований володарями Галичини і Володимирії, хоча із 1867 р. цісарі Австрії коронувалися ще й угорською короною Святого Стефана.

До складу Королівства Галичини і Володимирії з князівствами Освенцимським та Заторським увійшли українські етнічні землі (Галичина) та південна частина Польщі (частини Краківського та Сandomirського воєводств). До Галичини, що опинилася під австрійським пануванням, увійшли території Руського (без більшої частини Холмщини), Белзького воєводств, Червоногородський повіт Подільського воєводства та місто Збараж з околицями, яке раніше належало до Волині.

Щоб не плутати власне Галичину (Halycyna, Halicia, Halyszyna) з усім австрійським Королівством Галичини і Володимирії (Königreich Galizien und Lodomerien), вважаю за доцільне називати останнє Галіцією (Galicia). У 1786 – 1849 рр. до складу Галіції належала Буковина, відібрана австрійцями в турків (точніше у Молдавського князівства) у 1774-му.

В результаті третього поділу Речі Посполитої до Австрії було приєднано Краків, Холмщину, Південне Підляшшя та частину польських земель над Віслою – Нову Західну Галіцію. Однак незабаром ці землі стали ареною воєнних дій між Францією, Австрією, Пруссією і Росією. Причому в різних коаліційних комбінаціях ці держави часом були союзниками, а часом – ворогами.

У 1807 р. після розгрому Пруссії Наполеон проголосив на частині польських земель Варшавське князівство під своїм протекторатом і “дарував” йому Конституцію (Кодекс Наполеона), яка задекларувала рівність усіх громадян, особисту свободу селян, надала право створення державних структур.

1809 року Росія та Франція воювали проти Австрії, яка зазнала поразки. 28 червня того року Львів окупувало 6-тисячне російське військо генерала Меллера-Закомельського. Росіяни перебували в галицькій столиці до 14 грудня 1809 р. У результаті мирного договору, підписаного 14 жовтня 1809 р. у Віденському палаці Шьонбрунн, Австрія втратила Нову Галицію на користь Варшавського князівства, а Росія отримала Тернопільський і Заліщицький округи. Російський імператор Александр I розраховував на всю Галичину. Однак Наполеон не поступився. “Я дав Росії 300тисяч душ. Це більше, ніж вона заробила!” – сказав імператор французів.

Поляки воювали на боці Наполеона під час фатального походу на Москву. Після поразки Бонапарта на Віденському мирному конгресі в 1815 р. польські землі знову розділили. Варшавське князівство перейшло до Росії під назвою Королівство (Царство) Польське, а взамін за Нову Галицію Росія повернула Австрії Тернопільщину. Відтоді встановився кордон на ріці Збруч. У 1846 р. до Галиції австрійці приєднали вільне місто Краків.

Інтегруючим фактором для Галичини стало створення у 1807 р. на підставі угоди між Римським папою Пієм VII і австрійським урядом Галицької греко-католицької митрополії, до якої увійшли Львівська та Перемишська єпархії. До середини XIX сторіччя галицькі русини, залишаючись лояльними підданими Австрійської монархії та вірними католицької церкви грецького обряду, не визначились ще щодо своєї національної ідентичності.

Національне самовизначення могло піти кількома шляхами:

- поступової германізації, яку все ще бажала нав’язати своїм підданам Габсбургська династія;

- колонізації, до якої під впливом польської шляхти схилились більшість священників та мешканців міст;

- очікування на підданство Російської імперії, яка ледь не привласнила Галичину під час наполеонівських воєн;

- прагнення до загальнослов’янської спільноти і творення єдиної нації із усіма слов’янськими етносами;

- творення власної, окремої нації галицьких русинів (можливо із залученням буковинців та закарпатців) та виборювання автономії в межах Австрійської імперії подібно до чехів, хорватів чи словенців;

- злучення своєї долі з наддніпрянськими українцями, найближчими до галицьких русинів за мовою та ментальністю.

Для провідних верств – духовенства, шляхти, міщанства – найпривабливішою виглядала візія стати “поляками русинського походження”, щоправда залишаючись при східному православному обряді. Бо перехід на латинство вимагав би celibату, а це не приваблювало галицькі священнічі роди.

Германофільство побутувало серед частини

інтелігенції та урядовців. На Росію тоді ще оглядалось порівняно небагато галичан, бо всі пам’ятали недавню ліквідацію уніатської церкви на Київщині, Волині та Поділлі та примусове навернення на православ’є.

Простий люд інтуїтивно відчував різницю між “селянською” та “панською” націями у мові, конфесійній приналежності та, насамперед, в економічній сфері. Хоча все ж бачив різницю між селянами-русинами та “мазурами” зі Західної Галиції. Гостріше стояло питання про ліквідацію панщини, а тут єдина надія була на цисаря [8, с. 32].

У 2010 р. Львівський історик та журналіст Андрій Павлишин, посилавшись на більш давні часи, запропонував ще й інші варіанти пошуку ідентичності: “у потенціалі, з урахуванням багатого і бурхливого середньовіччя й не менш бурхливого нового часу, галичани могли стати:

- а) третім компонентом чехо-словацької спільноти або й узагалі чехами (давня і красива моравська історія, бойки – Богемія, тотальне домінування швейківського психотипу ест.) [нагадаємо, що всередині XIX ст. при спробі нав’язати галицьким русинам “латинське абетцедло” пропонувався не польський чи німецький, а саме чеський алфавіт];

- б) угорцями – саме в титулі угорського князя Коломана за півстоліття до Данила прозвучало горде “rex Galiciae et Lodomeriae”, аби потім століттями латентно існувати самосутнім буттям і вигулькнути аргументом при розкроюванні Речі Посполитої;

- г) юдеями – хоча такий варіант є суто теоретичним, проте були ж юдеїзовані Хазарія чи караїми, а євреїв у Галичині століттями мешкало надзвичайно багато, і лише їхній свідомий опір прозелітизмові та закритість кагалу завадили, як на мене, подібному розвитку подій” [12, с. 10-11].

Не виключає А. Павлишин і можливості галичан залишатися русинами: “тобто окремою нацією, такими собі словенцями або хорватами східного слов’янства, окремішніми завдяки греко-католицтву, латинській абетці, мові високого штилю, сконструйованій лінгвістами на підставі місцевих діалектів чи книжного “язичія”, культурній традиції, виплеканій переважно на окцидентальних, а не орієнтальних зразках тощо. До речі, вагомим удару по цій потенційній лінії завдав вибір Леопольда фон Захер-Мазоха, який вирішив стати німецькомовним, а не русинським письменником, – якби у русинів спалахнув талант на міру Тургенєва і Мопассана, це дало би вагомні аргументи на користь такого культурного вибору. А смертельного удару цій потенційній можливості завдав Іван Франко, який свій рівний Бальзакові, Золя, Верленові й Рільке талант віддав на службу українській ідентичності...”.

Однак навесні 1848 р. Австрійська монархія опинилась у складній ситуації. 24 лютого в Парижі вибухнула чергова революція, яка позбавила трону короля Луї-Філіпа і проголосила республіку. Революційний фермент поширився на німецькі та італійські землі і дійшов до Відня. 13 березня

всесильний канцлер Клеменс Меттерніх змушений був піти у відставку. Вже за два дні цісар Фердинанд I “подарував” своїм підданам конституцію. 15 травня 1848 року в Галичині була скасована панщина – на п’ять місяців раніше, аніж в інших провінціях Австрійської імперії. Про це було оголошено ще у квітні.

А 2 травня за сприяння губернатора Стадіона в консисторії собору Св. Юра відбулись установчі збори Головної Руської Ради. Митрополит Михайло Левицький перебував тоді у своїй замиській резиденції в Унівському монастирі, тож цим процесом керував безпосередньо єпископ-помічник Григорій Яхимович.

Провідником Головної Руської Ради був обраний крилошанин Михайло Куземський. Основними принципами її діяльності стали: вірність щодо цісаря Фердинанда I, “конституційного царя Галичини й Володимирії”, та його нащадків; укріплення та розвиток “нашої руської народності”.

У відозві Головної Руської Ради від 10 травня 1848 р. говорилось, що “ми русини галицькі належимо до великого руського народу, котрий говорить однією мовою та складає 15 мільйонів, з яких 3,5 (півтретя) мільйона замешкує Галицьку землю”. Однак у своєму статуті Головна Руська Рада записала, що її членом може стати кожний “чесний русин грецького обряду, що признається до руської народності”, але народжений в Галичині [3]. Таким чином, обмежувалась проголошена ідея соборності.

Головна Руська Рада заснувала першу українську газету “Зоря Галицька”, скликала Собор руських учених, брала активну участь у виборах до парламенту. Однак не вдалось реалізувати головного постулату галицьких русинів – створення окремого коронного краю на території Східної Галичини з приєднанням Буковини й Угорської Русі (Закарпаття).

У 1848 – 1849 роках руські депутати австрійського парламенту (Райхстагу) вимагали від цісарського уряду поділу Галиції на Західну і Східну. До останньої мали бути приєднані Буковина та Угорська Русь (Закарпаття). Однак поляки різко протестували проти таких проектів. Тодішній керівник австрійського уряду Александр Бах запропонував у 1850 р. компромісний варіант поділу Королівства Галичини і Володимирії на три урядові округи з центрами у Кракові, Львові та Станиславові з окремими представницькими органами – Соймовими куріями. Цісар Франц Йосиф I затвердив цей проект, і він став поступово впроваджуватися у життя.

Політик і публіцист Михайло Лозинський писав: “Польська частина Галичини була відділена від української, а українська частина діставала в соймових куріях Львівській і Станиславівській автономні органи, при яких помочи український нарід міг стати господарем правно-державного життя на своїй землі”. Однак цісар ліквідував 31 грудня 1851 р. усі конституційні установи в імперії, зокрема й поділ на

урядовий округ.

Революційний зрив 1848 р. поступово згасав у наступні десятиріччя. “Політичний провід руського народу спочивав тоді головно в руках визначніших представників митрополичої капітули львівської (звідки пішла політичними кругами уживана назва “святоюрців”), котрі вважали себе “староруською партією” в суперечності до молодіжи (“русини-народовці”), що гуртувались коло “Вечерниць” і “Мети” побіч кількох визначних старших народолюбців в 1848-их рр. (як Стефан Качала, Осип Заячківський, Теофан Глинський) і трудилися лише на просвітній і письменській ниві” – писав у своїх спогадах Олександр Барвінський [1, с. 377].

У 1860 – 1870-х роках, коли австрійська бюрократія віддала політичну владу в Галичині польській шляхті, “староруська партія” перейшла в основному на позиції москвофільства, серед народолюбців під впливом київських діячів (Володимира Антоновича, Пантелеймона Куліша, Олександра Кониського) стала домінувати орієнтація на єдину русько-українську націю.

Додам, що і сам Франко ще у 1890 р. не мав певності в цьому питанні: “...Русини довго гризлися а то й тепер іще гризуться між собою, як, напр., справа руського письменства та належности Русинів. Тепер уже всі Русини в Галичині переконані, що для кореня руської народности – для простого народу треба писати так, як він найліпше розуміє, т. є. так як він говорить, по народному, по русько-українськи. Щоби ж від нашого народу не відривалося молоде покоління в школах і щоби з тих шкіл плив для народу безпосередний хосен, то доконче треба, щоби й у всіх школах серед нашого людства вчено по такому ж – по народному. В інтересі народного поступу, а то й самої інтелігенції лежить також, щоби взагалі всі єї духові плоди були якнайдоступніші для народу, хот би навіть прийшло обмежитися на шкільне і так назване простолюдське письменство, на котре ми, правда, зовсім инакше дивимся як більша частина інтелігентних Русинів, бо бажали бисмо, щоби воно було цікаве й навчаюче і для інтелігентного чоловіка, т. є. щоби стояло на висоті теперішньої всесвітної науки. Розвиваючи так народ, ми тим самим якнайліпше розів’ємо й нашу мову і наше письменство. Тоді й рішиться справа про те, якою мовою будуть колись говорити всі Русини, і чи будуть вони чи не будуть одно з Москалями” [17].

До 1914 року еволюційний розвиток Австро-Угорщини поволі рухався в напрямі до перетворення її на федерацію національних держав – Сполучені Штати Великої Австрії, в якій поряд з австрійськими, богемськими, моравськими та сілезькими німцями, італійцями Трієсту та Тіролю, чехами, поляками, словаками, угорцями, секлерськими мадярами, трансильванськими румунами, хорватами, словенцями Крайни, сербами Воєводини й Боснії, для русинів-українців Галичини, Буковини і Закарпаття теж передбачалось створити автономну

державність.

Однак, Перша світова війна перервала цей процес. У вересні 1914 р. Львів і майже вся Галичина були зайняті російським військом. Царський уряд вважав приєднання краю до імперії доконаним фактом. Вже 21 серпня 1914 р. було створене Галицьке генерал-губернаторство, яке пізніше розділили на чотири губернії: Львівську, Тернопільську, Перемишльську та Чернівецьку. Влітку 1915 року австро-угорське та німецьке військо витиснуло росіян з більшої частини краю, однак затяті бої на теренах Галичини тривали у наступних роках.

9 лютого 1918 р. у Бресті було підписано мирний договір між делегаціями УНР та Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії, в якому ці держави визнавали незалежність України та зобов'язувались надати допомогу в обороні від агресії більшовицької Росії. Таємним протоколом до Берестейського договору уряд Австро-Угорщини зобов'язувався утворити до кінця липня 1918 р. окремий автономний український край на території Галичини (Східної Галіції) та Північної Буковини. Через протести поляків цей намір не було реалізовано.

Напередодні поразки у війні, намагаючись рятувати імперію, 16 жовтня 1918 р. цар Карл I, проголосив маніфест, у якому проголошувалось, що "Австрія по волі своїх народів має стати зв'язковою державою, в якій кожде плем'я на області, яку заселює, творить свій власний державний організм". Тож 18 жовтня у великій залі Народного дому у Львові зібрались депутати австрійської Державної ради, Галицького та Буковинського сеймів і представники політичних партій, які утворили Українську Національну Раду (УНРаду), що мала стати тимчасовим парламентом (конституантою). УНРада проголосила про утворення Української держави на українській національній території, до якої мала б увійти: "Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини". Про об'єднання з Наддніпрянщиною, де тоді на заміну УНР прийшла держава гетьмана Павла Скоропадського, поки що не було прийнято жодних рішень.

Молоді офіцери не чекали на ухвали віденського уряду і створили ще у вересні 1918 року Центральний військовий комітет під керівництвом поручника Івана Рудницького. Комітет збирався у "Народній гостинниці" (ріг нинішніх вулиць Дорошенка і Костюшка), де готував плани збройного перейняття влади у Львові та краю. В останні дні жовтня комітет очолив сотник Дмитро Вітовський, який прибув з Чернівців, де тоді перебували курені УСС.

Увечері 31 жовтня Дмитрові Вітовському вдалось переконати нерішучих керівників УНРади в

необхідності негайного перейняття влади. "Якщо цієї ночі ми не візьмемо Львів, то завтра візьмуть його поляки!" – наголосив він. Ця геніальна імпровізація вдалась Практично без жодного пострілу місто було опановано українськими вояками та добровольцями, а на ратушевій вежі було піднято синьо-жовтий прапор.

Пополудні 1 листопада намісник Галичини граф Карл Георг фон Гуйн передав усю владу віцепрезидентові намісництва Володимирові Децикевичу, від котрого перейняла владні повноваження делегація УНРади, куди входили Кость Левицький, Сидір Голубович та Льонгін Цегельський. 9 листопада був утворений тимчасовий уряд – Державний Секретаріат на чолі з Костем Левицьким, а 13 листопада УНРада проголосила утворення Західно-Української Народної Республіки та прийняла її Тимчасовий основний закон.

В Артикулі II цього закону йшлося про границі: "Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморос, як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніра, *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k.k. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Masstab 1 : 864.000*" [9, с. 45].

Територія ЗУНР становила 70 тис. кв. км і нараховувала шість мільйонів населення. Щоправда, так ніколи не вдалось зібрати усі ці землі до купи, бо сусіди – Польща, Румунія, Чехо-Словаччина поспішили заявити та реалізувати свої претензії на землі ЗУНР.

Однак вже 1 листопада 1918 року розпочалось у Львові, де більшість населення становили поляки, збройне повстання проти української влади, яке згодом переросло у польсько-українську війну 1918 – 1919 рр. На жаль, урядові ЗУНР не вдалось вчасно змобілізувати усі ресурси краю для збройного опору проти польської агресії. А загони Січових стрільців під проводом Євгена Коновальця, замість того, щоб прийти на допомогу Львову, розпочали 15 листопада 1918 р. повстання проти гетьмана Скоропадського, бо "Київ важніший за Львів".

Таким чином Наддніпрянська Україна була кинута у вир братовбивчої війни та отаманщини, чим скористалися більшовики, а українська державність у Львові та в Галичині була придушена поляками за допомогою Румунії, Франції та Великобританії.

22 січня 1919 р. на Софійській площі у Києві відбулося урочисте проголошення Акту злуки УНР і ЗУНР, яка відтоді стала називатися Західна Область Української Народної Республіки (ЗО УНР) з

власним урядом і військом. Однак реальної допомоги від Наддніпрянщини Галичина не отримала. Навпаки, 25 червня Антанта визнала за Польщею право тимчасово окупувати Галичину, “щоб захистити цивільне населення від небезпеки більшовицьких банд”. Проте Рада послів Антанти, найвищий орган, який мав вирішувати усі справи після закінчення Паризької мирної конференції, ще не погодилась на включення Галичини до складу Польщі.

Натомість Головний отаман Директорії УНР Симон Петлюра мусив вибирати, кого з тодішніх ворогів Української держави мати за свого союзника. З більшовиками та Денікіним не можна було домовитись. А поляки погодились на перемир'я, щоправда, за кошт окупації Галичини та Західної Волині. Більше вони тоді втримати не могли, а об'єднані армії УНР та УГА ставали для них заслоною перед більшовиками.¹ вересня 1919 р. у Варшаві між делегаціями Польщі та УНР підписано угоду про перемир'я на лінії: ріка Збруч – Шепетівка – Корець – Олевськ.

Тим самим було анульовано Акт злуки. Тому 15 листопада 1919 р. Уповноважений Диктатор ЗО УНР Євген Петрушевич виїхав з Кам'янця-Подільського, який опинився під загрозою захоплення поляками та денікінцями, через Румунію до Відня, де заснував закордонний центр ЗУНР.

20 листопада того року Найвища рада Паризької конференції прийняла проект “Статуту для Східної Галичини”, яким надавався Польщі мандат на управління цією територією на 25 років (тобто до 1944 р). У Галичині передбачалось обрання автономного Сейму, власний уряд та рівноправність двох державних мов – польської та рутенської (української). Однак через протести польського уряду Статут так і не вийшов за рамки проекту.

Тим часом Петлюра з рештками свого війська подався до новопридбаного союзника – начальника польської держави Юзефа Пілсудського. Поляків вдалось переконати, що українська держава може стати надійним охоронцем Польщі зі Сходу. Пілсудський теж виношував плани побудови Речі Посполитої “від моря до моря” у формі федерації Польщі, України та Литви. 21 квітня 1920 р. було підписано у Варшаві таємний договір між Польщею та УНР, згідно з яким через відмову України від Галичини та Західної Волині (не кажучи вже про Холмщину, Берестейщину та інші українські землі) поляки обіцяли воювати з більшовиками та відновити українську державність над Дніпром. Якою мала бути форма залежності УНР від Польщі у майбутньому поки що союзники не розголошували.

Після невдалого походу Пілсудського та Петлюри на Київ влітку 1920 р. більшовики розпочали контрнаступ і протягом червня-липня 1920 р. їм вдалось потіснити поляків та українські частини на захід за Дністер, Буг та Віслу – під Львів та Варшаву.

Щоб стримати наступ на Європу більшовиків,

які мріяли дійти до Берліна та Парижа, міністр закордонних справ Британії лорд Дж. Керзон запропонував 12 липня 1920 р. встановити перемир'я і визначити східний кордон Польщі вздовж лінії: Гродно – Брест – ріка Західний Буг – на захід від Рави-Руської – на схід від Перемишля до Карпат. Хоча у 1920-му “Лінія Керзона” була відкинута воюючими сторонами, вона стала визначальною при розмежуванні Центрально-Східної Європи і Галичини чверть століття пізніше.

Більшовики створили маріонеткові уряди “Галицької радянської республіки” у Тернополі та польської у Білостоці. Цікаво, що російські більшовики не хотіли приєднувати Галичину до тодішньої УСРР зі столицею у Харкові, а утворили “незалежну державу” – Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку, проголошену 15 липня 1920 р. Вона проіснувала до 21 вересня.

Після укладення Ризького договору 1921 р. між Польщею і радянською Росією, за яким західно-українські землі входили до складу Польської держави, український еміграційний уряд висловив протест у Лізі Націй. На вимогу польського уряду Рада послів Антанти 14 березня 1923 року прийняла остаточне рішення про приєднання Галичини до Польщі з умовою надання українському населенню автономії. Умова країн Антанти була чисто декларативною і вона ніколи не виконувалась польським урядом. Натомість поляки розділили Галичину на три воєводства: Львівське, Тернопільське та Станиславівське. Причому до Львівського воєводства увійшли кілька галицьких повітів, заселених переважно поляками. Польська влада усунула з обігу термін “Галичина” і використовувала штучні назви цього краю Східна Малопольща (Małopolska Wschodnia) та Червенська земля (Ziemia Czerwieńska).

Західна межа Львівського воєводства не могла бути тоді західним кордоном Галичини. Ним була українсько-польська етнічна межа, яку подавали у своїх працях науковці Мирон Кордуба, Степан Томашівський, Степан Рудницький та Володимир Кубійович. Як писав у 1923 р. професор С. Рудницький, “...етнографічна границя суцільної української території в Галичині представляється ось як: вона входить в Галичину з Угорщини [від нинішнього польсько-словацького кордону. – *І. М.*] в Новоторзьким повіті і йде на Шляхтову й Чорну Воду знов до краєвої границі, потім на Вірхомлю, Розтоку Малу, Складисте, Матієву (повіт Новий Санч), Королеву, Богушу, Бінчарову, Вавшку [Вафку. – *І. М.*] (повіт Грибів), Лосі, Білянку, Ропицю, Менцину, Розділі [Розділе. – *І. М.*], Боднарку (повіт Горлиці), Волю Цеклинську, Перегримку, Березову, Скальник, Дошницю (повіт Ясло), Мисцову, Гирову, Тростяну (повіт Коросно), Завадку, Балутянку, Волтушову, Синяву, Одрехову, Новосільці, Костарівці, Пакошівку, Ялин (повіт Сянік), Грабівку, Кінське, Людину [Людину. – *І. М.*], Улюч, Грошівку [Грушівку. – *І. М.*], Яблоницю,

Володь, Селиська (повіт Березів), Солонне, Руське Село, Іскань, Бахів, Скоців, Середню, Мацьковичі, Косиничі (повіт Перемишль), Боратин, Заміхів, Радимно, Висіцько, Ярослав, Грабарі, Конячин, Ришкову Волю, Цетулю, Радаву, Лежахів, Сіняву, Пискоровичі, Дубровицю (повіт Ярослав), Дубно, Ржухів [Жухів. – І. М.], Ожанну (повіт Ланьцут) до давньої російської границі” [13, с. 224].

З півночі межею Галичини був у міжвоєнний період “Сокальський кордон” – південна адміністративна границя Волинського воєводства (колишня границя між Австро-Угорщиною та Російською імперією), яку пильно стерегла польська влада, щоб не допускати впливу Галичини на Волинь, Холмщину, Полісся, Підляшшя. Межею Галичини зі сходу та півдня стали державні кордони II Речі Посполитої з ССРР, Румунією та Чехо-Словаччиною.

Щодо національної ідентичності, то поляки намагалися розділити місцеве населення на русинів (в Галичині), українців (на Волині) та “тутейших” (на Поліссі і Підляшші). Не допускалася взаємодія греко-католицьких та православних конфесій. Натомість, всіляко заохочувалося “перенесення метрики до костелу” – перехід на римо-католицьку віру. За підрахунками В. Кубійовича, у 1939 р. в Галичині було 515 тис. латинників. “Латинники – це штучна, не вживана серед народу назва на означення римо-католиків, що їх розмовною мовою є українська мова, і вони взагалі своїм побутом майже не відрізняються від українців” [8, с. X]. Усього ж населення української Галичини становило на початок 1939 р. 5,82млн мешканців. Серед них 3 728 тис. українців, 874 тис. поляків плюс 72 тис. польських колоністів (осадників); 569 тис. жидів, 49 тис. німців та осіб інших національностей.

На світанку 17 вересня 1939 р., виконуючи секретний протокол пакту Молотова–Ріббентропа, советські війська перетнули кордон II Речі Посполитої. Польське військо, яке було заангажоване в боях з німцями, не чинило значного опору, за окремими винятками, східним наїзником. У Москві довго шукали пристойного виправдання своїх агресивних дій. Врешті-решт вирішили, що “радянський уряд віддав розпорядження головному командуванню Червоної армії дати військам наказ перейти кордон і взяти під свій захист життя та майно населення Західної України та Західної Білорусії”.

28 вересня 1939 р. СРСР та Німеччина підписали “Договір про дружбу та кордони”, згідно з яким Сталін власноручно відкрив від українських земель своєму “другові” фюреру Холмщину, Надсяння та Підляшшя, помінявши їх на Литву. А 26-28 жовтня Народні збори у Львівській опері “проголосували” за приєднання Західної України до УРСР.

На приєднаній до СРСР частині Галичини утворено чотири області Львівську, Дрогобицьку, Станіславську і Тернопільську. Причому до остан-

ньої приєднали Кременецький повіт колишнього Волинського воєводства. Тепер це Кременецький, Шумський, Лановецький та північна частина Збараського районів Тернопільщини, які за сім десятиріч так і не змогли інтегруватися в Галичину.

Лемківщина, Надсяння, Любачівщина відійшли до Генеральної губернії III Райху. Кордон проходив вздовж річок Сян, Буг та Солокія. Причому від міст Перемишль Сокаль були відрізані їх лівобережні ділянки.

Після початку війни між Німеччиною та Радянським Союзом у Львові 30 червня 1941 р. було проголошено Акт відновлення Української Держави та сформовано уряд на чолі з Ярославом Стецьком. Про кордони Галичини та України тоді ще не йшлося. Німці не визнали Українську Державність і заарештували осіб причетних до її проголошення. 1 серпня 1941 р. Галичину (без колишнього Кременецького повіту) приєднали до Генеральної губернії як окремий дистрикт Галіція з центром у Львові. Два дні раніше, 30 липня 1941 р., у Лондоні СРСР і польський уряд в екзилі підписали угоду про відновлення дипломатичних відносин і взаємодію у війні проти Німеччини, в якій, зокрема, було написано, що “уряд СРСР визнає радянсько-німецькі договори 1939 р. стосовно територіальних змін у Польщі за такі, що втратили силу”. Через це польський уряд у Лондоні та організована ним підпільна Армія Крайова зятато трималися за Східні креси Речі Посполитої і не визнавали прав українців на Галичину, Волинь та інші етнічні землі. Це стало однією з причин кривавого польсько-українського конфлікту у 1942 – 1947 роках.

Викриття німцями у квітні 1943 року більшовицьких злочинів в Катині (біля Смоленська), де НКВД знищило у 1940 р. тисячі польських офіцерів, спричинило розрив стосунків між Москвою та польським екзильним урядом. Це звільняло радянський уряд від обіцянки повернення західноукраїнських земель, зайнятих у 1939 р. Оскільки США та Велика Британія конче потребували військової участі СРСР для остаточного розгрому Німеччини та Японії, вони знехтували польськими претензіями на Східні креси.

На конференції в Тегерані наприкінці 1943 р. британський прем’єр Вінстон Черчіль запропонував встановити кордон між СРСР і Польщею вздовж “Лінії Керзона”. Полякам натомість пропонувалися німецькі території у Сілезії, Померанії, Східній Пруссії. Хоча ще до 1945 р. поляки не втрачали надію, що на сході їм залишать хоча б Львів та Бориславський нафтовий басейн.

Тодішній комуністичний лідер УРСР Микита Хрущов (очевидно під впливом своєї дружини холмщачки Ніни Кухарчук) пропонував московському керівництву посунути польський кордон далі на захід. За його планами до УРСР мали б приєднати Холмську область, а в Галичині – Новий Санч, Криницю, Горлиці, Ясло, Ярослав, Переворськ, [пол. – Пшеворськ. – І. М.] не кажучи вже про Перемишль

та Любачів [14, С. 274-275]. Однак Сталіну приєднання частини Польщі було недостатнім. Він хотів загарбати усю Польщу як 17-ту республіку СРСР чи маріонеткову комуністичну державу. Що й зрештою сталося і тривало до 1990 р.

Кордон був затверджений угодою між СРСР та прокомуністичною Польщею 16 серпня 1945 року. Деякі поправки до нього внесли договором “Про заміну ділянок державних територій” від 15 лютого 1951 р. Тоді до Польщі відішли Устрики Долішні та Шевченкове (Лютовиська), а до УРСР – Забузький район з Белзом та Христинополем (Червоноградом).

Територіальні зміни супроводжувалися “добровільним” обміном населення. Протягом 1944 – 1946 рр. з Польщі до УРСР депортували 482 тис. українців, а в зворотному напрямку виїхало приблизно 800 тис. поляків. У 1947 р. в ході операції “Вісла” з українських етнічних земель у Польщі насильно виселили понад 140 тис. українців, яких розселили невеликими групами на північних і захід-

них землях, отриманих від Німеччини.

Таким чином, західні землі Галичини, які опинилися в повосній Польщі, були очищені від корінного населення. Багато сіл остаточно занепало, поля стали пустками й заростали лісами. Церкви руйнували чи перетворювали на костели. Хоча після 1956 р. частина виселенців повернулася у рідні місця, вони залишаються невеликою меншиною. Тож говорити про цю частину Галичини ми можемо в основному в історичному вимірі. Однак зберігаються тут ще українські сільські осередки, невеликі галицькі міські середовища, діють греко-католицькі та православні церкви, залишаються місця історичної пам’яті. Тому не можемо забувати й про Лемківщину, Надсяння, Любачівщину. Натомість на території України Галичина знаходиться зараз в межах Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської (без Кременеччини) областей.

Література

1. Барвінський О. Спомини з мого життя. – К., 2004.
2. Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2004. – № 4.
3. Головна Руська Рада 1848 – 1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія – Львів, 2002.
4. Енциклопедія Українознавства. – Т. 1. – Львів, 1993.
5. Льїнський Г. Біла Хорватія / Переклад І. Мельника // Поступ. – Львів, 2005. – 25 березня.
6. Ісаєвич Я. До питання про західний кордон Київської Русі // Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996.
7. Крип’якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984.
8. Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. – Wiesbaden, 1983.
9. Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920. – Нью-Йорк, 1970.
10. Львів: комплексний атлас / За ред. О. І. Шаблія. – К.: ДНВП “Картографія”, 2011. – 196 с.
11. Мельник І. Три львівські революції // Галицька брама. – Львів, 2006. – Ч. 9-10.
12. Павлишин А. Галичина як мисле вірус // Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – Львів, 2010. – Ч. 64.
13. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів, 1994.
14. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2000.
15. Сіреджук П. До генези міст Галицької землі у XIV – XVIII століттях. Книга міст Галичини // Вісник ДУ “Львівська політехніка”. – Львів, 1999. – Ч. 379.
16. Український Радянський Енциклопедичний Словник. – Т. 1. – Київ, 1966.
17. [Франко І.]. Від редакції // Народ. – Львів, 1890. – Ч. 1. – 1 січня.

Стаття надійшла 1.03.2013 р.

УДК332.12. 05 (477.83.25)

Микола Назарук

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ ЛЬВОВОЗНАВСТВА

Вивчено витоки формування та особливості соціально-історичних досліджень у сфері львовознавства. Розглянуто літературні джерела, присвячені даній проблематиці досліджень. Відзначено роль історичної науки у вивченні проблематики міста Львова, підкреслено особливу роль географії у дослідженні соціально-історичних проблем міста. Виокремлено досягнення

науковців географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка у розробці тематики львовознавства.

Ключові слова: львовознавство, соціально-історичні дослідження, урбосистема м. Львова.

Mykola Nazaruk. Socio-historical research in L'viv studies. *The original sources for the formation and peculiarities of socio-historical research in L'viv studies were researched. Written sources devoted to these research problems were reviewed. The role of historiography in L'viv studies was assessed, and the special role of geography in researching socio-historical problems of the city was emphasized. Achievements in L'viv studies of the geographical faculty at the Ivan Franko National University of L'viv were noted.*

Key words: *L'viv studies, socio-historical research, L'viv's urban system.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Соціально-історичні дослідження у сфері львовознавства є важливим складником комплексних досліджень міста Львова, а їхні результати успішно використовуються для реалізації стратегії розвитку міста. У географічних дослідженнях історичний підхід методологічно є обов'язковим. Якщо географічний підхід спрямований на вивчення розвитку об'єктів та явищ у просторі, то історичний розглядає зміни і розвиток об'єктів і явищ у часі, розробляє відповідні хронології подій, змін станів і ситуацій. Взаємодія часового і просторового розвитку є складною загальнонауковою методологічною проблемою.

Урбанізаційні процеси історично закономірні і охоплюють культурний, соціально-економічний, екологічний, біологічний та психологічний аспекти, які сьогодні набувають специфічних рис. Тому стислий огляд соціально-історичного дослідження урбосистеми міста Львова стане в пригоді для розуміння специфіки тенденцій сьогодення та їхніх майбутніх перспектив.

Виклад основного матеріалу. Вихідною інформацією, яка використовується як базова при соціально-історичних дослідженнях урбосистеми, є: архівні матеріали, що стосуються соціального розвитку міста; різночасові плани, топографічні і тематичні карти, документи планувального та ландшафтно-архітектурного змісту (Генеральні плани міста, плани перспективної забудови мікрорайонів, розміщення промислових та інших об'єктів на території міста тощо); різночасова статистична інформація, яка дає уяву про демографічний, господарський, культурний та інтелектуальний потенціал міста, його динаміку, літературні джерела (монографії, статті, довідники, путівники) тощо.

Досліджуючи морфологію міста, важливо зрозуміти, як воно поставало, в яких економічних, суспільних чи сакральних умовах. Частина міст зводилася на місці перетину якихось торгових шляхів чи на місці видобутку корисних копалин або ж розвитку якогось промислу. Розбудову міста регулювали і певні правила, і технічні можливості, і обмеженість та сконцентрованість простору міста. Місто працює як особливе місце в просторі, де можна мешкати і здійснювати свої соціальні та господарські функції. В місті маємо максимальне скупчення людей, для яких середовище проживання

є переважно штучним. Саме воно є відображенням інтересів соціуму, самої структури цього соціуму. Громада міста формує середовище проживання і впливає на його геопростір.

Кожне місто є відносно замкненим поселенням, тоді як певні індивідуальні ознаки міст чи їхня сукупність (розмір, типи врядування, споживання, зв'язок з сільськогосподарським виробництвом, торгівля, розвиток ремесел і промисловості тощо) набували пріоритетного чи, навпаки, другорядного значення залежно від культури, соціально-економічних чи історичних обставин. Тому для розгляду проблеми соціально-історичних досліджень Львова нам важливо зрозуміти, як формувалося його соціально-історичне та економічне середовище, як формувався соціально-історичний феномен міста. Про Львів написано багато літературних творів, проведено детальні описи архітектурних об'єктів, досліджено кожную вулицю, висвітлено історичні постаті, що проживали у місті. Проте значно менше публікацій про соціальну організацію міста, організацію господарки у ньому, проте, як соціально-історична ситуація впливала на розвиток міста.

Розвиток соціальних процесів у місті значною мірою зумовлений особливостями географічного середовища, що безпосередньо впливає на формування економічних, демографічних та етнічних зв'язків. Зрештою, саме економічні зв'язки починають здебільшого зумовлювати розвиток соціуму, виникає своєрідний соціально-економічний простір. Він є своєрідною пізнавально-логічною конструкцією для розуміння єдиного простору, включеного в систему суспільних відносин, суспільного життя. Для розуміння сутнісної природи соціального простору у Львові ми вирізняємо своєрідні етапи, впродовж яких місто розвивається, ускладнюється, змінюється з розвитком суспільства. На кожному історичному етапі дослідники по-різному давали оцінку його соціально-економічного розвитку.

Одним з перших зробив опис міста Мартін Груневер – мандрівник, який до 1602 року жив у Львові. Він, зокрема, описує: “Я об'їхав пів-Європи, побував у найславніших містах світу, але в жодному не бачив стільки хліба, як тут щодня приносять на ринок, і майже кожний чужинець знайде таке печиво, як у своїй країні, – хліб, струцлі, тістечка чи якщо їх назвати. Тут величезна кількість пива і меду, не тільки місцевого, але й привезеного. А вино їм

привозять також з Молдавії, Угорщини, Греції... Щотижня буває три торговельні дні – по середах, п'ятницях, неділях.... Але торг тут щодня, бо щоденно прибувають крамарі з усієї Русі, Поділля, з Молдовії і Волощини. Отже, щодня знайдеш тут різні товари, які тільки можна придумати”.

Великого розвитку у пізньому середньовіччі досягли фармація і медицина. В 1575 році у Львові з'явилась перша аптека. Львівський аптекар Йоган Альнпек залишив цінний опис мору 1623 р, він же був автором першого друкованого історичного опису Львова в 1618 р. На прохання Георга Брауна (Брюйона), географа з Дортмунда, склав опис Львова під назвою “*TopographiacivitatisLeopolitane*” (“Топографія міста Львова”, видана Г. Брауном у великій праці “Визначні міста світу”). Він писав: “Це місто має найкращі каменоломні в порівнянні з іншими містами Польщі, чотири цегельні, багато печей для виробництва вапна, а також велику кількість дерева, придатного для будівництва... Це місто в достатній кількості постачає цілому Польському королівству різні шовкові тканини, килими і пахуче коріння. У Львові також є воскобойні, які зайвий віск постачають німцям, італійцям та Іспанії. Восени солять тут також варті похвали щупаки, які можна порівняти з тими, які колись ловили між двома мостами у Тибрі і дуже їх цінили римляни. Навколо є багато ставків, де ловлять коропів, піскурів та окунів; вони смачні і дешеві. Привозять сюди угорські і молдавські вина, але вони дуже дорогі, тому населення п'є переважно солодкий мед, заправлений хмелем, і пиво – напої не тільки смачні, але й корисні для здоров'я. Є у Львові також міделиварня, де відливають військову зброю. Є великий арсенал, заповнений військовою зброєю. У громадському шпихлірі зберігається такий великий запас зерна, що його вистачить на довгі роки. Місто це має друкарню і папірню і все, що потрібно для людського ужитку” [15].

У Львові в 1574 р. вперше на українських землях була заснована друкарня і видано “Апостол” і “Буквар”. Через 200 років ця поліграфічна традиція продовжилася, і у 1776 р. тут було видано першу в Україні газету “*Gazette de Leopol*”.

Промисловий розвиток Львова започатковано у 1778 р. створенням тютюнової мануфактури (Винники). У 1841 р. завершено будівництво першого парового млина. Розвиток нафтодобування і праці над переробкою нафти призвели в 1853 р. до винаходу першої у світі газової лампи, працівниками аптеки Миколая І. Лукасевичем та І. Зегом. У 1861 р. збудовано залізницю Перемишль – Львів, до початку 70-х років XIX ст. залізниці з'єднали Львів із Тернополем та Чернівцями. Соціально-історичні проблеми розвитку Львова на початку XX ст., його місце в структурі господарства міжвоєнної Польщі розкрито в роботах польських дослідників Андрея Бонусяка (Andrej Bonusiak) [26], В. Качоровського (W. Kaczorowski) [27], С. Гошовського (S. Hoszowski) [25].

“Львів пройшов з галицькою землею цілу його історичну долю, зазнавши не раз страшних потрясінь. Його зовнішнє обличчя, життєвий простір, чисельний та національний склад, зайняття та культура його мешканців змінювалися не тільки під впливом ходу сторіч, але й під впливом тих історичних безнастанних змін, що тут наставали впродовж 700-річного існування міста” – писала Олена Степанів в книзі “Сучасний Львів” [20].

Новий етап соціально-історичних досліджень львовознавства був пов'язаний з підготовкою до відзначення 700-річчя Львова. У 1956 р. вийшла друком книга “Нариси історії Львова” [17], підготовлені співробітниками Інституту суспільних наук УРСР і науковцями університету. До написання нарисів були залучені, зокрема, Я. П. Кісь, М. П. Ковальський, В. Ф. Інкін, Г. Ю. Гербільський, П. П. Челак. У редактуванні брали участь Д. Л. Похилевич і В. К. Осечинський.

У цьому виданні значна увага приділялася соціально-економічній проблематиці. Характеризуючи віхи історії Львова, автори висвітлювали проблеми виникнення та розвитку ремесла і торгівлі у місті. Зокрема відзначається, що перша половина XIX століття характеризується швидким розвитком промисловості й торгівлі. Значні успіхи досягнуті у виробництві меблів, сірників, сидел, взуття, цукорю, шоколаду, спирту, лікеру тощо. В цей час виникають порівняно великі за обсягом продукції підприємства. Ще в 1807 р. купець Бачелес одержав дозвіл на будівництво у Львові гуральні. Згодом були побудовані велика фабрика сірників Главачека, фабрика цукорю Маліша і ряд інших. У 1812 р. було збудовано 4горілчані та 4пивоварні заводи, три деревообробні фабрики. Такі виробництва львівської промисловості, як сидла, меблі, музичні інструменти, конкурували з віденськими і експортувалися за кордон, зокрема в Росію. Пізніше, в 40-х роках XIX ст., на перше місце виходять харчова промисловість і кравецьке ремесло.

У 1956 р. вийшла друком також “Історія Львова. Короткий нарис” [7]. Відповідальним редактором видання був ректор Львівського університету, член-кореспондент АН УРСР, професор Є. К. Лазаренко. Авторський колектив складали викладачі університету Г. Ю. Гербільський, Ю. М. Гроссман, В. Ф. Інкін, Л. А. Іваненко, Я. П. Кісь, М. П. Ковальський, П. П. Челак, О. Г. Цибко та ін. Нарис був розрахований на масового читача. Це, однак, не завадило авторам залучити архівні матеріали, зробити соціально-історичні узагальнення. У виданні охоплено історію Львова від його заснування до радянських часів. Початковий період (XIII – XV ст.) висвітлено побіжно, натомість ґрунтовніше охарактеризовано соціально-економічний розвиток Львова в XV – XVII ст. і наступних періодах.

Галузева зайнятість робітників у промисловості станом на 1890 р. характеризувалася такими показниками: у швейній промисловості працювало

2 620 осіб, харчовій – 2 175, обробці металу, каменю і дерева – 2 556, будівельній – 1 213, взуттєвій – 1 775 осіб. Як бачимо, перше місце за кількістю робітників займала швейна промисловість, далі йшли такі галузі промисловості, як харчова, взуттєва і будівельна. Серед підприємств харчової промисловості виділялися парові млини, броварні, пекарні. Паровий млин фірми “Том і син” у Львові був одним з найбільших в Австрії. В середині 70-х років тут перероблялося щорічно по 36 тис. тонн зерна. У Львові осереджувалися найбільші в Галичині броварні. Так, в 1892 р. тут нараховувалося 5 броварень, що складало 3 % усієї кількості броварень Галичини (Східної і Західної), а їхня продукція давала 15,71 % продукції усіх діючих броварень.

У період підготовки до 700 річчя Львова у видавництві “Радянська школа” була надрукована праця А. С. Куця “Львів. Економіко-географічний нарис” [10]. Автор як географ особливу увагу звернув на розвиток економіки міста у радянський період, зробив аналіз галузей господарства, відзначав досягнення львів’ян у розбудові міста.

Наприкінці 50-х – у 60-х роках минулого століття дослідження соціально-історичних проблем розвитку Львова займає значне місце у науковій тематиці. Вивчення В. Ф. Інкіним економічної історії міста завершилося виходом у світ “Нарису економічного розвитку Львова у XVIII ст.” (1959 р.). Питання суспільно-політичного життя Львова у першій половині XIX ст. знайшли відображення в монографії Г. Ю. Гербільського “Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст”. Підсумком багаторічної роботи Я. П. Кіся з архівними матеріалами стала монографія “Промисловість Львова у період феодалізму” (1968 р.) і докторська дисертація, присвячена соціально-економічним відносинам у Львові в XII – першій половині XIX ст. (1969 р.). Я. Кісь розширив не лише хронологічні рамки, але й тематику досліджень, адже до появи його праць найбільш ґрунтовні роботи з економіки Львова належали польським історикам Л. Харевицькій [23], Р. Зубику [24], С. Гошовському [25]. Монографія Я. П. Кіся донині залишається єдиним комплексним дослідженням соціально-економічної історії міста. Я. Кісь зосередив увагу на таких питаннях, як соціальна структура населення Львова, розвиток ремесла у місті, діяльність львівських цехів, позацехове ремесло, зародження промисловості у місті.

Новий етап соціально-історичних досліджень у львовознавстві розпочався під час підготовки міста до відзначення 725-х роковин міста. У 1984 р. вийшло нове радянське видання “Історії Львова” [5]. А через два роки колективом упорядників (У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. Кірсанова, Я. С. Лялька, Ф. І. Стеблій, С. М. Трусевич, Л. С. Федоришин) підготовлено публікацію комплексу документів з історії міста від його заснування до 80-х років минулого століття – “Історія

Львова в документах і матеріалах” [6]. У цих виданнях добре розкрито питання перетворення міста Львова у великий індустріальний центр України. Зокрема відзначалося, що змінилася структура промисловості. Серед промислових підприємств зростала питома вага продукції металообробної галузі: якщо в 1939 році вона складала 1,9 % валової продукції Львова, то в 1950-му досягла 44,9 %. Створення великих промислових підприємств, реконструкція і спорудження нових підприємств харчової і легкої промисловості та промисловості будівельних матеріалів докорінно змінило структуру природних ландшафтів міста.

Утім, в обох виданнях автори не уникнули тенденційності, властивої загалом радянській історіографії. Вони надміру акцентували увагу на питаннях класової боротьби. Це, своєю чергою, не дозволило об’єктивно висвітлити проблеми соціально-економічного розвитку міста.

Активний розвиток соціально-історичних досліджень міста Львова розпочався в роки незалежності. З’явилося багато наукової, науково-популярної, в т. ч. туристичної літератури. Особливе місце серед переліку цих праць належить “Історії Львова” (за ред. Я. Ісаєвича, у 3-х томах). Розкриваючи соціальні проблеми Львова в роки формування незалежності, автори зазначають: “у ринковій конкуренції дуже часто використовуються жорсткі прийоми і методи боротьби. Одним із апробованих методів є купівля підприємств-конкурентів з метою їхньої подальшої ліквідації. Така тактика є досить успішною, але й майже недоказовою. Тільки постфактум можна побачити поступове згасання економічної активності того чи іншого підприємства. Втратив свою колишню потужність Львівський автобусний завод, але останнім часом є спроби реконструювати виробництво. Кондитерську фірму “Світоч” придбала транснаціональна корпорація “Нестле”. В результаті зміни власника змінився не лише асортимент товарів, але й ринки збуту. Тепер фабрика має витримувати серйозну конкуренцію з іншими підприємствами в цій галузі. Подібна ситуація склалася із такими львівськими підприємствами, як “Галичфарм”, Автонавантажувач, Сільмаш, “Рема”. Майже жодне із великих підприємств не витримало випробування часом та ринковою економікою” [4].

Багато промислових підприємств у ринкових відносинах змінювали профіль своєї діяльності, змінювалися форми власності цих структур і виникла потреба саме в соціально-історичних дослідженнях цих об’єктів. Робота в архівах істориків, географів, журналістів увінчалася появою нових праць, присвячених промисловим підприємствам. Так, у 1994 році вийшла праця “Історія львівського трамваю” [21]. Вона написана відомим автором Сергієм Тарховим (Москва), який давно спеціалізується на “трамвайній тематиці”. Автор підкреслює, що розширення міста в другій половині

XIX ст. гостро висунуло питання про внутрішньоміський транспорт. Розроблявся проект парового трамваю, але, передбачивши технічний прогрес у цій галузі, львівський магістрат спорудив спочатку кінний трамвай у 1879 р., а з 1894 р. почала розвиватись мережа ліній електричного трамваю, яка забезпечила Львову зручну комунікацію аж до середини 1950-х років. Трамвай у Львові, як виявляється, з'явився швидше, ніж у Мюнхені, Женеві чи Бухаресті. Найбільше пасажирів було перевезено у передвоєнному 1940-му році – 108 млн осіб. Ця цифра була перекрита лише у 1975 р. – 111 млн осіб. Автор досліджує також історію розвитку львівського тролейбуса.

Подібна праця щодо залізничного транспорту (“Львівська залізниця. Історія і сучасність”) вийшла друком у 1996 р. [12]. У ній автори намагаються показати історію львівської залізниці у європейському контексті історичних змін та економічного розвитку. Якщо на початку XIX ст. територіальний розвиток Львова відбувався вздовж шосейних доріг, то з 1860-х років важливим чинником стали траси залізниці, перша з яких широким півколом обігнула пагорби Подільської височини. Залізничний вузол у Львові поставав півстоліття частинами, без єдиного плану. Швидка розбудова міста в західному й східному напрямках зумовлювалася розташуванням головного вокзалу й залізничної станції Підзамче. Цьому підприємству вдалося втриматися в ринкових умовах завдяки транзитному статусу регіону та товарним перевезенням. Особливістю було також те, що управління Львівської залізниці розташоване у Львові, а до його компетенції належить мережа всього Західного регіону. Через цю обставину Львів перетворився на залізничну міністолицю для всього заходу держави.

Значний інтерес у дослідників промисловості Львова викликає книга “Жива легенда Львова” за авторством Андрія Кирчіва [9]. Автор на підставі архівних документів XVII–XX ст. у хронологічному порядку розповідає про головні етапи розвитку та становлення пивоварні у Львові як найдавнішого і найвідомішого броварного підприємства міста, яке з покоління в покоління примножувало славу рідного міста. На сторінках книги дослідник-львовознавець знайде інформацію, як діяльність цього підприємства перепліталася з розвитком і падінням економіки міста в різні історичні часи.

Свій внесок у висвітлення соціально-історичних досліджень у сфері львовознавства зробила незалежна газета “Галицька брама”, яку видавало у Львові видавництво “Центр Європи”. Зокрема, тут друкували тематичні випуски газети, які розкривали історію та розвиток окремих підприємств, що давно функціонують у місті і відіграли значну роль у його зростанні. Великий інтерес у львовознавців викликали номери газети, присвячені “Галичфарму”, розвитку авіації на теренах Львова, львівській

залізниці.

Окремий номер “Галицької брами” (23-й за грудень 1996) розкриває роль пошти для соціально-економічного розвитку урбосистеми міста. Зокрема, в номері відзначається, що входячи до складу багатонаціональної Речі Посполитої, Львів займав чільне місце в системі королівської пошти. У 1629 році флорентійський купець Роберто Бандінілі заснував першу пошту у Львові. Пошту відсиляли через “курсорів” щосуботи в двох напрямках: на Замостя – Люблін – Варшаву – Торунь – Гданськ та Ярослав – Ряшів – Тернів – Краків. На бажання висилали покупки і в інші сторони. Згодом Львівська пошта постійно обслуговувала і тракт на Кам’янець-Подільський, розширюючи, таким чином, мережу королівської пошти на схід. Сьогодні пошта стала самостійною і повністю відповідає за забезпечення послугами поштового зв’язку населення, підприємств, організацій та установ області.

Випуск 4-й (76-й) “Галицької брами” за 2001 р. зазначає, що у соціально-економічному розвитку міста важливу роль відіграли банки. Започатковано українську банківську справу у Львові створенням банку з обмеженою відповідальністю “Дністер” у 1895 р. Метою діяльності банку стало надання матеріальної допомоги своїм членам. Капітал банку складався з власних фондів – близько одного мільйона злотих. У період становлення української держави у Львові були створені перші місцеві банки. Першим був створений “Західноукраїнський комерційний банк” та банк “Галицький”. Перший пройшов тривалу еволюцію і після кількох змін зупинився на назві “Кредобанк”. Він набув міжнародного статусу, оскільки тепер головним його акціонером є польський банк ПКО. Львівськими банками можна назвати створені пізніше селянський банк “Дністер”, “Електронбанк”, банки “Львів” та “Універсальний”. Банківська система у Львові зміцнилася і розвинулася у поважну мережу тільки після впровадження національної валюти – гривні.

Цікавою сторінкою соціально-історичного дослідження Львова є його відображення у картографії, особливо це стосується атласів. Інтерес у львовознавців сьогодні викликає науково-довідковий комплексний атлас Львова (за редакцією О. Шаблія) [13]. Він розроблений за єдиною програмою і виконаний колективом учених Львівського національного університету імені Івана Франка та працівників ДНВП “Картографія” (м. Київ), Головного управління статистики у Львівській області та архітектурно-планувальної майстерні “Містопроект” (м. Львів). Атлас охоплює понад 243 карти і картосхеми, значна частина яких стосується соціально-історичної тематики.

У 2004 р. австрійським істориком Гаральдом Біндером у Львові було засновано неприбуткову організацію – центр міської історії Центрально-Східної Європи. Центр розглядає місто як сконструйовану цілісність та культурний феномен.

Одним із найбільших проєктів центру є проєкт “Львів інтерактивний”, який базується на сучасній карті Львова, що дозволяє дослідникам розглядати місто в усіх його різноманітних історичних аспектах. Значне місце в тематиці цих досліджень займають соціально-історичні проблеми.

Висновки. Соціально-історичні дослідження Львова актуальні для подальшого розвитку міста, яке історично набуло певного просторового ладу і намагається зберегти цінну історико-культурну спадщину, активно розробляє та впроваджує стратегію економічного розвитку;

Містобудівний розвиток Львова тепер відбувається за умов становлення ринкової економіки: економічних обмежень, невизначеності форм влас-

ності на нерухомість, слабкості територіального управління. З іншого боку, процеси урбанізації перебувають під потужним тиском глобалізованого інформаційного ринку, який нав’язує місту “сучасні” і “модні” формальні зразки та стереотипи, на що мусять зважати “розпорядники” кредитів, тобто планувальники, інвестори, забудовники. Тому важливо дослідити його соціально-історичний розвиток.

У Комплексній стратегії розвитку Львова відзначено, що місія міста залежить від його історії та самобутності. Отже, соціально-історичні дослідження міської урбосистеми сприяють сучасному його розвитку та розплануванню на майбутнє, поверненню місту його громадянської та цивілізаційної місії.

Література

1. *Возняк Т.* Феномен міста. – Львів, 2009. – 333 с.
2. Галицька брама. – 2001. – № 4 (76).
3. *Долинська М.* Львів: простір і мешканці (історико-урбаністичний нарис). – Львів: Вид-во Укр. Католицького ун-ту. – 2006. – 92 с.
4. Історія Львова. У трьох томах / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 1-3.
5. Історія Львова / Ю. Ю. Сливка, Ф. І. Стеблій (кер. авт. кол.). – К.: Наукова думка, 1984.
6. Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський та ін. – К., 1986.
7. Історія Львова: Короткий нарис. – Львів: Вид. Львівського ун-ту. – 1956. – 290 с.
8. Енциклопедія міста Львова (за ред. А. Козицького та І. Підкови). – У 4-х томах. – Львів: Літопис, 2012.
9. Жива легенда Львова (автор тексту Кирчів А.). – Львів: Агенція “Рейдер”, 2007. – 140 с.
10. *Куц А. С.* Львів. Економіко-географічний нарис. – К.: Рад. школа. – К., 1956.
11. Львів. Історичні нариси / Упоряд. Я. Ісаєвич, М. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996.
12. Львівська залізниця – історія і сучасність. – Львів: Центр Європи, 1996. – 176 с.
13. Львів. Комплексний атлас / О. Шаблій, С. Матковський, О. Вісьтак та ін. – К.: ДНВП “Картографія”, 2012. – 192 с.
14. Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. пр. / За ред. М. Мудрого. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – 640 с.
15. Львів: незалежний культурологічний часопис. – 2004.
16. Львівський автобусний завод / Упоряд. І. Станкевич. – Львів: ЗУКЦ, 2002. – 140 с.
17. Нариси історії Львова / Під ред. І. П. Крип’якевича. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 438 с.
18. *Назарук М. М.* Геопросторова динаміка соціоекосистеми міста Львова у XX столітті // Вісн. Львівського ун-ту. Сер. геогр. – Львів, 2007. – Вип. 34.
19. *Назарук М. М.* Львів у XX столітті: соціально-екологічний аналіз. Монографія. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 348 с.
20. *Олена Степанів.* Сучасний Львів: Путівник Львова. – Львів: Вид. центр “Фенікс”, 1992. – 144 с.
21. *Тархов С. А.* Історія львівського трамваю. – Львів: Фенікс Лтд, 1994. – 128 с.
22. *Шушка О. В.* Наше місто: Посіб. – Львів: Центр Європи, 2005. – Ч. 11. – 173 с.
23. *Charewiczowa L.* Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. – Kraków, 1929.
24. *Zubryk R.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa 1624–1653. – Krakow, 1930.
25. *Hoszowski S.* Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914. – Kraków, 1935.
26. *Andrej Bonusiak.* Lwów w latach 1918–1939. Ludność – Przestrzeń – Samorząd. – Rzeszów, Wydawnictwo Wyższej szkoły Pedagogicznej, 2000.
27. *Kaczorowski W.* Geograficzne obicze Lwowa. – Lwów, 1938.
28. *Wasylewski S.* Lwów. – Poznan, 1931.

Стаття надійшла 15.12.2012 р.

УДК 911.3:332.33

Віталій Дубина

РОЗВИТОК ЛЬВОВА ЗА ГЕНЕРАЛЬНИМ ПЛАНОМ (2011–2025 РР.)

Генеральний план Львова розробив Науково-дослідницький Інститут “Містопроєкт” (м. Львів). Львів розглядається як ядро надобласної, обласної і надрайонної (територіально-вузлової) системи розселення. Щільність інфраструктури і розселення дозволяють виокремити 2-3-кілометрову зону впливу кільцевої дороги як елемент містобудівної системи “Великого Львова”. Система охоплює 26 населених пунктів (в т. ч. п’ять міських поселень) на території 30 тис. га з населенням 816 тис. осіб, у т. ч. поза межами Львова – 83 тис. осіб. Розвиток міста передбачено шляхом його реконструкції: оновлення і нарощування потужності існуючих систем забезпечення його функціонування, реструктуризації виробничого комплексу, розташування галузевої структури економічної діяльності, удосконалення територіальної структури, збереження та реставрації історичної спадщини, охорони й оздоровлення навколишнього середовища. Великий комплекс планувальних робіт передбачалося до Євро-2012 р. Більшість з них вже виконано.

Ключові слова: Генеральний план, планувальний каркас, територіальна структура, містоформування база, демографічна ситуація, система обслуговування, ландшафтно-рекреаційні території, охорона природного середовища, охорона історичного середовища.

Vitaliy Dubyna. Prospects for the development of L’viv according to the General Plan 2011 – 2025. The General Plan for L’viv was developed by the Scientific-research Institute “Mistoproekt” (L’viv). L’viv is regarded as the core of supra-oblast, oblast and supra-rayon levels of territorial-nodal settlement system. Located at the crossroads of the main East-West and North-South axes, the L’viv agglomeration is associated with the E-40 and E-372 international transport corridors. The compact infrastructure and settlement reveals a 2-3km zone of influence of the ring road as part of the “Greater L’viv” urban system. The system encompasses 26 settlements (including five urban areas) on 30 thousand hectares with a population of 816 thousand people, including 83 thousand people outside the city proper. City development is to involve ere construction: renewal and additions to existing systems to ensure its operations, restructuring of its production complex, the location of branches of economic activity, improvement of its territorial structure, conservation and restoration of its historical heritage, conservation and improvement of the environment. The General Plan provides for: 1) an update to the city-formation base (proactive development of tourism and related service systems); 2) population forecast (the resident population in 2025 is forecast to reach 750 thousand people in the city and 100 thousand in the peripheral zone); 3) house construction: existing housing stock is 12.9 million m², including apartments (12.1 million m²) and homes (0.8 million m²), the volume of residential construction is forecast to increase by 4.3 million m² by 2025, with the average residence fund – from 17.6 to 22 m² per capita; 4) development of services (extension of the city center in northern direction and the formation of sub-centers); 5) formation of a system of landscape and recreational areas (to the 820 hectares to add another 90 hectares of new parks and to convert 380 hectares of forests into suburban parks); 6) development of street network (including an inner circle route); 7) development of public transport; 8) development of public utilities (water supply to increase to 416.8 thousand m³ per day in L’viv, to 457.5 thousand m³ in the system), the volume of wastewater to increase to 570 thousand m³ per day, construction of solid waste recycling plant to process 270 thousand tons per year; 9) environmental protection – formation of an economic frame work for green space; 10) heritage protection – establishing protection zones according to the historical and architectural support program “Ukrzakhidproektrestavratsiya” 2005 and others. A large range of planning activities was anticipated for Euro 2012. Most of the projects were already completed.

Key words: General plan, planning framework, territorial structure, city-forming base, demographic situation, services system, landscape and recreational areas, environmental protection, heritage protection.

Генеральний план міста Львова розробив Науково-дослідний інститут “Містопроєкт” (м. Львів). Згідно з Генеральною схемою планування території

України, Львів розглядають як центр Львівської надобласної, Львівської обласної і Львівської надрайонної (вузлової) систем розселення. За

висновками Концепції схеми планування території області, розробленої НДІ “Діпроміст” ще в 2004 році, місто Львів розташоване на перетині головних осей планувального каркасу області – Схід–Захід і Північ–Південь, які формуються міжнародними транспортними коридорами Е-40 і Е-372. На перетині цих осей, які є важливими зовнішніми містоутворювальними чинниками, формується урбанізоване ядро – Львівська міська агломерація.

Щільність інфраструктури і розселення дозволяють виокремити територію навколо Львова в межах 2-3-кілометрової зони впливу кільцевої дороги як окремих елементів агломерації – містобудівну систему “Великий Львів”. Система охоплює міста Львів (центр системи), Винники і Дубляни, селища Брюховичі та Рудне, села Малехів, Муроване, Сороки-Львівські, Кам’янопіль, Лисиничі, Підбірці, Волиця, Бережани, Пасіки-Зубрицькі, Зубра, Солонка, Сокільники, Скнилів, Лапаївка, Холодновідка, Зимна Вода, Рясне-Руське, Бірки, Збиранка, Малі Грибовичі, Великі Грибовичі. Всього – 26 населених пунктів, на території 30 тис. га з населенням 816 тис. осіб, у тому числі поза межами міста – 83 тис. осіб.

Розвиток міста передбачено переважно в напрямі його реконструкції, тобто оновлення і нарощування потужності систем забезпечення його функціонування, реструктуризації виробничого комплексу і розширення галузевої структури економічної діяльності, вдосконалення планувальної структури зі зміною функціонального використання деяких територій, збереження та реставрації історичної спадщини, охорони та оздоровлення навколишнього середовища.

Генеральним планом передбачені суттєві зміни у розбудові міста. Зокрема, **оновлення містобудівної бази** здійснюватиметься на основі пріоритетності економічної діяльності. Передбачено випереджувальні темпи розвитку туризму і супутніх з ним систем обслуговування, які базуються на великому історико-культурному потенціалі Львова та рекреаційному потенціалі львівських Карпат, науки і освіти (традиційних для Львова видів діяльності), ринкової інфраструктури з урахуванням розташування міста у вузлі перетину транспортних коридорів, а також виробництва на новій технологічній основі. Не передбачається розміщення підприємств І і II класів за санітарною класифікацією.

За видами діяльності місто характеризується як поліфункціональне.

Для зведення об’єктів виробництва у межах міста передбачено переважно території наявних промислових загальною площею близько 1 400 га, об’єкти ринкової інфраструктури (переважно логістичні центри) пропонується розмістити в межах містобудівної системи, на підходах до міста, на ділянках поблизу магістральних автомобільних шляхів і залізничних ліній (Бірківський, Зимноводівський та Сороко-Львівський).

Прогноз демографічної ситуації загалом

сприятливий. Передбачається збільшення народжуваності, позитивне, але близьке до нуля, сальдо природного приросту і збільшення чисельності населення шляхом механічного приросту – міграції з периферійних районів області, інших областей України та повернення українців із-за кордону. Чисельність постійних мешканців міста на 2025 р. становитиме 750 тис. осіб, а чисельність наявного населення, враховуючи прогнозований ріст ділової активності і туризму, – 765 тис. осіб. Чисельність постійного населення периферійної частини містобудівної системи – 100 тис. осіб, чисельність наявного населення з урахуванням активної тенденції спорудження львів’янами другого житла – 130 тис. осіб.

Містобудівна місткість – чисельність постійного населення на віддалену перспективу: місто – 765 тис. осіб, містобудівна система – 160 тис. осіб.

Житлове будівництво передбачається як для забезпечення приросту чисельності населення, так і для поліпшення житлових умов мешканців у наявній забудові (забезпеченість – 17,6 м²/особу – є нижчою від середньої в Україні; існуючий фонд – 12,9 млн м², в т. ч. квартирний – 12,1 млн м², садибний – 0,8 млн м²).

Для забудови пропонуються райони Північний, вулиці Варшавської, Рясне-1 – на місці колективних садів, райони Рясне-2, Левандівка – на вільних територіях, райони вулиць Зеленої – Дж. Вашингтона, Хуторівки, Стрийської, а в інших частинах міста – шляхом ліквідації складів, баз, винесення військових частин і виробничих об’єктів. Всього може бути освоєно 998 га території і збудовано 6,8 млн м² житла, житловий фонд може збільшитися до 18,8 млн м², у ньому може бути розселено близько 765 тис. мешканців (містобудівна місткість).

Реальний обсяг будівництва житла до 2025 року становитиме 4,3 млн м², середня житлова забезпеченість досягне 22 м²/особу.

Передбачено освоєння територій у межах містобудівної системи шляхом розбудови приміських населених пунктів – Лисиничів, Сокільників, Скнилова, Малехова, Сорок-Львівських та інших, де може бути побудовано за наявності територій 3,0 млн м² житла і розселено додатково близько 80 тис. мешканців. За реальним прогнозом обсяг будівництва житла складе 1,6–1,8 млн м², додаткове розселення – близько 45 тис. осіб.

Розвиток системи обслуговування здійснюватиметься шляхом розширення загальноміського центру в північному напрямку (проспект Чорновола), формування підцентрів у привокзальному районі та на ділянці вул. Стрийської (формування адмінкомплексу “Львів-СІТІ”, спорудження обслуговувальних комплексів на основних транспортно-пересадочних вузлах і на в’їздах у місто.

Формування системи ландшафтно-рекреаційних територій здійснюватиметься шляхом встановлення юридичних меж парків і особливого

режиму використання та забудови міжпаркових територій, створення і благоустрою парків у нових мікрорайонах міста з доведенням їхньої загальної площі до нормативного показника. Існуючий стан – 820 га, забезпеченість – 11,2 м²/особу (при нормі 17 м²/особу). Передбачено створення нових парків – 90 га, перетворення прилеглих лісів у міські лісопарки – 380 га.

Для *розвитку вулично-шляхової мережі* передбачено будівництво внутрішнього кільця магістралей безперервного руху вулицями Луганська, Сяйво, Левандівська, Ярошенка, Липинського, Пластова, Богданівська, Пасічна з розміщенням великих гаражів-стоянок у зонах транспортних вузлів і обмеження в'їзду в центральну частину міста. Формування другого кільця – вулиці Наукова, Рясівська – з виходом через райони Левандівка, Рясне, Збоїща до траси на Київ. У центральній частині міста – організація системи одностороннього руху існуючими вулицями, створення пішохідних і велосипедних зон. Пропонується резервування коридору східної хордової магістралі, наближеної до центру міста, для вирішення проблеми її будівництва при подальшому проектуванні.

Розвиток громадського транспорту буде відбуватися шляхом реконструкції трамвайних ліній за новою безшумною технологією, будівництва ліній у районах Сихів і Північний, розширення мережі тролейбусних маршрутів. Пропонується спорудження ліній полегшеного метрополітену (система “Радан”). Передбачено також реконструкцію залізничного вузла з винесенням залізничної лінії у північній частині міста, будівництво колії євро-стандарту, міжнародного вокзалу, також розширення Львівського аеропорту.

Заплановано *розвиток інженерного та комунального господарства* для забезпечення міста і містобудівної системи за показниками містобудівної місткості території.

Водоспоживання зросте до 416,8 тис. м³/добу (місто), 457,5 тис. м³/добу (система). Його забезпечення передбачається з існуючих водозаборів, проектна потужність яких 485,4 тис. м³/добу.

Об'єм каналізаційних стоків зросте до 570 тис. м³/добу, тому необхідним є розширення комплексу очищувальних споруд (5 черга) в районі села Миклашів, розбудова мереж для стовідсоткового охоплення забудови.

Для саночиснення: передбачається будівництво сміттєпереробного заводу на 270 тис. т/рік біля

ТЕЦ–2 або на ділянці існуючого сміттєзвалища (уточняється на стадії ТЕО).

У тепlopостачанні наявний значний резерв в існуючих котельних (543,8 Гкал/год). Але потреба на розрахунковий строк – 3 400 Гкал/год. Необхідно побудувати нові джерела на 575 Гкал/год.

Споживання газу зросте приблизно в 1,8 раза.

В електропостачанні навантаження міста збільшиться приблизно в 1,9 раза. Для міста і системи передбачається десять нових підстанцій.

Кладовища планується розмістити на землях Сороко-Львівської сільради (площа – близько 150 га) і в селі Сокольніки (20 га).

Для охорони *навколишнього середовища* необхідне розосередження забудови і транспортних потоків для зменшення антропогенного і техногенного навантаження на центральну частину міста. Стійкість екосистем буде забезпечена головню технічними і технологічними заходами, заборону розміщення підприємств I і II класів (за санітарною класифікацією), а також формуванням екологічного каркасу системи зелених насаджень.

Охорона *історичного середовища* забезпечується встановленням зон охорони згідно з історико-архітектурним опорним планом (“Укрзахід-проектреставрація”, 2005 р.) і режимом для кожної зони. Локально опосередкований вплив планувальних рішень, спрямованих на зменшення навантаження на центр міста, де зосереджено близько 90 % пам'яток архітектури.

У межах *заходів з підготовки до Євро-2012* збудовано стадіон на 33 тис. місць, реконструйовано аеропорт з видовженням ЗПС до 3 200 м і будівництво нового терміналу на 1 000 пас./год. Здійснена також реконструкція і будівництво вулиць для під'їзду до стадіону, трамвайної лінії від вул. Княгині Ольги до автовокзалу.

Створено фан-зони для вболівальників, здійснено розвиток готельного господарства до 7–7,5 тис. місць, благоустрій і впорядкування міста.

Таким чином, на недалеку перспективу (до 2025 року) Генеральним планом м. Львова передбачено істотну зміну його структури і функціонування з урахуванням нових реалій розвитку постіндустріального та інформаційного суспільства та використання вигідного географічного (особливо геополітичного) положення міста, його історичного досвіду, соціального та природного довкілля.

Стаття надійшла 15.03.2013 р.

УДК [911.375:1:316.6](477.83:477.61)

Юрій Кисельов

ПОРІВНЯЛЬНО-ГЕОСОФІЧНІ АСПЕКТИ ГЕОУРБАНІСТИКИ (НА ПРИКЛАДАХ МІСТ ЛЬВІВ І ЛУГАНСЬК)

Обґрунтовано можливість застосування геософічного підходу в геоурбаністичних дослідженнях, зокрема, при порівняльній характеристиці великих міст. Проаналізовано спільні та відмінні риси в локалізації Львова та Луганська щодо державної території України. Визначено аналогічні риси в будові літогенної основи ландшафтів Львівської та Луганської областей. Наголошено на ролі кліматичних і ландшафтних відмінностей Львівщини й Луганщини у формуванні духу геопростору та ментальності населення. Розкрито геософічне значення історико-географічних особливостей розвитку Львова та Луганська. Здійснено порівняння політико-географічних рис Львівського та Луганського країв. Окреслено роль прикордонного положення Львова й Луганська як їхньої найсуттєвішої сучасної спільної геополітичної риси. Відзначено, що Львів і Луганськ приурочені до двох ліній східного прикордоння Європи і Євразії.

Ключові слова: геоурбаністика, геософія, Львів, Луганськ, геопростір.

Yuriy Kyselyov. Comparative and Geosophical Aspects of Geourbanistics (the examples of the cities of L'viv and Luhans'k). The possibility of using the geosophical approach in geo-urbanistic studies, especially in the comparative characteristics of large cities, is substantiated. Similar and different aspects in the localization of L'viv and Luhans'k with regard to the state territory of Ukraine are analyzed. Analogical aspects in the geological foundation of the landscapes of L'viv and Luhans'k oblasts are defined. The roles of climate and landscape differences between L'viv and Luhans'k regions in shaping the spirit of the geographic space and the mentality of its population are emphasized. The geosophical importance of the historical and geographical peculiarities of development of L'viv and Luhans'k is revealed. A comparison of the political and geographical characteristics of L'viv and Luhans'k regions is made. The role of the border location of both L'viv and Luhans'k as their most important current geopolitical characteristic is outlined. L'viv and Luhans'k are thus confined to the two lines of the eastern border of Europe and Euramerica.

Key words: geourbanistics, geosophy, L'viv, Luhans'k, geographic space.

Міські поселення як значні за площею й чисельністю населення дискретні екстичні утворення, можуть бути конкретними об'єктами геософічних досліджень. Зокрема, в контексті геоурбаністики продуктивним, на нашу думку, може бути порівняльний підхід, цілком властивий не лише традиційному, "логічному", а й "софійному" напряму географічного пізнання. Чи не найбільш плідним застосування згаданого підходу є при вивченні аналогічних за тими ж ознаками, геоб'єктів.

З нашого погляду, такими аналогічними об'єктами в межах України є міста Львів і Луганськ. Обидва вони є центрами прикордонних адміністративних областей, будучи самі розташованими неподалік їхніх географічних центрів на відстані близько 40–50 км від державного кордону України. Зазначені особливості зумовлюють науковий і практичний інтерес до проведення порівняльно-геософічної характеристики двох вищевказаних міст.

Головною спільною рисою Львова й Луганська є їхнє майже дзеркальне розташування відносно обрисів державної території України, зокрема її західного та східного кордонів. Варто відзначити й деякі математико- та фізико-географічні характеристики, а саме – приуроченість майже до однієї географічної широти (Львів – 49°52' пн. ш., Луганськ – 48°34' пн. ш.) та особливості літогенної основи ландшафтів відповідних областей. Як

Львівщина, так і Луганщина своїми північними фрагментами належать до платформних структур (Західноєвропейська платформа й Галицько-Волинська западина, із львівського боку, та Дніпровсько-Донецька западина й Воронежський кристалічний масив – із луганського) і відповідних їм форм рельєфу (Розточчя й Мале Полісся на Заході та Придінцева терасова рівнина й Старобільська /Середньоруська височина – на Сході). Південні частини обох областей зайняті складчастими утвореннями (сучасна Карпатська геосинкліналь на Львівщині та герцинська Донецька – на Луганщині). До обох складчастих структур приурочені значні поклади корисних копалин (Передкарпатський нафтогазоносний район і Донецький кам'яновугільний басейн), причому в обох випадках родовища починаються майже безпосередньо на південь від обласних центрів.

Відмінності між двома обласними центрами простежуються як за природними умовами, так і за історико-географічними рисами генези та за сучасними суспільно-географічними особливостями.

Зокрема, істотно відмінними є кліматичні характеристики Львова та Луганська. Значно м'якший клімат Львова, якому властиві атлантико-континентальні риси, зумовлює формування "середньоєвропейсько-лісового" (за М. Мельником [3]) або "широколистолисового" (за П. Шищенком [2]) ландшафту й відповідного йому духу геопростору, спільного практично для всієї Центральної Європи.

Натомість, клімат Луганська, що має риси помірно континентального з переходом у континентальний, визначає генезу степового ландшафту, якому властивий “кочовий”, “анархічний” дух простору, що зближує розташовану навколо нього територію з Великим (сухим) степом. Зауважимо також щодо сформованого на південному сході України й відзначеного нами явища “духовного кочівництва” [1], одним з осередків якого фактично є Луганськ.

Відмінними є історичні обставини й час заснування Львова та Луганська. Виникнення Львова, що датоване серединою XIII ст., зумовлене українською геопросторовою активністю, а саме боротьбою короля Данила Романовича проти монголо-татар і його намаганнями знайти краще захищене (порівняно з Галичем чи Звенигородом [5]) місце для своєї столиці. Луганськ був започаткований, за різними відомостями, в XVII або XVIII ст. (офіційна дата заснування – 1795 р.). Справжніми першопоселенцями на його сучасних теренах були запорізькі козаки, що заклали зимівники Кам'яний Брід (який має вже трьохсотрічну безперервну історію свого буття й тепер є одним із чотирьох адміністративних районів міста) і Вергунка (селище у складі теперішнього Луганська, що також безперервно існує приблизно триста років). Хоча початки Луганська теж пов'язані з українським етнічним чинником. Вони були виявом освоєння фронтиру, стихійної колонізації малозаселеного геопростору, на який не поширювалася гетьманська влада.

Сучасні суспільно-географічні риси Львова та Луганська є, з одного боку, де в чому подібними (особливо в економіко-географічній площині; майже половина територій як Львівської, так і Луганської областей є промисловими регіонами ресурсного типу – йдеться про Передкарпатський нафтогазоносний район і Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн на заході України та Донецький кам'яновугільний басейн – на Сході). Натомість, демографічні, соціально- та політико-географічні особливості двох характеризованих регіонів істотно відрізняються. Якщо у Львові, як і на всьому заході України, від'ємний природний приріст населення упродовж 1990 – 2005 рр. був найменш вираженим, а від 2005 р. позначилися тенденції додатного приросту, то в Луганську він стабільно від'ємний уже понад два десятиріччя. Неоднаково характеризуються Луганськ і Львів і в соціально-географічному аспекті. Це стосується, зокрема, проблем бідності (львів'яни заможніші за луганців), інших соціальних негараздів (значно менша поширеність злочинності у Львові), розвитку туристської галузі (Львів, центральну частину якого внесено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, є набагато бажанішим об'єктом туризму), релігійності населення і його конфесійної структури (очевидною є значно більша релігійна активність львів'ян, багато з яких щонеділі відвідує храми, що лише зрідка спостерігається в Луганську), мовного складу

населення (абсолютне переважання української мови як рідної у Львові та російської – в Луганську). Так само суттєво відмінним є й політико-географічне обличчя двох обласних центрів: якщо у Львові упродовж усіх років незалежності України найбільшу підтримку мають національно-державницькі, праві та правоцентристські політичні партії, то в Луганську найпопулярнішими є політичні сили, орієнтовані на зближення з Росією. Це позначається й на електоральних симпатіях населення – Львів і Луганськ традиційно віддають перевагу ідеологічно й геополітично протилежним партіям.

Причини суспільно-географічних відмінностей полягають, на нашу думку, у “відносній протилежності” ландшафтів, серед яких були засновані ці міста (завдяки цьому сформувався “осілий”, приватновласницький дух на заході України та “кочовий”, анархічний – на Сході) та історико-географічних особливостей їхнього розвитку (значна питома вага й суспільна роль свідомого українського населення Львова майже в усі часи та переважно російського й українського зросійщеного елементу в Луганську від часу заснування наприкінці XVIII ст. ливарного заводу).

Відмінності між Львовом і Луганськом простежуються не лише в контексті особливостей населення цих міст. Докорінно відрізняються й зовнішні риси двох обласних центрів. Якщо центр Львова має середньовічну забудову і складену бруківкою поверхню, то в Луганську лише найдавніший фрагмент центральної частини має вкриті бруком дороги, на решті території міста поширені асфальтовані або – часто навіть неподалік центру – ґрунтові дороги. Разом з тим, звертає на себе увагу значна ширина нових центральних вулиць Луганська, порівняно з вузькими львівськими центральними вулицями. Така відмінність зумовлена, на нашу думку, асинхронністю заснування характеризованих міст.

У контексті формування сучасних рис Львова доречно згадати проведене в період панування в ньому німецької влади (1941 – 1944 рр.) суттєве розширення площі через приєднання безпосередньо львівських околиць – замість, про що пише О. Степанів [4]. Щодо Луганська, то за часів німецько-нацистської окупації подібних заходів у ньому не провадилося (ми це пояснюємо відмінностями в політиці на окупованих територіях у Генеральній губернії та прифронтовій смузі).

На наш погляд, незважаючи на всі відзначені більш чи менш значні відмінності, найвагомішою є така спільна риса обох обласних центрів України, як їхнє прикордонне розташування. Ідея захисту кордону, особливо актуальна для Львова в минулому й для Луганська – в наш час, є найсуттєвішим виявом згаданої нами вище “дзеркальності” двох міст щодо українського геопростору.

Сьогодні Україна знову, як і за доби короля Данила та гетьмана П. Сагайдачного, виступає схід-

ним форпостом європейської (тепер – євrame-
риканської) культури-цивілізації проти нової
експансії афразійських (у наш час – також
китайського) етносів. Тому Львів покликаний
затримувати новітню навалу зі Сходу перед
кордонами Євросоюзу, а Луганськ – власне на
кордоні України й, отже, всієї Євrame-
рики. Для дієвого виконання Луганськом прикордонної
функції, порівняно нової для цього міста, її
сприйняття має бути не формальним (пов’язаним

лише з проведенням лінії державного кордону на
мапах і на місцевості), а заглибленим у людську
ментальність. Необхідним є формування у
свідомості населення не лише українсько-тюркської
або українсько-китайської, а й українсько-російської
цивілізаційної межі. На цьому ідеологічному ґрунті
стає можливим синергійне здійснення Львовом і
Луганськом прикордонних функцій у контексті
кількалінійного кордону історико-політичної та
культурно-цивілізаційної Євrame-
рики і Євразії.

Література

1. Кисельов Ю. О. Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції / Ю. О. Кисельов // Фізична географія і геоморфологія. – К., 2005. – Вип. 48. – С. 66-70.
2. Маринич О. М. Фізична географія України : підручник / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – 3-є вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 511 с.
3. Мельник М. Рістня [карта] / Микола Мельник // Атлас українських та сумежних країв / за ред. проф. В. Кубійовича. – Львів, 1938. – С. 5.
4. Степанів О. Сучасний Львів // Доктор географії Олена Степанів / упоряд. О. Шаблій. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – С. 176-272.
5. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів–Мюнхен : Вид. центр ЛДУ ім. І. Франка, 1993.

Стаття надійшла 6.04.2013 р.

УДК 911.3:908(477.83-25)«19»

Мирослав Білецький, Любов Котик

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ О. СТЕПАНІВ “СУЧАСНИЙ ЛЬВІВ” У ЛЬВОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розкрито особливості використання наукового доробку О. Степанів у економіко-географічному розділі комплексної навчальної практики студентів. Проаналізовано опис точкових, лінійних та ареальних суспільно-географічних об’єктів, проблем функціонування Львова у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: навчальна практика, точковий, лінійний, ареальний суспільно-географічний об’єкт, проблеми функціонування міста.

Myroslav Bilets'kyi, Lyubov Kotyk. Using O. Stepaniv's "Modern L'viv" in L'viv study research. The peculiarities of using scientific achievements O. Stepaniv in economic-geographical section of comprehensive educational practice are disclosed. Her description of point, linear and areal human-geographic objects, and problems in the functioning of L'viv in the first half of the twentieth century are analyzed.

Key words: educational practice, point, linear, areal human-geographic object, problems in the functioning of a city.

Актуальність теми. Вхідження України у світовий науковий та освітній простір, впровадження Болонського процесу навчання, пропагування досягнень західних наукових шкіл і залучення новітніх освітніх методик навчання, – все це зумовлює потребу в особливій увазі до популяризації й широкого використання в науково-освітній діяльності напрацювань українських учених-географів першої половини й середини ХХ ст.: С. Рудницького, В. Кубійовича, І. Теслі, Ю. Полянського, М. Дольницького та ін. Вони

розробили теоретичні і методичні основи української суспільної географії та картографії, виконали фундаментальні природно-, демо-, соціо-, економіко-географічні розвідки як території України, так і окремих її регіонів і населених пунктів, висвітлили та обґрунтували проблеми функціонування сфер господарства, галузей економіки тощо. У контексті становлення і розвитку національної суспільної географії неоціненним і вагомим є внесок Олени Степанів (1892 – 1963) – великої постаті в географії загалом та львовознавстві зокрема. Виконуючи

вагому роль у становленні української національної антропогеографії [3, с. 95], маючи європейський науковий вишкіл, вона написала близько сотні наукових праць, які розкривають проблеми українознавства (рукопис “Економічна географія українських земель”), краєзнавства і регіоналістики (“Крим: ключ Чорного моря”, 1943; “Мандруймо по рідному краю”, 1942), демогеографії і геоурбаністики (“Київ”, 1939; “Сучасний Львів”, 1943), економічної географії (рукопис “Дністер – важлива транспортна магістраль”).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інтелектуальна спадщина Олени Степанів стала предметом наукових зацікавлень з початку 90-х рр. XX ст. Найповніше її доробок висвітлений у працях О. Шаблія, О. Вісьтак, М. Влах, Я. Дашкевича, Я. Жупанського, О. Заставецької, І. Ровенчака та інших учених. Проте аналіз напрацювань О. Степанів у процесі навчальної практики студентів географічного факультету здійснювався доволі рідко.

Мета дослідження. Проаналізувати поетапність використання наукових напрацювань О. Степанів, зокрема розвідки “Сучасний Львів” у процесі економіко-географічного розділу комплексної навчальної практики студентів.

Результати дослідження. З-поміж вагомих наукових здобутків Олени Степанів однією із найцікавіших у теоретичному та методологічному аспектах є праця з геоурбаністики “Сучасний Львів” [5], яка присвячена комплексній характеристиці найбільшого міста Західної України – Львова. Вона опублікована в 1943 р., а перше її перевидання на теренах України відбулося у видавництві “Фенікс” 1992 року. Сприяло популяризації праці її перевидання 2002 року в книзі “Доктор географії Олена Степанів” [1] із серії “Постаті українського землезнання” та 2003 року – у комплексній розвідці “Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади” [3], упорядником яких є проф. О. Шаблій.

“Сучасний Львів” – це суспільно-географічна, геоурбаністична праця. Її використовують студенти географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка у львовознавчих дослідженнях як базове наукове, частково статистичне, в деяких моментах краєзнавче джерело. Вона є основним чи допоміжним літературним джерелом у нормативних курсах “Соціальна географія”, “Територіально виробничі комплекси”, спецкурсах “Розміщення продуктивних сил”, “Географія сфери послуг”, “Системи розселення і геоурбаністика”, під час написання курсових, дипломних, магістерських робіт, проходження виробничих практик. Проте найбільше застосування зазначена праця має в економіко-географічному розділі комплексної навчальної практики студентів другого курсу.

Метою практики є ознайомлення студентів з геопросторовою організацією локальних суспільних систем, отримання практичних навиків їх дослідження й збору первинної статистичної інформації

та її подальшого опрацювання, виконання комплексної характеристики локальних територіальних систем.

Проходження практики сприяє формуванню в студентів компетенцій як загальнонаукового (володіння теоріями, законами, закономірностями суспільної географії, методами й методиками суспільно-географічного дослідження), так і спеціальнонаукового (здійснення комплексного аналізу територіальних суспільних систем на локальному рівні, розуміння і володіння методами дослідження соціальних проблем, розробка планів розвитку локальних територій тощо) спрямування.

Ця практика здавна проходить на географічному факультеті, проте її тривалість і місце проведення зазнали суттєвих змін за останні десять років. Зокрема, у зв’язку із переходом на кредитно-модульну систему навчання та необхідність дотримання стандартів розподілу самостійної й аудиторної роботи студентів час практики скоротився з восьми до чотирьох днів. Також зазнало змін і місце проведення практики: з селища Єзупіль (Івано-Франківська обл.) вона перебазувалася у м. Львів. Вибір останнього зумовлений: 1) актуальністю дослідження міських поселень у суспільній географії на початку XXI ст. як осередків новітніх економічних, соціальних, культурних віянь; 2) зосередженням на території великого міста новітніх форм геопросторового поєднання підприємств, закладів інфраструктури (передусім ринкової); 3) оптимізацією використання навчального часу практики внаслідок уникнення втрати часу на переїзд; 4) популяризацією економічного, соціального, культурного потенціалу м. Львова серед студентів.

Зосередження уваги на популяризації м. Львова зумовлене відсутністю в структурі навчального плану студентів-географів курсу “Львовознавство” та переважанням серед студентів вихідців не зі Львова (65-80 % від загальної кількості студентів напряму “Географія”). Для останніх такий метод проведення навчальної практики є не тільки засобом закріплення здобутих на I і II курсах теоретичних знань із дисциплін суспільно-географічного спрямування, але й можливістю відкрити для себе Львів, дізнатися більше про його історію, спосіб формування території, особливості розселення мешканців, становлення й трансформацію господарського комплексу тощо. Тут слушно згадати роздуми О. Степанів з наукової розвідки “Мандруймо по рідному краю”: “Любов до рідного краю, що зароджується природно від найраніших днів людського життя, поглиблюється з часом через пізнання усіх закутків рідної землі, почавши від найближчого оточення, аж до її найдаліших меж” [3, с. 290].

Популяризації міста серед студентів, заохоченню до самостійних наукових пошуків сприяють і нові наукові розвідки із проблематики

львовознавства, що вийшли у світ наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст. Серед останніх варто згадати: “Вулицями старовинного Львова” (2001, автор – Б. Мельник); “Львівський Новий Світ” (2009) та “Довкола Високого Замку” (2010, автор – І. Мельник; “1243 вулиці Львова (1939–2009)” (2009, автори – І. Лемко, В. Михалик, Г. Бегляров). На особливу увагу заслуговує видання у 2012 р. фундаментального картографічного наукового твору за редакцією проф. О. Шаблія “Львів. Комплексний атлас” [2], що є першим ґрунтовним атласом великого міста України.

Сама навчальна практика студентів другого курсу проходить на базі вивчення адміністративних районів м. Львова через призму дослідження точкових, лінійних, ареальних суспільно-географічних об’єктів та виконання на їхній основі комплексної характеристики території дослідження. У межах підрозділів практики та на всіх етапах роботи наскрізно використовується праця О. Степанів “Сучасний Львів”, яка містить інформацію про заснування міста та його територіальний розвиток (підрозділ “Віки говорять” [5, с. 4-30]), його рельєф, геологію, клімат, рослинний і тваринний світ, особливості тогочасних краєвидів (підрозділ “Земля говорить” [5, с. 31-64]), кількість населення, його національну, соціальну, професійну структуру (підрозділ “Людина говорить” [5, с. 73-83]). Наприклад, Олена Степанів подає короткий, проте змістовний опис топонімічних назв окремих районів м. Львова: “Замарстинів – назва походить від Івана Зоммерштайна, львівського міщанина, якому місто відступило 12 ланів на заснування фільварку. Звався він Зоммерштайngoф – звідки пішла назва нинішньої оселі” [5, с. 13]; “Кульпарків – виріс у 1425 р. на викорчованих лісах через міщанина Павла Гольдберга як оселя під назвою Гольдбергоф – зміненою згодом на Гольдпарків–Кульпарків” [5, с. 13] тощо.

Вагомим є те, що О. Степанів не тільки вказує вихідну інформацію про Львів початку ХХ ст., але й подає власні судження про перебіг подій, показує історичний, еволюційний причинно-наслідковий зв’язок. Відчуті останній, уміти його пояснити на сучасному етапі розвитку Львова є особливо важливим для студентів і цінним з погляду результатів напрацювань О. Степанів. Наприклад, вона не тільки наголошує на важливості внутрішніх економічних причин занепаду Львова в кінці ХVІІ ст.: “Від другої половини ХVІІ ст. починається повільний упадок Львова, спричинений війнами, як також внутрішніми причинами політично-суспільно-економічного характеру” [5, с. 17], але й дає їх пояснення: “Мицанство зубожіло, усунене від торгівлі політикою шляхти, воно відійшло в тінь і було позбавлене впливу на міські справи” [5, с. 19]. Вказує на вплив у довготерміновій перспективі скорочення населення: “Продовж ХVІІІ ст. доходить Львів до такого упадку, що в часі переходу його під владу Австрії (1772) має лише до 20 000 населення. Його територія обмежується до

середмістя і двірків окремих господарів, церков і костелів поза його мурами та передмістям” [5, с. 20]. Останні висновки є актуальними для деяких районів Львова й зараз через неконтрольовану, масову трудову міграцію.

Використання праці О. Степанів продовжується й у розрізі вивчення точкових об’єктів, якими слугують на практиці сакральні споруди та великі торговельні заклади міста Львова. Історія їхнього становлення та проблеми функціонування детально розкрила вчена в підрозділах “Господарство” [5, с. 83-95] і “Територіальний розвиток” [5, с. 7-30]. Зокрема, дослідниця наголошує, що протягом усієї історії свого розвитку Львів як осередок господарського життя мав торговельний характер, а промисловість почала розвиватися лише з початку ХІХ ст. і то “промисловість Львова мала обслужити тільки власний ринок і найближчу околицю, бо східні рільничі терени давньої Польщі були ринком збуту промислової західної частини Польщі” [5, с. 90]. Враховуючи, що зараз у Львові занепада машинобудівна, хімічна промисловість, насаджена спеціалізацією советського періоду, можемо говорити про повернення до первинної спеціалізації міста, що передбачено його вигідним транспортно-географічним положенням та наявними ресурсами, а власне туристично-торгівельної з елементами розвитку харчової й легкої промисловості.

О. Степанів влучно дає характеристику й господарської кризи, яка виникла у 1929 р.: “Господарська криза, що розпочалася у 1929 році, впливала у тому напрямі, що деякі більші підприємства не працювали або працювали лише частинно, збільшуючи число безробітних. Більшу життєву активність проявляли дрібні, переважно ремісничого типу, майстерні, які могли удержатися як такі, що продукували дешевше і були більш еластичні” [5, с. 92]. Наведений дослідницею висновок студенти можуть використовувати і до соціально-економічних умов сьогодення, а еластичність трактувати як прояв запропонованої проф. О. Шаблієм гнучкості територіальної організації виробництва [6].

Під час проведення економіко-географічного розділу практики студенти можуть знайти ґрунтовні відомості про лінійні об’єкти дослідження. Ними є осяві магістралі великого міста, які описала й дослідила вчена в підрозділі “Вулиці і дороги” [5, с. 102-108]. У цьому розділі О. Степанів окреслила проблему, яка актуальна для Львова й до сьогодні – відсутність хордових транспортних артерій та кільцевих об’їзних шляхів: “В мережі міських вулиць відчувається брак довкільних шляхів, які давали б можливість минати середмістя. Через те ділянки міста не мають безпосередніх сполучень між собою” [5, с. 103].

У підрозділі “Устаткування міста” О. Степанів подає інформацію про санітарно-гігієнічний стан міста, специфіку водопостачання, каналізації і

т. д.: “Сигнівка, Богданівка, Левандівка густо забудовані малими ділками і не мають ніяких санітарно-гігієнічних споруд. Тут багато промислових підприємств, які створюють несприятливі гігієнічні умови для житлових блоків” [5, с. 113]; “Водопровід входить до Львова від сторони Шевченківської рогацьки, переходить вул. Шевченка, Городецьку, просп. Свободи, вул. Галицьку, пл. Возз’єднання, вул. Франка, Зелену і проходить до заведення міських водопроводів. ... Львівська вода належить до найдешевших артикулів [товарів. — М. Б. і Л. К.] першої потреби, бо 1000 літрів коштує 40 грошів” [5, с. 116]; “Для очистки головних вулиць і майданів Львова від куряви курсують літньою порою трамваєві поливачі, що зуживають річно 70 000 м³ води. Всі інші хідники і вулиці поливають ручно сторожі домів” [5, с. 118]. Цей підрозділ разом із підрозділом “Віки говорять”, де подана

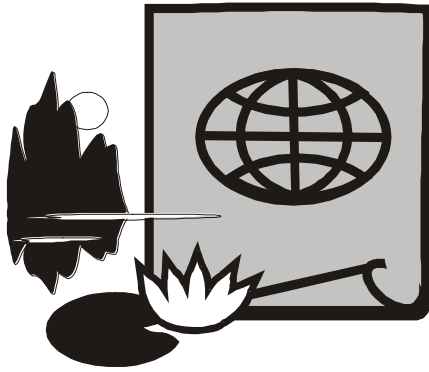
інформація про тип забудови мікрорайонів Львова, студенти використовують під час комплексного аналізу ареальних об’єктів дослідження практики. Положення із праці вченої є основою для типізації мікрорайонів дослідження за соціальною адресою проживання.

Висновки. Під час проходження економіко-географічного розділу комплексної навчальної практики студенти ґрунтовно використовують наукову розвідку О. Степанів “Сучасний Львів” загалом та у розрізі виконання індивідуальних навчально-дослідних робіт за окремими курсами зокрема. Бо, як зазначала сама вчена [3, с. 291]: “Пізнаймо кожну п’ядь рідної землі — хай вріжеться безпосередньо в нашу думку її велична краса, хай забринить вона в наших серцях полум’яною любов’ю так жаркою, що не вб’є її ні багатство, ні розкіш, ні нужда, ні життєві невдачі”.

Література

1. Доктор географії Олена Степанів / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. — 324 с.
2. Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. Шаблій]. — К. : ДНВП “Картографія”, 2012. — 196 с.
3. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів: Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2003. — 608 с.
4. Статистичний щорічник міста Львова за 2012 р. — Львів: Головне упр. стат. Львів. обл., 2012.
5. Степанів Олена. Сучасний Львів / О. Степанів. — [перевид. з 1943 р.; стереотипне]. — Львів : Фенікс, 1992. — 144 с.
6. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ, 2003. — 444 с.

Стаття надійшла 10.04.2013 р.

Натургеографічні та геоекологічні студії

УДК 911.3

Олег Шаблій

ПРИРОДНІ УМОВИ ЛЬВОВА ТА ПІДЛЬВІВ'Я

Подано поняття природного довкілля Львова і показано його вплив на геоурбанізаційну систему міста. Охарактеризовано елементи природного довкілля: рельєф, тектонічну і геологічну будову, клімат, гідрографію, ґрунтовий покрив, рослинний і тваринний світ.

Ключові слова: природні умови, тектоніка і геологія території, рельєф, клімат, гідрографія, ґрунтовий покрив, рослинний і тваринний світ.

Oleh Shabliy. Natural Conditions of L'viv and its vicinity. A new concept of natural conditions (NC) and natural resources and their impact on the geo-urbanizing system of L'viv and its vicinity was substantiated. NC are the elements, phenomena, processes and geo-spatial systems of the landscape envelope of the Earth. They constitute the common foundation for human biological and social life but are not directly involved in social production. The last function is performed by natural resources, namely those components of the Earth's envelope that are used for food, raw materials and energy (more recently – they include recreational resources, sources of scientific information and another attributes contributing to the service sector).

Every sphere of the Earth – litho-, hydro-, atmo-, bio- and anthroposphere – acts in one or two ways: as a natural condition or a natural resource. Often one and the same property of the Earth's field can simultaneously manifest itself as a natural condition and a natural resource.

NC are extremely diverse. Concerning the Earth's surface (including some ten kilometer layers of lithosphere or hydrosphere under it and atmosphere over it), the components of NC include: a) the structure of the Earth's crust (tectonics and geology), b) the Earth's surface proper (relief), c) climate, d) bodies of water, e) soils, f) flora and fauna, g) natural landscapes. All the named components of NC are related to each other genetically and functionally.

Regarding geology, L'viv belongs entirely to the West-European Platform and specifically is located within the L'viv Paleozoic basin. Sediments from the Paleozoic and Mesozoic eras (the thickest – of the Cretaceous period) are covered with Quaternary glacial and postglacial deposits. Relief of the territory is complex and diverse. As a result of the erosion process on the edge of the Baltic – Black Sea watershed, the north side developed large and deep gullies and the deep L'viv concavity with scarps and residuals. Slumps and karst (the last in the south-western part of the city) are widespread.

The climate of the city is formed in the transition zone from temperate-marine West-European to temperate-continental East-European region. The average annual precipitation is 715 mm (maximum, 946 mm; minimum, 393 mm). The average temperature is +7.3° C, prevailing winds are westerly (~ 25 %) and south-easterly (20 %).

Drainage is split between the Black Sea and Baltic Sea basins, with the Poltva River and its tributaries belonging to the latter. Rain and snow feed the streams. L'viv is rich in small lakes, ponds, reservoirs, basins and fountains.

The soil is represented by twenty types, including urban soils (up to the 61 % of the area), gray forest zonal soils (15,3 %), Arenosols, Umbric Albeluvisols and others.

According to geo-botanical zoning, the city is in the European broadleaf zone, bordering on its two

provinces: Central- and East-European. The flora of five geo-botanical zones meets here. The zones are: beech-hornbeam, pine-oak, oak, and hornbeam-oak; the intra-zonal are: pine (partly pine-oak and pine-birch forests). The main green area is occupied by forest-parks, parks and collective orchards. A. Bokotey, 2010, distinguished five fauna biotypes: of the central dense housing, of high-rise modern buildings, of the single-house areas, of the industrial areas, and of the green areas (forest-parks, parks, orchards, etc.). Rare species include: bats, amphibians (toads, turtles), mammals (ermine), birds (little bittern, little grebe, stock dove, Ural owl, raven and some others) that are least common in central and built-up areas of the city.

The author differentiates the following natural geo-ecosystems (according to their mesorelief): valleys with alluvial soils and peat deposits (in the Poltva River valley and on the Lyubinska plain in the west) with black alder forests; denudation terraces with meadow-chernozem soil and ash-oak forests; undulating-watershed surfaces with gray forest and gray luvisolic soils and hornbeam-oak and pine-oak forests, which are the most common in the south and west; gentle slopes (6°–12°) with light and dark-gray and sod-podzolic soils supporting pine-oak and hornbeam-oak forests; steep slopes and structural terraces (mainly around L'viv basin and in the south-eastern outskirts of Roztochchya, in the northwest of L'viv).

Key words: environmental conditions, orography, tectonic and geological structure, climate, hydrography, soil conditions, flora and fauna.

Природні умови – це елементи, явища, процеси і геопросторові системи ландшафтноі оболонки Землі, які є загальною основою життєдіяльності людини як біологічної і соціальної істоти і не беруть безпосередньої участі у суспільному виробництві. Останню функцію виконують *природні ресурси*, тобто ті компоненти названої земної оболонки, що використовуються для отримання продовольства, сировини та енергії (останнім часом також сюди відносять ресурси рекреації, отримання наукової інформації та інших корисностей у сфері послуг). Кожна земна сфера – літо-, гідро-, атмо-, біо- і антропосфера – є природною умовою чи природним ресурсом. Часто одна і та сама властивість земної сфери може одночасно проявлятися як природна умова і ресурс.

Природні умови надзвичайно різноманітні. Що стосується земної поверхні (включаючи десятикілометрові шари літосфери чи гідросфери під нею і атмосфери – над нею), то тут у складі природних умов виокремлюються:

а) будова земної кори – її тектоніка і геологічні особливості;

б) власне земна поверхня, особливо поверхня суші – рельєф (існує також рельєф морського дна і рельєф льодового покриву в горах вище снігової лінії);

в) клімат, тобто типовий для певної частини земної поверхні багаторічний стан атмосфери (аероторії);

г) внутрішні води разом з їхніми лінійними (річки, потоки) та площинними (озера, ставки, водосховища) акумуляторами;

г) ґрунти – приповерхневий шар родючої субстанції, яка виникає при складній взаємодії геологічних порід, тепла і вологи та живих організмів;

д) рослинний і тваринний світ – сукупність представників флори і фауни в їхньому популяційному і територіально-асоціативному вираженні;

е) природні ландшафти як територіальні (аквальні) поєднання названих вищескладових частин ландшафтноі оболонки.

Усі складники природних умов взаємопов'язані як генетично, так і функціонально на різних рівнях геопросторової спільності: глобальному (загальноземному), суперрегіональному (материковому), зональному, субрегіональному і локальному. Частина вчених вважає, що в основі геопросторової диференціації природних умов на територіальні (аквальні) комплекси знаходиться тектонічно-геологічний чинник; інші вважають, що таким чинником є клімат, ще інші – річкові басейни (гідрографічний фактор) і т. д.

Розглянемо названі природні умови в контексті їхнього впливу на конкретну геопросторову урбаністичну систему – м. Львів з його безпосередніми околицями.

Кожен з названих шести природних явищ, елементів, компонентів чи систем є носіями як природних умов, так і ресурсів. Так, в геологічній будові багатьох районів України беруть участь породи леси (дрібнопиловата щільна брунатна маса). Вони беруть участь у творенні при певних інших умовах чорноземних ґрунтів (у цьому сенсі вони є природною умовою). Але коли такий ґрунт є основою для виробництва продовольства, то він є природним ресурсом. Так само леси і лесоподібні суглинки, якщо вони використовуються для виготовлення будівельної цегли, можна вважати природними ресурсами.

Тектоніка, геологічна будова і рельєф території міста

Усі три аспекти твердої земної оболонки тісно між собою пов'язані – генетично, структурно і функціонально. У цьому плані Львів може бути своєрідною моделлю для вивчення закономірностей взаємодії земної кори з іншими геосферами, в т. ч. антропосферою.

Рис. 1. Львів і Підльвів'я

Тектонічна будова території Львова і околиць¹. Тектоніка як наука досліджує структурні складові частини земної кори – тектонічні платформи і плити (малорухливі у вертикальному і горизонтальному напрямках) та геосинклінальні області (динамічні ділянки з процесами складкоутворення та ін.).

Недалеко від Львова явно виражені три великі області тектонічних структур: Східноєвропейська і Західноєвропейська платформи та Карпатська геосинкліналь з Передкарпатським передовим прогином (останній концентрує в собі велику кількість викопних ресурсів – нафти, газу, кухонних і калійних солей, озокериту, природної сірки і мінеральних вод різного газового та мінералогічного складу). До лінії розмежування Східноєвропейської платформи і Передкарпатського прогину від Львова 40-50 км. А межа Східно- та Західноєвропейської платформи пролягає в 30-40 км північно-східніше Львова і має загальне простягання з північного заходу на південний схід.

Отже, територія міста належить повністю до Західноєвропейської платформи, зокрема знаходиться у межах т. зв. *Львівського палеозойського прогину*, який виповнений потужною товщею (6-7

тис. м) осадових порід різного геологічного віку. У межах цього прогину добре окреслена тектонічна структура – т. зв. *Львівсько-Люблінська мульда (западина)*. Вона теж простягається з північного заходу на південний схід з віссю поблизу Львова. Мало не вся вона виповнена крейдовим комплексом (вапняки, мергелі та ін.) загальною товщиною до 800-900 м.

Геологічна будова. Територія Львова має складну геологічну будову. Геологічний профіль представлений різночасовими відкладами, починаючи з палеозою та мезозою і закінчуючи кайнозоем з четвертинними наносами. Зрозуміло, що окремі геологічні породи представлені неоднаково. Крім того, рідко деякі з них виходять на поверхню. У більшості випадків вони покриті четвертинними відкладами, тобто такими, що виникли порівняно недавно внаслідок різних ерозійних процесів (плщинного та лінійного змиву та перевідкладення корінних і некорінних порід).

Вже відзначалося, що найпотужнішими є поклади крейдового періоду (мезозойська ера). Це переважно кальцієва порода – мергель, у складі якого трапляються *пірити*, від окиснення яких утворюються гідроокисли заліза – *лимоніту*. Над мергелями товщиною 0,5-10,0 м залягає мергелиста глина як кора його вивітрювання.

¹ Подається за працями проф. П. К. Волошина

Поверхня верхньокрейдових відкладів знаходиться на глибині не нижче 320 м. На ній залягають відклади неогенового періоду (третинна епоха кайнозойської ери). Їхня потужність досягає від 10-20 м до 100 м – останнє на сході – Чатова скеля. Найкраще тут представлений *Баденський*, менше – *Сарматський* яруси.

У підосві неогену (баденію і його Баранівської верстви) залягають літотамнієві вапняки, перекриті частково піщаними породами (товщина переважно 3-5 м, часом 10-11 м). Відслонення цих порід спостерігається на північно-західній частині

Кортумової гори та з північно-східного боку Високого замку і гори Лева.

Баденій включає в себе, крім описаної Баранівської верстви, також: Миколаївську, Нараївську, Кривчицьку, Тираську, Ратинську та інші верстви, а Сарматський ярус – Волинські верстви. Їхній літологічний склад представлений у табл. 1.

Отже, маємо велику різноманітність літологічного складу кожного під'ярусу і верстви. Серед них різновиди мергелів, вапняків (в т. ч. кілька різновидів літотамнієвих вапняків), пісків і пісковиків та глин.

Таблиця 1

Зведена стратиграфічна таблиця неогенових відкладів (за П. К. Волошиним, 2009)

Період	Епоха	Ярус	Підярус	Світа	Верстви (характеристика порід)
НЕОГЕНОВИЙ	МІОЦЕНОВА	САРМАТ-СЬКИЙ	НИЖНІЙ (N _{1st})		Волинські верстви: глини, вапняки, мергелі, пісковики, туфи
		БАДЕНСЬКИЙ	ВЕРХНІЙ (N _{1b3})	ПРОНЯТИНСЬКА (КОСІВСЬКА)	Тернопільські верстви: вапняки літотамнієві, пісковики з літотамніями, вапняковисті глини Прутські верстви: глини, мергелі, пісковики, піски Вербовецькі верстви: глини, пісковики, туфи Кайзервальдські верстви: дрібнозерністі кварц-глауконітові піски і пісковики
			СЕРЕДНІЙ (N _{1b2})	ТИРАСЬКА	Ратинські верстви: вапняки хомогенні, піски, пісковики Тираські (дністровські) верстви гіпси, ангідрити
			НИЖНІЙ (N _{1b1})	ОПІЛЬСЬКА	Ервілієві верстви (Кривчицькі): вапняки, вапністі пісковики з фауною <i>Ervilia Pusilla</i> Нараївські верстви: вапняки літотамнієві, органогенно-детритусові, різнозерністі карбонатні пісковики Миколаївські верстви: піски та пісковики зі скрем'янілими стовбурами дерев Баранівські верстви: літотамнієві вапняки, карбонатні пісковики з жовнами літотамній
КРЕЙДОВИЙ (К)	ПІЗНЯ	МААСТРИХТ-СЬКИЙ	БЕРЕЗИНСЬКИЙ	ЛЬВІВСЬКА	Мергелі жовтуваті- і голубуваті-сірі, тріщинуваті

Звертає на себе увагу *Тираська* (Дністерська) світа з поширеними в ній гіпсами та їхнім різновидом – *ангідритами*. Товщина цих порід досягає 30 м. Вони залягають на глибині 3-6 м (північно-західна частина міста) чи 12-15 м – у південній і південно-західній частині.

По всій території Львова добре представлені *четвертинні відклади* плейстоценового (льодовикового) та голоценового (постплейстоценового, “сучасного” періоду, що почався 10-15 тис. років тому). Плейстоцен представлений льодовиковими і водно-льодовиковими відкладами – глини, суглинки, супіски і піски з брилами і валунами пісковиків і вапняків (Білогорщо-Мальчицька прохідна долина на північному заході території Львова), еолово-делювіальними та еоловими (леси, піски, піщано-глинисті породи), еолово-делювіальними, алювіальними (лесові, палеогрунтові породи, супіски, суглинки, піски).

Кожний післяльодовиковий (і міжльодовиковий) період, пов’язаний з потеплінням і відступом льодовика, супроводжувався навіюванням лесу, лесоподібних суглинків. На їхній основі утворилися ґрунти. Найкраще лесові породи представлені в Пасмовому Побужжі (тут вони залягають на крейдовій поверхні). Між ними знайдено два шари похованих ґрунтів – нижнього, т. зв. дубнівського, і верхнього – горохівського. В останньому добре виражений темно-сірий з коричневим відтінком гумусовий горизонт.

Голоценові породи мають алювіальний, алювіально-болотний, болотний, озерно-болотний, елювіально-делювіальний, пролювіальний характер. Це суглинки, супіски, піски заторфовані, торфи, мул, супіски і піски з уламками осадових порід.

Рельєф. Рельєф – це земна поверхня як сукупність топографічних нерівностей в їхніх взаємних зв’язках і генезі. Наголос на *нерівностях* впливає з того, що рельєф є функцією, результатом складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх сил стосовно земної поверхні. Внутрішні сили призводять до вертикальних і горизонтальних рухів земної поверхні і цим самим формують її макроформи – гірські системи, плоскогір’я, рівнини, в т. ч. низовини. Хоча гравітація як внутрішня сила часто сприяє формуванню і мікроформ.

Зовнішні сили, а це головню дія текучих вод (лінійна і площинна ерозія), фізичне і хімічне вивітрювання, блокуюча чи стимулююча у цих процесах енергія рослинного і тваринного світу тощо, за їхньою результативністю не поступаються “ефективності” внутрішньоземних сил. В усякому разі мезо- і мікрорельєф пов’язаний передовсім із зовнішніми силами. Це видно на прикладі рельєфу Львова, його складності і різноманітності.

Уже відзначалося, що Львів знаходиться в західній частині Подільської височини. Тобто його поверхня має усі загальні ознаки її рельєфу. Середня висота території над рівнем моря становить у Львові 289 м. Розподіл висот цієї поверхні має такий

вигляд: площа міста з висотами 245-260 м становить 8,17 %, 260-280 – 6,98 %, 280-300 – 10,74 %, 300-320 м – 28,39 %, 320-340 м – 26,30 %, 340-360 м – 15,55 %, 360-380 м – 3,82 %, 380-400 м – 0,05 %.

Отже, більше половини території (54,69 %) знаходиться на висоті 300-340 м над р. м. Вище від цих відміток знаходиться лише близько 20 % (тобто п’ята частина), нижче – приблизно 25 %. Загалом максимальний перепад висот на території Львова (абсолютна пересіченість) становить 168 м.

Найнижча точка міста знаходиться у долині Полтви на висоті 245 м над р. м. на північно-східній межі Львова (урочище “На болотах”), найвища – це вершина штучного конуса Замкової гори (413 м). Відстань між ними складає близько 4-х кілометрів.

Через Львів пролягає Головний європейський вододіл, який простягається загалом з північного заходу на південний схід. Цікаво, що він не збігається з гіпсометрично найвищими пунктами топографічної поверхні міста. Найвища точка вододілу знаходиться на південно-східній межі Львова там, де вул. Пасічна різко повертає на захід у бік Зеленої. Її висота 378,5 м. Найнижчою точкою (з висотою 312,0 м) є місце біля будинку Головного залізничного вокзалу. Тобто у Львові вододіл має перепад між максимальною і мінімальною висотою 66,5 м.

По суті, у межах міста вододіл знижується у північно-західному напрямку. Спочатку він прямує від найвищої його точки майже прямо на захід, доходячи до перетину вул. Наукової і Княгині Ольги. А звідси – на північ до Головного залізничного вокзалу. Далі піднімається до перетину вулиці Шевченка з Левандівською, прямує хребтом Кортумової гори, знову наближається до вулиці Шевченка і виходить на розтоцькі відроги Брюховицького лісу.

Але у “балтійськоморській” частині Львова (тобто тій, що належить до басейну Балтійського моря) є точки, які вищі від найвищого пункту вододілу (378,5 м над р. м.). Такими точками є Високий замок (413 м), Гора Лева (388 м), пункт на проміжку між східними кінцями вулиць Дж. Вашингтона і широтною частиною Пасічної (387 м). Багато “вершинних” пунктів вищими від мінімальної висоти вододілу: Кортумова гора (374 м), підвищення зі сходу над вул. Сахарова (341 м), г. Цитадель (326 м), Святоюрська гора (317 м) та ін.

Рельєф Львова візуально найкраще формується *улоговиною* р. Полтви і тектонічними (структурними) та ерозійними уступами, частина яких має вигляд т. зв. *останців*. Усі названі “вершинні” пункти і є ерозійними останцями.

Ерозійні останці та структурні уступи належать до денудаційних форм рельєфу. До т. зв. генетичних форм належать великоплощинні форми: долини річок і потоків, рівнини, горбогір’я, плато, пасма (гряди) тощо.

Серед долин річок і потоків слід назвати

передовсім *Полтвинську долину*. На півночі вона межує з *Пасмовим Побужжям*, зокрема з *Малехівською грядою*, на півдні її оконтурюють нижня частина *Лисогірської височини* (центр), *Львівська улоговина* (захід) і *Винниківське пасмо*, на північному заході – *горбиста височина Розточчя*.

Львівська улоговина оточена із заходу, півдня і сходу декількома височинами (300-320 м над р. м.). Це височини *Клепарівська*, *Паркова* (в районі парку культури і відпочинку), *Снопківська*, *Погулянки*, *Лисогірська*. На північний захід від м. Винники знаходиться *Чатова височина* (лівобережжя р. Маруньки) з *Чатовою скелею* і *Ратинська височина*. Всі вони входять у Балтійський басейн території Львова.

Чономорський басейн території – це південь (*Львівське плато*) і захід (*Білогоріцо-Мальчицька долина*). Найбільш північно-західну окраїну Львова займає *Городоцько-Щирецька рівнина*.

Усі ці морфологічні частини території Львова мають різну генезу, передовсім денудаційно-ерозійну і акумулятивну. Проте є і комбіновані форми. Так, наприклад, Полтвинська долина і днище Львівської улоговини є водноакумулятивними, хоча в основі вони мають ерозійні за походженням корита. Флювіогляціальна-алювіальна є Білогоріцо-Мальчицька долина, яка є водно-акумулятивною, але створена водами і відкладами льодовика. Усі височини і Львівське плато є денудаційними (виникли в результаті площинної ерозії). Але деякі з них – височини і горбогір'я (Розточчя) є структурно-денудаційними, інші (Городоцько-Щирецька рівнина) – денудаційно-акумулятивними, ще інші (Малехівське, Винниківське пасма) – денудаційними, розчленованими лесовими.

У формуванні і функціонуванні рельєфу

території Львова відігравали велику роль і відіграють такі геоморфологічні процеси: ярусна ерозія (особливо на переході від львівських височин до Львівської улоговини і долини Полтви, на Розточчі), зсуви (там само), карст (особливо у південно-західній частині міста – на Львівському плато), періодичне підтоплення (у долинах річок).

Таким чином, рельєф міста різноманітний і складний як за морфологією, так і за процесами.

Клімат

Клімат Львова формується у смузі переходу від помірно-морського західноєвропейського до помірно-континентального східноєвропейського (Б. Муха, 2010). На думку названого автора, характер клімату пов'язаний з такими передумовами:

- географічною широтою, що забезпечує достатнє прогрівання регіону; максимальний кут висоти Сонця опівдні досягає в червні – 64°, а мінімальний у грудні – 17°;

- взаємодією баричних центрів – Ісландського мінімуму, Азорського, Арктичного і Сибірського максимумів;

- переважанням західного перенесення вологих атлантичних повітряних мас із властивими їм хмарністю та малою амплітудою температур, що зумовлює м'яку зиму і помірно тепле літо;

- улоговинне розташування центральної частини міста в оточенні височин і плато, що ослаблює вентиляцію повітря над Львовом і зумовлює топотермічні різниці в межах 2°-12°С.

Складна комбінація цих передумов має вплив на конкретні кліматичні показники. Вони представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Метеорологічні показники Львова, 1969 – 2007 рр.
(за даними Розтоцького ландшафтно-геофізичного стаціонару, Муха Б. П., 2010)

Показник	Ступінь	Величина
Атмосферний тиск, мм рт. ст.	середній	735,4
Швидкість вітру, м/сек	середня	3,5
Температура повітря, °С	середня	7,3
	абсолютний максимум	33,7
	абсолютний мінімум	-29,2
Кількість днів з температурою	менше 0 °С	102
	менше -10°С	17
	більше 25°С	28
Вологість повітря, %	середня	80,5
	мінімальна	22,9
Хмарність, кількість днів	менше 2 балів	41
Кількість атмосферних опадів, мм	середня	715
	максимальна	946
	мінімальна	393
Висота снігового покриву, см	середня	14
	максимальна	37
Кількість днів з:	опадами	146
	сніговим покривом	50
	туманом	39

Ці показники отримані на основі аналізу усереднених даних інструментальних спостережень на названому стаціонарі, який знаходиться на північно-західній окраїні території Львівської міськради. Вони мають певні відхилення в окремих пунктах території Львова. Про це найкраще інформує картосхема середніх температур, укладена Б. Мухом (2010) (спостереження з 1.02.2007 р. по 1.02.2008 р.). Дана картосхема показує ряд особливостей територіального розподілу цього показника. Зона найнижчих температур простягається, як і Головний європейський вододіл, з північного заходу на південний схід. Але він фіксує тут найбільші висоти по лінії Розточчя (Брюховичі – Збиранка) – Високий замок – Шевченківський гай – Винниківська гряда (Лисиничі). Тут середньорічні температури становлять 8°C і нижче (а на Високому замку і у Шевченківському гаю – 7°C і нижче).

Найвищі середньорічні температури – понад 10°C фіксуються у Львівській улоговині. Правда, саме тут часом спостерігається інверсія зимових температур (у центрі міста середньодобова температура нижча, ніж на його південних окраїнах).

У Львові в середньому випадає 715 мм опадів у рік (максимум 946 мм, мінімум – 393 мм). А середня температура повітря становить $7,3^{\circ}\text{C}$ при максимальній $+33,7^{\circ}\text{C}$ і мінімальній $-29,2^{\circ}\text{C}$. Якщо розглянути ці показники у їхній річній динаміці, то можна неозброєним оком побачити їхню велику додатню корелятивність. Мінімум опадів (35–40 мм) припадає на січень, коли середньомісячна температура знижується до $-3,9^{\circ}\text{C}$. А максимум (90–95 мм) – на липень, коли ця температура сягає $18,0^{\circ}\text{C}$. Зрозуміло, що атмосферні опади випадають нерівномірно на території міста. Можна лише припускати, що навітрена сторона схилів рельєфу (а це, як відомо, схили північно- і південно-західних та західних експозицій) отримують дещо більшу кількість опадів, ніж південні чи південно-східні схили. На жаль, ця вірогідна особливість ніким не досліджена.

Розподіл вітрів за напрямками пов'язаний із кількістю і ймовірністю переміщення повітряних мас по території міста. Повторюваність вітрів західного напрямку становить майже 25 %. Тому ймовірність вітру за напрямком “із заходу” досягає 0,25. Кожен п'ятий напрямок вітрів – з південного сходу (0,20). Найменша ймовірність вітру із північного сходу – 0,05. Однак влітку ймовірність вітрів західних румбів вища, ніж у середньому за рік, а взимку вона зростає стосовно північно-східних напрямків.

Висока *хмарність* – характерна риса погоди Львова. 236 днів (66,3 %) у році мають двобальну більшу хмарність. Це, по-суті, два із кожних трьох днів. Якщо врахувати, що майже 150 днів у році є днями з опадами, то виходить, що 63,6 % усіх хмарних днів є днями з опадами (переважно дощами).

І незважаючи на це, Львів характеризується

досить великою кількістю днів і годин сонячного сяння: у середньому 1 271 година (максимально – 1 563 год., мінімально – 1 029 год.). У результаті кожен середньостатистичний квадратний метр території отримує за рік 3 330 МДж.

Зрозуміло, що річний перебіг показників тривалості сонячного сяння і середньомісячного значення сум складників радіаційного балансу між собою тісно корельовані. Найменші їхні значення припадають на зиму, а найбільші – на літо. Правда, кількість годин сонячного сяння досягає максимуму в травні і серпні (відповідно до 260 і 245 годин, а найвищі значення суми значень радіаційного балансу – у червні – до 12 кал/см^2).

Гідрографія

Вже відзначалося, що через Львів пролягає Головний європейський вододіл. Відповідно територія міста дренується річками, води яких течуть через Полтву, Західний Буг і Віслу – у Балтійське море та через Зубру і Верещицю, що є притоками Дністра, – у Чорне море. Водночас привододільна частина території багата на невеликі природні і штучні озера, які у багатьох випадках облаштовані або закинуті і поступово втрачають свої функції акумуляторів води та рекреаційних об'єктів.

Річки і потоки. Історична частина міста дренується системою потоків, які живлять головну водну артерію – р. Полтву. Південна, західна і південно-західна територія густо змережана верхів'ями лівих приток Дністра – Зубри, Солонки і Верещиці. Дві перших течуть головню на південь, остання – на захід (потік Левандівка випливає з території Головного залізничного вокзалу і тече на захід).

Живлення річок і потоків Львова дощово-снігове. Але воно частково підземне, хоча багато джерел є замулені, а окремі потоки, як і сама Полтва до її перетину з вул. Б. Хмельницького (північний схід міста), закуті у труби і бетон. Водоносність річкової системи Полтви (а тепер і річок басейну Дністра) на вісім десятих і більше визначається скиданням у неї побутових і стічних промислових вод. Тому про природність річкових стоків говорити не доводиться.

Проблемним є питання, де знаходився витік р. Полтви. Оскільки ряд потоків і струмків, які формують середню і нижню частину Полтви, є більш-менш однакові за довжиною і водністю, то єдиної думки не існує. Багато дослідників вважають за початок Полтви потік Вулецький (на південному заході басейну), інші надають пальму першості потоку Сорока. Ми схилиємося до другої думки.

У такому випадку перепад між найвищою точкою – витоком Полтви (висота приблизно 345 м над р. м.) і найнижчим її гіпсометричним рівнем у межах міста на його північному сході (245 м над р. м.) становить близько 100 м. А найвища точка Головного європейського вододілу знаходиться приблизно на 33 м вище витоку Полтви.

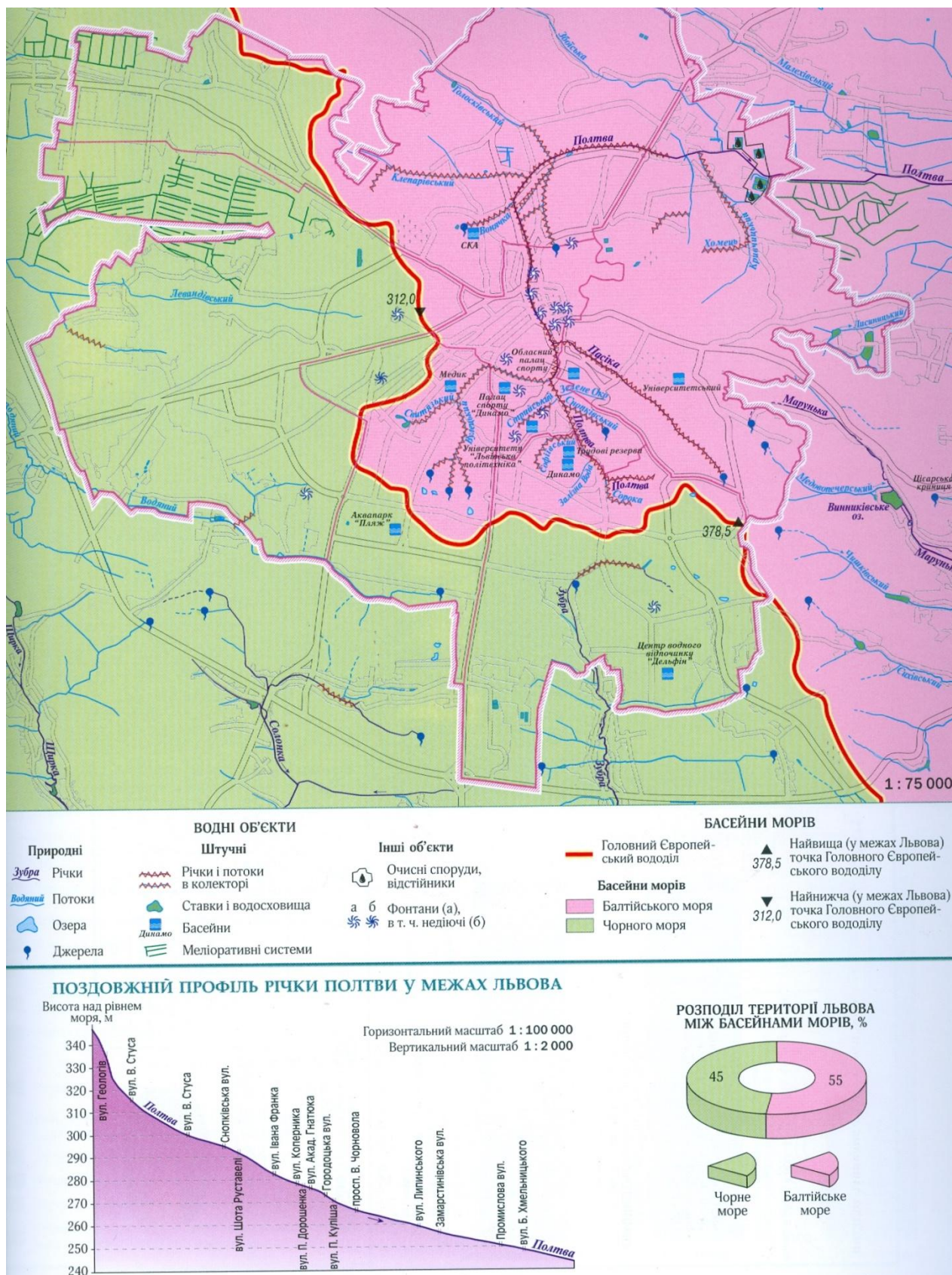

Рис. 2. Гідрологічна мережа м. Львова

Довжина Полтви у межах міста складає приблизно 7,5 км. Отже, падіння русла річки на один кілометр довжини становить 13,6 м. Особливо

велике падіння на першому кілометрі (від витоків до вул. В. Стуса): воно у два рази більше, ніж середнє. Озера, ставки і водосховища. На диво,

привододільний Львів багатий на ці види акумуляторів води. Сюди слід додати ряд штучних водних об'єктів – спортивних (міських і відомчих) басейнів і фонтанів. Частина з них занепала в останні двадцять років, деякі відроджені (як фонтан “Лебеді” у Стрийському парку) чи заново створені (як фонтан перед театром опери і балету ім. Соломії Крушельницької чи спортивний басейн “Аквапляж” на вул. Княгині Ольги).

Особливо звертають на себе увагу водні закинуті об'єкти (озера і ставки) у районі Головного європейського вододілу (наприклад, між вулицями Науковою і Володимира Великого), а також у південно-західній закарстованій території (тут поширені суфозійні озера).

Окрема географія малих водосховищ при основі львівського уступу, тобто виходу потоків у Львівську улоговину. Це, починаючи зі ставків на Погулянці і далі краєм уступу на захід: водосховище біля Головного корпусу ветеринарної академії, ставок “Зелене око” на Снопкові, вже не існуючі колишні Пелчинські стави перед Парком культури і відпочинку ім. Б. Хмельницького (залишився як “релікт” басейн “Динамо”), басейн “Медик”, Світязянські озера (на місці колишніх кар'єрів) та ін.

Найбільшим водним об'єктом у межах території Львівської міськради є Винниківське (кол. “Комсомольське”) озеро. Це штучне водосховище на р. Марунька. Була ідея створити подібне водосховище у долині Полтви між Проспектом Чорновола і вул. Варшавською. Але при розширенні Львова на північ від цієї ідеї відмовилися і територію “водосховища” забудували (район вул. Т. Масарика).

Найпомітнішими *фонтанами* Львова є “Лебеді” у верхній частині Стрийського парку (реставрований), “Оперний”, перед Головним вокзалом (його передбачено ліквідувати), на Площі Ринок (чотири фонтани), на початку вул. Личаківської, на Проспекті Свободи біля статуї Діви Марії та ін.

Таким чином, незважаючи на те, що Львів лежить на лінії Головного європейського вододілу він густо змережаний дрібними потоками і водосховищами, водними басейнами, які (особливо перші) заховані у колектори і недостатньо (особливо другі) облаштовані.

Ґрунтовий покрив

Територія Львова і околиць покрита, як мінімум, дванадцятьма різновидами ґрунтів. Їх групують у декілька типів.

Найбільш поширеними є т. зв. *урбаноземи*. Це особливий вид міських ґрунтів, які є складним симбіозом взаємодії ґрунтів природного походження з привнесеними породами, часто обогаченими гумусом. Як правило, ці ґрунти поєднані з рекультивованими ґрунтами з насипним гумусовим горизонтом. Їм належить лівова частка у площі ґрунтів міста – 60,9 % (подається за працями С. П. Позняка, М. Г. Кота, О. М. Підкови). Іншими

словами, шість із десяти гектарів ґрунтів міста займають урбаноземи. Вони рідко премежовані сірими лісовими ґрунтами, які є фоновими.

Сірі лісові – це ґрунти зональні, позаяк територія Львова знаходиться у лісовій (широколистяних лісів) природній зоні Європи. Вони переважали на території сучасного міста ще кілька століть тому, коли Львів займав лише Середмістя у межах мурів (між проспектом Свободи, вулицями Підвальною та Гонти і площею Галицькою) – це було ще на початку XVIII ст. Тепер же площа міста збільшилась у десятки разів і типові для околиць сірі лісові ґрунти під впливом техногенного чинника стали урбаноземами.

Сірі лісові ґрунти займають 15,3 % площі території міста. Великим масивом вони зосереджені північніше вулиць Варшавської і Мазепа, тобто там, де недавно були широколистяні ліси або вони ще зараз присутні. Мала частка яносірих, темносірих та сірих лісових з виходами корінних порід та у поєднанні із розмитими ґрунтами ярів і балок.

Третє місце за площами займають *дерново-прихованопідзолисті* та *слабопідзолисті ґрунти* (7,5 %) Разом з іншими різновидами дерново-підзолистих ґрунтів вони поширені у межах Львова чотирма компактними ареалами: Високий замок – Шевченківський гай, Кортумова гора, Замарстинів (західна височинна частина) і район Білогорщського лісу.

Інші види ґрунтових відмін – це передовсім *лучні, лучно-болотні, болотні і дернові ґрунти* на алювіально-делювіальних відкладах. Лучні, чорноземно-лучні, лучні карбонатні розміщені у долині Полтви східніше вулиці Хмельницького, а торфовища низинні – на території північніше Білогорщі та західніше і північніше Рясного, тобто головню у північно-західній частині території міста.

У районі летовища і новозбудованого стадіону “Арена Львів” поширені чорноземи опідзолені на лесоподібних суглинках.

Рослинний і тваринний світ

Флора. У системі геоботанічного районування Львів знаходиться у Європейській широколистяно-лісовій області, зокрема, двох її провінцій – Центральноєвропейській і Східноєвропейській. Перша провінція представлена одною (Балтійською), а друга – двома (Поліською і Західноукраїнською) підпровінціями. Саме на стику названих трьох підпровінцій розташований Львів. Балтійська підпровінція представлена Немирівсько-Магерівським районом, що підходить до Львова із заходу і північного заходу; Поліська підпровінція – Кам'янсько-Винниківським районом – із північного сходу, а Західноукраїнська – Гологоро-Вороняцьким районом – із південного сходу та Миколаєво-Бережанським і Щирецьким районами – з півдня.

Таким чином, на території Львова зіткнулася і частково схрестилася флора п'яти геоботанічних районів. Звичайно, поняттям “*широколистянолісової області*” вони (райони) об'єднуються у певне

територіальне флористичне ціле, що характеризується складністю і розмаїттям, а, значить, унікальністю.

Лісистість території. До розбудови міського поселення майже вся територія майбутнього Львова (окрім заболоченої долини р. Полтви і окремих останців) була покрита широколистяними лісами, які тепер частково збереглися на окраїнах міста і є досить змінені. Це переважно *буково-грабові, сосново-дубові, дубові та грабово-дубові, грабові, березові* та інші похідні² ліси. Самі назви цих лісів вказують на їхній флористичний деревний склад³.

Особливим інтразональним ареалом є *соснові* (частково сосново-дубові і сосново-березові) лісові насадження “Львівської Сахари” – унікального природного комплексу на крайньому північному краю території міста і за його межею. Цей комплекс сформувався на півтора-двометровому шарі тортонських (баденських) пісків і сам сформував 30-40-сантиметровий шар дерново-підзолистого ґрунту.

Лучні, чагарникові та болотні формації. Вони знаходяться у переважно від’ємних формах рельєфу, які, як правило, зволожені чи перезволожені (а то й заповнені водою більшу частину року). Це злаково-різнотравні луки, дрібноосоково-різнотравні низинні луки, пустошні луки, лучно-степові та ксерофітні угруповання, прибережно-водні угруповання, рудеральна* з фрагментами природної рослинності та окультуренні луки. Останні знаходяться головню вздовж східної сторони Стрийської вулиці, починаючи від вул. Сокільницької і до кільцевої дороги. Рудеральні землі з відповідною рослинністю (будяк, осот, пирій та ін.) – на лівобережжі Полтви, між нею і вул. Б. Хмельницького та с. Мурованим, у верхів’ї р. Зубри південніше вул. Хуторівки; болотні асоціації (осока, очерет, ситник тощо) збереглися західніше Левандівки у Білогорщо-Мальчицькій прохідній долині.

Головну площу зелених насаджень у межах міста займає рослинність територій колективних садів, парків і лісопарків. Особливо великі площі колективних садів на півночі і північному заході. Це масиви між вул. Б. Хмельницького і Шевченка, а також вул. Шевченка і Городецькою (окремі великі фрагменти).

Паркова і лісопаркова деревно-чагарникова рослинність поширена як в окраїнній, так і в серединній частині міста. Найрізноманітнішими за флорою є Стрийський парк, лісопарк Погулянка, Шевченківський гай, парк ім. І. Франка, Залізна вода та парк культури і відпочинку ім. Б. Хмельницького. В цих парках, особливо Стрийському, багата інтродуктова (немісцева, привезена з інших кліматично-флористичних регіонів) рослинність: третинна флора (*гінґо*), субтропічна (*магнолія*,

тсуга, софора японська та ін.) і тропічна рослинність (наприклад, *пальми* у ботанічному саду Львівського університету імені І. Франка) тощо.

На території Львова, особливо на його окраїнах, збереглися багато рідкісних трав’янистих рослин: *баранець звичайний, булатка велико-квіткова, гніздівка звичайна, крем’яник чорний, льон жовтий, осока Гартмана, осока Девелова, шолудивник болотний* та багато інших.

Звичайно, названі окремі рослини та їхні асоціації трапляються переважно у мало змінених людиною місцях. Проте у Львові таких місць небагато. Переважно деревна і чагарникова рослинність “організована” у різних типах зелених насаджень. Серед останніх – насадження загального, спеціального і обмеженого користування. Насадження *загального користування* – це парки, лісопарки, бульвари, сквери; *спеціального користування* – дендрологічні і ботанічні сади, розсадники, квіткові господарства, вуличні і цвинтарні насадження; насадження *обмеженого користування* – на територіях навчальних закладів, підприємств, лікарень тощо. Співвідношення між цими трьома типами зелених насаджень становить 51 : 20 : 29 (%) відповідно. Таким чином, половина площ – це зелені насадження загального користування. Вони мають тенденцію до збільшення, зокрема на окраїнах міста.

Зелені насадження особливо чутливі до антропогенного фактора, передусім до викидів у повітряний басейн автомобільного транспорту. Послаблений імунітет каштанових насаджень Львова сприяє їхньому масовому ураженню мінуючою міллю. Як показують дослідження проф. І. М. Волошина (липень-серпень 2005 р.), найбільшим ушкодженням (51-65 %) характеризується південний і південно-західний сектор території Львова.

Фауна. Вона не така розмаїта, як флора, що зрозуміло: умови виживання її представників в урбанізованому середовищі складні. Деякі види фауни трапляються на всій території міста. Це хатня миша, пацюк сірий, голуб сизий, горлиця садова, горобець хатній (до речі, зникає останніми роками⁴).

А. А. Бокотей вирізняє п’ять головних біотипів на території Львова: центральна щільна забудова (тут крім названих трапляються зяблик, серпокрилець чорний, грак), багатоповерхова сучасна забудова (ластівка міська), особнякова забудова (мідиця звичайна, нориця руда, кріт, сорока, ропуха сіра); промислові та рудеральні території (миша польова, горихвістка чорна, жаба трав’яна, ропуха сіра, вуж звичайний); зелені зони

²Відомо, що на місці вирубаних дубових лісів природним шляхом відновлюються грабові, а на місці букових – теж грабові. Тому ці похідні є добрими індикаторами своїх корінних попередників.

³Подается за працями А. А. Бокотей.

*Рудеральна – корінним чином змінена і знищена.

⁴ Кандидат біологічних наук Андрій Бокотей пояснює це зменшенням “продовольчих ресурсів” цієї метушливої пташки з зв’язку з пакуванням харчових відходів у пластикову тару – усілякі поліетиленові кульки, навіть їх концентрацію у смітникових баках. Хоча деяке кількісне зростання горобця хатнього спостерігається на приміських дачних ділянках.

лісопарків, парків, колективних садів, кладовищ (миша жовтогорла, білка, кріт, зяблик, дрізд чорний, шпак звичайний, синиця велика, вуж звичайний, ящірка прудка, ропуха сіра, жаба трав'яна та ін.). Як бачимо, найкраще фауна збереглася на окраїнах в лісових та садових насадженнях.

Рідкісними представниками фауни наземних хребетних тварин території Львова є кажани

(нічниця довговуха, війчаста, ставкова, широкоух європейський), земноводні (ропуха зелена, черепаха земноводна), ссавці (горностай), птахи (бугайчик, пірникоза мала, деркач, голуб-синяк, сова довгохвоста, крук, чечевиця, боривітер звичайний, підкоришник короткопалий). Найменш поширені вони у центральній щільнозабудованій та особняковій частинах міста.

Література

1. Львів. Комплексний атлас / За ред. О. І. Шаблія. – К.: ДНВП “Картографія”. – 2012. – 192 с.
2. Shablii O. Environmental Determinants of Development and Physiography of Lviv / In book i Lviv and Łódź. At the turn of 20th century. Historical Outline and Natural Environment. – Łódź. – 2013. – P. 93–110.

Стаття надійшла 10.04.2013 р.

УДК 502/504

Володимир Кучерявий

УРБООЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСТА ЛЬВОВА

Виокремлюється п'ять видів міського середовища: природне, квазіприродне, артеприродне, духовно-культурне та суспільне. Базуючись на працях польського географа А. Костровицького, автор характеризує чотири складники урбоєкосистеми Львова: природний, соціальний, технічний, управлінський. Розроблено концептуальну схему “Автоматизованої системи управління містом”.

Ключові слова: урбанізація, урбоєкосистема, культурний ландшафт, девастрований ландшафт, природна, соціальна і технічна підсистеми, АСУ-міста.

Volodymyr Kucheryavyi. Urban ecological analysis of L'viv. Five types of urban environments are differentiated: natural, quasi-natural, arte-natural, spiritual-cultural, and social. Based on the writings of the Polish geographer Alexander Kostrowicki, the author describes three components of the urban ecosystem of L'viv: natural, social, and technical-managerial. A conceptual scheme of “Automated system of city management” was formulated.

Key words: urbanization, urban ecosystem, cultural landscape, devastated landscape, natural, social and technical subsystems, Automated System of Management (ASM) of a city.

Урбанізація як історичний процес проявляється передусім у концентрації та інтеграції різноманітних форм і видів матеріальної і духовної діяльності, спілкування, посиленні зв'язків між різними сферами виробництва, науки і культури, що, своєю чергою, підвищує інтенсивність і ефективність соціальних процесів. Найефективніше вони проходять у великих містах, притягуючи до себе широкі верстви населення. Сьогодні з десяти мешканців планети один проживає в місті з населенням 1 млн осіб більше, причому значна частина живе у мегаполісах з населенням понад 10 млн осіб [1].

Зародившись у нетрях феодального міста, урбанізація найбільшого розвитку досягла в капіталістичний період, руйнуючи і забруднюючи природне середовище. Соціалістичне місто не усунуло протиріч між людиною і природою, хоча було багато зроблено для впровадження природоохоронного законодавства, створення систем озеленення та розвитку садово-паркового будівництва.

Урбанізація як об'єктивний процес має свої позитивні риси, проте поряд з багатьма соціально-економічними проблемами вона створила комплекс екологічних, які загрожують у деяких випадках здоров'ю і навіть існуванню міського населення. Ці проблеми можна згрупувати за елементами природного середовища: чиста вода – забруднена вода, чисте повітря – забруднене повітря, сприятливий клімат – кліматичний дискомфорт, озеленені – неозеленені міські території, культурний ландшафт – девастрований ландшафт.

Усі ці проблеми досліджує урбоєкологія – наука про взаємозв'язки і взаємодію в часі і просторі двох систем – міської і природної. Об'єктом її вивчення є міські екосистеми (міські біогеоценози), які знаходяться під постійним впливом людської діяльності.

Місто – середовище життя людей, і якість життя тут твориться у взаємодії людини і середовища. М. Ф. Реймерс, вивчаючи співвідношення соціального і екологічного, поділяє структуру сере-

довища життя людей у місті на 5 основних складників: природне, квазіприродне і артеприродне середовища, духовна культура і суспільство.

Природне середовище здатне до умовно нескінченної самопідтримки, в той час, як квазіприродне деградує без підтримки людини. В артеприродному середовищі велика кількість елементів створена людиною і не трапляється в

природі. Що ж стосується матеріально-соціального середовища, яке формується згаданими вище складниками, то воно створює конкретний інформаційний клімат (природа батьківщини, її культурні ландшафти, пам'ятки культури тощо). Соціально-духовне середовище формується культурою, естетичними уявленнями про красу міста, його людей тощо.

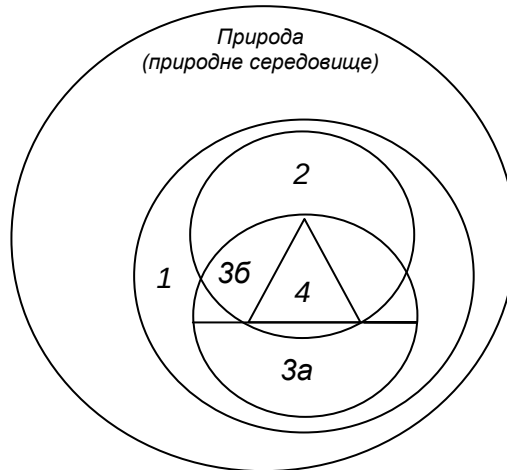

Рис. 1. Співвідношення середовища життя мешканців міста: 1-квазіприродне середовище, 2-артеприродне середовище; 3а-матеріальна культура; 3б-духовна культура; 4-людина (людство)

Підходячи до урбоєкологічного аналізу м. Львова, ми взяли до уваги праці відомого польського географа А. Костровицького, який у 60-х роках минулого століття описує місто як урбо-екосистему, яка, на його думку, є функцією трьох основних підсистем, і подає її у вигляді формули:

$$M = \Phi(P + C + T)$$

де P – природна підсистема, C – соціальна підсистема, T – технічна підсистема.

Природна підсистема представлена природно-територіальним комплексом – ландшафтом чи його місцевістю, або ж групою ландшафтів, як це має місце у Львові, що розташований на стику Розточчя, Львівського-Подільського горбогір'я, Грядового Побужжя і Малого Полісся.

Соціальна підсистема – міська громада, її населення з характерним способом життя, історією, культурою, економікою, фінансами і навіть ментальністю.

Технічна підсистема – житлова і промислова забудова, комунікації, транспорт.

Певні “неполадки” або “шум” в одній із підсистем внаслідок зворотнього зв'язку проявляються у системі “місто” або ж у сусідній підсистемі

Наприклад, зростання площі мертвої підстилаючої поверхні і кількості автотранспорту (підсистема T) негативно впливає на здоров'я мешканців міста (C). Справу можна виправити шляхом збільшення площі зелених насаджень, але, на жаль, за останні роки незалежності вона лише

зменшується.

Глибокий аналіз міської урбоєкосистеми підказує потребу вирізнення ще кількох факторів, які мають системний характер у функціонуванні міста. Передусім це простір і час (минуле, сучасне, майбутнє), які слід, на нашу думку, виокремити як окремі підсистеми (P і C). Просторово-часові межі розвитку Львова зображені на рис. 2,3.

Схеми свідчать про незворотній характер змін практично усіх компонентів ландшафту – рельєфу, гідрології, ґрунтів та рослинності. Найбільші зміни відбулись у XX ст., і цей процес прогресує, особливо за умов збільшення площі приватних земель.

Неврахування просторо-часового фактору при розробці генерального плану міста призводить до негативних колізій (руйнування історичних об'єктів, витіснення зелені, несумісність у використанні територій різного функціонального призначення тощо).

Природна підсистема сформувалася впродовж історичного розвитку Львова і являє собою урбогеобіоту, що складається із елементарних екосистем – біогеоценозів: автогенних (самокерованих) і антропогенних (керованих людиною). У нинішньому вигляді територія природної підсистеми накладається на комплексну зелену зону міста (КЗЗМ) – єдину систему озелених і обводнених територій міста і приміських земель. Внутрішньоміська територія є об'єктом генерального плану міста, замиська – районного планування.

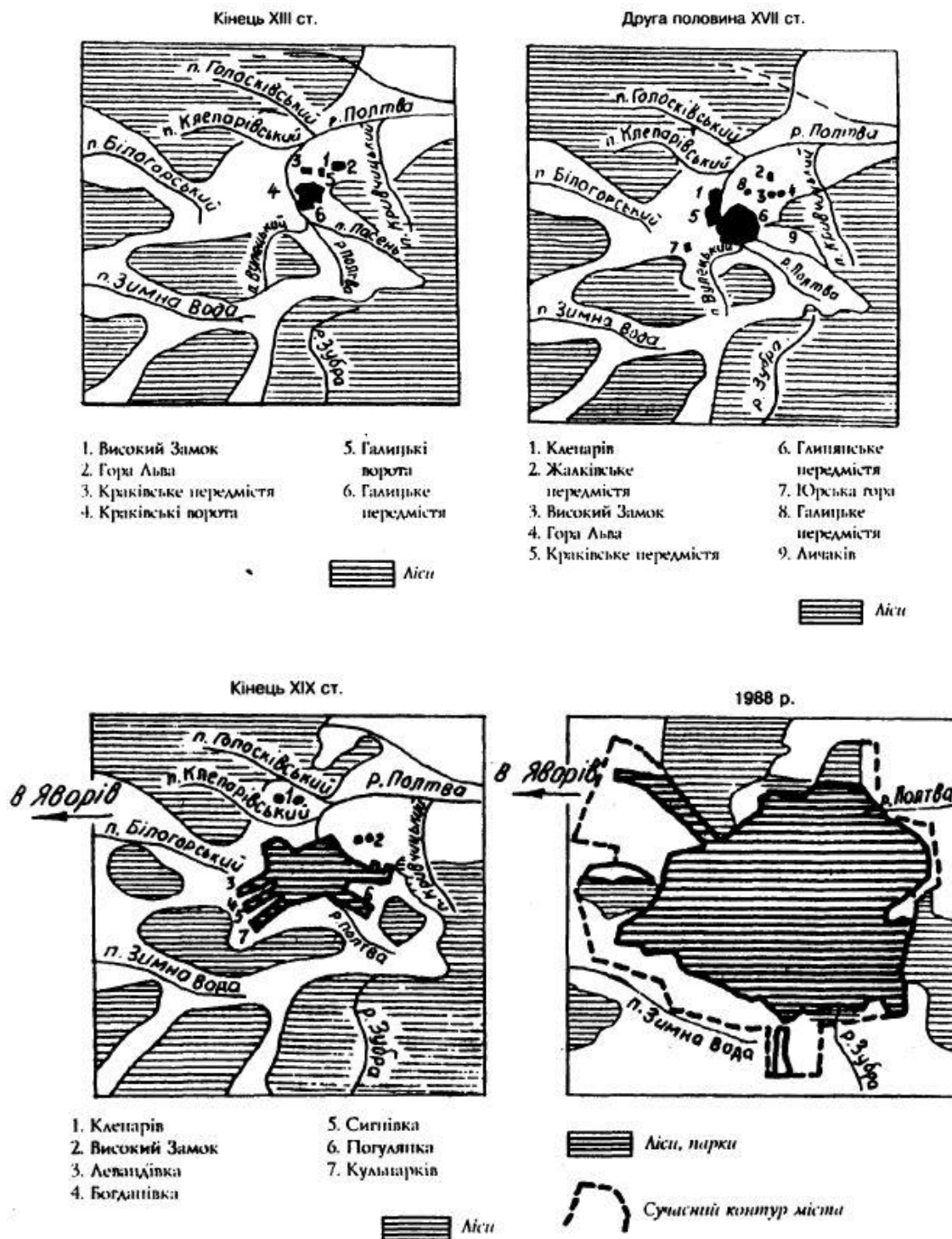

Рис. 2. Динаміка урбанізації території м. Львова (за Л. В. Гаврилюком, Р. І. Сассом, 1989)

Урбогеобіота включає біогеоценози різних рівнів окультуреності (гемеробії), зокрема:

- олігогемеробні – слабозмінні: лісові та лучні;
- мезогемеробні – середньоокультурені: паркові та лучні;
- еугемеробні – повністю окультурені (керовані людиною): сільваценози, пратоценози, помолого-ценози, стрипоценози, фрутоценози тощо;

– полігемеробні – біогеоценози девастрованих територій (кар'єри, насипи, звалища тощо), які знаходяться на стадії сингенезу або ендеоекогенезу.

Біоценози міста знаходяться під постійним антропогенним впливом. Це можна прослідкувати на стані екоклінів, які являють собою єдність екотопу і біоценозу і формуються під впливом урбогенного градієнта середовища. Екокліни ще називають еколого-фітоценотичними поясами, яких у межах

КЗЗМ виокремлено чотири [2]:

перший – приміські ліси та луки, де урбогенний градієнт (грунт, клімат) близький до природних; клімат лісовий;

другий представлений парковими масивами, в яких дещо змінені ґрунтові та кліматичні умови; клімат умовно лісостеповий;

третій включає зелені насадження міських садів і скверів. Ґрунти і кліматичні умови тут

знаходяться під впливом урбогенного градієнта середовища. Ґрунти зазвичай перемішані з будівельними рештками, ущільнені, лужні. Клімат можна назвати умовно степовим;

четвертий – зелені насадження вулиць і площ. Тут урбогенний градієнт є панівним. Ґрунти – урбоземи, ущільнені, часто сильно лужні. Виражена ксерофітизація повітря і ґрунту. Клімат умовно пустельний.

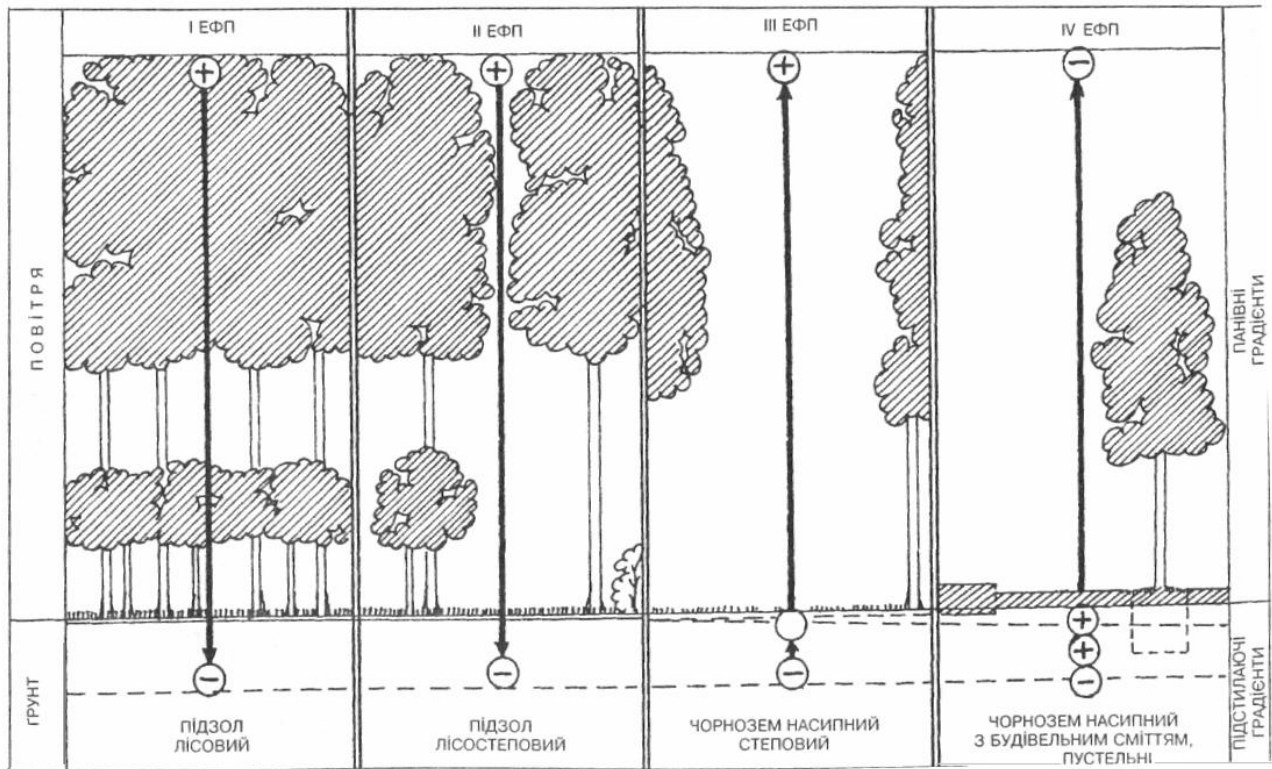

Рис. 3. Температурні градієнти еколого-фітоценотичних поясів

Соціальна підсистема. Львів, як і будь-яке місто світу, є продуктом життєдіяльності його мешканців, їхньої праці та естетичних уподобань. Нинішня комплексна зелена зона міста з її насадженнями і водними елементами – це все те, що залишили нам попередні покоління. Якщо впродовж XIX і XX століть площа садів і парків, лісопарків, заповідних територій постійно збільшувалася, то на початку XXI ст. вона зменшується через ущільнення забудови. Ці процеси відбуваються на фоні протестних виступів громадськості, до яких влада не прислухається. Водночас спостерігається підвищення активності мешканців міста в озелененні прибудинкових територій, яке таким чином позитивно впливає на мікроклімат та естетизацію довкілля.

Технічна підсистема. Із ростом міста збільшувалася площа забудови і заощень, тобто мертвої підстилаючої поверхні. Наприклад, в історичній частині Львова вона займає понад 90 відсотків усієї поверхні. Незважаючи на те, що державні норми не дозволяють зменшувати площу зелених насаджень нижче 50 відсотків, у зв'язку із згаданим ущільненням забудови ця площа стрімко

зменшується у нових житлових районах. Колись зелені околиці міста забудовуються великими торговими та сервісними комплексами. Технічна підсистема сьогодні знаходиться в конфліктних стосунках як з природною, так і з соціальною підсистемами (рис. 5). Особливо це відчувається на фоні посилення забруднення повітря внаслідок некерованого збільшення автомобільного транспорту.

Енергетична підсистема тісно пов'язана з технічною. Велетенські площі мертвої підстилаючої поверхні акумулюють сонячне тепло, роблячи повітря сухішим. Все це призводить до ксерофітизації міського клімату, що серйозно впливає на стан ґрунтів та зелених насаджень, появу таких негативних явищ, як передчасна вегетація деревних рослин та передчасний листопад.

Підсистема управління містом. Головним документом, на основі якого вирішуються питання просторового розвитку міста, є його генеральний план розвитку. Слід зазначити, що уже в 30-х роках минулого століття з'явився план розвитку "Великого Львова", який розробили вчені Львівської полі-

техніки. Він брав до уваги просторовий розвиток не лише внутрішньоміських, але й замських територій. Повоєнні плани розвитку міста передбачали збереження й охорону історичної забудови, раціональне розташування на території міста житлової і промислової забудови.

Перед нинішнім генеральним планом, в розробці якого брали участь вчені міста – географи, екологи, соціологи, економісти, постало дуже відповідальне завдання раціонального вирішення транспортних проблем, які вступають у конфлікт з природною підсистемою. Адже нові транспортні

розв'язки доведеться вирішувати внаслідок відчуження паркових територій. Від вдалої реалізації добре продуманих рішень влади залежатиме якість життя львів'ян.

Підсистема адміністративно-державних рішень. Львів – обласний центр, доля якого значною мірою залежить від рішень державних органів, зокрема в питаннях фінансування, адміністративного узгодження районного планування приміських територій, підтримки крупних проектів з охорони та збереження пам'яток архітектури і природи, розвитку туристичного потенціалу тощо.

			Входи		Підсистеми						
			Адміністративно-державні рішення	Матеріально-енергетичні потоки з оточуючого середовища	Урбоекосистема	Управління	Просторова	Часова	Природна	Соціальна	Технічна
			Д	Е	УЕС	У	Пр	Ч	П	С	Т
Входи	Адміністративно – державні рішення	Д		Г-Е	Г-УЕС	Г-У	Г-Пр	Г-Ч	Г-П	Г-С	Г-Т
	Матеріально-енергетичні потоки з оточуючого середовища	Е	Е-Д		Е-УЕС	Е-У	Е-Пр	Е-Ч	Е-П	Е-С	Е-Т
Урбоекосистема			УЕС	УЕС-Д	УЕС-Е	УЕС-У	УЕС-Пр	УЕС-Ч	УЕС-П	УЕС-С	УЕС-Т
Підсистеми	Управління	У	У-Д	У-Е	У-УЕС		У-Пр	У-Ч	У-П	У-С	У-Т
	Просторова	Пр	Пр-Д	Пр-Е	Пр-УЕС	Пр-У		Пр-Ч	Пр-П	Пр-С	Пр-Т
	Часова	Ч	Ч-Д	Ч-Е	Ч-УЕС	Ч-У	Ч-Пр		Ч-П	Ч-С	Ч-Т
	Природна	П	П-Д	П-Е	П-УЕС	П-У	П-Пр	П-Ч		П-С	П-Т
	Соціальна	С	С-Д	С-Е	С-УЕС	С-У	С-Пр	С-Ч	С-П		С-Т
	Технічна	Т	Т-Д	Т-Е	Т-УЕС	Т-У	Т-Пр	Т-Ч	Т-П	Т-С	

Рис. 4. Основні зв'язки урбоекосистеми (за А. Костровицьким, 1979)

Усі підсистеми мають взаємоузгоджено функціонувати, враховуючи конфліктність підсистем. Сучасні інформаційні системи дають можливість продовжити розпочату у 80-х роках розробку

АСУ – Львів, яка дасть можливість розв'язувати як перспективні завдання, так і моніторити “шуми” в підсистемах міста і оцінювати загальний стан “здоров'я” міської екосистеми (рис. 5).

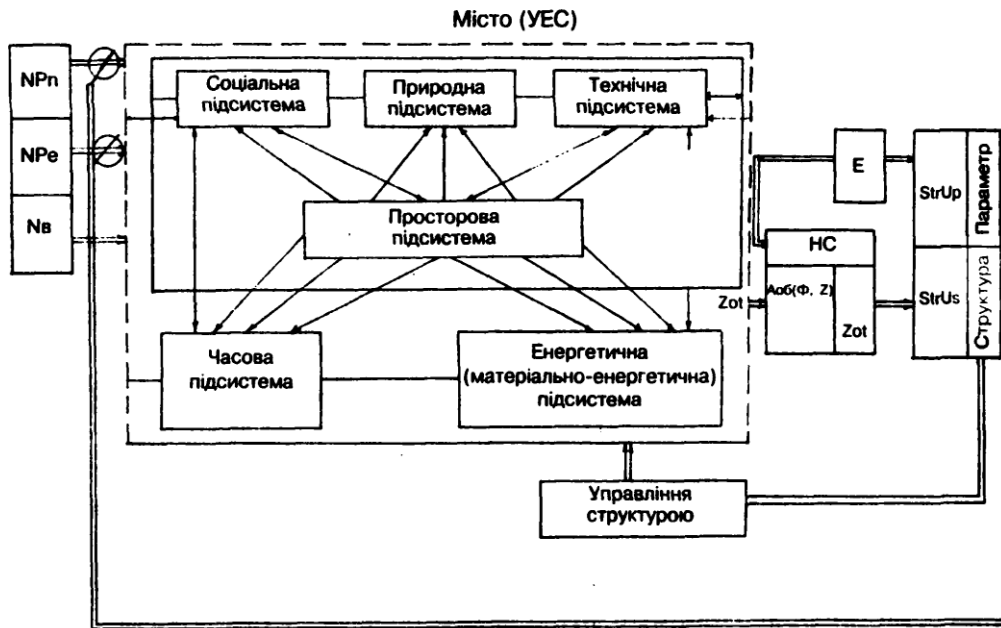

Рис. 5. Концептуальна схема АСУ – місто

Вирішуючи завдання забезпечення сталого розвитку міста, тобто узгодження соціально-економічних потреб містян з екологічними мож-

ливостями міської території в межах комплексної зеленої зони, необхідно продовжувати дослідження міста як складної соціоекологічної системи.

Література

1. Кучерявий В. А. Зеленая зона города. – К.: Наукова думка, 1982. – 247 с.
2. Кучерявий В. П. Урбоекологія. – Львів: Світ, 2001. – 390 с.

Стаття надійшла 11.01.2013 р.

УДК. 514:502.4

Юрій Зін'ко, Юлія Зін'ко

ЕСТЕТИЧНА ОЦІНКА РЕЛЬЄФУ МІСТА ЛЬВОВА: ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ, ОБРАЗОТВОРЧІ ТА ВІЗУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Представлено методичні підходи естетичної геоморфології – нового напрямку досліджень науки про рельєф. Для горбисто-долинного рельєфу території міста Львова здійснено естетичну оцінку на основі наукових публікацій географів впродовж XX століття та історичних і сучасних образотворчих творів. На базі низки естетичних критеріїв проведена візуально-геоморфологічна оцінка фотозображень з різних місць огляду горбистих останцевих форм центральної частини міста з визначенням ступеня їхньої привабливості. Накреслено можливі напрями використання естетично-геоморфологічних оцінок для потреб організації тематичних екскурсій та ландшафтно-архітектурного планування.

Ключові слова: естетична геоморфологія, естетичні критерії, рельєф, ландшафт, місто, останцеві горби, привабливість форм рельєфу.

Yuriy Zin'ko, Yuliya Zin'ko. Aesthetic assessment of the L'viv relief: natural-geographic, pictorial and visual aspects. The methodological frame work for a new social approach to the study of relief – aesthetic geomorphology – is considered. Attention is focused on the assessment criteria for the beauty of relief. The object of this study, the aesthetic characteristics of relief of L'viv have been chosen, a city characterized by a long history of settlement. The city of L'viv is a unique cultural landscape, marked by a harmonious combination of architectural heritage with an aesthetical ly attractive relief and landscape. This aesthetic is reflected in the works of fine art, underscored in scientific publications and is

visually perceived from different observation points.

By using aesthetic criteria, the assessment of the city relief has been made based on scientific publications of the 20th century geographers of L'viv: Olena Stepaniv, Mykhaylo Koynov, Petro Tsys', Kalenyk Herenchuk and Ivan Kruhlov. In their papers, the researchers emphasize the morphological and genetic attraction of the city's hills, the contrast among the main morphological landscapes and the conformity of buildings to the structure of the relief.

The aesthetic appeal of the relief images in old and modern pieces of visual art (engravings of the 17th-19th centuries, pre-war and contemporary paintings and photographs) has been evaluated. The analysis of natural geographic publications and works of fine art confirmed the agreement between morphological and compositional features of the city's hilly terrain and the aesthetic criteria, as well as the uniqueness of their combination with the character of buildings.

A visual, perceptual and geomorphological study of the aesthetic characteristics of the downtown L'viv hills (Vysoky Zamok [High Castle], Leva [Lion], Citadel and the Znesinnya highland) has been implemented based on their photographs from different distances and observation points (low and high-rise ones). Based on eleven evaluation criteria, the points of observation were identified, allowing one to observe the hills and highland complex with varying degrees of attractiveness: "very attractive", "attractive" and "less attractive".

The results of the interdisciplinary assessment of the city relief aesthetics can be used in thematic tours providing both sectoral and panoramic views of the city from different observation points. In developing the landscape and architectural projects of reconstruction of old and construction of new buildings, it is necessary to take into account the aesthetic evaluation of relief as a basis of a natural frame of the city.

Key words: aesthetic geomorphology, aesthetic characteristics, relief, landscape, city, hills, beauty of relief.

Постановка проблеми та її актуальність.

У геоморфології, як у багатьох природничих дисциплінах, спостерігається процес гуманізації науки. В науковій літературі цей напрям був окреслений як соціальна геоморфологія. Як свідчить зарубіжний та вітчизняний досвід, у соціальній геоморфології найбільш активно розвиваються дисципліни, пов'язані з культурною (культурна геоморфологія) і естетичною (естетична геоморфологія) оцінкою рельєфу. Дослідження з культурної і естетичної геоморфології особливо актуальні для давніх міст, що характеризуються складним рельєфом. У представленій роботі здійснена спроба естетичної оцінки рельєфу Львова – міста з більш, ніж 700-річною історією. Це дослідження базувалось на використанні природно-географічних публікацій XX століття, картографічних і образотворчих творів, починаючи з XVI століття, а також сучасних фотофіксацій найбільш привабливих форм рельєфу середмістя Львова.

Проблематика естетичної оцінки домінуючих форм рельєфу Львова ще не розглядалась у багатоаспектному плані – природно-географічному, культурознавчому та з позицій перцептивної географії. Такі естетичні оцінки рельєфу міста важливі для ландшафтно-архітектурного планування території міста у районах старої і нової забудови. Вони також можуть бути використані для організації тематичних природничо-культурних екскурсій містом.

Мета роботи – оцінка естетичної цінності рельєфу міста Львова на основі аналізу різночасових географічних публікацій, давніх і сучасних

образотворчих творів, а також сучасних візуально-перцептивних досліджень для потреб ландшафтно-архітектурного планування та пізнавальних форм туризму.

Предметом дослідження є естетичні властивості рельєфу, що фіксуються у текстових, образних та візуально-перцептивних моделях.

У представленій роботі вирішувались такі завдання:

- 1) аналіз основних підходів і методичних прийомів для естетичної оцінки рельєфу;
- 2) дослідження естетичної оцінки рельєфу та культурного ландшафту міста у наукових працях географів протягом XX століття (Олена Степанів, Петро Цись, Михайло Койнов, Іван Круглов);
- 3) вивчення різночасових образотворчих творів Львова як об'єктів естетичної оцінки рельєфу та міського довкілля;
- 4) здійснення естетичної оцінки рельєфу середмістя з використанням його фотозображень з різних за віддаллю та положенням місць спостережень.

Останні дослідження з проблематики.

Сучасні дослідження естетики рельєфу та ландшафтів опираються на розроблену систему критеріїв, які передбачають якісну і кількісну оцінку. Більшість з цих критеріїв базуються на візуальній оцінці об'єктів та їхнього впливу на емоційно-психологічний стан спостерігача (перцептивно-географічний підхід). В Україні досвід естетичної оцінки рельєфу і ландшафтів на базі визначених стандартних критеріїв використовується для комплексів форм рельєфу, що мають заповідний

статус або значну рекреаційну привабливість [6, 14], а також природних ландшафтів зі значним рекреаційним потенціалом (Придністер'я, Причорномор'я, гірські області Карпат і Криму).

Місто Львів характеризується не тільки багатою культурною спадщиною, але широким спектром природних і природно-господарських атракцій – останцеві горбисті форми рельєфу та крутосхилі долини зі збереженими водотоками, парки та лісопарки. Власне естетика старої частини цього міста, що зафіксована у багатьох образотворчих творах, часто пов'язана з гармонійним поєднанням привабливих архітектурних об'єктів та облямовуючого горбистого ландшафту. Зокрема, іміджеві середньовічні гравюри Львова представляють поєднання архітектурного ансамблю середмістя на передньому плані з останцевими горбами на задньому плані [18].

Як свідчить містобудівельна історія Львова та її відображення в архітектурних та природничих дослідженнях, а також в образотворчих творах, рельєф є важливим лімітуючим і направляючим фактором забудови міста на різних етапах його розвитку. Природодослідники і мистецтвознавці відзначали, що привабливість (притягальність) культурного ландшафту середмістя Львова зумовлюють композиції контрастного рельєфу з різностильовими архітектурними ансамблями [7, 8, 10, 16, 18]. Проблематика естетичної оцінки рельєфу та забудови міста Львова розглядалась у різний час в архітектурних, природничо-географічних і мистецтвознавчих дослідженнях у контексті різноманітних критеріїв: планістичних, композиційних, поєднаності [7, 8, 10, 16, 18]. Зокрема, дослідження рельєфу та ландшафту міста з естетичного погляду фрагментарно відображена у роботах географів ХХ ст. Олени Степанів, Петра Цися, Михайла Койнова, Івана Круглова.

Виклад основного матеріалу. *Естетична геоморфологія* вивчає прекрасне в рельєфі, тобто виявляє, класифікує та оцінює естетичні властивості рельєфу земної поверхні, виявляє його вплив на психологію та емоційний стан людини [1, 19, 20]. Серед основних завдань цього нового прикладного напрямку називають: естетичну оцінку рельєфу на основі низки критеріїв (унікальності, архітектоніки, поєднання з іншими видами ландшафту, оглядовості та ін.), класифікацію рельєфу за ступенем естетичної привабливості, розробку заходів зі збереження краси, гармонії та привабливості рельєфу.

Дослідники підкреслюють, що естетичну цінність рельєфу зумовлюють морфологічні, генетичні характеристики, а також поєднання з ландшафтом, незвичність обрисів, домінування певних процесів і контраст з навколишнім середовищем. Для естетичної оцінки рельєфу пропонується використовувати такі терміни “морфологічний ландшафт” та “морфологічний пейзаж” [1].

Загальний перелік критеріїв оцінки естетики рельєфу земної поверхні сформульовано Е. Ліха-

човою та Д. Тимофєєвим (2002) [1]. Щодо теренів України такими критеріями В. Стецюк вважає [14]:

- а) унікальність форм рельєфу (за генезою);
- б) унікальність зовнішнього виду форми;
- в) архітектоніка – композиція;
- г) оглядовість;
- д) ефекти супроводження;
- е) поєднання з іншими елементами

ландшафту.

Окрім цього, в ландшафтних дослідженнях пропонують виділяти такі критерії, як: дальність огляду пейзажу (рельєфу), панорамність, багатоплановість, глибина і різноманітність перспектив, виразність рельєфу [1, 2, 6, 14].

У дослідженні було проаналізовано та оцінено за переліченими вище естетичними критеріями форми і комплекси форм рельєфу, що утворюють ландшафтний каркас середмістя м. Львова. До них належать гора Високий Замок, гора Лева (Лиса гора), гора Цитадель, а також комплекс форм горбистого рельєфу (гора Високий Замок – височина Знесіння).

Рельєф міста Львова вирізняється мозаїчністю будови, що викликана його розміщенням на стику чотирьох морфологічних (геоморфологічних) ландшафтів: горбистого Розточчя, Львівського плато, улоговинно-пасмового Грядового (Пасмового) Побужжя та плоскої Гологоро-Щирецької рівнини. Мозаїчним є також поєднання морфологічних комплексів. Зокрема, для його центральної частини характерне поєднання улоговинних морфологічних комплексів (Львівська улоговина, Полтвинська долина) з останцево-горбистою височиною, що включає гору Високий Замок, гору Лева та пасмо Знесіння (Кайзервальд), а також із горбистими виступами (Личаківський, Погулянки, Снопківський, Янівський) та вираженими останцевими горбами – гора Цитадель, Юрський пагорб. У межах Львівської улоговини візуально можна спостерігати як з низьких (вулиці та площі), так і високих пунктів огляду (багатоповерхові споруди) морфологічно виражені форми і комплекси форм рельєфу – Високий Замок, Лева, Цитадель, а також пасмо Високий Замок – Знесіння. Своєю чергою, останцево-горбиста височина Високий Замок – Знесіння належить до одних з найбільших візуально виражених геоморфологічних утворень, які можна оглядати з інших частин міста: краю виступу Погулянка, горба Цитаделі, підняття г. Юра. У теплу пору року ці основні морфологічно виражені підвищення, що облямовують центральну частину, спостерігач сприймає як заліснені (паркові) території, що домінують над щільно забудованим середмістям. З іншого боку, ці горбисто-пасмові утворення стали невід'ємною складовою частиною культурного ландшафту міста, що забезпечується вдалим поєднанням архітектурного ансамблю та виражених форм горбистого рельєфу.

Естетична оцінка рельєфу і ландшафту

міста у наукових дослідженнях географів ХХ століття. У низці наукових публікацій із загальної географії, геоморфології і ландшафтознавства впродовж ХХ століття фрагментарно висвітлювались питання естетичних оцінок рельєфу і ландшафту міста Львова. Це можна простежити на прикладі наукових публікацій львівських географів Олени Степанів, Каленика Геренчука, Петра Цися, Михайла Койнова, Івана Круглова, що були присвячені Львову та його приміським територіям [3, 7, 8, 11, 16, 17]. Естетичну оцінку рельєфу та ландшафтів Львова подано з використанням якісних оцінок на основі критеріїв унікальності, композиційності та поєднання з іншими елементами. Нижче наведені ці оцінки, що представлені у публікаціях Олени Степанів (30-ті роки ХХ століття) і Михайла Койнова та Петра Цися (60-ті роки ХХ століття), Івана Круглова (90-ті роки ХХ століття). У книзі Олени Степанів “Сучасний Львів” у підрозділах “Географічне положення”, “Фізіографія Львова”, “Обличчя Львова” на основі низки якісних естетичних критеріїв даються оцінки рельєфу та ландшафту міста. Першочергово, Олена Степанів наголошує на ролі контрастності у створенні візуального ефекту естетичної привабливості рельєфу і ландшафтів Львова. Так, у розділі “Географічне положення” вона пише: “Краса львівського красивду лежить у контрасті, який викликає сутич чотирьох красивдних типів: горбовато-лісистого Розточчя, горбовато-хвилястого Опілля (західна частина Поділля), рівного й багнистого, немов поліського, Надбужанського низу та рівного, піщового та підмоклого Надсяння”. У наступному розділі “Фізіографія Львова” нею посилюється думка про красу львівського ландшафту: “Контрасти, що виступають при сутич цих трьох країн, такі різні й такі помітні, а форми цих країн такі відмінні, що викликають подив і сильне захоплення” [16].

При описі культурного ландшафту міста Львова вона підкреслює роль рельєфу у формуванні основних його рис. Зокрема, у підрозділі “Обличчя Львова” вона зазначає: “Головні риси львівського поземелля поклали своє тавро на пробігу вулиць – у способі забудовання міста. Головні вулиці біжать ярами й обнизамі між горбамі, стрімкі узбіччя незабудовані й зайняті парками, а на верховині розвиваються без ніяких перепон нові частини міста”. Варто підкреслити, що у своїх естетичних оцінках рельєфу і ландшафтів Олена Степанів використовує поєднання двох видів контекстів: наукового і літературного (образного).

Аналіз естетичної оцінки ландшафту Львова та його основного компоненту – рельєфу здійснено для публікацій Михайла Койнова [7, 8], що вперше представив опис культурного(міського) ландшафту Львова як поєднання природничого і планувально-архітектурного складників. Основу міського ландшафту, за М. Койновим, складають “улого-винно-останцеві природні комплекси, в які вписані

архітектурно-будівельні комплекси”. Саме таке поєднання творить привабливість унікального міського ландшафту Львова. М. Койнов підкреслює контрастність структури міста, пов’язану з горбогірним і платовим рельєфом: “Останцеві горби і сильно розчленовані виступи (миси) плато з переважанням зелених насаджень і нерівномірної щільності забудови різко височіють над улоговиною і спускаються до неї виступами (структурні тераси). Долини, що розділяють виступи, майже вузькі, з крутими схилами” [7, 8].

Рельєфу Львова приділив увагу у своїй узагальнюючій праці “Геоморфологія УРСР” Петро Цись, де детально представив його в описі головних районів: Львівського плато, Розточчя, Пасмового (Грядового) Побужжя, Білогоро-Мальчицької улоговини [17]. Не подаючи спеціальних естетичних оцінок перцептивного характеру щодо рельєфу міста, Петро Цись у своїх описах звертає увагу на морфологічно виразні форми рельєфу міста – гора-парк Високий Замок з серією структурних терас, Піскова (Лева) гора, ерозійний останець-гора Цитадель, а також унікальні утворення – еолові форми Львівської Сахари, вежеподібні Чортові Скелі. Одночасно він підкреслює морфологічний контраст східної і західної частин височини Львівського Розточчя, що пов’язаний з “ареною боротьби за вододіл” [17] між ріками басейну Західного Бугу і Дністра.

Визнаний географ Каленик Геренчук, описуючи ландшафти приміської зони міста Львова, наголошував на особливостях ландшафту Розточчя та його естетико-рекреаційній привабливості. Зокрема він зазначав, що “...добре розчленований рельєф, великі лісові масиви, багаточисельність рік створюють живописні пейзажі...” [3].

Слід підкреслити, що естетичні оцінки рельєфу і ландшафтів у публікаціях згаданих львівських географів ґрунтуються на комплексному аналізі структури природного та містобудівельного складників міського середовища. Тут естетична оцінка рельєфу чи ландшафту є елементом узагальнення фактичних (описових) матеріалів.

Нові підходи у ландшафтних і геоморфологічних дослідженнях міста Львова теж включають певні естетичні оцінки. Зокрема, у дисертаційній роботі Івана Круглова “Історія, сучасний стан і перспективи освоєння природних територіальних комплексів міста Львова та околиць” (1992) підкреслено, що основні ландшафти міста мають яскраво виражені “індивідуальні риси морфологічної будови, що визначає значну різноманітність природних умов на відносно незначній площі”. В свою чергу, антропогенно-природні комплекси міста Львова можна типізувати за характеристиками відкритості (незабудованості) площ, забудови та її висоти. Вони найбільш комплексно передають фізико-географічну неоднорідність територій міста. У конструктивних ландшафтно-планувальних пропозиціях автором рекомендується для крутосхилих ділянок їх використання для рекреації і

малоповерхової забудови з метою збереження природного каркасу міста [11].

Естетична оцінка зображення рельєфу у мистецьких творах. При естетичній оцінці зображень рельєфу і ландшафту у мистецьких творах використовують такі критерії, як при оцінці візуальних спостережень: унікальність морфології,

різність рельєфу, композиційність, поєднання з іншими елементами. До найбільш популярних зображень міста та його пагорбового обрамлення відносять гравюри та рисунки XVII – XVIII століть авторства Мартіна Груневега, Абрагама Гогенберга (рис. 1), Антіна Борового та Франсуа Пернера (рис. 2) [4, 12, 13].

Рис. 1. Гравюра авторства Абрагама Гогенберга, 1618 р. [13]

Рис. 2. Франсуа Пернер. Вид Львова – столиці королівства Галичини і Володимирії. Відень, 1772. Гравюра на металі [13]

Їхня висока естетична цінність обумовлена, першою чергою, добрим візуальним ефектом від поєднання середньовічної забудови і рельєфу (ландшафту) пагорбів. Таким естетичним поєднанням забудови і прилеглого горбистого (гористого) ландшафту характеризувались багато міст Центральної і Західної Європи. Відповідають естетичним критеріям (унікальність морфології) також самі зображення окремих львівських пагорбів. Їхню візуальну привабливість створюють унікальні форми пагорбів – конусоподібне (стіжкоподібне) у Княжої гори та гори Лева, пірамідоподібне у гори

Високий Замок.

На пізніших гравюрах австрійського періоду (Ф. Пернера, А. Борового), де більшість пагорбів зазнали значних антропогенних змін, їхня морфологічна привабливість не була втрачена, вона навіть була посилена завдяки контрастності антропогенно модифікованих пагорбів – Високого Замку і гори Лева. Ця контрастність починає зникати у кінці XIX століття через парковий характер впорядкування Високого Замку і території довкола гори Лева. Поєднання з парковими насадженнями “пом’якшило” морфологічні обриси основних пагор-

бів центральної частини міста Львова.

Традиція зображення поєднання горбогірного рельєфу з архітектурною спадщиною середмістя простежується також у сучасних творах художників. Це естетичне зображення рельєфу і забудови може

Рис. 3. Гармонійне зображення рельєфу і давньої забудови на картині Павла Федіва

Цікавою є також оцінка естетичності зображень рельєфу міста на різночасових фотознімках. На довоєнних фотографіях і листівках об'єктом зацікавлення стають окремі форми рельєфу, зокрема штучний насип на горі Високий

мати гармонійний характер, як на картині Павла Федіва (рис. 3) або контрастний вигляд, як на картині художника-географа Леоніда Ковриги (рис. 4). Обидва підходи цих художників характеризуються високою привабливістю культурного ландшафту міста.

Рис. 4. Контрастні зображення рельєфу і давньої забудови на картині Леоніда Ковриги

Замок (насип на честь Люблінської унії). Його естетичну привабливість складають виражена конусоподібна форма та контрастна поєднуваність з серпантинною мережею пішохідних стежок (рис. 5-6).

Рис. 5-6. Фотозображення насипного конусу на Високому Замку у міжвоєнний період

Не втрачає на довоєнних фотографіях своєї естетичності традиційне зображення центральної частини міста з пагорбами на тлі. Зображення львівських пагорбів, отриманих з гори Цитадель, стає атрибутивним елементом довоєнних листівок [9].

Що стосується сучасних фотохудожників, то тут теж помітні позитивні тенденції щодо образного представлення львівських пагорбів. Якщо у ранніх фотоальбомах ХХ – початку ХХІ століття для львівських фотохудожників було характерним захоплення різними аспектами архітектури міста при майже повному ігноруванні його природного

довкілля, то останнім десятиріччям у роботах львівських фотохудожників місцевий горбогірний ландшафт зазнав нового переосмислення. У цьому значенні показовою є творчість відомого фотохудожника Василя Пилип'юка. В його фототворах останніх років з'являються зображення Високого Замку з його парковими насадженнями як доміанти міста (рис. 7), а також традиційні панорамні зображення центральної частини міста з прилеглими горбистими територіями на периферії як своєрідного природного обрамлення (рис. 8).

Рис. 7. Високий Замок з висоти пташиного польоту на сучасних фотографіях Василя Пилип'юка

Рис. 8. Панорама середмістя Львова з фотоальбому Василя Пилип'юка [15]

Візуально-перцептивна оцінка естетики рельєфу. Візуально-перцептивна естетична оцінка рельєфу ґрунтується на натурних спостереженнях та фотофіксаціях об'єктів дослідження з наступним їх оцінюванням за відповідними естетичними критеріями. Відповідний підхід до естетичної оцінки рельєфу був застосований до домінуючих форм рельєфу центральної частини міста Львова під час цільового фотознімання впродовж літа–осені 2013 року.

Під час дослідження було здійснено фотофіксацію морфологічно виражених форм і комплексів рельєфу – гора Високий Замок, гора Лева, горбиста височина Знесіння та гора Цитадель – з місць їх найкращого огляду (ближні, середні і далекі плани). Місцями огляду цих об'єктів було обрано вулиці міста (Промислова, Городоцька, Хмельницького, Дорошенка, Коперника), де здійснювалась фотофіксація при нижньому положенні спостерігача. Висотне положення спостерігача було забезпечено з багатопверхових будинків (універмаг “Магнус”, готель “Панорама”, готель “Дністер”, висотні будівлі на вул. Зелений), де можна було отримати повніші панорамні зображення об'єктів.

Усі оглядові місця за віддаленістю було розділено на дуже близькі (0–500 м), близькі (500 м – 1 км), середньовіддалені (1–2 км) та далекі (понад 2 км). Складено картосхеми з місцеположенням геоморфологічних об'єктів і пунктів їхнього огляду (рис. 13).

Отримані фотозображення форм рельєфу одночасно були поділені за величиною кутової ширини огляду на вузько- та широкосекторні, циркоподібні та панорамні [2]. В умовах щільної міської забудови ступінь відкритості пейзажу лімітується конкретною містобудівельною ситуа-

цією між місцем огляду та об'єктом спостереження.

Отримані фотозображення домінуючих форм рельєфу центральної частини Львова були проаналізовані за 11-ма критеріями естетичної оцінки рельєфу. Ступінь естетичності (привабливості) геоморфологічного об'єкту оцінювався залежно від величини показників відповідності критеріям естетики рельєфу. За цим показником форми рельєфу поділялися на “дуже привабливі”, “привабливі” і “менше привабливі”. Основні результати оцінювання естетичності форм рельєфу представлено у табличній формі (табл. 1-4).

Серед найближчих оглядових місць на форми рельєфу обрано: вул. Опришківську – на г. Високий Замок, вул. Коперника – на г. Цитадель (рис. 9-10), гору Високий Замок – на гору Лева.

Фотозображення форм рельєфу з дуже близької відстані мало широкосекторний характер. Серед найближчих точок спостереження найбільшій кількості критеріїв естетичної оцінки рельєфу відповідали фотозображення з вул. Опришківської на гору Високий Замок, з вул. Коперника на гору Цитадель і дещо менше – з гори Високий Замок на гору Лева. Це дало підстави зачислити гори Високий Замок і Цитадель до групи естетично дуже привабливих об'єктів, а гору Лева – до естетично привабливих об'єктів з дуже близьких точок огляду.

Серед близьких оглядових місць на форми рельєфу було обрано: ТЦ “Магнус” – на гору Високий Замок, оглядовий майданчик Ратуші – на Високий Замок (рис. 12), вул. Городоцька – на гору Високий Замок (рис. 11); готель “Панорама” – на гору Високий Замок; готель “Панорама” – на гору Цитадель.

Таблиця 1

Естетична оцінка останцевих горбів з найближчих точок огляду

Критерії естетичності рельєфу	з вул. Опришківської на г. Високий Замок	з вул. Коперника на г. Цитадель	з гори Високий Замок на г. Лева
унікальність форм рельєфу(за генезисом)	+	+	+
унікальність зовнішнього виду форми	+	+	+
архітектоніка – композиція	+	+	+
оглядовість	+/-	+/-	+/-
поєднання з іншими елементами ландшафту	+	+	–
дальність огляду пейзажу	–	–	–
панорамність	–	–	–
багатоплановість	–	+	–
глибина перспектив	–	–	–
різноманітність перспектив	–	–	–
виразність рельєфу	+	+/-	+

+ - відповідає критерію; – - не відповідає критерію; +/- - частково відповідає критерію.

Рис. 9-10. Зображення гори Цитадель з вул. Коперника взимку та навесні
(дуже близький огляд об'єкту)

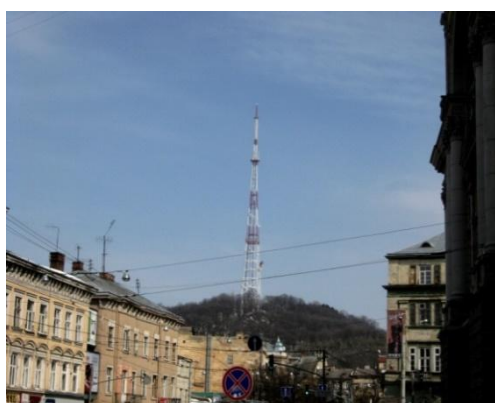

Рис. 11. Вид на Високий Замок з вулиці
Городоцької (нижня точка спостереження)

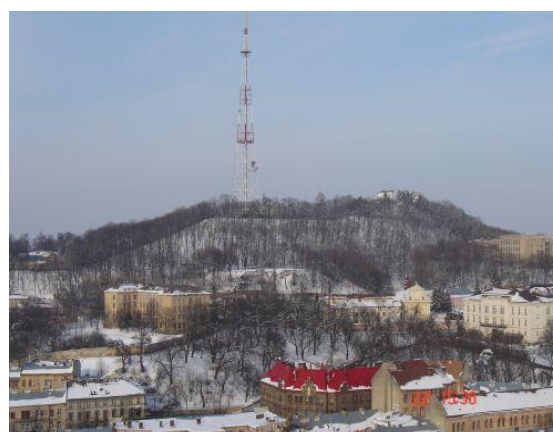

Рис. 12. Вид з Ратуші на Високий Замок
(висотна точка спостереження)

На основі 11 критеріїв візуального плану здійснено естетичну оцінку Високого Замку та

Цитаделі при спостереженні їх з близької відстані (табл. 2).

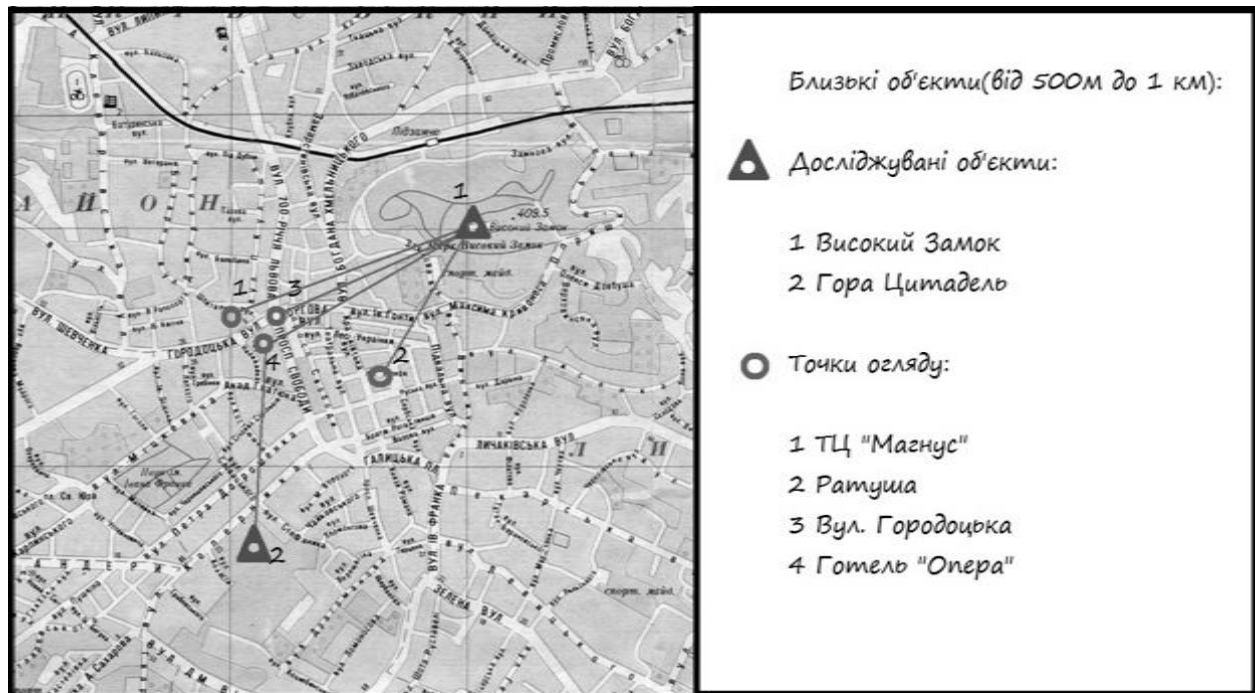

Рис. 13. Картосхема розташування близьких оглядових місць на гору Високий Замок і гору Цитадель

Таблиця 2

Естетична оцінка останцевих горбів з близьких оглядових місць (500 м – 1 км)

Критерії естетичності рельєфу	з ТЦ "Магнус" на горі Високий Замок	з Ратуші на горі Високий Замок	з вул. Горо-доцької на горі Високий Замок	з готелю "Панорама" на горі Високий Замок	з готелю "Панорама" на горі Цитадель
унікальність форм рельєфу(за генезисом)	+	+	+	+	—
унікальність зовнішнього виду форми	+	+	—	+	+
архітектоніка – композиція	+	+	+	+	—
оглядовість	+/-	+	+/-	+	—
поєднання з іншими елементами ландшафту	+	+	+	+	+
дальність огляду пейзажу	—	+	—	—	—
панорамність	—	+	—	—	—
багатоплановість	—	+	—	—	—
глибина перспектив	—	+	—	—	+
різноманітність перспектив	—	+	—	+	—
виразність рельєфу	+	+	+	+	—

+ - відповідає критерію; — - не відповідає критерію; +/- - частково відповідає критерію.

Здійснена оцінка дозволила виокремити три групи естетичної привабливості горбів Високого Замку і Цитаделі з низьких і висотних місць огляду. Естетично найпривабливішими є зображення Високого Замку з оглядового майданчика міської Ратуші, до групи естетично привабливих увійшли зображення цієї гори з останнього поверху торгового центру "Магнус" та готелю "Панорама". Тут забезпечено широкосекторний огляд домінуючої форми у краєвиді Львова. До групи менше привабливих увійшли фотозображення Високого Замку з вул.

Городоцької і гори Цитадель з готелю "Панорама". Одночасно ці точки спостереження забезпечили вузькосекторний тип огляду через значну забудованість.

До середніх за дальністю оглядових місць увійшли: вул. Б. Хмельницького – вид на Високий Замок, вул. Промислова – на Високий Замок, готель "Дністер" – на Високий Замок та горбогірно-височинний комплекс Високий Замок – Знесіння, гора Цитадель – на Високий Замок, гора Цитаделі – на гору Лева.

Рис. 14. Вид з вул. Б. Хмельницького на гору Високий Замок (нижня точка огляду)

Рис. 15. Вид з готелю Дністер на гору Високий Замок (висотна точка огляду)

На основі 11 критеріїв візуального плану здійснено естетичну оцінку гори Високий Замок та гори

Лева, височинного комплексу Високий Замок – Знесіння при спостереженні їх з середньої відстані (табл. 3).

Таблиця 3

Естетична оцінка останцевих горбів з середніх за дальністю оглядових місць

Критерії естетичності рельєфу	з вулиці Б.Хмельницького на Високий Замок	з вулиці Промислової на Високий Замок	з готелю “Дністер” на Високий Замок	з готелю “Дністер” на горбогірно-височинний комплекс Високого Замку – Знесіння	з Цитаделі на Високий Замок	з Цитаделі на гору Лева
унікальність форм рельєфу(за генезисом)	+	+	+	+	+	+
унікальність зовнішнього виду форми	+	+	-	+	+	+
архітектоніка – композиція	-	-	+	+	+	+
оглядовість	-	-	+	+	+	+
поєднання з іншими елементами ландшафту	+	+	+	+	+	+
дальність огляду пейзажу	-	-	+	+	+	+
панорамність	-	-	+	+	+	+
багатоплановість	-	-	+	+	+	+
глибина перспектив	-	-	+	+	+	+
різноманітність перспектив	-	-	+	+	+	+
виразність рельєфу	+	+	+	+	+	+

+ - відповідає критерію; - - не відповідає критерію; +/- - частково відповідає критерію.

Серед середніх точок огляду більшість відповідали великій кількості критеріїв, окрім точок з вулиць Б. Хмельницького та Промислової на гору Високий Замок. На основі отриманих результатів до найпривабливіших фотозображень гори Високий Замок і гори Лева належать ті, які отримані з висотних положень (готель “Дністер”, гора Цитадель), тоді як зображення з нижніх точок (вул. Хмельницького і вул. Промислова) за кількістю

критеріїв відповідності належать до менше привабливих. Одночасно висотне положення забезпечує широкого секторний та панорамний характер огляду.

З-поміж далеких оглядових місць обрано такі точки спостереження: вул. Варшавську – вид на Високий Замок (рис. 16), з вул. Кримської на горбогірно-височинний комплекс Високого Замку – Знесіння (рис. 17).

Рис. 16. Вид з вул. Варшавської на гору Високий Замок (нижня точка огляду)

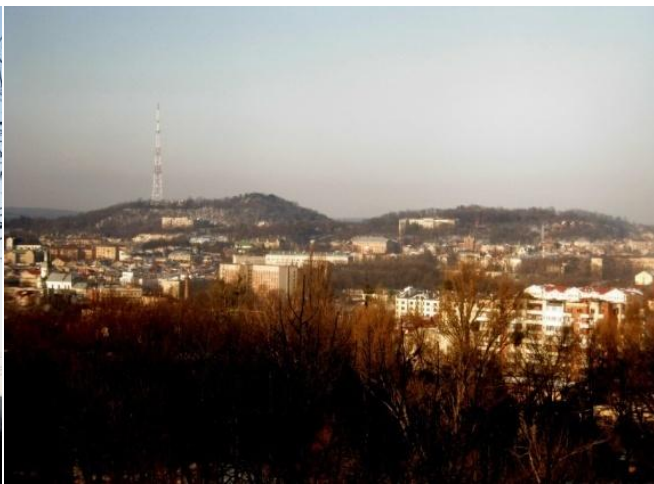

Рис. 17. Вид з вул. Кримської на горбогірний комплекс Високого Замку – Знесіння (висотна точка огляду)

Таблиця 4

Естетична оцінка останцевих горбів та височинного горбистого комплексу з далеких оглядових місць

Критерії естетичності рельєфу	з вулиці Варшавської на Високий Замок	з вулиці Кримської на горбогірно-височинний комплекс Високий Замок – Знесіння	з готелю “Дністер” на горбогірно-височинний комплекс Високий Замок – Знесіння
унікальність форм рельєфу(за генезисом)	+	+	+
унікальність зовнішнього виду форми	+	+	+
архітектоніка – композиція	+	+	+
оглядовість	+	+	+
поєднання з іншими елементами ландшафту	+	+	+
дальність огляду пейзажу	+	+	+
панорамність	+/-	+	+/-
багатоплановість	–	+	–
глибина перспектив	+	+	+
різноманітність перспектив	–	+	+
виразність рельєфу	+	+	+

+ - відповідає критерію; – - не відповідає критерію; +/- - частково відповідає критерію.

На фотозображеннях з далеких точок огляду більшість геоморфологічних об'єктів відповідали візуальним критеріям естетичної привабливості. На основі отриманих результатів до найпривабливіших зображень Високого Замку і горбогірного рельєфу Високий Замок – Знесіння потрібно зачислити висотні пункти огляду (готель “Дністер”, будинок на вул. Кримській), а до групи привабливих фотозображень – зображення з вулиці Варшавської. При цьому віддалені місця спостереження забезпечують панорамний огляд домінуючих форм рельєфу з посеред забудованого простору.

Важливим чинником при естетичному оцінюванні горбистих форм і комплексів форм рельєфу центральної частини міста Львова є сезон спостереження. Потрібно зауважити, що морфологію останцевих горбів (горбогірної височини) у

літній і перехідні сезони маскує листяний покрив паркових насаджень. Своєю чергою, контури горбистих форм краще проявляються у зимовий період, на початку весни та в кінці осені, коли відсутній листяний покрив на деревах або засніжена поверхня схилів. Тоді морфологічна структура форм читається значно краще, особливо з близької відстані. Це підтверджують фотознімки зимового і літнього сезонів гори Цитадель з боку вул. Коперника (рис. 9-10). Разом з тим, для північної експозиції гори Лева, де відсутні лісові насадження, вплив пори року на морфологічну виразність є незначним.

Отримані естетичні оцінки домінуючих форм рельєфу з різних місць спостереження є важливими при плануванні екскурсійних програм, оглядових майданчиків у гастрономічних і нічліжних закладах Львова. Про актуальність представлених обстежень

свідчить поява тематичних екскурсій “Дахами міста Львова” та нещодавнє перейменування готелю “Опера” з видовим майданчиком на готель “Панорама”. Ці оцінки потрібно також враховувати при здійсненні ландшафтно-архітектурного планування для потреб реконструкції старої забудови міста Львова та нового будівництва. Такий підхід дасть змогу зберегти імідж культурного ландшафту Львова як репрезентативного європейського міста зі збереженою культурною і природною спадщиною.

Висновки. Естетична геоморфологія знаходиться на початковому етапі свого розвитку. Вона має важливе значення при дослідженні освоєних територій, зокрема міст. Проведені дослідження з естетичної оцінки домінуючих форм рельєфу центральної частини міста Львова підтвердили важливість міждисциплінарного підходу, що ґрунтується на природничо-географічних, перцептивно-географічних та культурознавчих підходах. Аналіз наукових текстів львівських географів ХХ століття, сучасних і давніх образотворчих творів дозволив вирізнити риси і властивості горбисто-останцевого рельєфу, що відповідають таким естетичним критеріям: унікальність форм, композиційність та поєднання з елементами міського архітектурного ансамблю.

Здійснено також візуально-перцептивні дослідження морфологічно виражених останцевих горбів середмістя – Високого Замку, Лева, Цитаделі та

горбистого комплексу Високий Замок – Знесіння на основі оцінки фотозображень цих об’єктів з різної відстані та нижніх і висотних оглядових точок. За 11-ма критеріями оцінено естетичність форм і комплексів форм рельєфу з різних місць спостереження і згруповано їх за трьома категоріями: дуже привабливі, привабливі і менше привабливі. Отримані естетичні оцінки домінуючих форм рельєфу середмістя Львова важливі для потреб туристичного-екскурсійного і ландшафтно-архітектурного проектування.

Подальші дослідження у сфері естетичної оцінки рельєфу як домінуючого елемента природного каркасу міста Львова повинні бути зосереджені на розширенні переліку місць огляду, що забезпечують привабливе сприйняття його останцевих горбів – гори Високий Замок, гори Лева, гори Цитадель та височинного комплексу Високий Замок – Знесіння. Важливим також є проведення міждисциплінарних досліджень естетики міського культурного ландшафту середмістя із залученням спеціалістів різного профілю: природодослідників, архітекторів, мистецтвознавців. При цьому важливо застосовувати сучасні інформаційні технології, що забезпечують об’ємні зображення природного та архітектурного каркасу міста з його подальшим аналізом за методиками кількісних оцінок естетичних характеристик зображень природно-антропогенного ландшафту.

Література і джерела

1. Борсук О. А. Эстетика рельефа и её изучение / О. А. Борсук, Э. А. Лихачева, Д. А. Тимофеев // Новые и традиционные идеи в геоморфологии. V Щукинские чтения. Труды. – М.: Географический факультет МГУ, 2005. – С. 582-584.
2. Бредихин А. В. Рекреационно-геоморфологические системы / А. В. Бредихин. – Москва-Смоленск: Ойкумена, 2010. – 324 с.
3. Геренчук К. І. Деякі питання охорони природи приміської зони м. Львова / К. І. Геренчук // Вісник ЛДУ. Сер. географ. – Вип. 9. – 1973. – С. 4-10.
4. Ісаєвич Я. “Альтана посеред раю”: Львів у 1582 – 1602 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/isaevych2.html>
5. Зінько Ю. Культурно-естетична оцінка рельєфу заходу України / Юрій Зінько, Юлія Зінько // Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжнар. наук. конф. до 130-річчя географії у Львівському університеті / [відпов. ред. В. І. Біланюк, Є. А. Іванов]. У 3-ох томах. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Том 2. – С. 189-192.
6. Карпенко Н. І. Методичні рекомендації до курсу “Рекреаційна оцінка рельєфу” (для студентів географічного факультету) / Н. І. Карпенко, П. М. Горішний, Ю. В. Зінько. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2005. – 48 с.
7. Койнов М. М. Орографический очерк города Львова / М. М. Койнов // Географический сборник. – Вып. 7. – Львовское отделение географического общества СССР. – 1963. – С. 33-42.
8. Койнов М. М. Природно-географические ландшафты окрестностей города Львова / М. М. Койнов // Вопросы регионального ландшафтоведения и геоморфологи СССР. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1964. – С. 26-31.
9. Котлобулатова І. Львів на давній поштівці: Альбом / І. Котлобулатова. – Краків, 2002. – 492 с.: іл.
10. Крип’якевич І. Історичні проходи по Львові / І. Крип’якевич. – Львів: Каменяр, 1991. – 167 с.
11. Круглов И. С. История, современное состояние и перспективы освоения природных территориальных комплексов города Львова и окрестностей / И. С. Круглов. – Автореф. дисс. на соискание уч. степени кан. геогр. наук. – Киев, 1992. – 22 с.
12. Львів. Комплексний атлас / За ред. О. І. Шаблія. – К.: ДНВП “Картографія”, 2012. – 191 с.
13. Міста на старих картах: Львів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-15709.html?page=3>

14. Олійник Я. Б. Природні та етнокультурні феномени України / Я. Б. Олійник, В. В. Стецюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 215 с.
15. Пилип'юк В., Овсійчук В. Львів – осяяний небесами: Фотоальбом. – Львів: Світло й Тінь, 2012. – 208 с.
16. Степанів Олена. Наукові праці. Есе. Спогади / Упорядник проф. О. Шаблій. – Львів: Вид. центр НТШ, 2001. – 245 с.
17. Цись П. М. Геоморфологія УРСР / П. М. Цись. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1962. – 224 с.
18. Шишка О. Львів на давній гравюрі, в живописі та фотографії: історико-бібліографічні дослідження / О. Шишка // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали 3-ї Науково-практичної конференції з міжнародною участю, 29 вересня 2011 року, Львів / Національний університет "Львівська політехніка", Науково-технічна бібліотека. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 107-119.
19. Panizza M. Cultural geomorphology and geodiversity / Mario Panizza, Sandra Piacente // Geomorphosites / [ed. by E. Reynard, P. Corata, G. Regolini-Bissig]. – München : Verlag Dr. Friedrich Pfeil, 2009. – P. 35-48.
20. Reynard E. Geomorphosites: definitions and characteristics / Emmanuel Reynard // Geomorphosites / [ed. by E. Reynard, P. Corata, G. Regolini-Bissig]. – München : Verlag Dr. Friedrich Pfeil, 2009. – P. 9-20.

Стаття надійшла 25.06.2013 р.

УДК 911.9:504.05

Ярослав Івах

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У БАСЕЙНІ РІЧКИ ПОЛТВИ

Розглядаються різноманітні аспекти природокористування у басейні річки Полтви, однієї з найбільш антропогенно модифікованих та забруднених річок Львівської області та України, яка бере початок на Головному Європейському вододілі в межах міста Львова. Велика увага приділена історико-географічним аспектам освоєння верхньої частини басейну р. Полтви. Наголошується на необхідності ревіталізації річки, яка поки що можлива лише у середній та нижній її течії, а у самому місті – лише у віддаленій перспективі.

Ключові слова: річковий басейн, планувальна структура, каналізаційний колектор, стічні води, ревіталізація.

Yaroslav Ivakh. Ecological and geographical characteristics of natural resource management in the Poltava river basin. This article reviews various aspects of natural resource management in the Poltava river basin, one of the most anthropogenically modified and polluted rivers in the L'viv region of Ukraine. The peculiarity of hydrographic position of L'viv region is its location on the main European water divide. Here are located the origins of the Dniester and many tributaries of Zakhidnyi Buh and Dnipro. Dozens of villages and towns and some big cities are located in the upper courses of these rivers. Through its unique geographical location, the L'viv urban agglomeration releases its polluted water directly into the basins of three small rivers: Poltava, Vereshchytsya and Zubra.

In this research much attention is devoted to historical and geographical aspects of the development of the upper Poltava river basin. Initially, the river was the foundation of economic development of L'viv and had a great influence on its planning structure. The rapid development of the city in the late 19th century led to significant pollution of Poltava, leading to the river's canalization. During the 20th century most of the sources of Poltava and ponds have disappeared. Increased discharge fundamentally changed the river's hydrological regime. The river became biologically dead and caused considerable issues for the inhabitants of the villages in the lower reaches of the river valley.

Thanks to the decline of industrial production and water use and also to partial reconstruction of sewage treatment plants, the wastewater discharge in the past 10 – 15 years sharply declined. However, there was an increase in pollutants entering the Poltava from the Hrybovychi landfill and from suburban intensive agriculture areas.

Revitalization of the river is still possible only in the middle and lower watercourses. This would require a complete reconstruction of the L'viv sewage treatment plants, control over the use of fertilizers

and pesticides in agriculture, the elimination of unauthorized dumping along the banks of rivers. The recovery of separate river sections within the city itself would require enormous financial costs and the re-planning of entire quarters. Therefore, this may be possible only in the distant future.

Key words: river basin, planning structure, sewer collector, wastewater, revitalization.

Актуальність дослідження. Забруднення поверхневих вод залишається однією з найважливіших екологічних проблем нашої держави. Це пояснюється відносною маловодністю річок і будовою гідрографічної мережі. Серед річок України переважають середні і малі з відносно невеликими витратами води. Неподальок від витоків річок часто розташовуються великі джерела забруднення, тому маловодні потоки не здатні впоратися із масою забруднень і втрачають здатність до самоочищення. Напрямок течії річок переважно південний, де забруднені води використовуються у великих масштабах для поливання сільськогосподарських культур. Але всі ці проблеми не виходять за межі держави і тому негативно впливають на стан здоров'я лише українських громадян.

Особливістю Львівської області є наявність великого водозбору, що належить до басейну Балтійського моря. Практично всі витoki Західного Бугу, найбільшого допливу Вісли, починаються на території Львівської області і всі вони більшою чи меншою мірою забруднені. Найгіршим екологічним станом характеризується невелика ліва притока Зах. Бугу – річка Полтва, яка має витoki у Львові.

Виклад основного матеріалу. Річка Полтва за параметрами (довжина – приблизно 60 км, площа басейну – 1 440 км², стік – 0,2 км³) подібна до сотень річок Центрально-Східної Європи, відрізняючись хіба найбільшою забрудненістю. Але окремі риси будови річкової системи роблять її унікальною, аж до того, що можна сказати, що Львів – це продукт Полтви. Близько 100 км² площі басейну річки припадає на Львівську котловину, де завдяки багатьом допливам Полтва формує значну частину свого стоку. За будовою басейну і водністю вона схожа не на рівнину, а на гірську річку. Майже рівнозначні витoki Полтви зі сходу та заходу Львівської котловини при злитті (у районі сучасного перехрестя вулиць І. Франка та П. Саксаганського) формували досить потужну річку. Витoki мали значне падіння, швидку течію, здійснювали значну ерозійну роботу. Але вже від їхнього злиття Полтва ставала звичайною рівнинною річкою, швидкість її течії різко зменшувалася, наноси осідали в її руслі, і вона меандрувала широкою заболоченою долиною. Ймовірно, від сучасної вул. І. Франка до вул. Городоцької існувало не одне а кілька русел, кожне з яких час від часу могло ставати головним. Добре обводнена і захищена від вітрів долина мала велике біологічне різноманіття. Унікальність м. Львова полягає в тому, що саме тут сходяться Західно-європейська та Східноєвропейська платформи, західно- і східноєвропейські види рослин і тварин. Тому для будь-якого європейського мандрівника вона виглядала не чужою, і вже у кінці першого тися-

чоліття вони сходились тут для мінової торгівлі.

Наявність такої унікальної річки, судноплавної на той час для невеликих плоскодонних суден, поряд із горбогірними формами рельєфу була важливою причиною при виборі князем Данилом Галицьким місця для майбутнього столичного граду. Після монгольської навали, під час якої вистояли тільки Кременець і Холм, король Данило зрозумів, що будувати нові міста треба на добре захищених природою формах рельєфу. Але поряд з ними повинні бути добрі торгові шляхи. Львівська улоговина, оточена багатьма ерозійними останцями, яка до того ж мала повноводну річку, була ідеальним місцем для будівництва міста. Річка заповнювала оборонні рови новоутвореного міста, слугувала джерелом водопостачання, крутила колеса численних млинів, поповнювала харчовий раціон жителів рибою.

Багато стежок і півнівців, прокладених долинами потоків, згодом стали вулицями міста, сформували його планувальну структуру. Такий статус кво зберігався впродовж багатьох століть, хоча в окремі маловодні роки річка вже відчувала негативний екологічний вплив міста, зате під час повеней і паводків сама завдавала місту та його околицям значних проблем.

Вирішальною для долі Полтви стало XIX ст., коли Львів перетворився із середньовічного у цілком модерне капіталістичне місто. У рейтингу європейських міст Львів тоді був на декілька десятків позицій вище, ніж тепер. Головним ворогом річки стала парова машина. Поступово зникали млини, для потреб житлової, промислової та інфраструктурної забудови засипали ставки. З появою залізниці стали неактуальними проекти сполучення річок басейнів Зах. Бугу і Дністра та перетворення Львова у річковий порт. Залізниця дозволила нарешті забезпечити місто великою кількістю будівельних матеріалів, зокрема для брукування вулиць та спорудження каналізаційних колекторів. Зростаюче місто давало дедалі більшу кількість агресивних стоків, Полтва втратила здатність до самоочищення і перетворилася з окраси у проблему Львова. На той час ще не існувало ефективних систем очищення, тому ухвала про перетворення річки у каналізаційний колектор цілком відповідала тогочасним містобудівельним концепціям. Полтва лише повторила долю тисяч малих річок Європи і Північної Америки.

У праці “Сучасний Львів” (1943 р.) Олена Степанів досить детально описує рельєф, клімат, рослинний і тваринний світ міста, яким присвячені відповідні параграфи. Проте про річкову мережу вкнизі згадується переважно в історичному аспекті [5].

Швидке територіальне зростання Львова у другій половині XX ст. призвело до каналізування більшості витоків Полтви. Через розвиток промис-

ловості та комунальної сфери багатократно збільшилося споживання води і, відповідно, обсяги стоків. При спорудженні промислових і складських майданчиків, житлових кварталів докорінно змінився гідрологічний і гідрогеологічний режим території. Тому водний режим верхньої частини басейну Полтви повністю залежить від антропогенної діяльності. Розширення каналізаційної мережі відбувалося на основі вже інших технологій за допомогою труб різного діаметру. Це призвело до того, що поперечний переріз “підземних річок” XIX ст. у середмісті є значно більшим ніж пропускна здатність труб, прокладених від проспекту Чорновола до очисних споруд, після яких річка знову виходить на поверхню.

Таке поєднання старих і нових каналізаційних колекторів у місті призводить інколи до повільного стікання зливових вод та інтенсивного запахового забруднення Львова. Варто зазначити, що каналізація, яка призначена для рідких стоків, все частіше використовується населенням міста як рідинний смітєпровід, до якого масово потрапляють харчові відходи, гігієнічні засоби, поліетиленові пакети і т.п. Через нестачу коштів, а часто і безвідповідальність посадових осіб погано чистяться від сміття каналізаційні люки та приймачі.

Великі механічні частки легко вловлюються на очисних спорудах м. Львова. Дрібніші органічні частки зараз вже вилучаються і пресуються на устаткуванні, придбаному завдяки шведським інвестиціям. Але повного фізико-хімічного, а тим більше, біологічного очищення стічних вод Львова не відбувається. Тому р. Полтва аж до впадіння її у Зах. Буг залишається біологічно мертвою річкою, яка завдає чимало клопотів мешканцям сіл, що розташовані на її берегах. При такому неприємному запаку, який з'явився у Львові нещодавно, в окремих селах Пустомитівського і Буського району виросло щонайменше два покоління місцевих мешканців.

Отже, проблему ревіталізації (відновлення, повернення до життя) р. Полтви треба першочергово вирішувати у її середній і нижній течіях, зробити все необхідне для того, щоб на виході зі Львова її води відповідали статусу нормативно очищених, як це зазначається в офіційних документах. Це завдання спрощується різким скороченням обсягів стічних вод у місті внаслідок закриття багатьох промислових підприємств та зменшення споживання води на господарсько-питні потреби. За даними офіційної статистики [3] обсяг стічних вод у Львові скоротився з понад 250 млн. м³ на межі 1980 – 90-х рр. до 180 млн. м³ у 2000 р. і до 160 млн. м³ у 2008 – 2010 рр.

Зате останніми роками в басейні Полтви з'явилися нові джерела забруднення поверхневих вод, ліквідація яких потребує значних зусиль. У самому Львові всі види стоків зливаються в один колектор. Хоча обсяг промислових і комунальних стоків скорочується, зате частка зливових вод весь час збільшується. Сучасні технології спорудження житлових кварталів та офісно-торгових центрів

вимагають великих площ брукованих або асфальтованих майданчиків для паркування. Тому в масштабах міста відбувається докорінний перерозподіл балансу інфільтрації та поверхневого стоку вод. Під час сильних злив та інтенсивного танення снігу потоки води змивають усі нечистоти з вулиць та забрукованих майданчиків у зливу каналізацію. З такими інтенсивними потоками вод нерідко не справляються очисні споруди міста, що призводить до залпових викидів забруднених стоків.

Східний і північно-східний сектор Львівської агломерації зараз дуже активно розвивається, великі площі тут відведені під житлову забудову та високоінтенсивне сільське господарство. Райони нової садибної забудови відзначаються будинками з підвищеною комфортністю, переважно індивідуальним водопостачанням і великою часткою водонепроникних поверхонь. Тому споживання, а відповідно, і відведення стічних вод збільшується тут багатократно у порівнянні з районами традиційної сільської забудови. Лише три райони області (Пустомитівський, Жовківський і Городецький) мали велике зростання споживання води за останні десять років [3]. Зрозуміло, що це зростання водоспоживання припадає на приміські поселення Львова, тобто на верхню частину басейнів Полтви, Верещиці і Зубри.

Велику загрозу для екологічного стану річок несуть десятки офіційних і сотні стихійних смітєзвалищ, розташованих біля витоків приток Полтви. Наприклад, річка Малехівка формується з фільтраційних вод Грибовицького (тобто фактично Львівського) смітєзвалища. Вже понад п'ятдесят років (з 1959 р.) тут складаються промислові і побутові відходи великої агломерації, які не проходять жодного сортування. Тому в фільтратах, що стікають із смітєзвалища, міститься багато шкідливих речовин, особливо важких металів, концентрація яких у десятки разів перевищує ГДК.

Крім цього великого полігону твердих побутових відходів у міських і сільських поселеннях існують десятки зареєстрованих і сотні стихійних смітєзвалищ, які часто розташовані безпосередньо на берегах річок. Психологія місцевих жителів зводиться до того, що, оскільки забруднені річки не можуть бути використані для водозабезпечення і купання, то їх можна і далі захащувати й забруднювати. Крім певної кількості фільтратів, які постійно потрапляють у річкову воду, такі смітники більше небезпечні через змивання великих обсягів відходів під час повеней і паводків.

Вже більше сотні років (про що свідчать статті Г. Величка [4]) північно-східна околиця Львова спеціалізується на вирощуванні овочевих культур. У сучасних умовах селяни часом збирають з однієї ділянки по 2-3 врожаї на рік, використовуючи при цьому великі обсяги мінеральних добрив та отрутохімікатів. Тому всі потічки і малі річки відзначаються надзвичайно великим вмістом нітратів [6]. Коли раніше зона інтенсивного городництва охоплювала лише кілька сіл в околицях Дублян, то зараз

поширилась на всю північно-західну частину басейну Полтви.

Аналіз водприток Полтви першого порядку показує, що серед них немає річок, які можна назвати чистими. Найбільше забрудненими залишаються власне Полтва, Малехівка і Марунька. Сильно забруднені нітратами і пестицидами є ліві притоки – Яричівка, Думниця, Ременівка. Праві притоки – Білка і Гологірка – мають розгалужену мережу допливів, які починаються у малозмінених ландшафтах Гологір. Тому малі річки у своїх верхів'ях досить чисті. Але надалі вони протікають через густу мережу сільських і міських поселень, тому у нижніх течіях також є забрудненими. Але, якщо прикласти достатньо зусиль, взявши за основу позитивні приклади ревіталізації річок у Європі, США, Японії, Південній Кореї, то екосистему Полтви можна відновити. Так, німецька річка Рур, яка була стічною канавою однойменного промислового району, зараз є чистою річкою із багатою біотою.

Зате відновлення русел річок у межах міських агломерацій є поодинокими і завжди вимагають індивідуальних підходів та величезних фінансових затрат. У кінці 2010 р. львівський Музей ідей, німецьке товариство науково-технічного співробітництва, центр міської історії Центрально-Східної Європи провели надзвичайно цікаву конференцію щодо ревіталізації річки Полтви. Більшість її учасників прийшли до висновку, що у межах міста це зробити надзвичайно важко, а якщо і думати про такі речі, то лише у далекому майбутньому [7].

Але якщо не зробити певних кроків уже зараз, то відновлення Полтви у майбутньому буде неможливим. Передусім це стосується збереження ще існуючих у місті джерел і відкритих струмків, які потребують охорони від несанкціонованої (а, часом, і санкціонованої) забудови, забруднення побутовими стоками та засмічення. Враховуючи великий дефіцит відкритих водойм, варто розробити програму збереження й відновлення невеликих озер і ставків, яких раніше у Львові було кілька десятків. Насамперед, це можна зробити у паркових зонах міста: Стрийському парку, парку “Погулянка”, ландшафтному парку “Знесіння”. Наявність достатніх запасів води у системі ставків Львова давала б змогу робити залпові скиди вод у маловодні періоди для промивання колекторів і ліквідації запахових забруднень.

Туристичною атракцією могли б бути трасування напрямку течії річки на окремих львівських вулицях блакитним кольором, а в районі проспекту Свободи – створення мистецької інсталяції Полтви в минулому. Це можна зробити як традиційними художніми методами, так і у 3D форматі.

Висновки. Проведений аналіз екологічного стану басейну Полтви засвідчує, що потрібний комплекс заходів, які б дозволили відновити належну якість вод як у самій річці, так і її притоках. Першою чергою, необхідно очистити самі витoki Полтви, щоб на виході із Львівської агломерації її води відповідали всім санітарним нормам, і у річці відновилася біота. Слід посилити контроль за використанням мінеральних добрив та отрутохімікатів у місцевостях з інтенсивним розвитком городництва і садівництва. Якщо б води у Полтві та її притоках були чистими і у них можна було б купатися, ловити рибу, то мабуть змінилось би ставлення місцевого населення до засмічення берегів річки.

Література

1. Василечко В. О., Лебединець Л. О., Гришук Г. В. та ін. Оцінка якості вод Львова // Довкілля та здоров'я. – 2003. – № 2. – С. 47-52.
2. Волошин П. К. Оцінка впливу Львівського полігону ТПВ та екологічний стан гідросфери // Довкілля та здоров'я. – 2003. – № 2. – С. 30-33.
3. Довкілля Львівщини: Статистичний збірник. – Львів: ГУСУЛО, 2010. – 96 с.
4. Доктор географії Григорій Величко / За ред. проф. О. Шаблія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 342 с.
5. Доктор географії Олена Степанів / Упорядник О. Шаблій. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 324 с.
6. Ковальчук І. П., Курганевич Л. П. Гідроекологічний стан поверхневих вод верхньої частини басейну Західного Бугу // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія: Наук. збірник / За ред. В. К. Хільчевецького. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2003. – Т. 5. – С. 240-247.
7. Леополтвіс / Leopoltvis (науково-літературна розвідка про Полтву та місто на Полтві) // 36 статей і художніх творів українською та англійською мовами. – Львів: Піраміда, 2011. – 364 с.
8. Природа Львівської області // За ред. проф. К. І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. – 152 с.

Стаття надійшла 12.02.2013 р.

Антропогеографічні дослідження

УДК 911.3:339.9(477.83+438-11-13-192.7)

Галина Сохоцька

ОЦІНКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ ЯК ФАКТОРУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ: ЛЬВІВЩИНА ТА ПІВДЕННО-СХІДНИЙ РЕГІОН ПОЛЬЩІ)

У статті проаналізовано роль суспільно-географічного положення території та його вплив на динаміку соціально-економічних зв'язків на прикладі транскордонних територій: Львівської області та Люблінського і Підкарпатського воєводств. Висвітлюються поняття “географічного положення”, “суспільно-географічного положення”, “транскордонного регіону”. Автором окреслено види суспільно-географічного розташування зазначених адміністративних одиниць.

Ключові слова: суспільно-географічне положення, політико-географічне положення, демографічне положення, економіко-географічне положення, транспортно-географічне положення, соціальне та етнокультурне географічне положення, релігійно-географічне положення, еколого-географічне положення, транскордонний регіон, Львівська область, Підкарпатське та Люблінське воєводства.

Halyna Sokhots'ka. Assessment of socio-geographic location as a factor in developing socio-economic relations (a regional aspect: the L'viv region and the south-eastern region of Poland). This article analyzes the role of socio-geographic location of a territory and its influence on the dynamics of socio-economic relations of two cross-border regions: L'viv oblast and Lublin and Subcarpathian voivodeships. The concepts of “geographic location”, “socio-geographic location” and “cross-border region” are highlighted. The author notes the types of socio-geographic location of these administrative entities.

Most of the territory of both regions is considered not highly developed. That is why their further dynamics should be based on active application of the advantages of cross-border location by improving close good-neighborly and mutually beneficial cross-border relations. The factor of socio-geographic location is particularly important for the establishment and implementation of such relations.

The region is located on the middle European geographical axis at the intersection of the centers of international politics of Western Europe and Russia. The existing common border separates the member-countries of NATO and the EU from the CIS, which differ significantly in terms of development and methods of management. The location of the region at the intersection of interests common to both Ukraine and Poland, as well as its cross-border location, are the main features of its political-geographical position.

The demographic situation in the region is unfavorable. It has negative population growth, population decline, especially in rural areas, and low population density. In addition, the population is aging, the retiree cohort is increasing, and there is a negative balance of migration, characterized by an outflow of educated young people.

The transport-geographic position and specificity of the transport network has direct impact on all aspects of the socio-economic relationships of the region. The region is located at the intersection of the geopolitical East – West and North – South axes. Their spatial expression is represented by a system of

transportation corridors of continental significance, including a network of international transport corridors. Located in the region are major transportation hubs, where major highways intersect. At the intersection of national and transnational highways and railways there developed exogenous nodes, zones and areas with high levels of socio-economic activity.

The advantages of economic-geographic location of the region are realized through the level of revival of trade and economic ties. Formerly broken relationships are characterized by restoration at the international and regional levels. Regional enterprises are able to benefit from the immediate vicinity of foreign markets and complementarities in consumer markets.

Social and ethno-cultural geographic position of the region has a significant impact on maintaining and establishing relations among people living on both sides of the border. There are demographic contacts, notably of ethnic nature, which have developed historically. A significant part of the Polish provinces of the studied region are former Ukrainian ethnic territories. The negative consequence of socio-economic reforms of the past few decades is the problem of unemployment, which is the cause of economic poverty and social isolation of individuals and families.

This study region is also a contact zone of Catholicism, Orthodoxy and a growing influence of Protestantism, which defines its religious-geographic location. This explains the growth of religious believers, their increasing religious activity and religiosity.

Natural and recreational geographic position of the region is characterized by an impressive concentration of recreation and tourism resources and protected areas. Convenient location in central Europe, transport multimodality and sufficiently high level of environmental safety, unique natural and recreational resources are favorable factors for attracting different kinds of foreign tourists, not only from Europe. A significant part of the region is occupied by the Carpathian Mountains, which are a unique natural complex and one of the cleanest places in Europe.

Key words: Socio-geographic position, political-geographic position, demo-geographic position, economic-geographic position, transport-geographic position, social and ethno-cultural position, religious-geographic position, natural and recreational position, cross-border region, L'viv oblast, Subcarpathian and Lublin voivodes hips.

Постановка проблеми та її актуальність.

Регіональний розвиток є складним та динамічним процесом. Його дослідження вимагає вивчення не лише його принципів, а й чинників, що зумовлюють напрями розвитку цілої системи регіону та усіх його елементів. Розвиток інтеграційних процесів у Європі посилює роль та значення міждержавних зв'язків окремих адміністративних одиниць, які прямо залежать від сприятливого поєднання соціально-економічних факторів. Зв'язки між об'єктами визначаються відповідно до їхнього розташування, тому суспільно-географічне положення (СГП) території розглядається як чинник налагодження перспективних зв'язків, а, отже, і розвитку самих об'єктів.

Огляд публікацій. Своєрідність суспільно-географічного положення великою мірою впливає на геополітичну та зовнішньоекономічну стратегію території і тому вивчення його потенціалу займає значне місце в регіональних теоретичних і прикладних географічних наукових дослідженнях. Значний внесок у теорію СГП зробили російські економіко-географи М. Баранський та І. Маєргойз [4]. Серед українських вчених цим питанням займалися О. Топчів [11], М. Паламарчук [7], О. Шаблій [9, 12], В. Лажнік [2], В. Грицевич та інші.

Зокрема, волинським вченим В. Лажніком були розроблені теоретико-методичні основи кількісної оцінки інтегрального ЕГП. Львівський географ В. Грицевич займався визначенням кількісного виміру СГП та розробкою підходів до математико-географічного вивчення цього поняття.

Метою дослідження є розкриття ролі та значення суспільно-географічного положення з погляду його впливу на динаміку зовнішніх соціально-економічних зв'язків на прикладі характеристики СГП Львівщини та Південно-Східного регіону Польщі.

Виклад основного матеріалу. За визначенням О. Шаблія, "географічне положення – це просторове відношення певного об'єкта (країни, міста, гірського масиву тощо) до географічних данностей, що лежать поза ним і мають чи можуть мати на нього суттєвий вплив" [9, с. 174].

Відповідно, СГП вченим трактується як розташування щодо об'єктів та їх систем, що мають цивілізаційний, демографічний, соціальний, економічний чи політичний вплив. Цими об'єктами можуть бути межі цивілізацій, лінії цивілізаційних "розломів", ареали окремих цивілізацій, комунікаційні (в т.ч. торгіві) лінії і вузли, системи розселення, економічні райони й ареали, великі підприємства і полюси економічного зростання тощо, окремі держави та їх блоки, військові союзи [12].

За М. Паламарчуком, СГП є сукупністю важливих для функціонування певного економічного об'єкта (країни, регіону, міста, підприємства) просторових, композиційних та компонентних відношень до інших суспільно-географічних об'єктів або ознак/процесів (політичних, економічних, соціальних, екологічних), що існують поза його межами, взаємодія з якими та їхній вплив на нього є істотними [7]. З цієї позиції, доступність (близькість)

та взаєморозташування становлять просторовий складник СГП, ознаки центральності, периферійності, глибинності – композиційний. Матеріально-технічна база, виробничі потужності, демографічні, природні, рекреаційні ресурси, транспортне положення формують компонентне відношення відповідного об'єкта щодо інших.

Розглядаючи таку композиційну характеристику регіону, як його прикордонне розташування, очевидним є наявність різноманітних переваг. З прикордонним суспільно-географічним положенням, завдяки використанню переваги просторової близькості, пов'язане налагодження не лише ефективних економічних зв'язків, (створення спеціальних (вільних) економічних зон, міжнародних спільних підприємств, прикордонних виробництв), а й реалізація політичних, соціальних, екологічних зв'язків між прикордонними регіонами. Вони формуються і базуються на посиленні міжнародного поділу праці, економічних взаємовигод, існуванні спільних інтересів і намірів.

Територія дослідження, а саме Львівська область України та Південно-Східний регіон Польщі, є досить своєрідною з огляду на складний і суперечливий характер формування політичних та економічних відносин, політико-географічні та соціально-економічні зміни усередині країн, завершення багаторічного періоду “холодної війни” і тривалого протистояння “Сходу і Заходу”. Ці та інші процеси міжнародного та внутрішньодержавного значення значно вплинули на зміну головних рис суспільно-географічного положення регіону та, відповідно, напрями його СЕЗ.

Сусідське розташування регіонів, спільний кордон і спільні риси транспортно-географічного положення, історія формування та соціально-економічні передумови їхнього розвитку дозволяють розглядати українсько-польське прикордоння як своєрідний суспільно-територіальний комплекс – транскордонний регіон.

Терміном **транскордонний регіон** у суспільно-географічній літературі позначається територія, яка охоплює суміжні прикордонні регіони двох або більше країн, де реалізується транскордонне співробітництво. За визначенням, що подає Н. Мікула [1], транскордонне співробітництво є своєрідним елементом міжнародних відносин, суб'єктами якого є прикордонні території сусідніх держав, а мета такого співробітництва вбачається в отриманні спільної користі.

Більша частина регіону дослідження характеризується невисоким рівнем розвитку [10]. У цій ситуації подальша його динаміка має ґрунтуватись на активному використанні переваг транскордонного положення шляхом налагодження тісних добросусідських та взаємовигідних транскордонних зв'язків. Встановлення та реалізація таких зв'язків визначається багатьма факторами, серед яких особливе значення, має суспільно-географічне положення. Охарактеризуємо його складники.

1. Політико-географічне положення. Даний транскордонний регіон, який включає Львівську

область (Західний регіон України) та Люблінське і Підкарпатське воєводства (Південно-Східний регіон Польщі) знаходиться у Центральній-Східній Європі і займає площу 66,8 тис. км² (рис. 1). Обидві країни займають особливо вигідне геополітичне положення в Європі. Вони контролюють майже всі континентальні шляхи, що з'єднують Західну Європу зі Східною, Північну – з Південною, разом перекривають простір від Чорного до Балтійського моря, забезпечуючи можливість транзиту між басейнами цих морів і одночасно можуть впливати на транзит з Азії до Європи.

Регіон знаходиться на середньоевропейській (меридіональній) географічній осі, на стику центрів міжнародної політики Західна Європа – Росія. Наявний спільний кордон розмежовує блоки країн – членів НАТО та ЄС, з одного боку, та країн СНД, з іншого, які суттєво відрізняються за рівнями розвитку та способами господарювання.

Західні та південно-західні межі Львівщини є частиною державного кордону України з Люблінським (північніше), та Підкарпатським (південніше) воєводствами Польщі. Південна межа Підкарпатського воєводства є частиною державного кордону Польщі зі Словаччиною. Люблінське воєводство з північного сходу межує з Білоруссю. Решта меж адміністративних одиниць транскордонного регіону – внутрішньодержавні. З першого травня 2004 р. Підкарпатське та Люблінське воєводства стали східним рубезем ЄС.

Згадані адміністративні одиниці віддалені від основних господарських центрів своїх країн. Однак окрім їх розташування є більш позитивною, ніж негативною рисою щодо їхнього політико-географічного положення. Транскордонне розташування регіону та у зоні стику інтересів як України, так і Польщі, є головною особливістю його політико-географічного положення.

Таке політико-географічне розташування сприяє налагодженню тісних взаємовигідних соціально-економічних зв'язків і є найважливішим чинником забезпечення національної безпеки кожного з учасників. Співпраця в межах даного регіону забезпечує адаптацію господарських комплексів і суспільних інститутів до європейських та світових нормативів і стандартів, формує загальноєвропейський простір. Однак потенціал політико-географічного положення повністю не використовується.

2. Демографічне положення регіону. З погляду на позицію даного транскордонного регіону відносно держав, до складу яких він належить, тут спостерігаються тенденції, що мають не лише регіональний характер. Прослідковуємо природне скорочення населення, зменшення кількості населення, передусім у сільській місцевості, та низьку його щільність. Крім цього, спостерігається старіння суспільства, зокрема приріст групи людей післяпродуктивного віку, від'ємне сальдо міграції, що характеризується відтоком освічених молодих людей. Досить високим є рівень безробіття.

З польського боку менше половини населення

є міськими жителями, що вказує на його сільський характер. На Львівщині ж переважає міське населення. Так, Львівщина має 43 міста, з яких 7 міст обласного підпорядкування (Львів, Борислав, Дрогобич, Самбір, Стрий, Трускавець, Червоноград), 34 селища міського типу і 1 854 сіл [5]. У Люблінському воєводстві 16,3 % усього населення припадало на м. Люблін, а 25 % на всі великі міста

(Люблін, Холм, Замосць, Біла Підляска) [15], у Підкарпатському 7,6 % населення мешкало у м. Ряшів, а у великих містах (Ряшів, Перемишль, Тарнобжег, Кросно) – 15,5 % [16]. Густота населення у сільській місцевості значно нижча, ніж у містах. Найменша щільність населення – у селах Західного Полісся на Люблінщині та в гірських районах Львівщини і Підкарпатського воєводства.

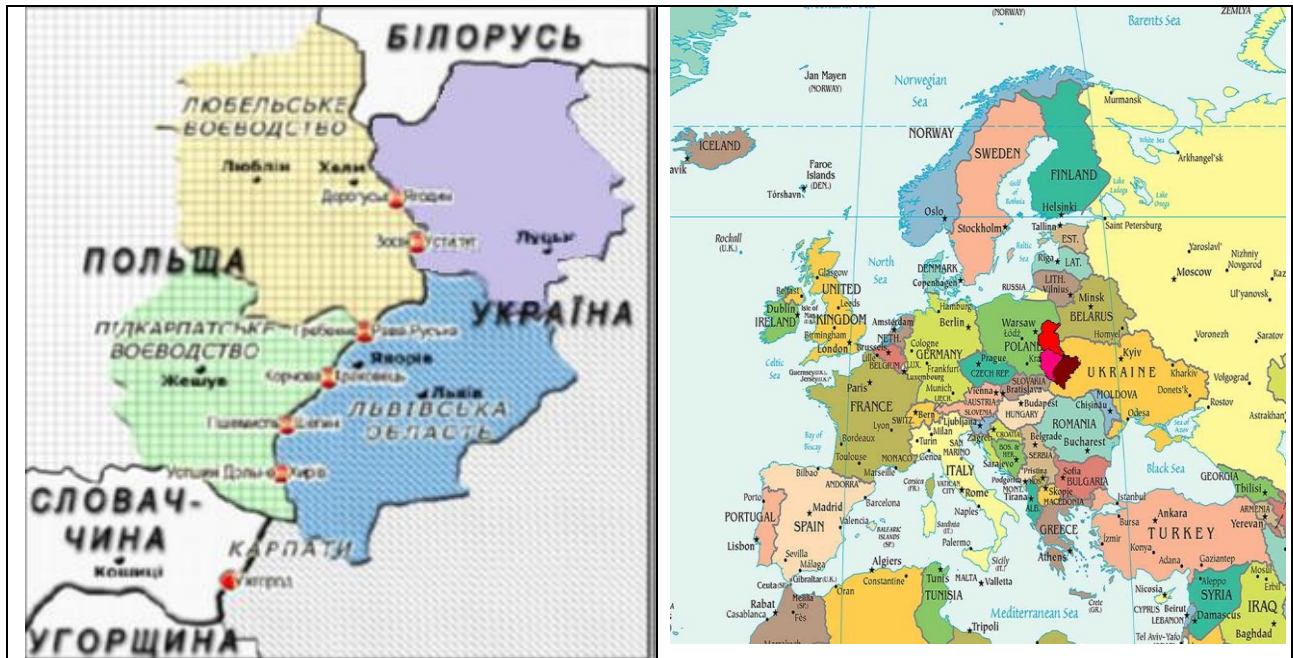

Рис. 1. Картосхема українсько-польського транскордонного регіону: Львівщина, Підкарпатське, Люблінське воєводства

Зменшення показника народжуваності та підвищення показника смертності сформували депопуляційний складник демографічної динаміки. Так, за рейтингом найвищого коефіцієнта народжуваності Підкарпатське та Люблінське воєводства посідають четверте та сьоме місця серед 16-ти воєводств Польщі, а за найвищим коефіцієнтом

смертності – чотирнадцяте і друге відповідно. Тобто Люблінське воєводство має найвищий показник смертності населення на 1000 осіб (10,4 ‰) після Лодзького у Польщі. У Підкарпатському воєводстві та на Львівщині було зафіксовано кращу демографічну динаміку в порівнянні з середньою в межах держав (табл. 1).

Таблиця 1

Демографічні показники Львівщини та Південно-Східного регіону Польщі, 31.12.2011 р. [5, 9]

Показники	Львівська область	Україна	Люблінське воєводство	Підкарпатське воєводство	Польща
Чисельність населення, тис. осіб	2 540,0 (01.10.2012)	45 559,2 (01.10.2012)	2 151,9 (31.12.2011)	2 103,5 (31.12.2011)	38 200,0 (31.12.2011)
Частка населення, %	5,5	100	5,6	5,5	100
Густота населення, осіб/км ²	116,0	75,8/2011	86	118	122
Частка міського населення, %	61,0	68,7	46,6	41,4	60,9
Природний приріст на 1000 осіб	-1,1	-4,2/2009	-0,2	1,8	0,9
Народжуваність на 1000 осіб	12,0	11,4/2012	10,48	10,42	10,82
Смертність на 1000 осіб	12,4	14,5/2012	10,67	8,66	9,91
Дитяча смертність на 1000 народжених	8,3	8,6/2012	4,68	5,23	4,98

Також спостерігаються значні зміни в розташуванні демографічного потенціалу. Негативною рисою демогеографічного положення регіону є перманентно від'ємне сальдо міграції.

Переміщення населення, як правило, відбуваються до більших міст та за кордон, що є наслідком пошуку кращих соціально-економічних та культурно-побутових умов. Як результат – занепад села,

відтік інтелектуальної еліти суспільства з регіону, втрата якісного людського капіталу, зменшення шансів для активного розвитку регіону.

Для транскордонного регіону характерна міграція на короткі періоди, пов'язана з човниковим бізнесом малих та середніх підприємців, які зайняті в торгівлі (рис. 2).

Кількість громадян Польщі та України, що перетнули українсько-польський кордон, зросла більш як на 10 % порівняно з 2011 р. Високою є частота перетину кордону українцями: у структурі громадян України, що перетнули українсько-польський кордон, 56,8 % припадає на осіб, які робили це кілька разів на тиждень; для громадян

Польщі цей показник становить 39,1 % [13]. Крім запровадження режиму малого прикордонного руху (угода набрала чинності 1 липня 2009 р.), активізація транскордонної міграції значним чином обумовлена збільшенням числа виданих віз консульськими установами Польщі.

Суттєвим індикатором демографічного і соціального розвитку є структура та динаміка демографічного навантаження. Так, на Львівщині на 1000 осіб працездатного віку припадає 643 особи непрацездатного віку, з яких 399 особи після-працездатного віку [5]. Подібною є ситуація у польських воєводствах, де збільшується кількість осіб віком до 85 років.

Рис. 2. Частота перетину українсько-польського кордону українцями та поляками [13]

У світлі наявних тенденцій демографічне положення регіону є несприятливим, а з огляду на демографічні прогнози та експертизи органів статистики впливає, що таким воно буде принаймні до 2020 року [13].

3. Транспортно-географічне положення (ТГП). Цей чинник набув ще більшого значення у зв'язку з активізацією геополітичних осей “Схід – Захід” та “Північ – Південь”, що проходять територією регіону. Їх територіальним проявом є система транспортних комунікацій континентального значення, зокрема мережа міжнародних транспортних коридорів. У регіоні знаходяться важливі транспортні вузли держав, де перетинаються найважливіші транспортні магістралі та завдяки чому реалізуються СЕЗ.

ТГП та специфіка транспортної мережі безпосередньо впливає на всі сторони СЕЗ даного регіону. Очевидним є явище концентрації населених пунктів уздовж залізничних та автомобільних магістралей. У місцях перетину транзитних залізниць з автомагістралями загальнодержавного та міждержавного значення сформувалися зовнішньоекономічні вузли, зони та райони з високим рівнем активності ЗСЕЗ. Найважливішою рисою ТГП

регіону є велика питома вага транзитних шляхів міжнародного значення, магістральних трубопроводів, що сприяє налагодженню тісних зовнішньоекономічних зв'язків з країнами Центральної та Західної Європи. Це, зокрема, мережа транзитних залізничних (Київ – Львів – Варшава), автомобільних (Київ – Львів – Варшава, Кишинів – Чернівці – Львів – Краків, Одеса – Львів – Краків) та трубопроводних (нафтопровід “Дружба”) шляхів, які є частиною євразійської транскордонної системи. Водночас, це дає змогу розвивати на території регіону галузі, які б виробляли експортну продукцію чи забезпечували її транзит. Певною перешкодою у налагодженні зв'язків є гористий рельєф значної частини території досліджуваного регіону. Це зумовлює неоднаковий рівень розвитку транспортної мережі.

На розвиток СЕЗ з погляду спільного дуже вигідного ТГП впливатиме спільна реалізація проекту комунікаційного сухопутного коридору між портами Балтійського та Чорного морів – “Via intermare”: від Гданська через Варшаву, Люблін, Жовку, Львів, Умань на Одесу. Цей коридор вдвічі коротший, ніж коридор Санкт-Петербург – Новоросійськ, та не пов'язаний з Росією, а відрізок

між Варшавою і Львовом співпадає з історичним “Королівським трактом”.

СЕЗ реалізуються завдяки наявності у регіоні 8-ми міжнародних пунктів пропуску залізничного та автомобільного сполучення трансконтинентального значення – з Брюсселя, Берліна, Варшави до Львова Києва, Одеси, Мінська та Москви. Кордонні переходи – чотири автомобільні (Рава-Руська/Гребенне, Краківець/Корчова, Шегині/Медика (в т. ч. пішохідний), Смільниця/Кросьценко) та три залізничні (Рава-Руська/Верхрата, Мостиська /Пішемишль, Хирів/Кросьценко) приймають на себе близько половини пасажирського та вантажного руху, що припадає на весь західний кордон України.

Повітряне сполучення регіону характеризується наявністю тут сучасних аеропортів міжнародного та міжрегіонального значення, що відповідають міжнародним архітектурним, будівельним і технічним стандартам і рекомендаціям міжнародної повітряної авіації. Свідченням цього є сучасний Львівський аеропорт з новим терміналом і продовженням аеродромом, що дозволяє приймати літаки класу D і збільшити кількість прильотів-вильотів за годину, а також активна діяльність на теренах Підкарпатського воєводства аеропорту міжнародного значення в м. Жешув. Аеропорт Жешув-Ясьонка має сучасну, одну з найдовших у Польщі злітних смуг довжиною 3 200 м, яка дає змогу приймати літаки усіх типів і цілодобово обслуговує пасажирів впродовж року. У Люблінському воєводстві діють аеропорти у Свідніку та Білій Подлясці.

4. Економіко-географічне положення. Переваги економіко-географічного положення регіону реалізуються на рівні поглиблення торгово-економічних зв'язків. Будучи порушеними раніше, ці та інші зв'язки характеризуються відновленням на міждержавному, регіональному рівнях. Завдяки безпосередньому сусідству з іноземним ринком і взаємному доповненню споживчих ринків, підприємства регіону вигідно реалізують свої інтереси. Спільний кордон, у даному разі, реалізуючи контактну функцію, дозволяє потенційним учасникам транскордонних відносин оминати фазу знайомства із системою господарства, політикою, наявною в державі, що значною мірою спрощує налагодження співпраці.

Саме просторова близькість до господарських і торгівельних партнерів мінімізує витрати на подолання простору, забезпечує коротший термін реалізації зовнішніх угод. Положення регіону в межах транскордонної взаємодії зумовлює його інтенсивну участь у МПП, у транзитному обслуговуванні експортно-імпорتنих перевезень внаслідок тісної взаємодії територіально-господарських структур територій, реалізації різних форм міжнародної діяльності.

Територіальне поєднання природних ресурсів і використання потенціалу трудових ресурсів значною мірою визначають орієнтацію зовнішніх зв'язків, які спрямовані на збут та створення

високоякісної та оптимально вартісної продукції. Використання в таких умовах місцевої мінеральної сировини, лісових ресурсів сприяє розвитку лісозаготівельної та деревообробної, хімічної, машинобудівної промисловості та промисловості будівельних матеріалів.

Сприятливі агрокліматичні умови, наявність потужностей щодо виробництва та переробки сільськогосподарської сировини, близькість до ринків її збуту разом з перевагами транскордонного розташування сприяють налагодженню ефективного та сталого співробітництва зі зв'язками щодо переробки сільськогосподарської сировини і напівфабрикатів, матеріало-технічного постачання, а також інфраструктурних зв'язків у АПК.

Свідченням цього є розміщення у транскордонному регіоні значних виробничих центрів, об'єднаних у спеціальні науково-технічні та дослідні парки, кластери. Саме вони є джерелами налагодження інтенсивних міжнародних і, зокрема, транскордонних господарських зв'язків, важливим чинником активізації економічної діяльності. Завдяки їм формуються потужні споживчі та ринки збуту, формується інвестиційна привабливість регіону.

Так, у транскордонному регіоні з польського боку вже функціонують близько 15 потужних кластерів. Найзначнішими серед них є “Авіаційна Долина” і “Долина органічної їжі”, Люблінський Екоенергетичний Кластер, Підкарпатський кластер відновлюваної енергетики, Регіональний кластер “Деревина Люблінщини”, “Країна Підкарпаття”, Кластер ІТ фірм Східної Польщі, що створює можливості приєднання учасників з українського боку. Так, у березні 2010 р. створений ІТ-кластер у Львові [1], який одним із напрямів своєї діяльності передбачає співпрацю з “Авіаційною Долиною”, що є передумовою формування транскордонного ІТ-кластеру. “Люблінський Екоенергетичний Кластер” вже діє як транскордонний завдяки залученню учасника з українського боку, а саме – “Центру впровадження альтернативних та відновлювальних джерел енергії”, до якого входить холдингова структура – СП “Тзов КомЕкоЛьвів” [1].

Однак очевидним є те, що значна частина кластерів орієнтується на внутрішні ринки своїх країн та інших країн Європейського Союзу.

Негативною рисою ЕГП регіону є зростання зайнятості у торгівельній галузі, причому страждає виробничий сектор економіки.

Зокрема, у січні-серпні 2011 р. спостерігалось посилення ролі торговельних відносин у транскордонному співробітництві Львівської області та сусідніх воєводств Польщі. У переліку цілей перетину українсько-польського кордону переважає здійснення покупок: таку ціль переслідувало 67 % українців та 90 % поляків (рис.3). За перше півріччя 2011 р. в прикордонній території західних областей України громадяни Польщі витратили 168,1 млн злотих, а громадяни України в польському прикордонні – 1 153,2 млн злотих, з них 39,3 % – у рамках малого прикордонного руху [13].

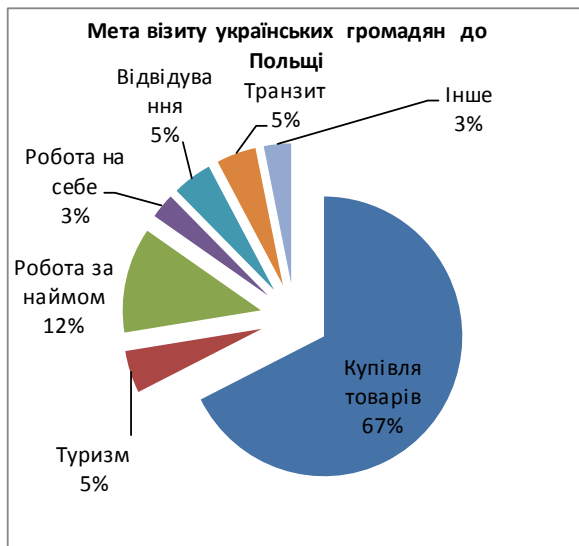

Рис. 3. Мета візитів українських та польських громадян до Польщі та України [12]

5. *Соціальне та етнокультурне географічне положення.* Негативним наслідком соціально-економічних реформ останніх двох десятиліть, стала проблема безробіття, що стала причиною економічної бідності та суспільної ізоляції як окремих людей, так і цілих сімей. Несприятливі умови на ринку праці перешкоджають отримувати відповідні доходи, що знижує споживання благ.

Безробіття спіткало в основному мешканців малих міст і сіл, а також районів, де ліквідовано великі промислові підприємства. Так, цей показник для Львівської області, Люблінського та Підкарпатського воєводств досягає позначки 8,3 %, 12,9 % та 15,9 % відповідно [5, 14].

Підкарпатське і Люблінське воєводства вже тривалий час належать до регіонів, де рівень середньомісячної заробітної плати є одним з найнижчих у державі [10]. Щоправда у порівнянні з 2000 роком зарплата зросла на 28 %, однак є на 15 % нижчою, ніж середня в країні [14]. Українська частина транскордонного регіону пережила п'ятикратне зростання середньої заробітної плати і пенсій, але, незважаючи на це, вони є значно меншими, ніж середньокраїнські.

Важливим чинником, який впливає на зростання рівня життя мешканців Львівщини та польських воєводств, є закордонні фінансові впливання заробітчан (у тому числі українців, що працюють у Польщі), які офіційно не афішуються, натомість мають величезний вплив на покращення соціального рівня життя населення.

Якість та структура системи освіти формують якість людських ресурсів, а відповідність її рівня та спеціалізації до потреб ринку впливають на рівень безробіття та, відповідно, розвиток регіону. Ситуація у сфері якості і структури освіти у транскордонному регіоні є цілком задовільною. З 2000 р. помітно

розвивається мережа державних і недержавних вищих навчальних закладів. Найбільшими науково-академічними осередками транскордоння залишається Львів та Люблін. Підкарпатське воєводство відоме своєю Жешівською “Політехнікою”, на базі якої сформований найпотужніший кластер Східної Польщі – “Авіаційна Долина”, що загалом об'єднує 90 підприємств авіаційної галузі.

Будучи учасниками Болонського процесу, ідеєю якого є створення єдиної системи оцінювання та освіти на базі двоступеневого навчання, виші створюють можливості працевлаштування на європейському ринку праці та ведення наукової роботи в інших вищих навчальних закладах. У межах регіону відбувається активна наукова співпраця, обмін студентами та працівниками вишів, прикладом чого є розвиток “Європейського колегіуму Польських та Українських Університетів”.

Проблемою системи освіти у регіоні є відсутність гармонійності попиту на ринку праці відповідно до напрямів навчання і вищої освіти. Це проявляється у недостатній кількості спеціалістів з технічною освітою на усіх рівнях. Молодь віддає перевагу навчанню за соціальними та гуманітарними напрямами підготовки (польська частина регіону), економічно-адміністративними та юридичними спеціальностями (українська). Така тенденція формує брак пропозицій спеціалістів технічних і природничих наук.

У процесі історичного розвитку на прикордонних територіях давався взнаки етнокультурний взаємовплив населення суміжних держав, що, до певної міри, зумовило схожість їхніх сучасних інтересів. Для регіону характерні демографічні контакти, зокрема етнічного характеру, що склалися історично (рис. 4). Значна частина території польських воєводств є колишніми етнічними українськими територіями.

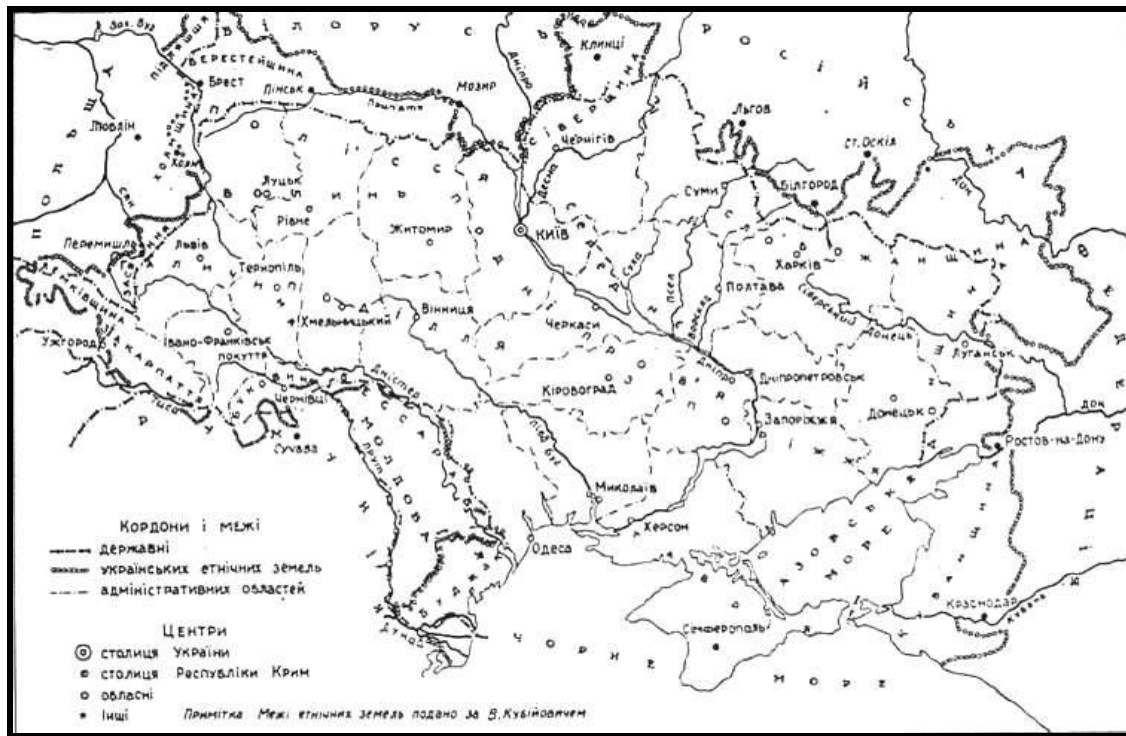

Рис. 4. Картоschema меж української суцільної етнічної території за В. Кубійовичем [9]

Населення регіону є етнічно та культурно різноманітним. Так, у Львівській області частка українського населення становить 94,8 %, тобто область можна зачислити до моноетнічного регіону [5]. Найчисленнішими етнічними меншинами Львівщини є росіяни, поляки, білоруси, молдовани, румуни, угорці.

Відповідно до проведеного у Польщі в 2002 р. національного загального перепису населення, на території регіону проживають нацменшини українців, румунів, білорусів та етнічна меншина лемків. Про приналежність до білоруської національності заявило 47 640 громадян Польщі, з яких 137 проживає у Люблінському воєводстві. Серед польських громадян 12 731 осіб складають румуни, в т. ч. у Підкарпатському воєводстві – 712, Люблінському – 670 осіб. 27 172 громадян Польщі є українцями, в т. ч. у Люблінському та Підкарпатському воєводствах проживає 389 та 2 984 осіб відповідно, зокрема у Сяноцькому повіті 1,04 % від загальної кількості мешканців та в Перемишлі – 1,20 % [10]. Головними українськими культурними центрами в Польщі є Перемишль (Підкарпатське воєводство) та Холм (Люблінське воєводство).

За даними перепису, лемків у Польщі нараховується 5 850 осіб, у т. ч. в Підкарпатському воєводстві їх проживає 147 осіб [9].

Етнокультурне положення регіону має неабиякий вплив на підтримання та налагодження контактів між населенням, що проживає по обидва боки кордону.

5. Релігійно-географічне положення. Помітний вплив на геополітичну ситуацію регіону має зона контактного стику культур католицизму та православ'я і зростаючого впливу протестантизму.

Це зумовлює ряд особливостей у процесах релігійної життєдіяльності віруючих регіону, зокрема підвищену релігійність та релігійну активність населення.

Польська частина транскордонного регіону характеризується переважанням серед населення римо-католиків, які належать до Люблінської та Перемишльської митрополій. Так, до Люблінської митрополії належить 2 417,2 тис. вірних, що становить 97,5 % від усього населення митрополії, до Перемишльської – 1 791,7 тис, що становить 97,3 % від усього населення. Стосовно ж греко-католицької та православної релігійних меншин, відзначимо, що вони нараховують 30 000 та 32 450 віруючих відповідно [14]. Саме на цю частину Польщі, а також Північно-Західний регіон припадає їх лівова частка. Прихожанами греко-католицької та православної церков здебільшого є особи, які мають українське коріння, передусім становлять етнічну меншину лемків.

Основними чинниками, що вплинули на формування сучасної конфесійної структури населення та релігійних організацій Львівської області, були історичні та політичні процеси. Зокрема, наявність на території області православної релігійної меншини спричинена значною мірою повоевними міграційними процесами – напливом населення з традиційно православних регіонів.

Суттєві зміни основних параметрів релігійної сфери Львівської області, що відбулися останніми роками, є яскравим свідченням трансформаційних процесів. Насамперед слід звернути увагу на значне збільшення кількості релігійних організацій (за 1986 – 2000 рр. – майже в чотири рази). У згаданий період відбулася кардинальна зміна конфесійної

структури населення області. Кульмінаційним у цьому плані був 1990 р., в якому частка релігійних організацій УГКЦ зросла з 11,0 % до 54,1 %. Останніми роками постійно розширюється конфесійний спектр Львівської області (з 17-ти конфесій у 1993 р. до 40-ка у 2000 р.). У першій половині 90-х рр. XX ст. зросла частка віруючого населення області (з 87,5 % у 1991 р. до 92,2 % у 1997 р.) [8]

Греко-католиками визнають себе 60,2 % віруючих (56,0 % від усього населення області). Отже, до УГКЦ належить приблизно 1 530 тис. жителів області (з них 1 183 тис. дорослого населення). Із 702 рад місцевого самоврядування Львівської області релігійні громади УГКЦ зареєстровані на території 671 (95,6 %) [8]. Хоча віруючі УГКЦ у Львівській області домінують і розміщені переважно рівномірно, є поселення, де переважають віруючі інших конфесій (православних, РКЦ, протестантських).

6. Природно-рекреаційне положення. Особливістю прикордоння є зосередження тут значних рекреаційно-туристичних ресурсів і заповідних територій. Вигідне розташування в центральній частині Європи, мультимодальність транспортного сполучення та достатньо високий рівень екологічної безпеки, унікальність природних і рекреаційних ресурсів є сприятливими факторами залучення різних категорій туристів, і не лише з Європи.

Значну частину регіону займають гори Карпати, які є унікальним природним комплексом та одним з найчистіших місць у Європі. В межах регіону знаходиться 10 національних парків, 17 заповідників і 71 резерват. Зокрема, на Львівщині розташовані національні природні парки "Сколівські Бескиди" та "Яворівський", природний заповідник "Розточчя", на Люблінщині – Поліський та Розточівський національні парки, 17 ландшафтних парків, торфовища Полісся, у Підкарпатське воєводство – Бещадський національний парк, що належить до спадщини ЮНЕСКО. Бещадський національний парк входить до складу біосферного резервату "Східні Карпати", створеного у 1992 р. на прикордонних територіях Польщі, України та Словаччини.

До рекреаційного комплексу даного регіону належить санаторно-курортне і туристське господарство та сфера відпочинку. Це система закладів санаторно-курортного лікування, турбази, екскурсійні станції, будинки відпочинку і пансіонати. Регіон багатий унікальними родовищами мінеральних вод і грязей з лікувальними властивостями, на базі яких функціонують і розвиваються відомі курорти. Лише на Львівщині є понад 200 джерел, що використовуються на відомих курортах Трускавця, Моршина, Шкла, Немирова, Любена Великого, Східниці. Лікувальні води (залізисті бікарбонатно-кальцієво-магнієві) Люблінського воєводства експлуатуються на курорті Наленчув. Потенційні можливості експлуатації мінеральних вод для курортного лікування існують у Краснобруді, Вульці Більській та в Осухах. Серед курортів значними є Івоніч Здруй, Риманув Здруй, Солінське озеро.

Природний рекреаційний потенціал доповнюється багатством пам'яток історії, культури, архітектури. Близько 4 000 пам'яток культурної спадщини нараховується на Львівщині. Туристично привабливими є міста Львівщини – Самбір, Дрогобич, Золочів, державні історико-архітектурні заповідники "Княжий Белз", "Жовківський", "Тустань". Популярністю серед туристів користуються замкові фортифікації Львівщини, зокрема, замки Олеський, Золочівський, Підгорецький, Свірзький, об'єднані популярним туристичним маршрутом "Золота підкова Львівщини" [3]. Центральна частина Львова оголошена історико-архітектурним заповідником і внесена до "Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО". Вагомим є факт, що за кількістю іноземних туристів Львівщина посідає 4 місце серед областей України (після АР Крим, Одеської і Київської областей), серед них більше ніж 50 % становлять громадяни Польщі.

На Люблінщині особливо цікавим для туристів є м. Замосць, що належить до списку світової спадщини ЮНЕСКО, його культурне середовище створене католиками та православними греками, євреями, вірменами. Найбільш відомими є замкові та палацові ансамблі у Баранові Сандомежському, Красічині, Ланцуті (з унікальною колекцією кінного транспорту), дерев'яні пам'ятки архітектури, замок з фортифікаційними спорудами з XVII ст., фортеця Перемишля – третя за розмірами в Європі.

У гірських районах Карпат розвивається сільський зелений туризм. На території транскордонного регіону є чимало гірськолижних курортів, зокрема: Славське, Тисовець, Орявчик, Волосянка, Плав'є (Плай), Розлуч (Львівщина), Устшикі Дольне (Підкарпатське воєводство).

Фінансові надходження від туристичної діяльності можуть суттєво збільшити дохід транскордонного регіону завдяки створенню спільного транскордонного туристично-рекреаційного кластеру. Його діяльність сприятиме розширенню та поглибленню зв'язків з європейськими та світовими ринками туристично-рекреаційних послуг. Головними завданнями діяльності такого кластеру має стати збереження історичних, природних, архітектурних і культурних пам'яток, виховання гордості та поваги до рідного краю, збереження традицій, поширення та підтримання іміджу гостинності та приязності обох народів. Досвід діяльності кластерів Люблінського воєводства, серед яких кластери "Рестораторів", "Готельного бізнесу", "Долини органічної їжі", а також діяльність Курортополісу "Трускавець" формує базу для створення подібних транскордонних структур.

Додатковою сприятливою умовою для розвитку українсько-польського транскордонного туристичного кластеру у сфері туризму є спільне проведення Україною та Польщею фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. Ця подія стала пілотним промоційним заходом

українського-польського співробітництва, в т. ч. у туристичній сфері, ініційованим світовою спільнотою, а не урядами України та Польщі.

Однак наявний потенціал регіону для розвитку спортивно-туристичних та рекреаційно-оздоровчих комплексів міжнародного значення нашоветується на високий рівень конкуренції на глобальних ринках індустрії відпочинку.

7. Еколого-географічне положення. В межах транскордонного регіону знаходяться об'єкти, вплив яких на навколишнє середовище не обмежується територіями країн свого розміщення. Так, загрозою антропогенного характеру є забруднення атмосферного повітря в регіоні. Основним його джерелом є спалювання палива на ТЕС, теплоцентралях і в котельнях. Основна частина викидів забруднюючих речовин походить від стаціонарних джерел і, відповідно, їх транскордонне перенесення повітряними потоками. Суттєва частка обсягів забруднення припадає на автомобільний транспорт.

Забруднення поверхневих і підземних вод є важливою проблемою для української частини транскордонного регіону. Основні ріки Львівщини (Дністер, Стир, що належать до басейну Чорного моря, і Західний Буг, Сян – басейну Балтійського моря) характеризуються надмірним забрудненням, недоочищеними комунальними та промисловими стоками.

У польській частині транскордонного регіону у 2007 році були проведені дослідження основних рік з притоками (Буг, Вісла, Сян, Віслока, Віслок). Відповідно до чинної класифікації води у Польщі (5 класів), отримано такі результати: вода I і II класу (найвищої якості) відсутня взагалі, III класу становила 16,7 % (21 % у 2004 р.) досліджуваних проб, IV – 59,5 % (66,3 % у 2004 р.), V класу (неякісна) – 23,9 % (11 % у 2004 р.) [15,16]. Водні артерії даних річок регіону є магістралями транскордонного перенесення техногенного забруднення.

Основними природними загрозами у транскордонному регіоні є повені, зсуви ґрунту, водна та вітрова ерозія, сейсмічні явища. Великі повені зафіксовано у басейнах усіх великих річок транскордонного регіону. Стан його протиповеневого захисту є вкрай низьким.

Частина регіону належить до районів з підвищеною інженерно-геологічною складністю освоєння. Серед причин – розташування у зоні шестиступеністої сейсмічності, зсуви, підтоплення, заболоченість, карсти. Так, на Львівщині спостерігаються пришвидшені ерозійні процеси. У гірських районах внаслідок масового вирубування лісів, значною стає проблема змивання ґрунту. Це стає причиною зміни у гідрологічному режимі земель, призводить до їхньої деградації, екологічних та економічних втрат.

Сучасні рішення у сфері утилізації та переробки відходів знаходяться на стадії впровадження. Особливо складним є питання господарювання твердими побутовими відходами, зокрема сортування та отримання вторинної сировини. В

українській частині транскордоння не вирішеним є питання ліквідації промислових і сільськогосподарських небезпечних відходів.

Найбільша кількість промислових відходів на Львівщині зосереджена на териконах біля кам'яновугільних шахт (близько 108 млн т. відходів гірничої промисловості). Зараз в області існує 51 організоване звалище побутових відходів та 521 об'єкт нелегального складування відходів. У результаті нагромадження великих обсягів небезпечних відходів (50 млн тон станом на 1.01.2007 р.) проблема екологічної безпеки є дуже гострою [13].

Для польських воєводств проблемою залишається слабкий поступ у роздільному збиранні сміття. Над вирішенням даної проблеми Львівщина лише починає працювати.

Однією з найгостріших соціально-економічних та екологічних проблем є післяпромислові землі, а також райони, де були закриті підприємства добувної, головно сірчаної, промисловості. Такі землі вимагають здійснення рекультивації та освоєння.

Таким чином, еколого-географічне положення регіону є вкрай незадовільне. Оздоровлення навколишнього середовища повинно бути чи не найважливішим напрямом транскордонного співробітництва.

Висновки. СГП даного транскордонного регіону є позитивним фактором налагодження та реалізації тісного співробітництва. Завдяки такому розміщенню регіону забезпечується ряд *змістовних зв'язків*, однаково важливих для обох держав.

Так, митницею, прикордонною, карантинною та іншими державними службами підтримуються зв'язки задля *забезпечення національної безпеки*. В даному випадку йдеться не стільки про військово-політичний аспект національної безпеки обох країн, скільки про економічний, екологічний, санітарний та інші її аспекти.

Транспортні зв'язки пов'язані з транзитністю території. Вони реалізуються переважно в транспортних вузлах і стосуються управління та технічного обслуговування транзитних пасажиро- та вантажопотоків, що перетинають кордон, а також надання послуг із зберігання та переробки експортно-імпорتنих вантажів, їхнього сортування, упаковки тощо.

Компенсаційні зв'язки базуються на використанні різниці в структурі, напрямках та рівні розвитку природно-ресурсного, трудового потенціалів, господарства прикордонних регіонів країн. Такі зв'язки проявляються при переміщенні робочої сили, товарів та послуг між прикордонними регіонами. Їх компенсаційний ефект досягається завдяки взаємному забезпеченню нереалізованих потреб. Такі зв'язки закладають основу тісного транскордонного співробітництва, формуючи інтегровані виробничі структури.

Проблемно-реалізаційні зв'язки полягають у можливостях загального вирішення економічних, екологічних, етнокультурних та інших проблем розвитку прикордонних регіонів обох країн. Це, передусім, екологічні проблеми та формування

спільних заповідних об'єктів, збереження та використання історичної та культурної спадщини.

Отже, використання переваг суспільно-гео-

графічного положення активізує соціально-економічний розвиток транскордонних територій і, відповідно, самих держав.

Література і джерела

1. Беленький П. Ю., Мікула Н. А. Методологічні аспекти міжтериторіального та транскордонного співробітництва // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність: зб. наук. пр. Ін-ту регіональних досліджень НАН України. – Вип. 6 (XXXVII) / відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2002. – С. 9-20.
2. Жупанський Я. І., Лажник В. Й. Теоретико-методологічні основи формалізації і кількісної оцінки інтегрального економіко-географічного положення // Український географічний журнал. – 1998. – № 3. – С. 39-42.
3. Кузик С. П. Географія туризму. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
4. Маергойз И. М. Территориальная структура хозяйства. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1986. – 304 с.
5. Оперативна інформація про економічне і соціальне становище Львівської області, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/report/soc_ek_2009.php?ind_page=soc_ek
6. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
7. Паламарчук О. М. Теоретико-методичні засади дослідження геополітичного положення країни // Український географічний журнал. – 1998. – № 1. – С. 19-23.
8. Релігійна сфера обласного регіону: трансформація і територіальна організація (на матеріалах Львівської області). Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / О. Г. Кучабський; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2000. – 20 с.
9. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. О. І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с.
10. Сохоцька Г. Н. Особливості соціально-економічного розвитку Південно-Східного регіону Польщі // Науковий вісник ВНУ ім. Л. Українки. – 2012. – № 9 (234). – С. 159-166.
11. Топчиев А. Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – Киев – Одесса: Вища школа, 1988. – 187 с.
12. Шаблій О. І. Географічне і геополітичне положення Українських Карпат // Карпатський край. – 2012. – № 1 (1). – С. 113-123.
13. Granica do naprawy. Problemy pogranicza Polski i Ukrainy. Fundacja im. Stefana Batorego, pod redakcją Joanny Fominy i Joanny Koniecznej-Salamatin. – Warszawa, 2012.
14. Raport GUS. Prognoza ludności do 2030 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.becikowe.com/?sr=demografia/demografia.htm>
15. Województwo Lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy. – Lublin: Urząd statystyczny w Lublinie, 2010. – 341 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/lublin/40_PLK_HTML.htm
16. Województwo Podkarpackie. Podregiony, powiaty, gminy. – Rzeszów: Urząd statystyczny w Rzeszowie, 2010. – 341 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/rzesz/293_PLK_HTML.htm

Стаття надійшла 20.01.2013 р.

УДК 911.3

Ірина Вовк

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено вплив факторів на інноваційні процеси, основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств у Львівській області, структуру інноваційно активних промислових підприємств. Проаналізовано інноваційну інфраструктуру Львівської області.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційно активне підприємство, інноваційна інфраструктура.

Iryna Vovk. Socio-geographic aspects of innovation activity by industrial enterprises in L'viv Oblast. This article highlights the socio-geographic aspects of innovative activity in L'viv Oblast, in particular the impact of factors on the innovation processes, which play a crucial role in the successful

development of an enterprise, a region and the nation as a whole. These include: geographic location (natural, political, economic and socio-geographic), historic, demographic, economic, social, infrastructural and environmental factors.

The main indicators of innovative activity by industrial enterprises in L'viv Oblast were analysed. These were: the share of innovative enterprises (i.e. the proportion of companies that actively conducted innovation activities to the total number of enterprises), the volume of sales of innovative products, the amount of innovation expenditures in the industry, the number of new processes implemented, and the introduction of new products.

The structure of innovative industrial enterprises by economic activity was observed. The main sources of funding for the implementation of innovations and innovative structure of costs by source of funding were determined. The dynamics of displaying innovation by industrial enterprises according to forms of activity in the L'viv region were demonstrated.

Key conditions for innovation development in the region were identified. The innovation infrastructure in L'viv Oblast was analysed and major innovation centres in the region were described. These were: the Western Scientific Centre of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Incubator Centre "L'viv Polytechnic", the Centre for Technology Transfer and Innovation, the L'viv State Centre of Science, Innovations and Information, the Western Regional Association of innovative companies "L'vivtekhnpolis", and the Science and Technology Park (STP) "Yavoriv".

Key words: innovations, innovative activities, innovation active enterprises, innovation infrastructure.

Актуальність теми дослідження. Інноваційні процеси відіграють визначальну роль в успішному розвитку підприємства, регіону і держави загалом. Від рівня цих процесів залежить економічний і фінансовий стан регіонів і життєдіяльність підприємств. У жорсткій конкурентній боротьбі за споживача та ринки збуту продукції промислові підприємства повинні постійно впроваджувати інновації, удосконалювати та розробляти нові вироби, впроваджувати прогресивні технології, системи управління та реалізації продукції, що виводить їх на новий рівень розвитку. Однак на сьогоднішній день питома вага промислових підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність і можуть бути віднесені до інноваційно активних, залишається низькою. Тому дослідження інноваційної діяльності є й надалі актуальним.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питаннями пошуку шляхів переходу регіонів на інноваційний шлях розвитку на різних рівнях займалися багато вітчизняних і закордонних науковців, зокрема вітчизняні вчені-економісти: О. Амоша, В. Геєць, М. Денисенко, В. Дубницький, В. Захарченко, Д. Черваньов, Н. Чухрай, а також закордонні – І. Ансофф, К. Кристенсен, Г. Мінтцберг, М. Е. Рейнор, Б. Санто та ін. [9].

Теоретичні та практичні дослідження інноваційної діяльності підприємств висвітлені в роботах Л. Антонюк, Ю. Бажала, П. Бубенка, І. Бузько, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Жука, О. Лапка, Т. Лепейко, Л. Матросової, Л. Нейкової, П. Орлова, В. Осецького, В. Савчука, В. Семиноженка, А. Тріфілової, Л. Федулової, О. Шаблія, А. Шегди та ін.

Розробкою проблем оцінки ефективності інноваційної діяльності та інвестицій в інновації займалися такі вчені, як В. Беренс, Г. Бірман, А. Гойко, Є. Пеліхов, В. Соловйов, П. Хавранек, В. Чирков, С. Шмідт, А. Яковлев, О. Ястремська та ін. [6].

Аналіз публікацій свідчить, що деякі важливі аспекти проблем, пов'язаних з дослідженням факторів інноваційного розвитку промислових підприємств, і донині залишаються недостатньо дослідженими та потребують поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Передусім, необхідно з'ясувати, що розуміють під поняттям "інноваційна діяльність". Відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність" *інноваційна діяльність* – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [7]. Вирішальною ознакою інноваційної діяльності є інновації, що створюються в результаті її здійснення та/або застосовуються в процесі її здійснення. У статті 1 названого закону *інновації* визначаються як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [7].

На розвиток інноваційних процесів впливає низка факторів. Відомими є фактори інноваційного розвитку промисловості, які розрізняються за значенням, тривалістю, пріоритетністю тощо. Традиційна класифікація містить такі групи чинників інноваційного розвитку промисловості, як [3]:

1) *географічне положення* (природно-, політико-, економіко- та соціально-географічне). Ця група факторів відображає вплив географічних факторів на інноваційний розвиток промисловості. Природно-географічне положення впливає на інноваційний розвиток промисловості через рельєф, клімат, гідросферу території, на якій розміщені об'єкти промисловості. Вплив політико-географічного положення на інноваційний розвиток

промисловості визначається розміщенням промислових об'єктів щодо державного кордону, політичних блоків країн, територій з політичною нестабільністю, національних і міжнародних транспортних коридорів тощо. Вплив економіко-географічного положення на інноваційну активність у промисловості проявляється через розташування промислових об'єктів щодо об'єктів, які мають для них господарське значення (сировинних ринків, ринків збуту інноваційної продукції, митного кордону, населених пунктів, внутрішніх і транскордонних товарно-пасажирських потоків тощо). Соціально-географічне положення відображає вплив територіальної диференціації рівня життя населення на інноваційний розвиток промисловості. Природно-ресурсний потенціал – сукупність природних ресурсів і запасів, які можна використати для інноваційного розвитку промисловості та які здатні його забезпечити.

2) *історичні фактори* – враховують закономірності формування історично сформованої території, на якій локалізовані об'єкти промисловості, менталітет, традиції місцевого населення тощо;

3) *демографічні фактори* – відображають вплив динаміки чисельності населення, його вікової та статеві структури на формування попиту на інноваційну продукцію, а також на забезпечення потреб промисловості у робочій силі;

4) *економічні фактори* – впливають на ефективність господарської діяльності промислових

підприємств. Серед них: рівень розвитку техніки та технології, наявний економічний стан у країні, розвиток продуктивних сил у країні, наявний рівень конкурентоспроможності промислових підприємств, рівень інноваційного менеджменту на промислових підприємствах;

5) *соціальні фактори* – відображають забезпеченість населення (насамперед працівників промислових підприємств) соціально значними установами, загальноосвітніми школами, медичними, спортивними закладами, об'єктами торгівлі, культури, побутового обслуговування і системою соціального захисту тощо;

6) *інфраструктурні фактори* – характеризують вплив на промислові об'єкти наявної виробничої, транспортної, соціальної, інженерної інфраструктури;

7) *екологічні фактори* – відображають вплив екологічного стану території на об'єкти промисловості, які на ній розташовані.

Одним з найважливіших показників, що характеризують інноваційну сферу регіону, є частка інноваційно активних підприємств, тобто питома вага підприємств, що активно проводять інноваційну діяльність у загальній кількості підприємств. У 2012 році інноваційні заходи здійснювало 101 промислове підприємство Львівщини (табл. 1), що становить 13,4 % від загальної кількості промислових підприємств області. За цим показником Львівська область серед інших регіонів України посіла 20 місце.

Таблиця 1

Основні показники інноваційної діяльності у Львівській області у 2001 – 2012 рр. [4]

	2001	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість інноваційно активних підприємств	82	93	44	127	101	106	102	100	101
Частка інноваційно активних підприємств, у % до загальної кількості промислових підприємств	10,9	12,0	6,2	15,8	12,1	13,0	13,4	13,2	13,4
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн.	205,0	393,6	343,4	1064,2	627,1	690,8	383,6	447,4	658,1
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, у % до загального обсягу промислової продукції	4,7	5,9	3,4	6,5	3,1	3,5	1,6	1,5	2,1
Обсяг інноваційних витрат у промисловості, млн грн.	29,6	69,7	75,9	272,5	296,7	211,1	139,3	162,7	280,6
Впроваджено нових технологічних процесів, одиниць	47	83	55	54	54	56	63	39	46
Освоєно нових видів продукції, одиниць	2277	1984	183	190	138	152	117	119	115
З нових видів продукції освоєно нових видів техніки, одиниць	6	25	37	52	22	37	31	15	21

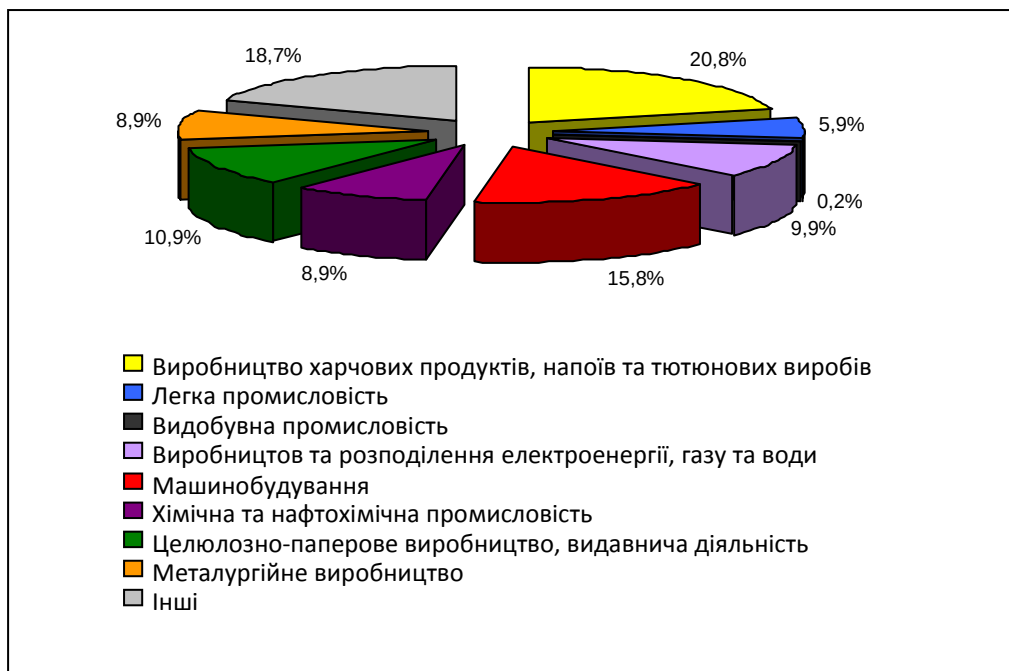

Рис. 1. Структура інноваційно активних промислових підприємств за видами діяльності, 2012 р. (складено на основі даних [4])

Серед інноваційно активних підприємств 49 впроваджувало інноваційні процеси, 43 – інноваційну продукцію, маркетингові інновації застосовували 11 підприємств області, організаційні інновації – 6 підприємств.

У 2012 році було впроваджено 46 нових технологічних процесів, з них найбільше – у харчовій промисловості та целюлозно-паперовому виробництві. Торік у промисловості освоєно 115 інноваційних видів продукції, з них 21 – нові види техніки. Найбільше нових видів продукції впровадили підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 45, машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості – 13, іншої неметалевої мінеральної продукції – 9. Причинами низької активності інноваційної діяльності на підприємствах добувної промисловості є дешева робоча сила, потреба в оновленні всієї технологічної бази промисловості, нерентабельність і неконкурентоспроможність виробництва.

Для модернізації виробничих процесів підприємства області у 2012 р. придбали 14 нових технологій [5].

У 2012 р. на здійснення інновацій у промисловості було витрачено 280,6 млн грн. Основним джерелом фінансування витрат на здійснення інновацій залишаються власні кошти підприємств (рис. 2). Найбільше інноваційних коштів було скеровано у виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – 42,4 % від загальної суми інноваційних витрат, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 33,1 %, целюлозно-паперове виробництво та видавничу діяльність – 12,3 %.

Обсяг реалізованої інноваційної продукції за минулий рік становив 658,1 млн грн., що склало 2,1 % від загального обсягу реалізованої промис-

лової продукції (у 2011 р. – 1,5 %). Більшість реалізованої інноваційної продукції є новою для ринку (77,9 % від її загального обсягу). Продукції, що є новою для підприємства, у 2012 р. було реалізовано на 145,3 млн грн. [5].

Сьогодні однією з найважливіших причин того, що інноваційна діяльність підприємств є неефективною, є джерела фінансового забезпечення. Щоб вирішити це питання необхідні суттєві зрушення у банківській системі, інфраструктурному забезпеченні інноваційної діяльності, покращенні інвестиційного клімату тощо. Таким чином, проблема фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств, зокрема формування оптимальної структури джерел фінансування, пов'язана з необхідністю здійснення кардинальних змін в інвестиційній, інноваційній та науково-технологічній політиці держави. Вирішення питання оптимізації структури джерел фінансування неможливе виключно в межах підприємства [1]. Окрім того, існуюча практика господарювання вітчизняних промислових підприємств показує, що власні кошти не лише залишаються основним джерелом фінансування інноваційних процесів, але й постійно збільшують свою питому вагу в загальній структурі (рис. 2).

Однією з ключових умов інноваційного розвитку регіону є наявність ефективної інноваційної інфраструктури, яка може забезпечити всебічну підтримку та сприяння у здійсненні інноваційної діяльності. Аналіз карти інноваційної діяльності, розміщеної в “Комплексному атласі Львова” [8] дає можливість установити, що інноваційна інфраструктура Львова є доволі розвинутою і представлена великою кількістю інноваційних осередків.

Таблиця 2

Впровадження інновацій промисловими підприємствами за видами діяльності у Львівській області [4]

	Кількість підприємств, що впроваджували інновації, одиниць					Освоєно нових видів продукції, одиниць					Впроваджено нових технологічних процесів, одиниць				
	2005	2007	2009	2011	2012	2005	2007	2009	2011	2012	2005	2007	2009	2011	2012
Промисловість	27	79	99	74	81	183	190	152	119	115	55	54	56	39	46
Видобувна промисловість	1	-	2	2	-	-	-	1	-	-	1	-	1	1	-
видобування паливно-енергетичних корисних копалин	1	-	1	2	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-
видобування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Переробна промисловість	28	46	90	70	74	183	190	151	119	114	54	52	49	36	42
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	5	11	23	16	17	19	58	68	48	45	3	21	19	11	10
Легка промисловість	2	2	5	6	4	49	19	3	4	1	-	1	3	4	2
текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	2	2	5	6	4	49	19	3	4	1	-	1	3	4	2
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	-	3	6	2	2	-	3	-	-	-	-	2	2	1	1
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	1	4	7	5	9	-	8	-	2	2	1	1	2	3	8
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-
Хімічна та нафтохімічна промисловість	2	4	12	7	9	7	16	16	10	13	1	1	4	2	5
хімічне виробництво	2	3	3	2	3	7	16	13	3	5	-	-	2	1	2
виробництво гумових та пластмасових виробів	-	1	9	5	6	-	-	3	7	8	-	-	2	1	3
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	2	2	3	4	6	24	4	3	2	9	-	1	1	3	5
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	-	2	11	8	7	-	8	25	13	7	-	2	7	2	2
Машинобудування	11	13	16	17	14	26	11	31	36	30	47	19	8	9	6
виробництво машин та устаткування	5	6	7	6	6	7	8	8	5	7	40	9	4	1	3
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	3	4	6	8	6	18	3	17	21	20	-	3	1	7	3
виробництво транспортних засобів та устаткування	3	3	3	3	2	1	-	6	10	3	7	7	3	1	-
Інші галузі промисловості	3	5	7	5	6	21	11	5	4	7	2	3	3	1	3
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	-	-	7	2	7	-	-	-	-	1	-	2	6	2	4

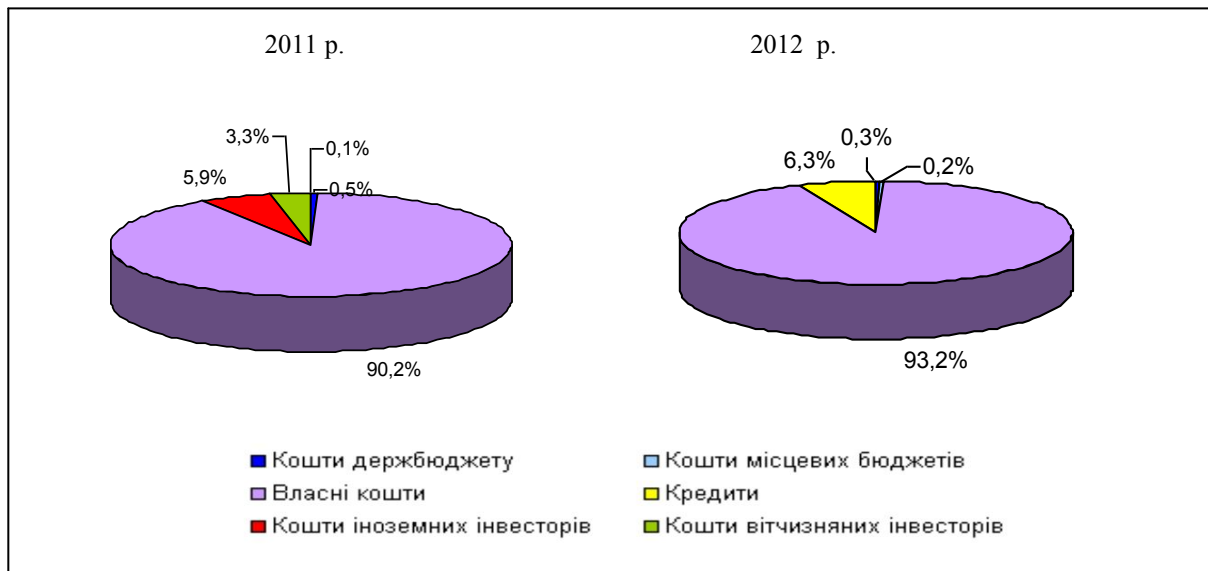

Рис. 2. Структура інноваційних витрат за джерелами фінансування у 2011 і 2012 рр. (складено на основі даних [4])

Основною організуючою і координуючою ланкою регіональної системи науково-технічної та інноваційної діяльності в західних областях України, зорієнтованою на вирішення актуальних соціально-економічних та культурних проблем розвитку регіону, є *Західний науковий центр* Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України.

При національному університеті “Львівська політехніка” діє *інкубатор Центр “Львівська політехніка”*, який сприяє розвитку інноваційної діяльності завдяки технічній підтримці малого та середнього підприємництва через програми співробітництва з різними громадськими та інноваційними фондами, консультаціям з питань інноваційного підприємництва та економічного права, підтримці у написанні бізнес-плану, сприянню участі студентів у підприємницькій діяльності тощо.

Центр трансферу технологій та інновацій має на меті створення баз даних перспективних технологій і сприяння їх передачі у промисловість та сільське господарство.

Львівський Державний центр науки, інновацій та інформатизації є провідною державною науково-інформаційною структурою західного регіону України і охоплює своєю діяльністю Львівську, Тернопільську, а за деякими напрямками і Закарпатську області. Діяльність центру спрямована, насамперед, на вивчення попиту і, на цій основі, задоволення потреб підприємств та організацій усіх форм власності, а також фізичних осіб, в науково-технічній та економічній інформації, на дослідження проблем і формування підходів щодо функціонування регіональних інформаційно-інноваційних структур.

Західноукраїнська регіональна асоціація інноваційних фірм “Львівтехнополіс” є колективним членом Львівської обласної асоціації малого і середнього підприємництва, об’єднанням підприєм-

ницьких організацій Львівщини і виступає однією з пілотних організацій в області з питань практичної реалізації проектів створення технопарків та інноваційних центрів.

Важливими осередками інноваційної діяльності у Львові є науково-дослідні інститути (близько 30) та вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації (близько 20).

Щодо області загалом, то одним із найпотужніших інноваційних центрів є *Науково-технологічний парк (НТП) “Яворів”*, який займається впровадженням науково-технічних розробок у виробництво та виведенням їх на ринок через середні та малі підприємства. На сьогоднішній день в НТП зареєстровано та виконуються близько 50 інноваційних та інвестиційних проектів загальною вартістю близько 138 млн доларів США. З метою підвищення доступності регіону для іноземних та вітчизняних інвесторів і надання їм всебічної допомоги в реалізації інвестиційних проектів у грудні 2010 року в структурі НТП “Яворів” створено контактнo-координаційний центр, який забезпечує повні юридичний, фінансово-економічний, технологічний, організаційний супроводи реалізації інвестиційних та інноваційних проектів від моменту формування проектної пропозиції до запуску виробничих потужностей.

Загалом інноваційна інфраструктура Львівщини є відносно сформованою, однак низка правових, організаційних та економічних проблем в Україні загалом, а також відсутність комплексного підходу та належної взаємодії всіх учасників інноваційної діяльності на регіональному рівні не приводить до бажаних результатів [2].

Висновки. Отже, розвиток інноваційної діяльності повинен стати невід’ємною складовою частиною реформування економіки країни, адже недостатня увага до розвитку науково-технічної сфери обумовлює структурну деформованість економіки та домінування низькотехнологічних

виробництва, які малосприйнятливі до наукових досягнень і не можуть забезпечити підвищення конкурентоспроможності економіки. Фінансування інновацій в Україні загалом та Львівській області зокрема здійснюється переважно за рахунок власних коштів підприємств. Іноземний інвестор не вкладає в

необхідному обсязі фінансові ресурси в технологічні інновації. Держава є доволі пасивною у фінансуванні інноваційного розвитку. Необхідно вдосконалювати правове забезпечення інновацій, що створить умови для реалізації інноваційних ідей, розвивати інфраструктуру ринку інновацій.

Література і джерела

1. Гвоздю С. А. Аналіз основних чинників активізації діяльності підприємства / С. Гвоздю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/>
2. Інвестиції.org – портал про інвестування в Україні. – Режим доступу: <http://investycii.org/>
3. Колодійчук А. В. Класифікації факторів інноваційного розвитку промисловості: традиційна, бар'єрна та за пріоритетністю / А. Колодійчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/>
4. Львів. Комплексний атлас / О. Шаблій, С. Матковський, О. Вісьтак та ін. – К.: ДНВП "Картографія", 2012. – 192 с.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області. – Режим доступу: <http://lv.ukrstat.gov.ua>
6. Оцінка ефективності інноваційної діяльності промислового підприємства : автореферат дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Л. А. Лисенко ; Харк. нац. екон. ун-т. – Х., 2010. – 20 с.
7. Про інноваційну діяльність [Електронний ресурс]: Закон України № 40-IV від 04.07.2002 р. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
8. Шипуліна Ю. С. Сучасні підходи до інтенсифікації інноваційного розвитку промислових підприємств: теоретичний огляд / Ю. С. Шипуліна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 3. – С. 128-140.

Стаття надійшла 11.04.2013 р.

УДК 911.3:332

Ганна Наконечна, Мирослава Книш

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЛЬВОВА У ЗАГАЛЬНООБЛАСНОМУ ВИМІРІ

У статті наведено результати дослідження економічної безпеки міста Львова, а також окремих компонентів цього інтегрального показника. Визначено місце Львова за показниками економічної безпеки у загальнообласному вимірі, відносно її екстремальних показників за інтегральним та покомпонентними індексами.

Ключові слова: стан економічної безпеки, компоненти економічної безпеки, регіон, велике місто.

Hanna Nakonechna, Myroslava Knysh. The economic security of L'viv in its regional aspect. This article presents the results of a study of economic security at the regional level, particularly at the level of a large city. Economic security (ES) is considered as an integral indicator of socio-economic development of a territory. The author's definition of economic security of a city was proposed and a method (algorithm) to calculate it was presented. At first, based on 69 indicators, seven component indices of economic security – demographic, social, environmental, industrial, innovation, investment, meso-economic and external-economic – were calculated. Then, using values of the component indices, the integral index of economic security of L'viv and other rayons and cities of L'viv region were computed. Using a matrix of critical values, the numeric values of integral and component indices were assigned to one of four states - dangerous, threatening, risky and safe. An assessment of L'viv by its component and integral ES indices in its regional dimension was done. It was revealed that according to the integral ES index of the study, the city is second most dangerous in the region. Meso-economic and external-economic, demographic and innovative components of economic security have the most influence on the integral ES index for L'viv. According to these components, the ES of the regional center approaches the maximum possible value (1). Using statistical data for 2005 – 2010, both spatial and temporal analysis of ES of L'viv was performed. It was found that during this period the innovation component did not change, small positive changes were found in environmental and social security of L'viv. However, decreases were observed in the production, meso-and external-economic, demographic and investment components of ES. The main conclusion of the study is therelatively low level of economic

security of L'viv in comparison to the maximum possible. Taking into account a number of favorable conditions in L'viv, it is considered that in developing a strategy to prioritize ES, the innovative component of ES should have priority.

Key words: state of economic security, components of economic security, region, large city.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Економічна безпека (ЕБ) є однією з ключових характеристик стану національної економіки. Посилення дестабілізуючих чинників, що впливають на вразливість економіки держави, створюють необхідність дослідження економічної безпеки на всіх її просторових рівнях. Особливо це стосується мезо- та мікрорівнів, адже стан національної безпеки є відображенням системи станів економічної безпеки нижчих ієрархічних рівнів, у тому числі ЕБ великого міста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика оцінки стану економічної безпеки у вітчизняній науковій літературі відображена в основному у працях вчених-економістів, а саме: Н. С. Вавідюк, З. В. Герасимчук [3], В. С. Пономаренко [6], В. О. Ткач [8], В. О. Шуршин [9] та інші. Останніми роками аналіз економічної безпеки дедалі частіше стає об'єктом суспільно-географічних досліджень. У цьому контексті необхідно відзначити праці А. В. Степаненка [7] та Л. О. Коковського [4].

Метою цієї публікації є висвітлити результати аналізу стану економічної безпеки міста Львова, визначити його місце стосовно екстремальних значень інтегрального та покомпонентних індексів ЕБ у загальнообласному вимірі та здійснити якісну інтерпретацію кількісних значень інтегрального та покомпонентних індексів економічної безпеки м. Львова.

Виклад основного матеріалу. Під економічною безпекою великого міста розуміємо геопросторову організацію його економіки загалом та її

окремих компонентів зокрема, яка сформувалася під дією сприятливих чинників і дає змогу зберігати сталий розвиток, здатний задовольняти економічні потреби в контексті загальнообласних інтересів.

Розрахунки рівня ЕБ здійснюються методом головних компонент факторного аналізу за набором індикаторів кожної компоненти. У структурі економічної безпеки на рівні великого міста пропонуємо вирізняти сім компонент – демографічну, соціальну, екологічну, виробничу, інвестиційну, інноваційну, мезо- та зовнішньоекономічну, кожна з яких визначається показниками 8-12 індикаторів (таблиця 1). За основу при розгляді структури ЕБ і системи індикаторів кожної компоненти взято чинні нормативно-правові акти, зокрема Методику розрахунку рівня економічної безпеки України, яка затверджена Міністерством економіки України [5]. Дослідження ЕБ Львова ґрунтується на індикаторах, які характеризують визначену компонентну структуру та достатньою мірою відображені у матеріалах офіційної статистики. Для проведення аналізу стану ЕБ досліджуваного обласного центру використано статистичні дані станом на два часові зрізи – 2005 р. та 2010 р. [1; 2].

Економічна безпека міста Львова в загальнообласному вимірі – це визначення місця, яке воно займає за інтегральним та компонентними індексами ЕБ серед інших адміністративно-територіальних одиниць (АТО) Львівської області, а також порівняння його показників з середніми, максимальними та мінімальними значеннями в області (таблиця 2, рис. 1).

Таблиця 1

Індикатори виміру економічної безпеки адміністративно-територіальних одиниць регіону*

Компонента ЕБ	Індикатори	Характер індикатора
1	2	3
Демографічна безпека	Коефіцієнт народжуваності, ‰	Стимулятор
	Коефіцієнт смертності, ‰	Дестимулятор
	Коефіцієнт дитячої смертності, осіб на 1000 живонароджених	Дестимулятор
	Сальдо внутрішньорегіональної міграції	Стимулятор
	Сальдо зовнішньої міграції	Стимулятор
	Сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою за все життя), осіб	Стимулятор
	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, %;	Дестимулятор
Соціальна безпека	Коефіцієнт старіння населення (понад 65 р.), %	Дестимулятор
	Видатки місцевих бюджетів на соціальне забезпечення, грн. на особу	Стимулятор
	Видатки місцевих бюджетів на освіту, грн. на особу	Стимулятор
	Видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я, грн. на особу	Стимулятор
	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, на 10 тис. населення	Стимулятор
	Забезпеченість населення лікарями, на 10 тис. населення	Стимулятор
	Чисельність хворих в перше в житті встановленим діагнозом алкоголізм та алкогольні психози, на 100 тис. населення	Дестимулятор
	Чисельність хворих в перше в житті встановленим діагнозом наркоманія та токсикоманія, на 100 тис. населення	Дестимулятор
	Відношення середньомісячної зарплати до загальнообласного рівня, %	Стимулятор

Продовження таблиці 1

1	2	3
Соціальна безпека	Кількість зареєстрованих злочинів, на 100 тис. населення	Дестимулятор
	Забезпеченість населення житлом, м ² на особу	Стимулятор
	Заборгованість виплати заробітної плати, грн. на одного працівника	Дестимулятор
	Рівень зареєстрованого безробіття, %	Дестимулятор
	Охоплення дітей дошкільними закладами, %	Стимулятор
	Забезпеченість учителями, на 10 тис. учнів	Стимулятор
Екологічна безпека	Викиди шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами забруднення, т / км ²	Дестимулятор
	Викиди шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами забруднення, кг/особу	Дестимулятор
	Викиди забруднюючих речовин від автотранспорту, кг/особу	Дестимулятор
	Викиди забруднюючих речовин від автотранспорту, т/км ²	Дестимулятор
	Забруднені стічні води, м ³ на км ²	Дестимулятор
	Частка нормативно-очищених вод у стічних водах, %	Стимулятор
	Використання свіжої води на господарсько-питні потреби, м ³ на особу	Стимулятор
	Утворення відходів I-III класів небезпеки, кг на км ²	Дестимулятор
	Лісистість території, %	Стимулятор
Інвестиційна безпека	Індекс інвестицій в основний капітал, % до попереднього року	Стимулятор
	Інвестиції в основний капітал, грн. на особу	Стимулятор
	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВРП, %	Стимулятор
	Частка коштів іноземних інвесторів у інвестиціях в основний капітал, %	Стимулятор
	Обсяг ПІІ, дол. на одну особу	Стимулятор
	Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	Стимулятор
	Ступінь зносу основних засобів, %	Дестимулятор
	Частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %	Стимулятор
Виробнича безпека	Обсяг реалізованої продукції, грн. на одну особу	Стимулятор
	Обсяг реалізованої промислової продукції, грн. на одну особу	Стимулятор
	Частка обробної промисловості у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	Стимулятор
	Частка машинобудування у обсязі реалізованої обробної промисловості, %	Стимулятор
	Індекс обсягу промислової продукції до попереднього року, %	Стимулятор
	Кількість малих підприємств, на 10 тис населення	Стимулятор
	Частка реалізованої продукції малими підприємствами у обсязі реалізованої продукції підприємствами-суб'єктами підприємницької діяльності, %	Стимулятор
	Рентабельність операційної діяльності, %	Стимулятор
	Частка збиткових підприємств, %	Дестимулятор
	Вантажообіг, млн тонно-кілометрів	Стимулятор
	Обсяг реалізованої продукції сільського господарства, грн. на особу	Стимулятор
	Відношення обсягів капітальних інвестицій до ВРП, %	Стимулятор
Інноваційна безпека	Частка фінансування інноваційної діяльності у ВРП, %	Стимулятор
	Частка підприємств, що реалізовували свою продукцію на експорт серед усіх інноваційно-активних підприємств (ІАП), %	Стимулятор
	Частка підприємств що впроваджували інновації у загальному обсязі ІАП, %	Стимулятор
	Частка підприємств що реалізовували інноваційну продукцію, у загальному обсязі ІАП, %	Стимулятор
	Частка реалізованої інноваційної продукції на експорт у загальному обсязі реалізованої інноваційної продукції, %	Стимулятор
	Частка інноваційної продукції у обсязі реалізованої промислової продукції, %	Стимулятор
	Частка інноваційної продукції у експорті товарів, %	Стимулятор
	Коефіцієнт винахідницької діяльності,	Стимулятор
	Обсяг ВРП на особу	Стимулятор
Мезо- і зовнішньо-економічна безпека	Відношення обсягу ВРП до середнього значення у області	Стимулятор
	Відношення ВРП на особу до середнього значення у області	Стимулятор
	Обсяг товарообігу на особу	Стимулятор
	Відношення обсягу експорту до ВРП	Стимулятор – дестимулятор
	Відношення обсягу імпорту до ВРП	Стимулятор – дестимулятор
	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Стимулятор
	Відношення експортованих товарів до імпортованих	Стимулятор
	Відношення експортованих послуг до імпортованих	Стимулятор

*Розробка автора: за даними Головного управління статистики у Львівській області [1; 2; 5].

За інтегральним індексом ЕБ Львів посідає другу сходинку у загальнообласному рейтингу, поступаючись лише місту Моршин. За покомпонентними індексами інноваційного, виробничого, мезо- та зовнішньоекономічного складників ЕБ Львів

перебуває у першій п'ятірці рейтингу. Негативно на загальний рейтинг Львова впливають індекси соціальної та екологічної безпеки, за значеннями яких місто займає 14-ту та 27-му сходинки відповідних рейтингів (табл. 2).

Таблиця 2

Економічна безпека Львова в загальнообласному вимірі (% , 2010 р.)*

Компоненти економічної безпеки		Середньо-обласне значення	м. Львів		Максимальне значення в області	Мінімальне значення в області
			Значення	Місце		
1	Мезо- та зовнішньоекономічна	24	66	1	Львів (66)	Перемишлянський район (10)
2	Демографічна	53	61	7	Новий Розділ (78)	Перемишлянський район(15)
3	Інноваційна	25	60	4	Стрий (73)	11 АТО (0)
4	Екологічна	67	54	27	Сколівський район (81)	Червоноград (39)
5	Виробнича	35	46	3	Пустомитівський район (54)	Новий Розділ (18)
6	Соціальна	43	42	14	Моршин (82)	Самбірський район (33)
7	Інвестиційна	28	26	13	Стрийський район(51)	Дрогобич (13)
Інтегральний індекс економічної безпеки		42	52	2	Моршин (55)	Перемишлянський район(31)

*Розроблено за даними [1; 2].

На підставі меж, встановлених за допомогою матриці критичних значень (0 – 0,1918 – небезпека; 0,1919 – 0,4833 – загроза; 0,4834 – 0,6755 – ризик; 0,6756 – 1 – безпека), мезо- і зовнішньоекономічна, демографічна, інноваційна та екологічна компоненти економічної безпеки Львова перебувають у стані ризику. Натомість, за значеннями індексів виробничої, соціальної та інвестиційної безпеки Львів віднесено до стану загрози.

На рис. 1 зображено місце Львова відносно екстремальних значень усіх компонент ЕБ у регіональному плані. Загалом значення покомпонентних індексів ЕБ м. Львова в більшості перевищують середньообласні показники. Зокрема, за індексами мезо- та зовнішньоекономічної й інноваційної безпеки його значення майже втричі перевищує середньообласний показник. Далі більш докладно розглянемо стан окремих складників економічної безпеки Львова за досліджуваний період.

За індексом мезо- та зовнішньоекономічної безпеки, Львів як обласний центр посідає перше місце в регіоні. За період 2005 – 2010 рр. даний індекс характеризується негативною динамікою, а загрозами мезо- і зовнішньоекономічній безпеці у Львові, як і загалом в регіоні, є диспропорції експортно-імпорتنих операцій. Окрім того, для Львова, як і для інших прикордонних районів, характерний прихований імпорту товарів з-за кордону приватними особами, що сприяє погіршенню зовнішньоекономічного стану цих АТО.

Для дослідження демографічної безпеки

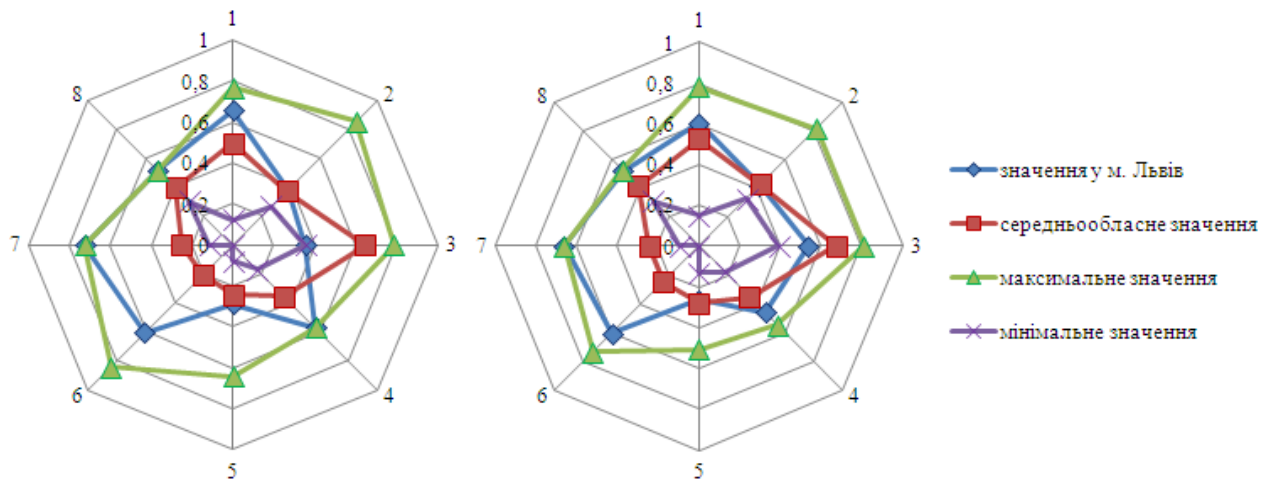
використано 9 індикаторів, які відображають природний та міграційний рух населення, а також його структуру (табл. 1). За п'ятиріччя індекс даної компоненти у Львові відзначається незначною негативною динамікою, а за її рівнем місто посідає сьоме місце в регіоні, перевищуючи мінімальне значення в Перемишлянському районі у чотири рази. Також Львів характеризується низькими показниками смертності, демографічного навантаження й старіння населення (табл. 2, рис. 1).

За рівнем інноваційної безпеки м. Львів посідає друге місце в області та має вдвічі вищий показник індексу, ніж середньообласний. За 2005 – 2010 рр. цей індекс не зазнав змін, у той час, як середньообласне значення за вказаний період незначно зросло. Геопросторова організація інноваційної діяльності в регіоні має моноцентричний вигляд, а Львів, де зосереджена більшість наукових та науково-дослідних установ, є центром дифузії інновацій на периферійні території. Серед дев'яти індикаторів позитивно на індекс інноваційної безпеки у Львові впливають показники діяльності інноваційно-активних підприємств (табл. 1). Натомість найбільшими загрозами є слабка фінансова підтримка інноваційних підприємств з боку держави та низький рівень експорту інноваційної продукції.

Екологічна безпека вимірюється 9-ма індикаторами, які відображають стан забруднення повітря та поверхневих вод, обсяг утворених відходів і лісистість території (табл. 1). У Львові за

досліджуваний період зафіксовано значне, на 50 %, зростання показника екологічної безпеки. У місті, даний складник ЕБ характеризується нижчими

значеннями, ніж середньообласний показник (рис. 1), що зумовлено значним рівнем концентрації джерел забруднення в обласному центрі.

Примітка: Безпеки: 1 – демографічна; 2 – соціальна; 3 – екологічна; 4 – виробнича; 5 – інноваційна; 6 – інвестиційна; 7 – мезо- та зовнішньоекономічна; 8 – інтегральний індекс економічної безпеки.

Рис. 1. Значення покомпонентних індексів економічної безпеки Львова відносно екстремальних показників у регіоні за 2005 та 2010 рр.

Рівень виробничої безпеки у Львові є одним з найвищих у регіоні (третє місце), але за останні п'ять років він характеризується зниженням на 20 %. Даний складник ЕБ визначається показниками 11-ти індикаторів, що якісно та кількісно характеризують діяльність промислових підприємств регіону. Найбільш позитивно на індекс виробничої безпеки впливають індикатори кількості малих підприємств, обсягу реалізованої продукції та частки обробної промисловості. Своєю чергою, найбільшими загрозами виробничій безпеці Львова є низькі значення обсягу реалізованої промислової продукції та індикатори, що характеризують рентабельність діяльності підприємств.

Соціальну безпеку Львова характеризують 14 індикаторів. За досліджуваний період зафіксовано її помірне зростання. Індекс соціальної безпеки Львова станом на 2010 р. співпадає з середньообласним та є вдвічі меншим від максимального, який характерний для міста-курорту Моршина (табл. 1). Найбільшими загрозами для соціальної безпеки є низькі видатки з бюджетів на соціальні потреби, недостатнє забезпечення лікарняними ліжками та високий рівень зареєстрованої злочинності. Позитивно на рівень соціальної безпеки впливають індикатори забезпеченості вчителями та рівень безробіття.

Індекс інвестиційної діяльності, який розраховується на підставі п'яти індикаторів, у Львові співпадає з середньообласним значенням та є близьким до мінімального у регіоні. Обласний центр знаходиться у середині рейтингу за рівнем цієї компоненти ЕБ й характеризується зниженням її індексу за 2005–2010 рр. на 10 %. Найбільш позитивно на

інвестиційну безпеку міста впливає обсяг прямих іноземних інвестицій на особу та їх чистий приріст, а також інвестиції в основний капітал. Негативно на значення індексу інвестиційної безпеки Львова впливає найвища зношеність основних засобів у регіоні, низька частка капітальних інвестицій та іноземних інвестицій в основний капітал.

За допомогою застосування факторного аналізу на підставі семи, згаданих вище, покомпонентних індексів розраховано інтегральний індекс економічної безпеки. Виявлено, що найбільше на нього у регіоні впливають демографічна та екологічна компоненти з відповідними ваговими коефіцієнтами 0,186 і 0,172. За результатами розрахунку інтегрального індексу ЕБ виконана картосхема, на якій АТО Львівської області об'єднані у чотири типи відповідно до величини його значення (рис. 2). За інтегральним індексом економічної безпеки Львів перебуває у стані ризику, посідає друге місце в регіоні, незначно поступаючись Моршину, та належить до першого типу АТО регіону. Індекс економічної безпеки Львова досягає значення 0,52 та характеризується незначною позитивною динамікою за досліджуваний період.

Висновки. Розкрито позиціонування м. Львова за компонентними та інтегральними індексами ЕБ у загальнообласному вимірі. Виявлено, що за інтегральним індексом ЕБ місто посідає 2-ге місце та належить до першого типу АТО регіону. За показниками мезо- і зовнішньоекономічної, демографічної та інноваційної безпеки, які найбільше впливають на формування ЕБ, місто наближається до максимально можливого значення (1).

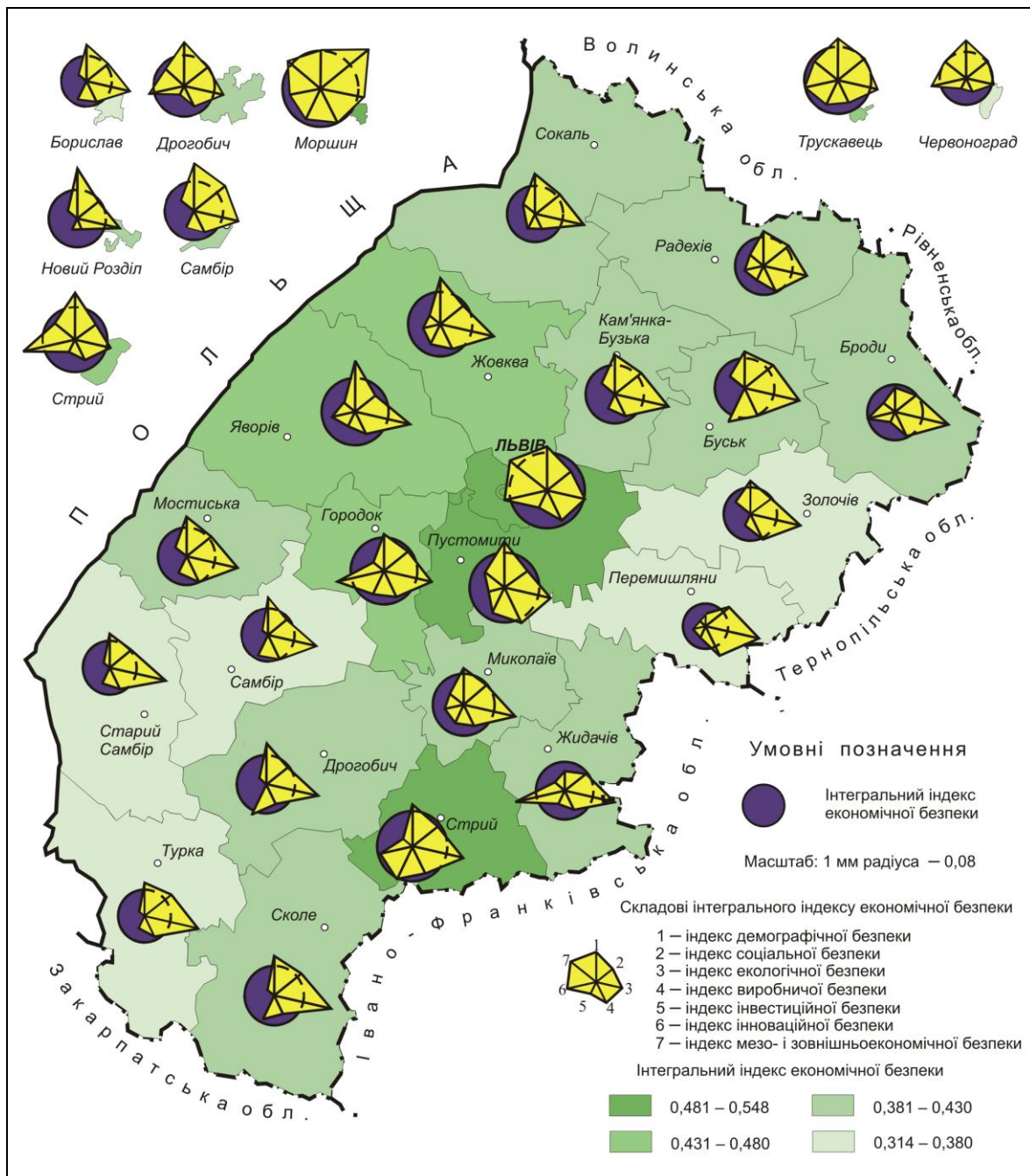

Рис. 2. Інтегральний індекс економічної безпеки Львівської області та його компоненти (2010 р.)

У результаті просторово-часового аналізу з'ясовано, що за досліджуваний період не змінився інноваційний складник, незначні позитивні зміни відбулися у екологічній та соціальній безпеці, а негативні — у виробничій, мезо- і зовнішньоекономічній, демографічній та інвестиційній

безпеках. Головним висновком дослідження є виявлення невисокого рівня економічної безпеки відносно максимального можливого. Тому вважаємо, що при розробці необхідної стратегії гарантування ЕБ пріоритетним має бути інноваційний складник.

Література і джерела

1. Архів видань [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Львівській області. — Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/-archive_publ.php?ind_page=archive
2. База даних Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Львівській області. — Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/Dialog/statfile.-asp?lang=1
3. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: Монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк. — Луцьк: Настир'я, 2006. — 244 с.

4. Коковський Л. О. Географічний вимір економічної безпеки України: автореф. дис. канд. географ. наук: спец. 11.00.02 / Л. О. Коковський; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 18 с.
5. Наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 року № 60 “Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/-control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738
6. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Х.: ИД “ИНЖЭК”. – 144 с.
7. Степаненко А. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів / А. Степаненко, М. Герасимов // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 39-54.
8. Ткач В. О. Діагностика забезпечення економічної безпеки держави на регіональному рівні / В. О. Ткач // Економіка Крима. – Симферополь, 2011. – № 1. – С. 171-173.
9. Шурушин В. О. Система економічної безпеки регіону: аналіз та перспективи: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 / В. О. Шурушин; НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2009. – 20 с.

Стаття надійшла 10.12.2012 р.

УДК 911.3

Мирослава Влах, Тарас Кравець

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ М. ЛЬВОВА

Досліджено теоретичні та практичні проблеми приміської зони, що впливають на трансформаційні процеси у сільському господарстві на регіональному рівні. Проаналізовано особливості трансформації тваринництва і рослинництва приміської зони Львова за останні дванадцять років та обґрунтовано напрями подальшого розвитку.

Ключові слова: сільське господарство, трансформація, приміська зона.

Myroslava Vlach, Taras Kravets'. Trends in the development of suburban zone agriculture of L'viv. This paper investigates theoretical and practical problems of suburban zone development, which influences transformation processes in agriculture at the regional level. The features of transformation of crop-growing and animal-raising of L'viv's suburban area over the past twelve years are analysed and the directions of subsequent development are substantiated. The absence of a single set of normative criteria for defining the suburban zone is established. Geographical, economic-territorial and administrative criteria for defining the suburban zone are analysed.

Geographically, the suburban zone is defined as an area located within 30 km from the city. Economically, the suburban zone is a territory specializing in the production of perishable or costly to transport agricultural goods (such as vegetables, milk, poultry). In the structure of L'viv's suburban zone agriculture, crop growing (grain, potatoes, vegetables) is prevalent. Administratively, L'viv's suburban zone comprises 65 local councils of the Bus'k, Horodok, Zhovkva, Kamyanka-Buz'ka, Mykolaiv, Pustomyty and Yavoriv rayons.

The selection of the 30-km delineation of L'viv's suburban zone is substantiated by higher intensity of agricultural production than the more peripheral districts. The role of personal plots and family farms is higher in the suburban zone; closer to the city, the sown areas of large agricultural enterprises decline, whereas those of the personal plots and family farms increase. Land tenure also changes; for example, the significance of farm land rental increases.

Agricultural production in L'viv's suburban area is characterized by an increase in its gross output, despite the reduction of its sown areas, signifying intensive agriculture, increased yields and an increase in the share of vegetable production.

Key words: agriculture, transformation, suburban zone.

Постановка проблеми. Вивчення сільського господарства приміської зони м. Львова має надзвичайно важливе значення, оскільки воно дозволяє зрівноважити проблеми забезпечення головними продуктами харчування населення м. Львова.

Аналіз публікацій. Дослідженню цих проблем

присвячені праці багатьох визначних учених-географів, зокрема Ш. Ібатулліна [1], Ю. Губені [2] та ін.

Мета дослідження – аналіз динаміки та складових частин трансформування сільського господарства приміської зони м. Львова.

Результати дослідження. Виокремлення приміської чи будь-якої іншої зони може здійснюватися за різними критеріями: природно-географічними, економіко-територіальними чи адміністративними.

За Ш. І. Ібатулліним, “нині відсутні нормативи для встановлення необхідної площі приміської зони, оскільки для різних зв’язків міста з приміською зоною формуються свої зони, межі та площі яких здебільшого не збігаються. Так, забезпечення міста сільськогосподарською продукцією диктує одну межу приміської зони, для розселення потрібна інша, яка, своєю чергою, не збігається з межею розміщення місць масового відпочинку населення” [1].

Найнеобхіднішою умовою виокремлення приміської зони є близькість розташування до міста. Найчастіше приміську зону визначають як територію, розташовану в радіусі 30 км від міста. Цей критерій не може бути єдиним, а часто виступає достатньо умовним, однак, зважаючи на трансформацію інших критеріїв, він є досить реальним і має практичне значення. Враховуючи, що територіально приміська зона не є достатньо широкою за радіусом, то, відповідно, подібними є природно-географічні характеристики, що не можуть мати достатньо серйозного впливу на формування приміської зони та особливості її функціонування.

Визначення меж приміської зони значно більше залежить від економіко-територіальних чинників. Традиційно приміське сільське господарство впливало на місто, і його призначенням було забезпечення міських жителів продуктами харчування, передусім тими, які малотранспортабельні і швидко псуються. Це дало привід окремим авторам окреслити межі приміської зони в радіусі щодо повного забезпечення міста саме цими продуктами харчування, передусім молоком. Ю. Губені при визначенні параметрів приміської зони враховує такі показники: загальна потреба в молочній продукції, щільність виробництва молока на 100 га сільськогосподарських угідь і частка сільськогосподарських угідь у загальній земельній площі [2]. Приміська молочна зона поділяється на дві підзони: підзону виробництва питного молока та підзону молоко-продуктів (сировинна). За результатами розрахунків, радіус молочної зони становить близько 50-51 км. У Львові сировинна зона молочного підкомплексу перевищує 80 км.

Приміська зона є відкритою системою, оскільки тут переплітаються різні соціальні та економічні процеси. Навіть локалізаційний характер зони робить її відкритою в різних напрямках – як у напрямку міста, так й інших сільських територій і сільських суб’єктів господарської діяльності.

Якщо приміська зона спочатку розглядалася як територія, що прилягає до міста і тісно зв’язана з ним економічними відносинами, то поступово вона набувала нових функцій. Найчастіше серед них вичленовують селитебну, екологічну, рекреаційну території.

У нашому дослідженні приміська зона

розглядається як круг радіусом 30 км навколо Львова. До приміської зони включено тільки ті сільські ради, які більшою мірою потрапляють у 30-кілометровий круг. Враховуючи особливості території, він окреслений від центру Львова. У територіальному аспекті приміська зона становить 3 104 кв. км., або 12,2 відсотка загальної площі області.

Відповідно до встановлених параметрів приміську зону м. Львова в адміністративному поділі утворюють населені пункти семи районів – Буського, Городецького, Жовківського, Кам’янка-Бузького, Миколаївського, Пустомитівського та Яворівського. У приміську зону входить 65 місцевих рад. Типовим районом приміської зони Львова є Пустомитівський, всі населені пункти якого, крім трьох, належать до неї.

Виокремлення приміської зони Львова у межах 30 км обґрунтовується не тільки віддаленістю від міста, а й показниками виробництва валової продукції сільського господарства. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства збільшився в усіх районах, що входять у приміську зону (рис. 1). Сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво валової продукції майже в усіх районах області, тому вони не можуть бути індикаторами. Особисті господарства населення, натомість, значною мірою збільшили виробництво валової продукції у межах приміської зони. Саме розвиток і зростання частки особистих господарств населення є показником, що може сприяти виокремленню приміської зони.

За останні роки в сільському господарстві приміської зони відбулися певні структурні трансформації: скорочується виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах і зростає роль особистих господарств населення та фермерських господарств. У районі особливо помітна диспропорція попиту і пропозиції робочої сили: в минулому населення району було головною робочою силою на львівських підприємствах. Зараз вивільнені трудові ресурси й безробітні мігрують за кордон у пошуках праці. Львів щоденно потребує якісних харчових продуктів. Для забезпечення продовольством обласного центру в районах необхідно розвивати такі галузі сільського господарства, як молочне, м’ясне тваринництво, овочівництво, картоплярство та садівництво. Для цього є усі передумови – земля, відносно сприятливі кліматичні ресурси, трудові ресурси і потенційний споживач.

У структурі сільського господарства приміської зони (у вартісному вираженні реалізованої продукції) переважає рослинництво. Головними галузями спеціалізації є вирощування зернових, картоплярство та овочівництво.

У сільському господарстві зони збереглися загальноукраїнські тенденції, які склалися впродовж останніх років: скорочення з року в рік посівних площ у сільськогосподарських підприємствах і збільшення їх у особистих господарствах населення та фермерських господарствах, зміна організації землекористування особистих господарств населення (орендарі нині володіють 70 % від загальної

посівної площі, десять років тому цей показник становив близько 50 %). Передача землі в особисте користування населенню значно збільшило частку зайнятого населення сільському господарстві. В подальшому ця тенденція буде зберігатися.

У рослинництві простежується незначний ріст валової продукції, що зумовлено великим попитом і порівняно невеликими капіталовкладеннями для нарощування виробництва. Також значним ката-

лізатором є підприємницький хист фермерів, яких у приміській зоні значно більше, оскільки їх поповнюють випускники навчальних закладів аграрного спрямування, що розташовані у Львівській агломерації.

Проаналізувавши посівні площі під двома основними культурами зони (зерновими і картоплею), бачимо, що посівні площі під зерновими переважно збільшилися (головно на північному-заході).

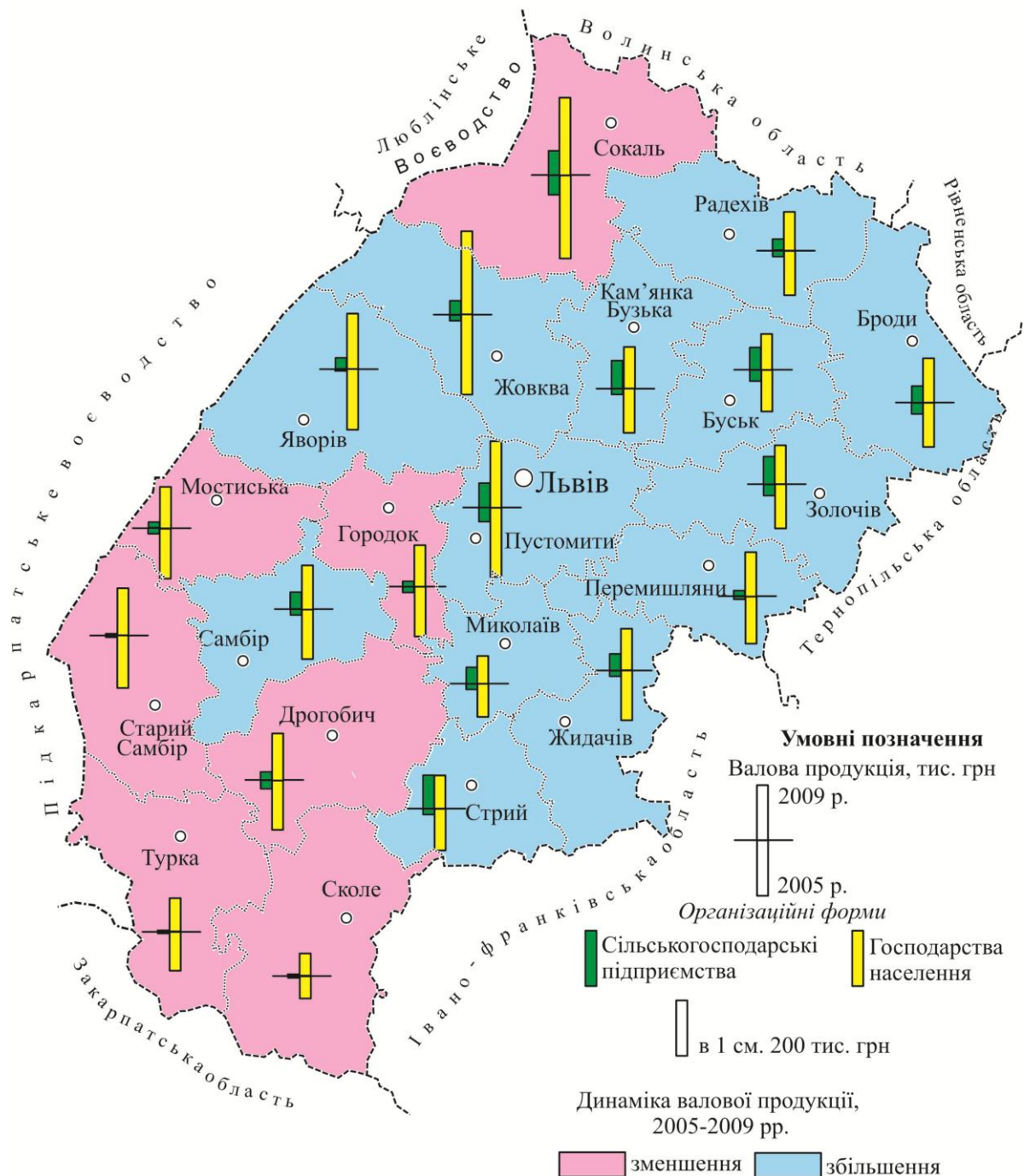

Рис. 1. Зміна обсягу виробництва валової продукції сільського господарства
У Львівській області за період 2005 – 2009 рр.

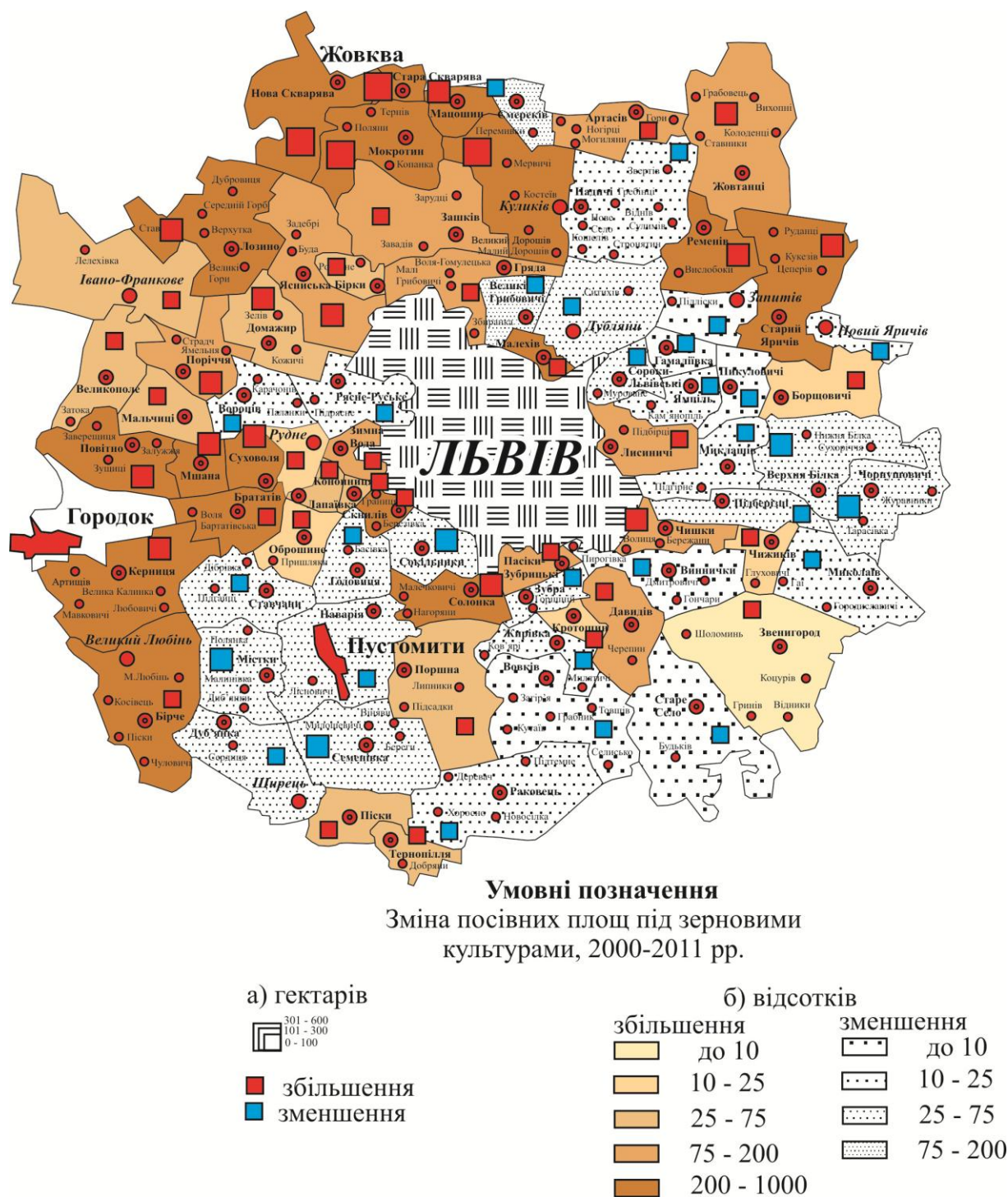
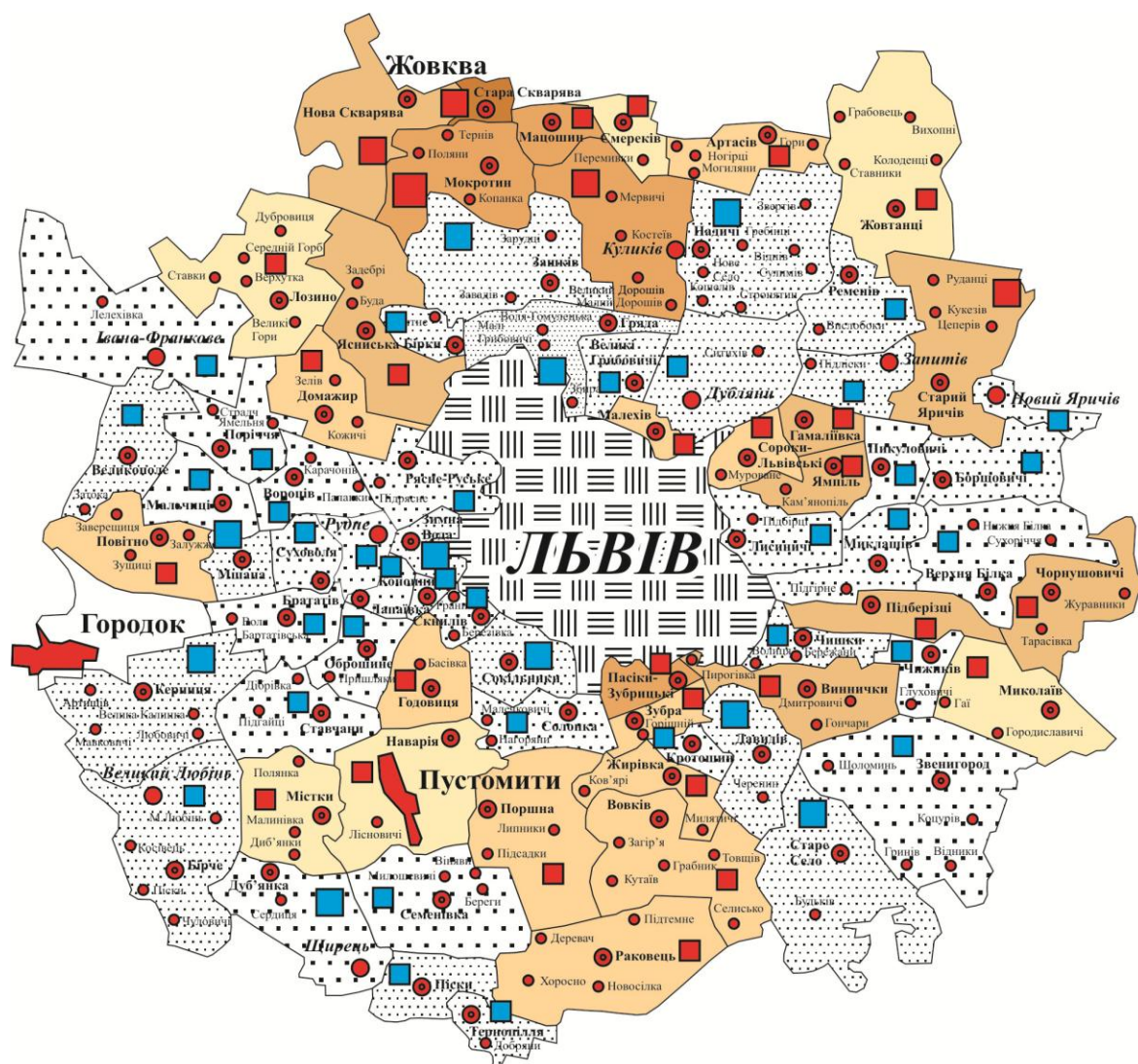

Рис. 2. Динаміка посівних площ під зерновими культурами у приміській зоні Львова у 2000 – 2011 рр.

Збільшення площ під картоплею спостерігається в північній частині зони, де кращі ґрунти, і біля міста Пустомити, що пояснюється попитом

населення цього населеного пункту. У більшості сільських рад простежується несуттєве зменшення площ (рис. 3).

Умовні позначення

Зміна площ під картоплею, 2000-2011 рр.

а) гектарів

■ збільшення
■ зменшення

б) відсотків

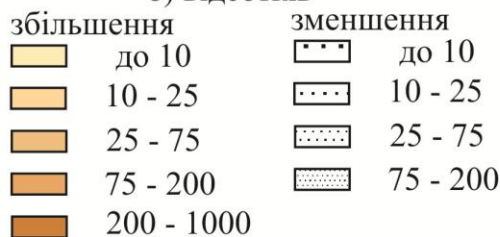

Рис. 3. Динаміка площ під картоплею у приміській зоні Львова у 2000 – 2011 рр.

Головною галуззю тваринництва є скотарство м'ясо-молочного напрямку. Розвиваються також такі галузі, як птахівництво, скотарство, свинарство, конярство, бджільництво, ставкове рибництво та інші. Найкраще розвинене птахівництво ("Пустомитівська птахофабрика"), скотарство (поголів'я

великої рогатої худоби є майже у кожному сільськогосподарському підприємстві). Однак поголів'я ВРХ скорочується, що пов'язано з нерентабельністю виробництва. Тільки у двох сільських радах за одинадцять років поголів'я ВРХ збільшилось.

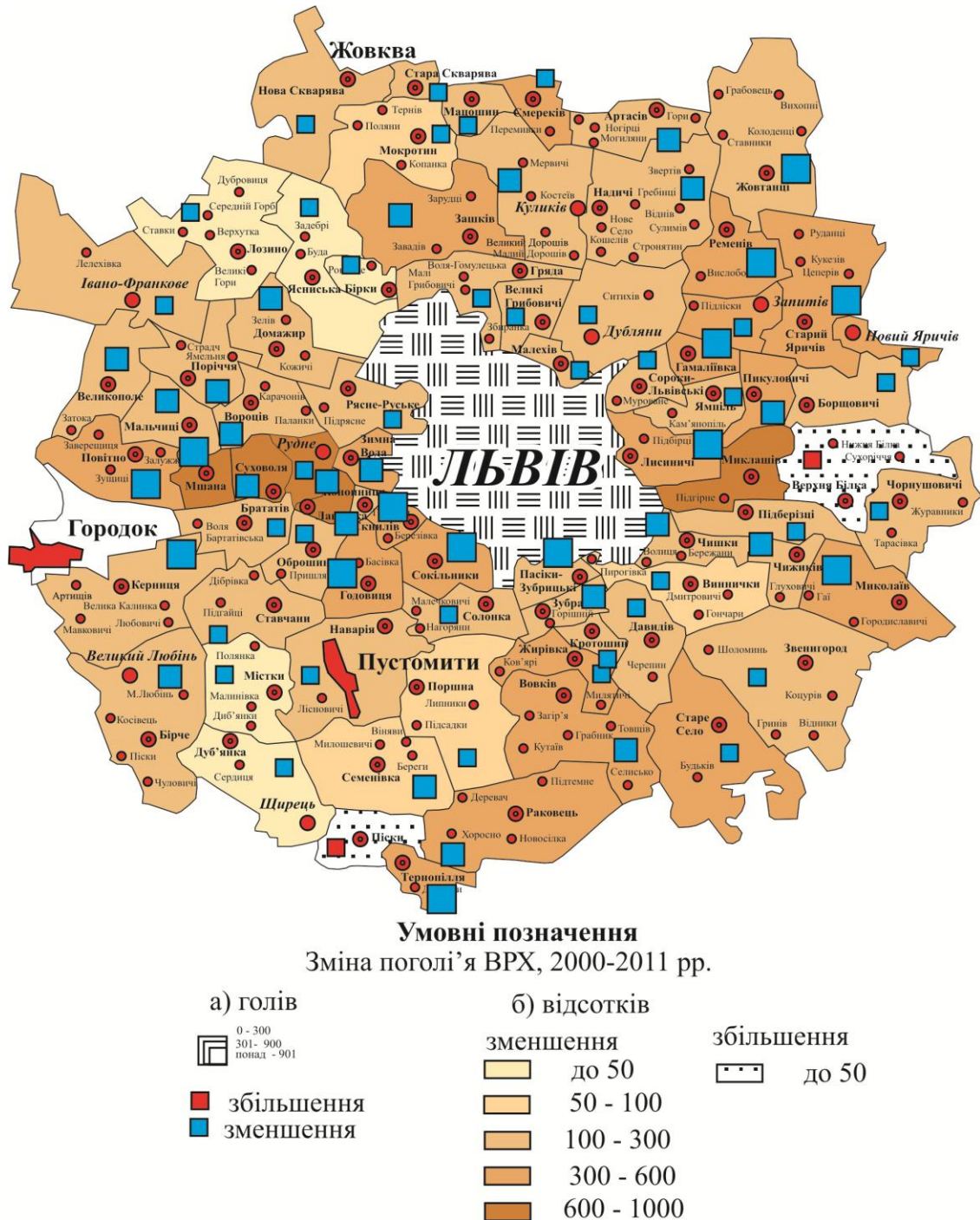
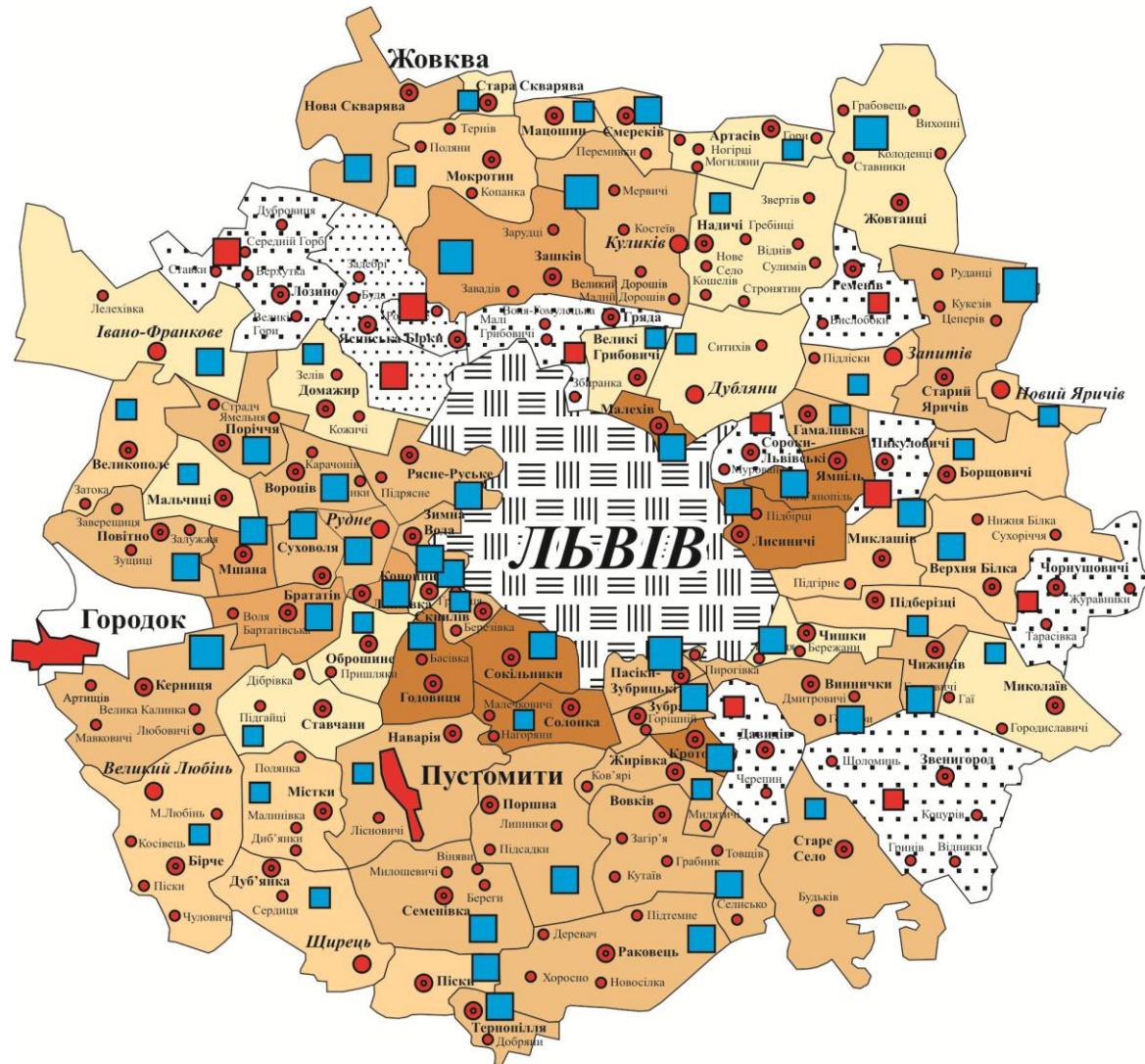

Рис. 4. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби у приміській зоні Львова у 2000 – 2011 рр.

У деяких фермерських та особистих господарствах населення збільшується поголів'я ВРХ і свиней. Зі свинарством ситуація подібна до вирощування ВРХ. Тільки у десяти сільських радах збільшилося поголів'я свиней.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено тенденцію зміни організаційної структури виробництва продукції у сільському господарстві. Сільськогосподарські підприємства

зменшують обсяг виробництва валової продукції сільського господарства, натомість, особисті господарства населення його нарощують. Щодо виробничої структури відзначимо більш-менш традиційний розвиток рослинництва і послаблення тваринництва, незалежно від організаційних форм господарства. Приміський тип сільського господарства визначають насамперед особисті господарства населення.

Умовні позначення
Зміна поголів'я свиней, 2000-2011 рр.

а) голів

0 - 100
101 - 300
понад - 301

■ збільшення
■ зменшення

б) відсотків

зменшення

■ до 50
■ 50 - 100
■ 100 - 300
■ 300 - 600
■ 600 - 1000

збільшення

■ до 50
■ 50 - 100

Рис. 5. Динаміка поголів'я свиней у приміській зоні Львова у 2000 – 2011 рр.

Щодо ефективності ведення сільськогосподарської діяльності у приміській зоні, то її характерною рисою є збільшення виробництва валової продукції, незважаючи на зменшення

посівних площ, що є ознакою інтенсивного способу господарювання. Простежується тенденція до підвищення урожайності культур і збільшення частки овочів у виробництві рослинницької продукції.

Література

1. Ібатуллін Ш. І. Визначення меж і напрямів розвитку міської агломерації / Ш. І. Ібатуллін // Землеустрій і кадастр. – 2007. – № 2. – С. 25-36.

2. Губені Ю. Е. Організаційно-економічне обґрунтування виробництва молока в приміській зоні м. Львова в умовах переходу до ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Ю. Е. Губені. – Львів, 1994. – 16 с.
3. Книш М. М. Основні напрямки вдосконалення структури сільського господарства Львівської області // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 1997. – Вип. 20. – С. 68-70.
4. Раниця І. І. Аналіз економічної ситуації в агробізнесі Львівської області // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан і перспективи вирішення: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2002. – С. 48-49.
5. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навч. посіб. – Львів: Світ, 1994. – 304 с.
6. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

Стаття надійшла 12.03.2013 р.

УДК 911.3

Іван Рудакевич

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРИЧНОГО ТРАНСПОРТУ МІСТА ЛЬВОВА

Розглянуто історико-географічні проблеми розвитку мережі електричного транспорту міста Львова. Охарактеризовано основні історичні етапи розвитку системи електротранспорту міста. Проаналізовано просторовий розвиток трамвайних і тролейбусних ліній у Львові. Розкриті проблеми реформування та модернізації системи електричного транспорту у місті. Проаналізовано сучасний стан розвитку інфраструктури електротранспорту Львова. Охарактеризовані актуальні проблеми та перспективні напрями розвитку електротранспорту міста.

Ключові слова: електричний транспорт, маршрут, мережа, трамвай, тролейбус.

Ivan Rudakevych. Historical-geographical aspects of electric transport development in L'viv.

This paper assesses the historical-geographical aspects of electric transport system development in L'viv. Previous historical and geographical research on L'viv's electric transport system is reviewed. The development of L'viv's tram and trolleybus transport network in different time periods is characterized. An analysis of the city's functioning tram economy for two periods, the first half of the 20th century and the present, are compared. Spatial description of expansion and changes of electric transport network of the city for different historical periods is conducted. The influence of military-political and economic factors on the development of L'viv's electric transport system is indicated. Changes in the size and structure of the rolling stock of the city's public electric transport are described. The dynamics of the volume of passengers carried by electric transport of L'viv in different historical periods are presented. The problems of reforming and modernizing the system of electric transport in L'viv at the end of the 20th century are revealed. The project of building a high-speed subway in L'viv is also described. The reasons and consequences of a crisis in electric transport of the city at the end of the 20th – beginning of the 21st centuries are revealed. The current state and indicators of development of L'viv's electric transport network is described. The place of tramway and trolleybus transportation in a modern transport network of the city is indicated. The modern problems of network development and rolling stock updating of L'viv's electric transport are substantiated. The electric transport network's coverage of the city's territory is described. Directions of new lines and routes of electric transport, in accord with the new general plan of the city's development, are proposed. Special attention is given to the building of new tramway and trolleybus lines to large housing developments and community centres.

Key words: electrical transport, route, network, tramway, trolleybus.

Дослідженням історії розвитку електричного транспорту м. Львова займалися багато науковців і місцевих краєзнавців. Найґрунтовнішою працею є “Історія львівського трамваю” російського географа Сергія Тархова, в якій здійснений ретроспективний аналіз розвитку системи електротранспорту міста. Значну увагу на стан трамвайного транспорту м. Львова звернула в суспільно-географічному

дослідженні “Сучасний Львів” доктор географії Олена Степанів (1943 р.). Із сучасних праць варто назвати енциклопедичний довідник “Електро-транспорт України” [2], в якому окрема стаття характеризує систему електричного транспорту м. Львова. У різні роки окремі аспекти розвитку міського електротранспорту міста досліджували М. Габрель, В. Мазур, І. Мельник, М. Назарук,

О. Шаблій та інші львівські науковці.

Метою даної публікації є дослідження історико-географічних аспектів розвитку системи електричного транспорту м. Львова з урахуванням сучасних і перспективних тенденцій її функціонування.

Система електричного транспорту м. Львова є однією з найстаріших в Україні. Саме тут вперше на території Східної Європи запущений електричний трамвай із верхнім струмозніманням (1894 р.), яке було безпечним при різних погодних умовах. З 1880 року у Львові також діяла одна з найстаріших в Україні ліній кінного трамваю (конки). Загальна довжина колій конки становила близько 6 км, а щорічно ними перевозилося 1,5 – 2 млн пасажирів [2, с. 465]. Однак електричний трамвай був швидшим і дешевшим за кінний, тому міська влада у 1896 р. викупила конку, а її лінії електрифікували.

У 1888 – 1892 рр. були пропозиції від підприємців щодо спорудження у Львові лінії парового трамваю (по сучасній вул. Шевченка), але з огляду на історичну цінність міських будинків вони були відхилені. Мережа електричного трамваю у місті на початку ХХ ст. досить інтенсивно розвивалася: якщо у 1900 р. на 16 км колій було 44 вагони, то вже у 1910 р. – на 45 км 120 трамваїв (для порівняння: у 2010 р. у двох депо міста налічувалося 139 вагонів). У 1914 р. діяло 7 трамвайних маршрутів [2, с. 484–485]. Тобто, протягом першого десятиліття ХХ ст. трамвайна мережа і вагонний парк у Львові збільшилися у три рази. Цьому сприяли щедрі інвестиції австрійських концесіонерів, а також сприяння міської влади. Ще до початку Першої світової війни місто викупило трамвайне господарство у концесійного товариства, оскільки трамвай приносив досить значний дохід – понад 500 тис. крон щорічно [5].

На початку ХХ ст. трамвайна мережа охоплювала переважно центральну частину міста, а також були споруджені окремі лінії вздовж сучасних вулиць Коновальця, Личаківської, Зеленої, Замарстинівської, Промислової, Шевченка, І. Франка та на Високий замок. Розширювалася обслуговуюча інфраструктура міського електротранспорту. На Габрієлівці (сучасна вул. Промислова) було споруджене нове трамвайне депо, а діюче на Вульці (вул. Сахарова) переобладнане у вагоноремонтні майстерні. У 1930-х рр. побудоване нове депо на вул. Городоцькій для обслуговування “вокзалних” і “центральных” маршрутів.

У часи Першої світової війни та визвольних змагань трамвайний транспорт Львова працював з перебоями не лише через бойові дії, але через відсутність палива на електростанції та недостатньої кількості обслуговуючого персоналу. Стабільна робота трамвайного сполучення у місті була відновлена на початку 20-х років ХХ ст.

У міжвоєнні роки (1921 – 1939) у Львові була значно розширена трамвайна мережа. Нові лінії пролягли сучасними вулицями Городоцькою (на захід від депо), Куліша, Вітовського, І. Франка (вздовж Стрийського парку). Саме на міжвоєнні

роки припадає доба розквіту електричного трамваю у Львові – довжина шляхів досягнула 70 км (1940 р.), вагонний парк налічував понад 170 одиниць рухомого складу, а в 1928 р. було перевезено понад 58 млн пасажирів (у 2010 р. було 73 км колій, 158 вагонів і 57 млн перевезених пасажирів) [2, с. 473–475]. У часи Другої світової війни трамвайне господарство Львова зазнало незначних ушкоджень, тому перебої в русі електротранспорту були лише у 1939 (два тижні), 1944–1945 рр. (7 місяців). Головними причинами простою вагонів була відсутність палива на електростанції та обриви контактної мережі.

Через переселення польського населення до Вроцлава та інших міст у 1945 – 1946 рр. більшість працівників львівського трамвайного управління звільнилися, в результаті чого вихід вагонів різко скоротився і працювали лише 4 маршрути. Згодом, із набором нових робітників (переважно зі Східної України та Росії), робота трамваю у Львові покращилася. Хоча лише у 1959 р. було досягнуто довоєнного рівня пасажироперевезень (108,5 млн у 1940 р.) [2, с. 474–475].

На початку 1950-х рр. була проведена модернізація більшості трамвайних вагонів, які були виготовлені від 1897 до 1930 року. Через зростання населення міста та пасажиропотоку актуальним було термінове оновлення рухомого складу трамваю новими та місткими вагонами. У 1955–1972 рр. закуплено 170 вагонів збільшеної пасажиромісткості німецького виробництва моделей Lowa і Gotha.

У 1960–1970-х рр. у багатьох містах СРСР визнано експлуатацію трамваю економічно недоцільною, що зумовило закриття окремих ліній (як-от у Львові) або й цілих трамвайних систем (Сімферополь, Чернівці, Кишинів). Натомість планувалося замінити їх тролейбусним сполученням. У Львові були демонтовані трамвайні лінії на проспекті Свободи, вулицях Куліша, Зеленої, Левицького, І. Франка та інших. Закрита була також лінія на Високий замок, яку не могли обслуговувати більші німецькі та чеські вагони.

Тролейбусне сполучення у Львові почало працювати з листопада 1952 р., коли перша його лінія з'єднала центр міста з вокзалом. Протягом наступних десяти років тролейбусні лінії були споруджені по вулицях Городоцькій, Стрийській, проспектах Свободи і Шевченка, на Новий Львів. Якщо трамвайні маршрути обслуговували переважно райони довоєнної забудови, то тролейбусні – нові житлові масиви, промислові підприємства та окраїни міста. На початку 1960-х років поблизу автобусного заводу споруджено велике тролейбусне депо, а також прокладені нові лінії вулицями Володимира Великого, Кульпарківською, Любінською, Зеленою [2, с. 486–487]. Збільшувалася також кількість тролейбусів: від 5-ти у 1952 р. до 60-ти у 1960 р. і до 143-х у 1970 р. [2, с. 486–487, 493]. На початку 1970-х років старіші та технічно недосконалі вітчизняні тролейбуси МТБ і ЛАЗ замінювалися на сучасніші “Шкода” чехословацького виробництва. Аналогічно з 1973 р.

почалися поставки до Львова чеських трамвайних вагонів “Татра” моделей Т4 і КТ4. Ними був замінений рухомий склад австрійського та польського виробництва, який відпрацював на львівських вулицях 60-70 років.

Найбільших масштабів розвитку система електричного транспорту Львова набула у 80-х роках ХХ ст. У ці роки здійснювалися масові поставки нових трамвайних вагонів і тролейбусів (по 20-30 машин щороку), а також розвивалася маршрутна мережа. Зокрема, у 1987–1988 рр. споруджена трамвайна лінія по теперішніх вулицях Княгині Ольги та Вахнянина, якою вагони їздили у швидкісному режимі. Саме в ці роки впроваджувалася ідея швидкісного трамвайного сполучення у Львові з підземною ділянкою в центрі. У центральній частині міста планували спорудити три

підземні станції та близько 10 км тунелів. Однак через гідрогеологічні проблеми (високий рівень підземних вод, просідання порід) та недостатнє фінансування цей проект не був реалізований. У 1980-х роках були споруджені нові тролейбусні лінії до Сихівського цвинтаря та масиву Левандівка, а також по вулицях Енергетичній, Зеленій, Сяйво.

На початку 1990-х рр. у місті діяли 7 трамвайних і 15 тролейбусних маршрутів. У 1991 р. були виконані найбільші пасажироперевезення електро-транспортном у місті: 140,7 млн пасажирів трамваями і 103,5 млн – тролейбусами [2, с. 478, 488] (рис. 1). У наступні роки перевезення скоротилися майже наполовину через глибоку економічну кризу в Україні. Через недостатнє фінансування міського транспорту припинилися поставки нового рухомого складу, а також дефіцитних імпортованих запасних частин.

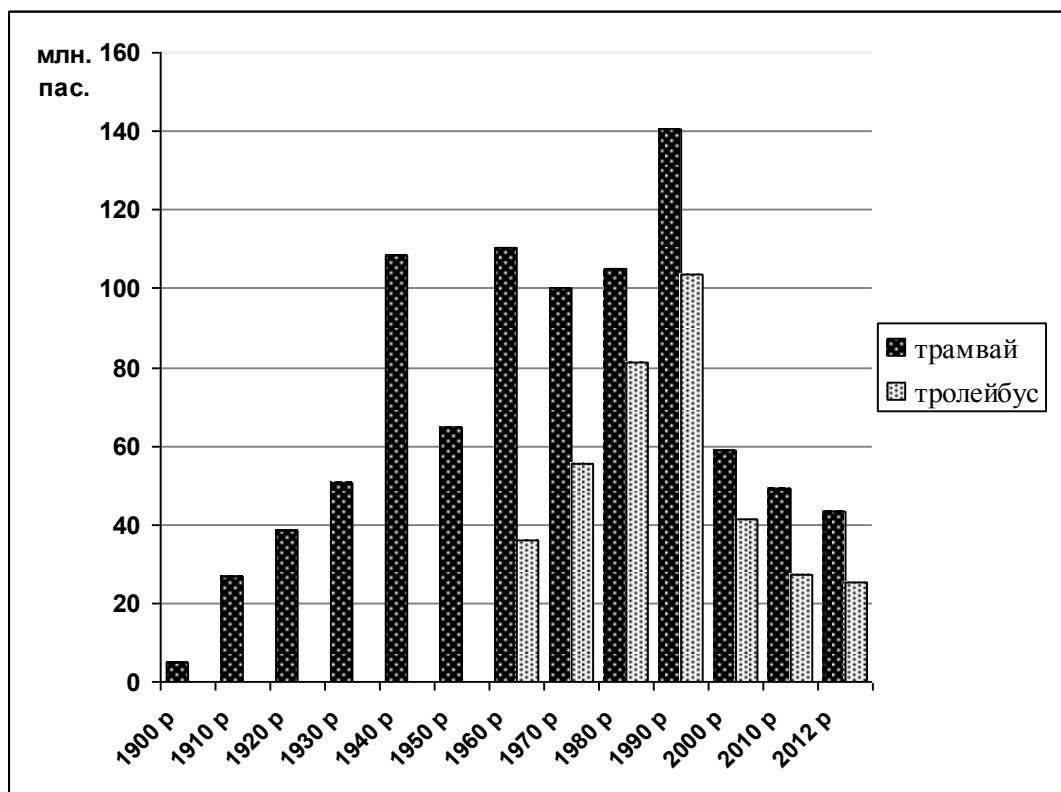

Рис. 1. Динаміка пасажироперевезень електричним транспортом м. Львова у 1900 – 2012 рр.

Внаслідок падіння пасажиропотоку відбулися зміни у маршрутній мережі. Впродовж 1990-х років було відмінено п'ять тролейбусних маршрутів, а лінії по вулицях Під Дубом та І. Чмоли – виведені з експлуатації й частково демонтовані. Відбулося також значне скорочення рухомого складу міського електротранспорту м. Львова. З 1990 до 2001 року кількість трамвайних вагонів зменшилася з 225 до 180, а тролейбусів – від 244 до 117 [2, с. 483-484, 493]. Більш, ніж вдвічі знизився випуск рухомого складу на маршрути електричного транспорту міста. Для забезпечення роботи тролейбусного транспорту було закуплено понад 40 тролейбусів виробництва Львівського автобусного заводу, однак через невисоку їхню якість більшість з них за десятки років експлуатації вийшли з ладу. Покращити

роботу тролейбусного депо вдалося лише із закупівлями декількох машин з чеських міст.

Тривалий спад у роботі міського електро-транспортного Львова вдалося зупинити лише у 2005 – 2008 роках, коли відбувалися масові реконструкції трамвайних шляхів із укладанням безшумної колії, які тривають і до сьогодні. Були закуплені 22 користованих трамвайних вагонів з німецьких міст. Ці заходи сприяли покращенню регулярності руху та експлуатації рухомого складу. За цей період було закуплено понад 20 сучасних низькопідлогових тролейбусів ЛАЗ і “Богдан”, використання яких покращило обслуговування пасажирів. Перевезення пасажирів тролейбусами у Львові навіть збільшилося – з 36,5 млн у 2005 р. до 37,3 млн у 2008 р.,

однак трамваями, навпаки, зменшилося – з 60 до 49,6 млн пасажирів [3].

З 2008 року у зв'язку із затяжною економічною кризою в державі відбувається поступове зменшення більшості головних показників розвитку електричного транспорту у Львові. Винятком є лише спорудження нових тролейбусних ліній по проспекту Червоної калини (2010 р.) і вул. Науковій (2011–2012 рр.). Відповідно, довжина контактної мережі тролейбуса збільшилась зі 117,3 км у 2009 р. до 122 км у 2012 р. Експлуатаційна довжина трамвайних ліній у ці роки залишилася незмінною, а деякі напрямки часто залишалися без руху через капітальні ремонти вулиць і колій. Водночас скоротилися поставки нових тролейбусів і трамваїв до міста, що призвело до зменшення кількості рухомого складу. Кількість трамваїв скоротилася зі 158 у 2009 р. до 130 у 2013 р., а тролейбусів – з 92 до 85 машин у ці ж роки. Скорочення кількості рухомого складу та його випуску на маршрути зумовило зменшення обсягів перевезень пасажирів. Пасажиропереvezення трамваями скоротилося протягом 2009 – 2012 років з 49,2 до 43,3 млн, а тролейбусами – з 27,4 до 25,1 млн пасажирів. Навіть запуск нових двох трамвайних маршрутів і подовження тролейбусних ліній, а також проведення матчів “Євро-2012” у Львові не сприяли зростанню пасажиропотоку на міському електричному транспорті. Однією з причин значного скорочення пасажиропереvezень на трамвайному транспорті міста були тривалі ремонти вуличного господарства та колій, через які ряд маршрутів були скасовані або змінювали напрямку руху.

На сьогодні система електричного транспорту міста Львова перебуває у тривалій стагнації, а поодинокі заходи щодо покращення ситуації не приносять бажаного ефекту. За обсягами пасажиропереvezень і кількістю рухомого складу трамвайний транспорт міста досягнув рівня 20-х років ХХ ст. (рис. 1). Подібна ситуація з тролейбусним парком, де пасажиропотік і кількість машин така ж, як на початку 1960-х років (рис. 2). Причому, за новою транспортною схемою, що діє у Львові з 2012 року, трамваям і тролейбусам відведені головні напрямки пасажиропереvezень у місті.

На сьогодні у Львові діє досить розвинута інфраструктура міського електричного транспорту, яка об'єднує два трамвайні депо (експлуатаційне та ремонтне), тролейбусне депо, центр управління рухом КП “Львівелектротранс”, 73 км трамвайних колій, 122 км тролейбусних ліній. Рухомий склад електротранспорту міста налічує 130 трамвайних вагонів (з них 12 службових) і 86 тролейбусів [4]. У місті діють 10 трамвайних і 10 тролейбусних маршрутів. Однак мережа електричного транспорту не покриває рівномірно території міста. Наприклад, такі житлові масиви, як Рясне, Майорівка, Підголосько, не мають трамвайного чи тролейбусного сполучення. Мережа трамвайних ліній в останні 20 років практично не розширювалася за винятком невеликої ділянки по вул. Стуса. Фактично трамвайна система Львова має приблизно таку

конфігурацію, як у міжвоєнні роки (крім ліній по вулицях Сахарова і Княгині Ольги). Багато ліній були демонтовані у середині ХХ століття, що лише погіршило можливості функціонування трамвайної мережі. На окраїнах міста більша перевага надавалася тролейбусному транспорту, який через швидке зношування і зменшення рухомого складу поступився в обсягах перевезень менш затратним автобусним перевезенням.

З 1 січня 2012 року у Львові діє нова транспортна мережа, головну роль в якій відведено перевезенням на трамвайних і тролейбусних маршрутах. Однак на сьогодні ці завдання львівський електротранспорт повністю не може виконати, насамперед, через недостатню кількість справного рухомого складу. Нова транспортна схема розрахована на щоденний випуск ста трамвайних вагонів і такої ж кількості тролейбусів, однак нині цей показник виконується максимум на 60-65 %. Трамвайним депо міста необхідно відремонтувати та докупити щонайменше 30 вагонів, а тролейбусному депо – 40-50 машин.

Закупівлю та оновлення рухомого складу актуалізують плани щодо подальшого розвитку мережі електричного транспорту м. Львова. Протягом 2013 року триває процес переговорів щодо надання кредиту та грантових коштів європейськими банками для будівництва трамвайної лінії на Сихівський масив. Оскільки на цьому напрямку зосереджені потужні пасажиропотоки, то виникне необхідність у закупівлі більш містких вагонів. Перший такий вагон розроблений протягом 2012 – 2013 років на підприємстві “Електрон” у кооперації з європейськими виробниками. Розглядаються також пропозиції щодо закупівлі користованих трамвайних поїздів у Німеччині та Швейцарії.

Окрім Сихівської лінії планується розбудова трамвайних колій до масиву Рясне, стадіону “Львів арена” та на масиві Збоїща. Однак на півночі Львова варто об'єднати лінії по вулицях Замарстинівській та Промисловій у кільцевий маршрут, що забезпечить раціональніше використання рухомого складу.

Новим генпланом забудови міста передбачено також спорудження нових тролейбусних ліній на вулицях Стрийській (до стадіону), Городецькій (до ТЦ “Метро”), Хуторівка (до Сихова), Грінченка та до масиву Рясне-2. Побудова тролейбусної мережі по вул. Хуторівка дасть змогу створити транспортне кільце через Сихівський масив, що дозволить збільшити кількість пасажирів у тролейбусах. Актуальною є розбудова тролейбусної мережі в районі вулиць Вашингтона, Пасічної та Варшавської, де проводиться активне будівництво житлових і торгових комплексів.

Внаслідок проведених досліджень можна сформулювати такі висновки:

1. Мережа трамвайного транспорту Львова є однією з найстаріших в Україні, що сформувалася переважно у першій половині ХХ століття.

2. Найбільшого розвитку та найбільших обсягів перевезень система електричного транспорту досягнула у 70-90-х роках ХХ ст., що було

зумовлено зростанням населення та виробничого потенціалу міста.

3. Внаслідок економічного спаду в 1990-х роках і переважання автобусних перевезень за

обсягом перевезень і кількістю рухомого складу електричний транспорт Львова знизився до показників середини XX століття.

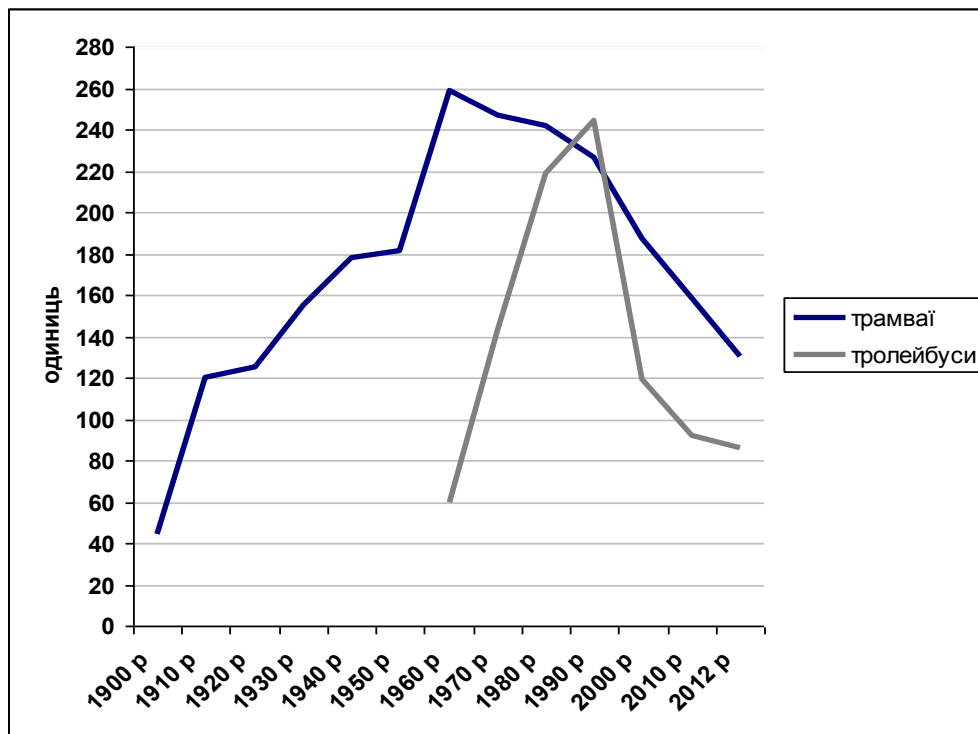

Рис. 2. Динаміка кількості рухомого складу електричного транспорту м. Львова у 1900 – 2012 рр.

4. Сучасна розбудова мережі електротранспорту не призводить до зростання обсягів перевезень через недостатню кількість та якість рухомого складу.

5. Подальший розвиток і зростання пере-

везень електричного транспорту Львова можуть забезпечити спорудження нових ліній у густонаселені масиви міста з одночасним оновленням і поповненням парку трамваїв і тролейбусів.

Література і джерела

1. Доктор географії Олена Степанів / [упоряд. О. Шаблій]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 324 с.
2. Електротранспорт України: Енциклопедичний путівник / С. Тархов, К. Козлов, А. Оландер. – К.: Варто, 2010. – 912 с.
3. Основні соціально-економічні показники міста Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/99/theme_99_1_12.php?code=99&ind_page=stattables
4. Об'єкти міського електротранспорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korpmet.org.ua/?page_id=67
5. Тархов С. А. Історія львівського трамваю / С. А. Тархов. — Львів : Фенікс-Лтд, 1994. – 127 с.

Стаття надійшла 19.05.2013 р.

УДК 911.3

Тетяна Карна, Марія Мирош

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ НА ЛЬВІВЩИНІ

Обґрунтовано актуальність суспільно-географічного наукового дослідження проблематики електоральної активності, зокрема в розрізі адміністративної області. Закцетовано увагу на

необхідності врахування при цьому історичних факторів як таких, що безпосередньо позначаються на рівні електоральної активності та визначають тенденції її подальшого розвитку. Проаналізовано різь опрацювання теми вітчизняними та іноземними географами. Досліджено теоретико-методологічні засади електоральної географії.

Здійснено ретроспективний огляд особливостей формування та розвитку електоральної активності на території Львова та Львівської області в різні історичні етапи.

Ключові слова: електоральна активність, електоральний простір, електорат, абсентеїзм, негативізм.

Tetyana Karpa, Mariya Myrosh. On the history of political and electoral activity in L'viv region. The urgency of socio-geographic research on the issues of electoral activities, particularly in the context of administrative regions, is substantiated. The need to consider historical factors that directly affect the level of electoral activity and define trends in its further development is pointed out. Research on this topic done by domestic and foreign geographers is reviewed. Theoretical and methodological bases of electoral geography are assessed.

A retrospective review of the features of formation and development of electoral activity in L'viv and L'viv oblast in different historical stages (Kyiv an Rus' and the Galicia-Volhynia Principality, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Austro-Hungarian Empire, during World War I, the West Ukrainian National Republic and the Interwar period, Second World War, and the USSR) is presented. The electoral activity of the population of L'viv in present conditions is characterized. In particular, the features and forms of political activity of the region in national political actions, such as the Orange Revolution, action in defence of the Ukrainian as a unifying state language, etc., are assessed. The dynamics of electoral activity in the region during the presidential and parliamentary elections are analyzed. The role and level of political activity of L'viv among the cities of Ukraine, which, in all historic times in magnitude and socio-political importance, was national in scope and shaped the historical background of the formation of the modern independence of Ukraine, is demonstrated. It is emphasized that the city of L'viv – the “Piedmont of Ukraine” and center for democracy and struggle for Ukrainian statehood – always had a dominant role.

Key words: electoral activity, electoral space, the electorate, absenteeism, negativism.

Актуальність теми. В умовах становлення правового, демократичного суспільства особливої актуальності набувають дослідження політичної активності особистості в різних сферах державного життя. Електоральна активність як вагомий її складник перебуває в центрі наукових дискусій на різних просторових рівнях – від глобального до локального. Важливе значення мають дослідження електоральної активності на рівні області. Оцінка виборчої активності тут повинна здійснюватись, насамперед, з урахуванням історичних факторів як таких, що безпосередньо позначаються на рівні електоральної активності та визначають тенденції її подальшого розвитку.

Рівень опрацювання теми. Напрямок політико-географічних досліджень, пов'язаних із виявленням територіальних особливостей поведінки населення у зв'язку з виборами до основних представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування формує географію виборів. Її ще називають електоральною географією. Предметом вивчення електоральної географії є геопросторова організація електоральної поведінки – участі суб'єкта у політичному процесі загалом, завоювання, здійснення та утримання політичної влади, чи ширше – політичної діяльності (ПД). Політична діяльність проявляється у: а) виборчій активності, яка виражається через участь у голосуванні або політичний абсентеїзм; б) чіткій політичній позиції, що виявляється у підтримці тієї

чи іншої партії (кандидата) або негативізму, тобто голосуванні *проти всіх*. ПД формує участь у голосуванні, референдумах, демонстраціях, мітингах, пікетах, терористичних актах, здійсненні грошових внесків, писанні листів, особистих візитах до політиків і посадових осіб, членстві в організаціях тощо.

Серед головних мотивів активності електоральної поведінки можна виділити: напрям і динаміку змін розвитку держави чи регіону, динаміку політичної популяризації території (національна пам'ять), адміністративну модель електорального простору (територіальний розподіл підтримки того чи іншого політичного уподобання), часову варіацію електорату (міра стійкості електоральних уподобань у часі і залежно від виборів).

Проблематику електоральної активності вивчають і розкривають українські вчені – М. Пістун, О. Шаблій, М. Томенко, Є. Хан, В. Миронюк, А. Голод та ін. і зарубіжні науковці – К. Аксьонов, О. Бертлянт, І. Бремер, А. Вільсон, О. Вітковський, Н. Каледін, В. Колосов, Я. Куклінський, В. Лаврухін, Д. Сарторі, Л. Смирнягін, Р. Туровський та ін.

Мета дослідження – проаналізувати риси становлення та прояву електоральної активності у Львівській області в різні історичні етапи та здійснити характеристику електоральної активності населення регіону в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Електоральна

активність жителів Західного регіону викликає особливий інтерес вчених, поскільки вона проявлялась у всі періоди розвитку території. Вагома роль при цьому приділялась м. Львову як центру розвитку процесів демократії та здобуття української незалежності.

Ще у X ст. територія теперішньої Львівщини як частина Галичини входила до складу Київської держави, яка, будучи в той час однією з найбільш впливових країн Європи, конкурувала з Візантією. Галичина була економічно та культурно високорозвиненим регіоном. Корінним населенням Галичини були русини-українці. У зв'язку з послабленням центральної влади і конфліктами між окремими князями, Київська Русь не змогла протистояти татарській навалі 1240 р. і перестала існувати як унітарна держава. В цей час, у 1240 – 1250 рр. князем, а згодом — королем Галицько-Волинської держави Данилом Галицьким, було засноване місто Львів, назване на честь його сина Лева.

Вигідне географічне положення міста на перехресті важливих торгових шляхів із Західної Європи в Азію та із Скандинавії у Візантію зумовили бурхливий його розвиток. З середини XVI ст. починається іноземне панування на території сучасної Львівщини. Польський король Казимир III у 1356 р. затвердив *Магдебурзьке право* вперше у Львові серед великих міст на території України. У 1370 – 1387 рр. на галицьких землях запанувала Угорщина, а потім (1569 р.) вони перейшли до Польсько-Литовської держави – Речі Посполитої.

Прикладом політичної активності на теренах шляхетської Польщі були *братства*, які відіграли велику роль у суспільно-політичному та культурному житті та боротьбі проти політики національного і релігійного утисків. У 80-х роках XVI ст. широку діяльність розгорнуло Львівське Успенське Ставропігійське братство.

У період першого поділу Речі Посполитої у 1772 році, коли австрійська влада зайняла Львів, Галичину було перетворено на імперську провінцію – Королівство Галичини і Лодомерії. Саме у часи австро-угорського панування у регіоні зароджуються деякі сучасні форми політичної поведінки – участь у виборах і політичних партіях.

У 30-х роках XIX ст. молоді семінаристи утворили гурток *“Руську Трійцю”* на чолі з М. Шашкевичем. У 1837 р. нею вперше було опубліковане видання українською мовою – літературний альманах *“Русалка Дністрова”*. Революційні події 1848 р. в Європі збудили політичну та культурну активність українців. У травні цього року у Львові було засновано першу українську політичну організацію – *Головну Руську Раду*, яка налічувала 66 членів. У XIX ст. вона складалася наполовину з духовенства і студентів-богословів та світської інтелігенції. Головою Ради став єпископ Г. Яхимович. Через кілька тижнів було засновано у всій Східній Галичині 13 регіональних і 50 місцевих філій, для чого використано церковну організацію, надруковано *першу газету українською мовою “Зоря Галицька”*. Головною ідеєю і метою

цієї організації був поділ Галичини на українську і польську та домагання крайової автономії з окремим намісником і сеймом у Львові для української частини Галичини.

Перші загальні вибори на території сучасної Львівської області були проведені у 1848 році. Регіональним органом влади був *Галицький сейм*, який розміщувався у Львові. Галичині було надано 96 мандатів з 383-х наявних. Обранці українців до Першої світової війни переважно підтримували у Сеймі ідею української автономії у складі Австро-Угорщини. У жовтні 1860 р. і лютому 1861 р. вийшло два укази, згідно з якими всі коронні краї Австро-Угорської імперії отримували свої статуси та виборчі закони. У Галичині запроваджувалася *куріальна система* виборів. Принцип високого майнового цензу замінив принцип національного представництва, що було невідгідним для українців.

У 1890 році за участю І. Франка, М. Павлика та О. Терлецького була створена *перша політична партія в Україні* – Радикальна русько-українська партія (РРУП). У 1899 році виникають ще три партії: Національно-демократична, Соціал-демократична і Католицько-Руський союз. Галичина і зокрема місто Львів перетворюється на *“П'ємонт України”*. Цю функцію місто з переборами втримує до сьогодні.

У 1914 – 1918 рр. Галичина в складі Австро-Угорщини потрапила у вир Першої світової війни. В листопаді 1918 р. на її території було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Однак провідні європейські країни не бажали визнати право української нації на незалежну державу.

У міжвоєнний період у Галичині спостерігалась висока політична активність, було створено декілька політичних партій, найбільшою з них стало Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Головна його ідеологія – це соборність і державність, демократія й антикомунізм, а на міжнародній арені – боротьба проти легалізації чужого панування. У варшавському сеймі й сенаті об'єднання боролось за виконання Польщею її міжнародних і конституційних зобов'язань. Водночас дуже велике значення мала діяльність Української Військової Організації (УВО, з 1920 р.) та нелегальної Організації Українських Націоналістів (ОУН, з 1929 р.). Львів стає центром українського національно-визвольного руху.

У 1939 р. внаслідок пакту Молотова–Ріббентропа Західну Україну було приєднано до Радянського Союзу. На території регіону у 1939 році було утворено Дрогобицьку та Львівську області. З червня 1941 р. до липня 1944 р. Львівщина була окупована нацистською Німеччиною.

З моменту окупації на території Галичини зароджується *рух опору*. У 1942 р. окремі розрізнені збройні формування організовуються в регулярну Українську Повстанську Армію. Керуючись ідеєю незалежної України, УПА воювала як проти гітлерівської Німеччини, так і проти Советського Союзу, а ще польських реваншистських організацій (Армії Крайової, АК). Збройний опір УПА проти

советського окупаційного режиму на території Галичини тривав до середини 50-х років. Після відновлення в регіоні советської влади репресії проти українського населення відновлюються ще у більшому масштабі, ніж до війни. Радянський уряд 1946 року ліквідував Греко-католицьку Церкву, вислав у концентраційні табори священників, руйнував церкви. Він впроваджував свою виборчу систему, яка була карикатурною (наприклад, в одному виборчому окрузі висувався один кандидат від “блоку комуністів і безпартійних”. Інших кандидатів не передбачалось).

Дисидентські організації, які боролись за незалежність України, виникли у Львівській області відразу після ліквідації УПА, наприкінці 50-х рр. XX ст.

У вересні 1987 року під час святкування дня міста Львова, відбулася перша в Україні *політична демонстрація* за відродження української незалежності і Греко-Католицької Церкви. 17 вересня 1989 р. багатотисячний молитовний похід організовано у Львові до Собору Святого Юра з вимогою легалізації УГКЦ в Советському Союзі (у період між 1946 та 1989 роками Українська Греко-Католицька Церква була найчисельнішою забороненою церквою у світі).

З кінця 80-х рр. XX ст. відбувається відродження партійної системи у Львівській області, першою легальною опозиційною політичною організацією, яка мала свій осередок у Львові стала *Українська Гельсінська Спілка*. На початку 90-х років XX ст. створюється найпотужніша політична партія – Народний Рух України (НРУ). Серед перших політичних партій були Українська соціал-демократична партія (УСДП), яка орієнтувалася на малочисельний український міський пролетаріат, Партія демократичного відродження України, Партія зелених України, а в 1993 р. заново зареєстрована Комуністична партія України.

17 жовтня 1987 р. у Львові організовано *Товариство Лева* (ТЛ), яке мало за мету активну участь в процесах національного відродження і розвиток громадянського суспільства. Воно починало діяти в умовах комуністичної партійної монополії, вдало використовуючи “дах” Львівського міського комітету комсомолу. Члени ТЛ активно включилися в бурхливе суспільно-політичне життя Львова, зокрема у збирання підписів за державність української мови, спроби (невдалі) створення “Демократичного фронту” (1988 р.), згодом – Народного Руху України (1989 р.). Навесні 1989 року активісти ТЛ почали видавати одну з перших в Україні самвидавчих газет “*Поступ*”.

25 травня 1989 року у м. Львові була вже офіційно заснована перша незалежна українська студентська організація – *Студентське Братство*. Головною метою діяльності організації стало об’єднання студентської молоді для боротьби за незалежність України. Студентське Братство Львівщини – одна з головних українських молодіжних організацій опозиційного спрямування часів перебудови (разом з Українською Студентською

Спілкою).

Патріотичні сили в передчутті розпаду СРСР згуртувалися й 21 січня 1990 р. організували “*живий ланцюг*” між Києвом і Львовом як символ духовної єдності людей східних і західних земель України, як запоруку існування єдиної, соборної України. Від одного до трьох мільйонів осіб, узявшись за руки, створили на дорогах і шосе безперервний ланцюг від Києва до Львова. А 22 січня 2011 р. “живий ланцюг” утворено у понад 20 містах України. Так, у Львові близько п’яти тисяч осіб утворили “живий ланцюг” від пам’ятника Тарасу Шевченку до пам’ятника Степану Бандері.

3 квітня 1990 року під час першої сесії 21-го скликання було прийняте рішення про застосування Українського Національного прапора у місті Львові. Над львівською Ратушею замайорів синьо-жовтий державний стяг. (За документами архівного відділення Львівської міської ради: “Визнати правомірним використання Українського Національного прапора під час проведення державних і громадсько-політичних заходів у місті Львові нарівні з існуючими Державними Прапорами...”)

У грудні 1991 р. львів’яни взяли активну участь у всеукраїнському референдумі щодо Незалежності Української держави (97,46 %) та делегували своїх представників у південні і східні області України.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році Львівська область, як і вся колишня Галичина, продовжувала залишатись центром державного будівництва. Львів залишається провідним осередком найбільшої політичної активності населення в державі. Тут активно діють представництва всіх політичних партій, проходить поглиблення демократичних традицій, утверджуються основи відкритого громадянського суспільства. На святкування ухвалення Акта про державну незалежність України 24 серпня 1991 року наступного дня на вулиці міста вийшли сотні тисяч львів’ян.

У 1999 році Львів став своєрідною столицею Центрально-Східної Європи. Він став єдиним містом в історії України, яке приймало одночасно дев’ятьох керівників держав під час саміту глав держав Східної та Центральної Європи.

Львів завжди був і є детонатором національних і демократичних процесів в українській державі. Місто стало головним оплотом Помаранчевої революції листопада-грудня 2004 року, коли про Україну заговорив увесь світ. 70 % усіх львів’ян брали участь в акціях відстоювання демократії у Львові, і кожний третій львів’янин побував на Майдані Незалежності у Києві.

Проявом активності сьогодні у Львові є відстоювання української мови як єдиної державної. На проспекті Свободи біля пам’ятника Т. Шевченку на захист української мови збиралось понад вісім тисяч учасників. Головною вимогою було дотримання високими органами влади Конституції України та збереження української мови як єдиної державної, зупинення прийняття антиукраїнських законів, привернення уваги суспільства до проблем

мовної політики в Україні.

Політико-електоральна активність Львівщини за часів незалежності – одна з найвищих в Україні. Адже вона презентує інтереси фактично усього західного макрорегіону. Також Львівська область урівноважує східний полюс класичного для України

електорально-географічного “розколу “захід–схід””. За результатами Виборів Президента України, що відбулись у 1991, 1994, 1999, 2004-2005 і 2010 рр. можна простежити високу активність населення Львівської області у порівнянні з Україною загалом (див. табл.1, рис.1).

Таблиця 1

Електоральна активність населення України і Львівщини

Вибори	Україна		Львівська область	
	Кількість людей, що взяли участь у виборах, осіб	У % до загальної кількості виборців	Кількість людей, що взяли участь у виборах, осіб	У % до загальної кількості виборців
Вибори Президента, 31.10.1999	26 305 198	70,15	1 579 940	78,88
Вибори Президента, 14.11.1999	28 212 484	74,87	1 773 083	88,01
Чергові вибори Президента, 31.10.2004	28 035 184	74,54	1 654 221	80,8
Повторне голосування на виборах Президента, 21.11.2004	30 511 289	80,4	1 698 188	83,46
Повторне голосування на виборах Президента, 26.12.2004	29 068 971	77,19	1 723 879	85,3
Чергові вибори Президента України, 17.01.2010	25 493 529	66,76	1 475 124	73,69
Повторне голосування на виборах Президента, 07.02.2010	25 493 529	69,15	1 524 246	75,32

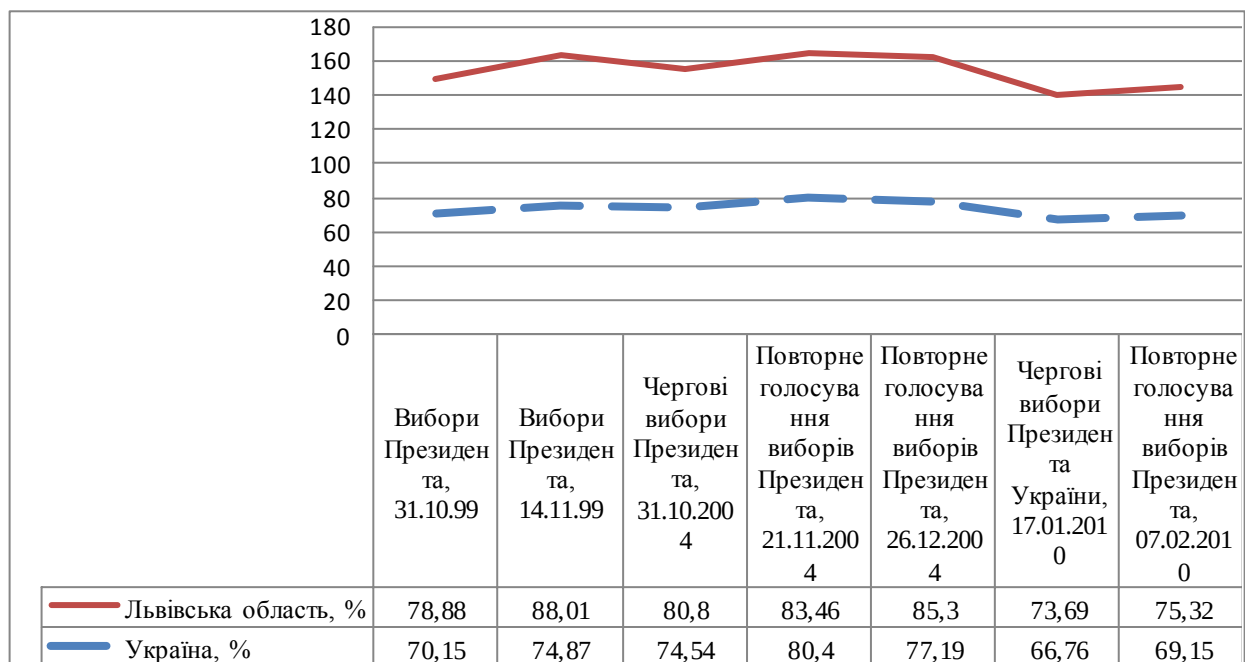

Рис. 1. Динаміка активності жителів Львівської області та України під час виборів Президента України, %.

Львівський регіон нараховує майже два мільйони виборців. Низький електоральний потенціал у малозаселених аграрних районах: Сколівському, Перемишлянському, Радехівському, Буському і Турківському. Проте невелика кількість виборців у сільській місцевості частково компенсується їхньою традиційно високою явкою на виборах. Високим електоральним потенціалом

володіють густозаселені та урбанізовані Дрогобицький і Сокальський райони. Разом зі Львовом вони складають майже половину усіх виборців області. На м. Львів припадає близько 600 тис. виборців.

Львів характеризується одним із найвищих рівнів електоральної активності серед міст України (див. табл. 2).

Таблиця 2

Електоральна активність виборців деяких міст України під час парламентських виборів

Вибори	Кількість виборців, що взяли участь у голосуванні / % від загальної кількості виборців					
	м. Львів	м. Київ	м. Донецьк	м. Суми	м. Севастополь	м. Одеса
Чергові вибори до ВР, 29.03.1998	503 980 / 71,42	1 163 119 / 58,49	577 032 / 56,85	120 490 / 60,75	153 938 / 50,28	333 060 / 59,46
Чергові вибори до ВР, 31.03.2002	468 443 / 62,09	1 268 811 / 53,40	517 155 / 68,51	109 208 / 56,51	173 415 / 58,66	371 999 / 52,34
Вибори до ВР, 26.03.2006	64,73 %	58,85 %	60,46 %	59,70 %	63,12 %	51,44 %

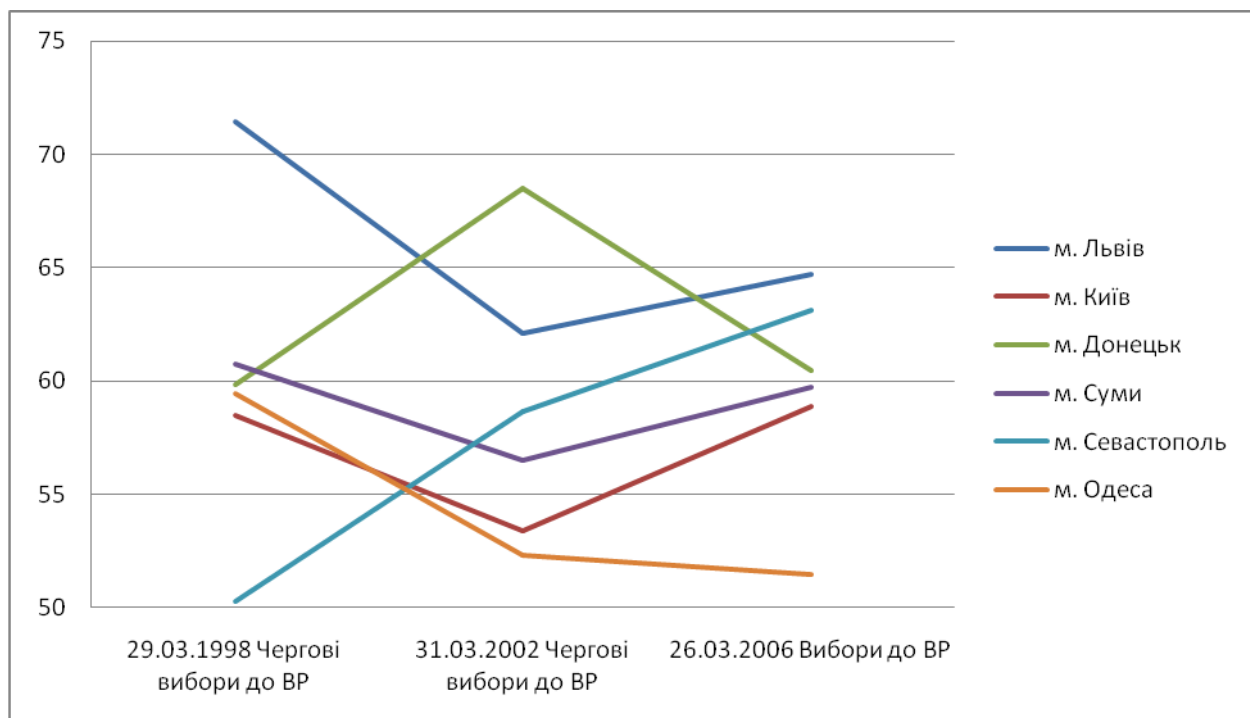

Рис. 2. Місто Львів у порівнянні з іншими містами України за електоральною активністю під час виборів до Верховної Ради, %.

Електоральна активність населення м. Львова є досить нерівномірною за внутрішньоміськими районами. Невелику участь у виборах проявили мешканці Личаківського (понад 34 %, від загальної кількості виборців) та Галицького районів. Тут варто згадати фактор студентської молоді. У разі

проживання в гуртожитку свого закладу студенти отримують відповідну приписку, і якщо вони досягли 18-річного віку і набули активного виборчого права, то й закріплюються за виборчими дільницями при своїх гуртожитках. За умов низької електоральної активності молоді та її чисельності

цей фактор може помітно вплинути на показники явки виборців у м. Львові.

Станом на 2012 р. у Львові зареєстровано 203 політичні партії та понад 1000 громадських організацій. З 2010 р. у Львівській міській раді представлено 12 політичних сил: “Свобода” (55 депутатів), “Фронт Змін” (7 депутатів), Партія регіонів (6 депутатів), “Україна соборна” (4 депутати), Республіканська християнська партія, “Наша Україна”, “Удар”, “Пора”, Народний Рух України (по 3 депутати), “Реформи і порядок”, Аграрна партія України, “За Україну!” (по 1 депутату).

Висновки. Електоральна історія Західного регіону України віднедавна стала об’єктом всебічного наукового дослідження. Це стосується, першою чергою, електоральної активності населення регіону, що проявлялась у всі історичні часи і за розмахом та суспільно-політичною значимістю мала загальнонаціональний характер і формувала історичні передумови становлення сучасної державної незалежності України. Домінуюча роль віддавалась місту Львів – “П’ємонту України”, центру розвитку процесів демократії та здобуття української державності.

Література і джерела

1. Історія Товариства Лева // Громадські ініціативи. – Львів, 1999. – № 2. – С. 9-12; №3. – С. 7-10.
2. Львівщина: історико-культурні та краєзнавчі нариси / Упоряд. та відп. ред. Ю. Бірюльов. – Львів: Центр Європи, 1998. – 392 с.
3. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1991. – 510 с.
4. Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. – Париж. Нью-Йорк. – 1949 – 1952. – Т. 1. – С. 240-243 (перевидання у Львові).
5. Результати голосування. Дані ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>
6. Офіційний портал мешканців Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua/portal/>
7. Інформаційний бізнес портал Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e.lviv.ua/page/6/istoriya-lvova>
8. Щоденний Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dailylviv.com/news/1184

Стаття надійшла 4.05.2013 р.

УДК 338.487

Тетяна Біла

ЕТАПИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ МІСТА ЛЬВОВА (ВІД XIV ДО СЕРЕДИНИ XX СТ.)

У роботі представлено методичні підходи до вивчення приміського туризму на різних етапах розвитку міста. На прикладі міста Львова розглянуто особливості формування приміської зони впродовж XIV – першої пол. XX ст.. Висвітлено основні туристичні атракції, інфраструктуру та види рекреаційно-туристичних занять у приміській зоні на різних етапах розвитку міста (магдебурзький, австрійський, міжвоєнний). У відповідності з етапами розвитку міста узагальнено етапи розвитку приміського туризму: зародження (друга пол. XIV – кін. XVIII ст.), доповнення міського туризму приміським (поч. XIX – кін. XIX ст.), становлення приміського туризму як самостійного виду рекреації і туризму (20-30 pp. XX ст.).

Ключові слова: місто, приміська зона, приміський туризм, атракції, інфраструктура, туристичні заняття.

Tetyana Bila. Developmental stages of recreation and tourism in the L'viv suburban zone (from the 14th to the middle of the 20th centuries). The article presents methodological approaches to the study of suburban tourism at different stages of urban development. Using L'viv as an example, suburban zone development from the 14th to the first half of the 20th centuries are examined. A scheme to research tourism potential of the city suburbs at different stages of historical development is proposed, which includes the analysis of spatial development of the city and its surrounding areas, evaluation of tourism resources, infrastructure, and types of tourism and recreation. The study is based on maps of different time periods, historical and archival materials and literary sources.

The development of recreation and tourism in the suburban zone is considered for three important historical periods of the city of L'viv: Magdeburg (the second half of the 14th – late 18th centuries), Austrian (beginning of the 19th – beginning of the 20th centuries) and the interwar period (1920-1930s).

For each of these stages, the city boundaries are outlined and suburban areas are identified. Within the suburban areas, the analysis of the main natural, historical and cultural attractions at different time periods is performed, and lodging, food and major types of recreational activities of city residents is studied.

The research conducted in accordance with the periods of the city's development allowed us to identify the following stages of formation and development of suburban tourism: its emergence (the second half of the 14th – end of the 18th centuries), the development of suburban tourism as a complementary element of urban tourism (beginning of the 19th – end of the 19th century), and the development of the main components of suburban tourism as a distinct type of recreation (1920-1930s). Each of these stages was characterized by the predominant types of tourism and recreation and the infrastructure connected with them.

The first stage – the emergence of suburban tourism (the second half of the 14th end of the 18th centuries) – was characterized by utilitarian (hunting, gathering berries and mushroom picking), salubrious (rest in rural guest houses) and educational (pilgrimage) activities. Simultaneously, the suburban zone in this period was favorable for the location of accommodation and food facilities (inns, taverns, pubs, osterie), for serving guests and local residents. The second stage – the development of suburban tourism as a complementary element of urban tourism (beginning of the 19th – end of the 19th century) – was marked by the consolidation of the city's new function of rest and recreation. Parks and water courses became recreational facilities in the city. With the development of transport communications, urban recreation was supplemented with suburban recreation. The main forms of recreation in the suburbs included walking along natural and farmed areas, hiking, water-based recreation, etc. The third stage – the formation of the main components of suburban tourism as a distinct type of recreation (1920-1930s) was characterized by extensive network of railway and land transportation routes. The latter facilitated access to tourist sites in suburban areas, in particular to natural (forests, peaks, geysers, valleys, water bodies) and man-made structures (ponds), as well as to historical and cultural sites (archaeological remains, fortifications, churches). A network of local tourist routes was being developed, accompanied by their detailed descriptions in guidebooks and tourist brochures. This period was represented by a variety of leisure activities in suburban areas, such as rest in the forests and near water bodies, rural tourism and other similar activities (hiking, horse-riding, skiing) as well as educational tourism (historical and cultural tourism, pilgrimage). The third phase was characterized by the extensive development of tourist infrastructure, such as Boy Scout camps and rural guest houses, recreational villas and tourist shelters. A significant role in the development of tourism in the suburbs was played by Ukrainian and Polish tourist organizations which initiated trips and excursions. All this enabled massive recreational development of the L'viv suburban area.

Key words: city, suburban area, suburban tourism, attractions, infrastructure, tourist activities.

Постановка проблеми та її актуальність.

Для аналізу проблематики відпочинку і оздоровлення міських жителів важливим є вивчення природних та історико-культурних ресурсів приміських територій. У дослідницькій літературі з проблем туризму сформувався напрям, який окреслює приміський туризм. Актуальними є дослідження різноманітних аспектів приміського туризму, зокрема туристичних атракцій, інфраструктури, в тому числі доступності мешканців міста до приміських територій, а також основних видів рекреаційно-туристичних занять. Разом з тим, у просторово-часовому аспекті приміський туризм потрібно розглядати як складне динамічне явище, що фіксується у територіальних змінах приміської зони на різних історичних етапах. у цьому плані важливим є дослідження просторово-часових змін системи “місто – приміська зона” в контексті їхнього рекреаційно-туристичного потенціалу. Проблема розвитку приміської зони в рамках рекреаційно-туристичного потенціалу важлива для міст, що характеризуються тривалим періодом істо-

ричного розвитку. Місто Львів, маючи тривалу багатовікову історію, яка зафіксована в історичних документах і картографічних матеріалах, є вдалим об'єктом для дослідження проблематики відпочинку міських жителів у прилеглих до міста територіях на різних історичних етапах.

Метою дослідження є аналіз рекреаційно-туристичного потенціалу приміської зони міста Львова впродовж XIV – першої пол. XX ст.

Основні завдання дослідження:

- територіально-часовий аналіз на основі джерельно-картографічної бази суспільно-географічних чинників, що впливали на розвиток міста Львова і його приміської зони упродовж XIV – першої половини XX ст.;

- характеристика туристичних атракцій, інфраструктури та туристичних занять досліджуваного періоду;

- обґрунтування основних етапів становлення і розвитку приміського туризму м. Львова.

Попередні дослідження. Виокремлення приміського туризму як окремого напрямку рекреа-

ційно-туристичних досліджень належить німецькому досліднику А. Коху [20]. Дослідження приміського туризму, які проведені для багатьох міст Польщі з тривалим історичним розвитком (Краків, Познань, Лодзь), розкриті у працях Р. Фараціка [24]. Але разом з тим у цих дослідженнях недостатньо розглядалось питання просторово-часових змін приміського туризму на різних історичних етапах.

Для представленої теми досліджень важливим було проаналізувати історичні етапи розвитку міста та його приміської зони. Дослідження проведені з використанням історичних джерел і різночасових картографічних матеріалів знайшли своє відображення у публікаціях М. Долинської [2, 3], Р. Лозинського [9]. Значну інформаційну цінність несуть картографічні матеріали, що узагальнюють певні історичні етапи та відображають адміністративно-територіальний устрій Львова з поч. XIV ст. до 20-30-х рр. XX ст. [1, 10, 23].

Стосовно предмету дослідження – оцінки туристично-рекреаційного потенціалу приміської зони на різних історичних етапах, то в цьому контексті важливими були публікації історико-краєзнавчого типу І. Крип'якевича [7], Д. Зубрицького [5], І. Мельника [11, 12, 13, 14], Ф. Яворського [25], а також географічні описи О. Степанів [16], М. Назарука [15]. Безпосередньо теми досліджень, які присвячені історії розвитку рекреаційної галузі Львова і передмістя, стосуються публікації І. Пандяка [17], Л. Устименка, І. Афанасьєва [19].

Виклад основного матеріалу. Вихідними поняттями у представленому дослідженні є поняття “місто”, “приміська зона”. У науковій літературі існує низка підходів визначення дефініції “місто”. Елементом, що відрізняє погляди різних авторів є вибір принаймні одного критерію.

У *просторовому аспекті* місто асоціюється з тим місцем, де зосереджуються населення, житло. Це точка простору, де перехрещуються дороги, комунікації, соціальні інститути і взагалі життя.

З *економічного погляду* місто – це населений пункт, переважаюча кількість жителів якого не пов'язана професійно із сільським господарством.

Соціальний аспект урбанізації як головної ознаки міського поселення зазвичай використовує термін “міський спосіб життя” [28].

Межа міста – зовнішня лінія земель міста, що відокремлює їх від земель інших адміністративно-територіальних одиниць і фіксується у Генеральному плані міста [8].

У даному дослідженні ми розглядаємо місто як динамічне утворення, яке залежить від різноманітних чинників, зокрема, містобудівельних та суспільно-географічних, що впродовж досліджуваного періоду впливали на розвиток міста, змінюючи його адміністративно-територіальний поділ та зовнішні межі.

Щодо поняття “приміська зона”, то єдине загальновизнане тлумачення цієї категорії на сьогодні відсутнє. Відсутня єдина думка щодо принципів встановлення меж приміської зони. Існує

кілька принципів до визначення змісту категорії приміська зона, проте усі вони відмінні та розглядаються, як правило, в межах одного критерію (віддаленості), що залежить від величини міста.

Згідно з *географічним принципом* приміська зона – територія, що оточує місто і перебуває з ним у тісних функціональних економічних, санітарно-гігієнічних, архітектурних та інших видах взаємозв'язку і взаємозалежності, має різноманітне господарське призначення, виконує оздоровчі функції для населення міста [21].

Господарсько-територіальний принцип розглядає приміську територію як територіальні ресурси, які за своїми розмірами, інженерно-будівельними вимогами можуть використовуватись для розширення міської забудови, дорожнього і промислового будівництва, інших потреб [8].

За *архітектурним принципом* приміська зона є багатофункціональною територією, яка поєднує в собі агровиробничу, промислову, рекреаційну, комунікаційну, поселенську, науково-виробничу, торгову, культурну і господарсько-утилізовану функції [22].

Розглядаючи питання щодо визначення меж приміської зони, варто зазначити, що зовнішня межа може визначатися за вище названими принципами і залежить від величини міста (кількості населення), натомість внутрішня регламентується статутами населених пунктів і співпадає з їхніми межами.

Для міста Львова, щодо планувально-містобудівельних цілей, приміська зона окреслюється радіусом у 30 км від зовнішніх меж міста [4].

Базовими поняттями в дослідженні є “міський” та “приміський” туризм. Обидва види туризму розрізняють за територіальними ознаками. *Міському туризму* притаманні обмеження відкритого простору, поселення понад 10 тис. осіб, забудоване середовище, добре розвинута інфраструктура, великі розміри туристично-рекреаційних споруд тощо. До видів міського туризму належать: вивчення міста, шопінг, дастінг, відвідування музеїв, зоопарків, учать в азартних іграх, розважальних шоу тощо [18].

Натомість поняття “*приміський туризм*” вказує на його розуміння як виду туризму пов'язаного з виїздами за місто в період відпусток або на вихідні дні [6]. Приміський туризм характеризується відкритістю простору, поселенням до 10 тис. осіб, діяльністю у природному середовищі, нерозвиненою інфраструктурою. До основних видів приміського туризму відносять: пішохідні і велопрогулянки, відпочинок біля водойм, огляд визначних пам'яток, відвідування історико-культурних місць, фестивалів, лижний, кінний спорт, утилітарні види [18].

Для потреб дослідження туристичного потенціалу приміської зони обґрунтована схема дослідження, яка включає такі елементи: окреслення меж приміської зони, її туристичних ресурсів, доступності видів туристичних занять, а також часово-просторову характеристику туристичних потоків з міста на приміській території.

Історичні аспекти вивчення приміської зони з метою рекреації і відпочинку потребують вивчення додаткових аспектів. Серед них – встановлення меж міста і приміської зони (передмістя) на різних історичних етапах на основі писемних і картографічних джерел. При дослідженні необхідно враховувати аналіз суспільно-географічних і містобудівних чинників у відносинах між містом і приміською зоною в сфері рекреаційно-туристичної діяльності. Крім цього, вивчати процеси структурних змін рекреаційно-туристичної галузі міста і приміської зони, що виникають внаслідок розширення міста за рахунок приміської території та зміни конфігурації приміської зони на різних історичних етапах.

При історико-географічних дослідженнях туристичної галузі в т. ч. на міських і приміських територіях широко використовуються різні методи: картографічний із залученням різночасових карт, статистичний з використанням інформації для різних часових зрізів, а також історико-краєзнавчі методи з широким використанням архівних джерел. Для вивчення становлення та розвитку рекреації і туризму у приміській зоні Львова важливим є з'ясування особливостей формування міста і його приміської зони на різних історичних етапах.

Для виявлення територіально-часових чинників і змін, що впливали на розвиток м. Львова і його приміської зони протягом XIV – першої половини XX ст. проаналізовано три основні етапи: магдебурзький (друга пол. XIV – кін. XVIII ст.), австрійський (поч. XIX – поч. XX ст.) та міжвоєнний (20-30-ті роки XX ст.). Така етапність історії Львова є загально визнаною [10].

Від початку заснування міста Львова та впродовж наступних століть із зміною містобудівних і суспільно-географічних відносин з'являється така функція міста, як рекреація і туризм. Території, які використовувались для відпочинку, відрізнялись від міста функціональним призначенням, головню в господарському плані. Вони були наділені сприятливими природними, атракційними властивостями і перебували у безпосередній близькості від міста.

Магдебурзький Львів. Упродовж магдебурзького періоду (друга пол. XIV – кін. XVIII ст.) адміністративно-просторовий поділ міста складався з трьох частин: “міста в мурах” – середмістя, передмість і міських сіл, що розмежовувалися між собою і з територією іншої юрисдикції ustalеними границями (межами).

Під “передмістям” розуміли землі юридично закріплені за містом, що територіально не належали ні до середмістя, ні до міських сіл. До складу магдебурзького Львова входили Галицьке і Краківське (Татарське) передмістя. Територія передмість, як і міських сіл, формувалась завдяки IV-х донацій: 1356, 1368, 1415, 1444 рр.

До міських сіл, що сформувались на ланах I-ої донації належали Поріччя, Волиця, Замарстинів, II-ої – Клепарів, Голосько Велике, Голосько Мале, на обшарах III-ої донації – Білогорща, Кульпарків, IV-

ої – Брюховичі. У непрямому надбанні Львова перебували шпитальні село Малехів (від 1489 р.), присілок Скнулівок (від 1607 р.) та расцькі села Зубря і Сихів (з 1507 р.) [1, 10]. Зовнішній кордон теренів міста умовно поділявся на дві частини:

– зовнішній кордон міських сіл Білогорщі, Брюхович, Голоська Великого, Замарстинова, Малехова, Кульпаркова, Скнулівка з ґрунтами іншої юрисдикції;

– зовнішній кордон передмість із селами іншої юрисдикції.

До сіл, які не підпорядковувалися львівському магістрату і прилягали до зовнішньої межі загальної території міста, (починаючи від Старостинської юрисдикції), належали: Знесіння, Кривчиці, Лисиничі, Млиновичі (Винники), расцькі Сихів і Зубря, Козельники, Сокільники, Скнулів, Зимна Вода (Холодновідка), Рясна Велика, Рясна Мала, Бірки, Липовець, Рокитне, Завадів, Ясницька, Гряда, Грибовичі, Збоїська, шпитальний Малехів [1, 2]. Від середини XV ст. до моменту приєднання Галичини до Австрійської імперії в останній третині XVIII ст. межа міста залишалась незмінною.

Австрійський період (1772 – 1914 рр.). Після приєднання Галичини до Австрійської монархії з 1789 р. були встановлені і закріплені адміністративні межі міста, якими охоплено колишнє “місто в мурах” і передмістя. Внаслідок поділу двох давніх передмість з другої пол. XIX ст. утворилося чотири дільниці: Галицька, Краківська, Жовківська, Бродівська (Личаківська), а згодом п'ята – Новий Світ. Межі між передмістями були перенесені, а кордони між передмістями й міськими селами збережені.

Межі між ґрунтами Львова та сіл, що його оточували на той час, зафіксовані на плані Львова 1841 р., починаючи від межі між Личаківським і Галицьким передмістями і за годинниковою стрілкою: Винники, Сихів, Козельники, Зубра, Кульпарків, Сокільники, Сигнівка, Білогорща, Клепарів, Збоїська, Замарстинів, Знесіння, Кривчиці, Лисиничі.

Міжвоєнний період (20-30-ті рр. XX ст.) характеризувався нестабільністю кордонів, адміністративних змін під час приналежності міста до тієї чи іншої країни. Напередодні I-ої світової війни за прикладом інших європейських міст розроблявся генеральний план розвитку Дрекслера “Великий Львів”, в якому територія міста розросталася коштом землі передміських громад. Територія “Великого Львова” була сформована і юридично закріплена на поч. 30-х рр. XX ст. До складу Львова увійшли села Знесіння, Замарстинів, Клепарів, Мале Голосько, Сигнівка, Кульпарків, частини Білогорщі, Козельник і Кривчиць [15].

Важливим фактором у соціально-економічному плані розвитку міста була розбудова та реконструкція транспортних комунікацій. Стимулом до тіснішої інтеграції у великоміське середовище стало прокладання лінії кінного трамваю з Митної площі до Головного двірця у 1880 р., а з 1894 р. –

лінії електричного трамваю до Галицької крайової виставки [11].

З початком функціонування залізничних колій в другій пол. XIX ст. місця відпочинку та прогулянок розширюють свої межі: на сході – околиці Чортківської Скелі, на півночі – Брюховичі, на заході – Зимна Вода, Басівка, Ставчани, Миколаїв. Водночас до певного стандарту доводилися головні історичні сухопутні шляхи: Подільський (Лисиничі, Винники, Чортківська Скеля); Ярославський (місцевості водного спорту Янів, Яворів та лікувальні місцевості Немирів, Шкло); Перемишльський (Зимна Вода, Городок, Рудки, Самбір), а також локальний шлях Львів – Брюховичі, функціональним призначенням якого було обслуговування “прогульківців” до відпочинкової оселі в Брюховичах [16].

Туристичний потенціал міста і приміської зони Львова на різних етапах розвитку. Туристичний потенціал міста і його приміської зони видозмінювався на різних історичних етапах. Ці зміни стосувались розвитку туристичних атракцій, туристичної інфраструктури та рекреаційно-туристичних занять.

Туристичні атракції міста і приміської зони Львова (історичний контекст). Природні атракції на різних історичних етапах виконували роль об'єктів для прогулянок, зокрема, мальовничі краєвиди Високого Замку, Гори Лева, Гори Цитадель, Чортової Скали, околиці Софіївки, Кастелівки; лісові масиви Льоншанівки, Пирогівки, Кортумівки, Брюхович, Кривчиць, Лисинич, Зубри, Козельник, Сокільник; природно-господарські території: публічні сквери – Гетьманські (Нижні) і Губернаторські вали (Трофейка, Райценгамівка), публічні сади і парки: Поезуїтський (Міський), Погулянка, Залізна Вода, Високий Замок, Личаківський, Стрийський, Ботанічний сад Львівського університету [30].

Забезпечення міста найбільшими потоками – Пасікою і Сорокою, що формували річку Полтву, та численними меншими потоками в південно-західній частині міста з поч. XVIII ст. зумовило появу купальних ставів, якими стали стави Лижв'ярський, Камела, Сакраменток, Вороблячий (на потоці Пасіка); Світязь, Собка, Пелчинський, Панєнський (на Вулецькому потоці).

Рис. 1. Прогулянка на Губернаторських валах (перша пол. XIX ст.) [33]

До історико-культурних атракцій належали залишки фортифікацій на Високому Замку, Гора Цитадель, музеї, зокрема приватний музей Ф. Шопена (вул. Пекарська, 14), музей гігієни (вул. Кн. Романа, 30), Міська картинна галерея (вул. Стефаника, 3), Промисловий музей (пр. Свободи, 20).

Подієвими заходами було проведення щорічних двотижневих ярмарків, які відбувались упродовж XV – кін. XIX ст. Найбільшого розквіту досягли святоюрські ярмарки у 1840-50 рр., на які з'їжджались мешканці Львова, селяни та міщани з далеких сторін, а з появою першої залізниці – купці з Праги, Берна, Відня. Двічі чи тричі на рік подібні ярмарки відбувались у містах: Красному Городі, Жовкві, Новому Яричеві, Миколаєві, Бібрці, Винниках, Глинянах; у селах Вибранівка, Зубра та ін. [3].

Для масових розваг призначалися крайові виставки. Перша крайова виставка відбулась у 1873 р. в околиці Софіївка (верхня тераса Стрийського парку), яку відвідало 840 осіб; друга – Галицька крайова (1894 р.), яка зібрала 1 146 осіб. На виставкових територіях у 1906 та 1911 рр. проводились ярмарки крайових виробів, а з 1921 р. – щорічні “Східні торги”.

Популярною атракцією у середині XIX ст. були кінні перегони на загальнодоступному іподромі, започаткованому на Янівських Болонях (вул. Естонська), який згодом перенесли на землі Персенківки (за Стрийським парком), а потім за колю Львів-Чернівці [26].

У першій пол. XX ст. на схилах Гори Лева був створений Луна-парк відомий багатьма атрак-

ціонами та літніми ресторанами. Популярністю користувалися будівля Скетинг-рингу для катання на роликах (вул. Зелена, 59) та вежа для стрибків з парашутів (вул. Козельницька).

Основні види рекреаційно-туристичних занять у місті та приміській зоні впродовж XIV - першої пол. XX ст. Сприятливі природно-кліматичні умови, багатий рослинний і тваринний світ, численні

водойми, ліси львівських околиць ще за княжих часів зумовили зародження та розвиток *утилітарних* видів туризму: полювання, рибальства, збиранництва. Ведення ловецького господарства здійснювалось у лісах Бібрки, Великих Глібович, Лисинич, Зубри, Козельник, Сокільник, Страдча, Звенигорода. Мочарі, багнища, стави передмість були місцями полювань на качок та риболовлі [7].

Рис. 2. Святоюрський ярмарок (1846–1847) [33]

Природні масиви Розточчя, що простяглися з північного заходу на південний схід (Брюховичі, Кортумівка, Високий Замок, Льоншанівка, Пирогівка, Кривчиці, Чортівська Скала), мальовничі краєвиди околиць Софіївки, Личакова, Погулянки, Кастелівки, а також облаштовані сквери, парки, сади в кінці XVIII ст. сприяли появі *відпочинкового* виду туризму з використанням природних і природно-господарських ресурсів – прогулянки. Відбувались прогулянки як на приватних, так і на публічних

територіях. Місця відпочинку були чітко поділені між представниками суспільних верств. Для найзаможнішої публіки призначались променада “Корзо” (пр. Шевченка, пл. Міцкевича), сквер Райценгамівка, парки: Високий Замок, Кілінського, Личаківський, Стрийський. При парках створювались додаткові атракції, зокрема, у парку при Стрільниці (яр під горами Вовчою і Стефана) однією з розваг була стрільба, у парку Цетнерівка – забави і танці, у парку Нарутовича (Залізна Вода) – купелі.

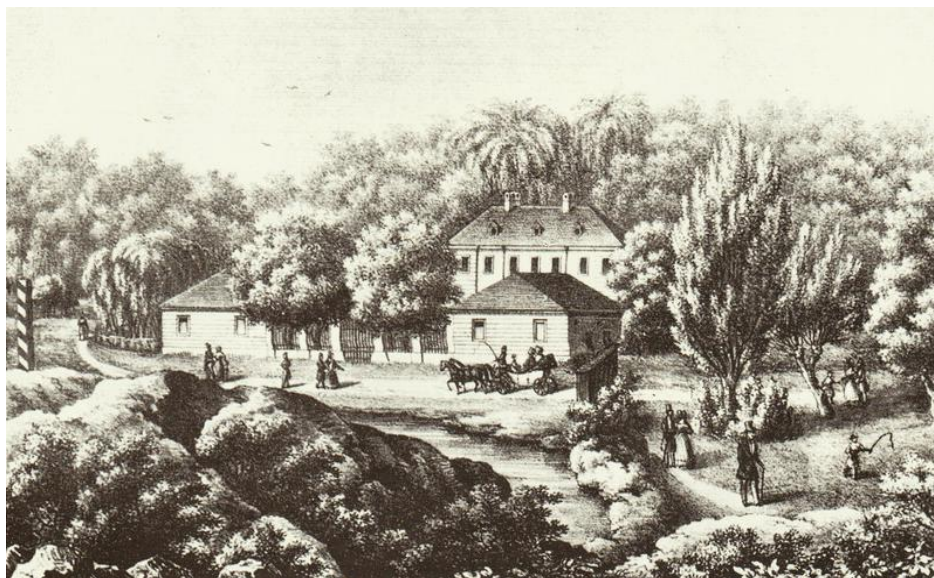

Рис. 3. Відпочинок у парку Погулянка (1823 р.) [34]

Для менш заможних міщан призначалися пасаж Миколяша, парк Вишневецького, а також Медова печера, Кортумівка, Лисинецький бір, “цісарський ліс” – Кайзервальд. Для мешканців сіл були власні прогулянкові місця: на Новому Знесінні (між вул. Молочною та Потелицькою), на Боднарівці (район вул. Володимира Великого).

Окремим видом рекреаційних занять були *літниська* – відпочинок у прилеглих селах та заміських садибах. Львівська шляхта у вільний час відпочивала на територіях заміських фільварків і юридик з розкішними палацами та парками, де відбувались різноманітні фестини, бали, театральні вистави, зокрема в юридиці С. Яблоновського (пл. Петрушевича) у 1792 р. було вперше продемонстровано політ повітряної кулі [11].

Літні будинки на територіях передмість і міських сіл львівський патриціат почав зводити на поч. XVII ст. Будували їх в околицях, багатих на зелень, на територіях Галицького (вул. Під Скулькою), Личаківського передмість, Софіївки, Кульпаркова. Так, у районі сучасної гори Цитадель у своїй резиденції впродовж літа відпочивав король Ян Казимир [7, 13].

Розбудова львівським міщанством літніми віллами приміських сіл Зимна Вода, Рудно, Янів, Брюховичі починається з другої пол. XIX ст. Однак,

вже перед I-ою Світовою війною відбувається занепад відпочинкових зон, внаслідок вирубування лісів у селах Рудно, Зимна Вода та разом з тим розвитку Брюхович [13, 16].

Відпочинок біля водойм набуває широкої популярності з другої пол. XVIII ст. Перша приватна купальня для жінок була облаштована на Вороблячому ставку (1718 р.), яку в 1844 р. перенесли на Шуманський став (Личаківське передмістя). Широкою популярністю серед львівського міщанства користувались приватні стави високого класу: Пелчинський, Полтава, Світязь (Галицьке передмістя). До нижчого класу належали стави “Морське око”, “Zielone oko” (Галицьке передмістя), Димета (с. Замарстинів).

Низка ставків розміщувалася на територіях, оточених лісом, що зумовило утворення облаштованих відпочинкових зон: став Камінського (парк Залізна Вода), Кляйна (Погоулянка) [25]. Взимку стави використовували як ковзанки для лиж’ярських товариств та публічних совганок, зокрема Шуманський, Паненський (Личаківське передмістя), Собка (Галицьке передмістя).

Численні джерела передмість дозволяли утримувати купальні і лазні, які приносили досить великий прибуток, що свідчить про їхню популярність серед львівських міщан.

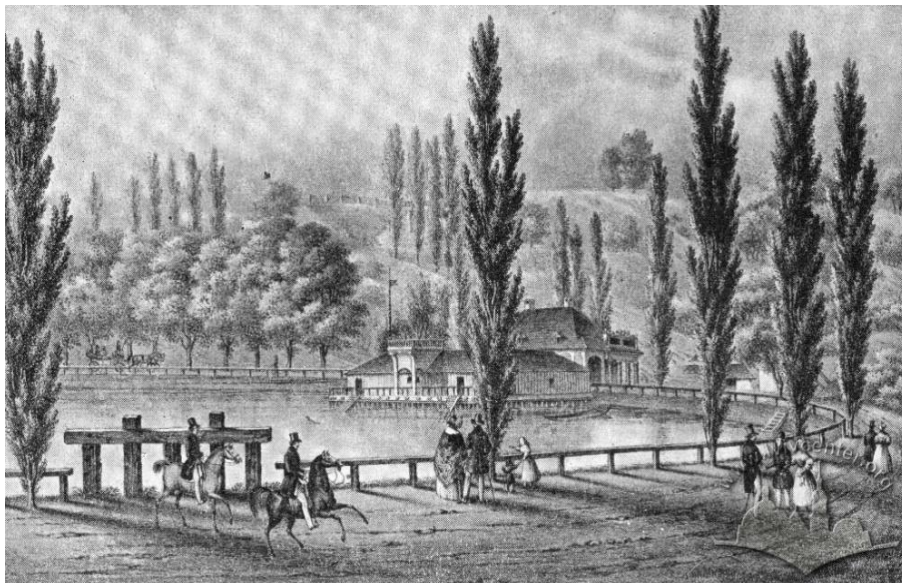

Рис. 4. Відпочинок на Пелчинському ставу (1840 р.) [33]

Освоєння бальнеологічних місцевостей зумовило появу *оздоровчих* видів відпочинку у Шклі та Любіні Великому (XV – XVI ст.) [16]. Станом на 1867 р. кількість пацієнтів у Шклі становила 36 осіб, у джерелі для військових – 306 осіб; у Любіні – 237 австрійців і 39 іноземців [27].

В околицях Папарівки (територія “Галич-фарму”), на базі броварні Кісельки, з кінця XVIII ст. широко використовувались “народні ванни”. Згодом на їхньому місці був споруджений водолікувальний заклад “Кіселька”. Кількість щорічно оздоровлених

пацієнтів досягала 120-150 осіб. У кінці XIX ст. популярністю користувався кліматично-гідропатичний заклад “Маріївка” (територія Винниківського озера), лікувальний заклад на базі сірчаних вод у Пустомитах. Низка “люстринкових купель” при горілчаних підприємствах функціонувала на Новому Знесінні. З першої пол. XX ст. в околиці Голосько відкрито туберкульозний санаторій, який щорічно приймав 248 пацієнтів, у т. ч. в літню пору – 152, в зимову – 96 осіб. У міжвоєнні роки в Личаківській дільниці діяв санаторій каси хворих (лікарня

ОхМаДит) та приватні гідропатичні заклади у Брюховичах, Софіївці [32, 31].

До культурно-пізнавального виду відпочинку львів'ян належало *прочанство*. Ще на поч. XVI ст. осередком масового паломництва не лише Львівських католиків, а й православних і вірмен, було місце поховання першого святого Львова Яна з Дуклі у костелі Бернардинського монастиря (Галицьке передмістя). Приваблювали прочан костел Віднайдення Святого Хреста з хресною дорогою на вул. Бортнянського (кін. XVI ст. – 1784 р.), джерело з хресною дорогою на вул. Татарській (1787 р.) [11, 12].

Інтенсивніший розвиток паломницького туризму починається з розвитком залізниці. Важливим паломницьким центром стає Страдч, куди кожного року 28 серпня направлявся відпустовий потяг. Відомими паломницькими центрами були також села Бориничі, Деревач, Раківець, Годовиця, Унів, Криштопіль, Крехів, міста Новий Милятин, Глиняни.

Організаційне забезпечення розвитку приміського туризму. Під впливом пробудження національної свідомості в другій пол. XIX – на поч. XX ст. відбувається формування політичних, релігійних, пожежно-гімнастичних, туристичних товариств: “Руська трійця”, “Просвіта”, “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Плай”. Товариства локалізуються не лише у львівських дільницях, а й у приміських селах: Лисиничі, Збоїська, Клепарів, Замарстинів, Велике і Мале Голосько, Нове і Старе Знесіння, Кам’янка (частина с. Рясне), Сихів, Малехів, Новий Яричів, Сигнівка, Зимна Вода, Рудно, Суховоля, Підберізці, Миколаїв, у містах Бібрка, Городок [11, 12, 13, 14]. При товариствах діяли гуртки: “Український спортовий кружок”, “Кружок любителів Львова”. Однією із форм туристично-красознавчої діяльності товариств були організовані мандрівки по Львову та околицях, красзнавчі прогулянки та екскурсії, експедиції, змагання тощо.

З появою спортивно-туристичних товариств активізується розвиток активного, спортивного туризму. У 1906 – 1907 рр. Карпатським Нартярським товариством було споруджено трамплін на Кайзервальді, де проводились практичні заняття під час недільних екскурсій за містом та теоретичні заняття з зимового туризму. При Татранському товаристві у 1907 р. діяла лижна секція, яка займалась пропагандою лижних видів спорту, проводила курси для початківців, а також екскурсії, походи околицями Львова.

Після I-ої Світової війни спортивним клубом “Погонь” була споруджена санна траса, що пролягала з Високого Замку дорогою Кисельки (вул. Опришківська) до вул. Жовківської (Б. Хмельницького). У 30-х рр. XX ст. на схилах Знесіння був збудований лижний трамплін для початківців. Подібні трампліни були споруджені в Брюховичах, на Погулянці.

Центром розвитку літніх відпочинкових центрів та зимового туризму в кінці XIX ст. було с. Янів (снт Івано-Франкове) з першим приватним літніськом у Галичині та байдарковим маршрутом

по р. Верещиця. У 1914 р. лише залізницею до Янова на вихідні приїжджало до 30 тис. осіб. Крім звичайних потягів курсували “літні” (з 5.06 – до 30.09) і “недільні” (з 15.05 по 15.09) [29].

Розвиток інфраструктури міського і приміського туризму. Вигідне економіко-географічне розташування Львова на перетині головних торговельних шляхів перетворило місто на важливий осередок ремісничо-торгівельного та економіко-політичного життя держави, що зумовило інтенсивну розбудову закладів розміщення та харчування: заїжджих дворів, трактирів, корчм, аустерій. Гостинні двори, корчми, шинки зводились обабіч Галицького та Жовківського гостинців (вул. Зелена, Сихівська, Хмельницького), а від XIII ст. – при брамі передмість [11, 16]. Функціональним призначенням закладів гостинності був нічліг і харчування гостей міста та місцевих мешканців. Категорія клієнтів у більшості з них формувалась за етнічною ознакою і складала незаможне місцеве населення [9].

Заклади розміщення. Австрійський період ознаменувався інтенсивним ростом міського населення. Прибуття великої кількості іноземців і заможних гостей зумовлює необхідність створення відповідних умов гостинності. Традиційне протягом тривалого часу комерційне житло – заїжджі двори, трактири та корчми не здатні були забезпечити комфорт, характерний для європейських готелів. З’являється нова форма у сфері гостинності – готелі [17].

Готелі зводять на місцях зруйнованих міських мурів та обабіч важливих гостинців. Перший у Львові і в Україні готель “Під римським цезарем” був збудований у 1785 р. (пр. Свободи, Етнографічний музей). У XIX ст. з’являються фешенебельні готелі “d’Angleterre” (вул. Гнатюка, 15), “Гранд-готель” (пр. Свободи), “Hotel d’Europe” (пл. Міцкевича, 4).

Часто готелі зводять у передмістях на місцях колишніх заїжджих дворів. Таким чином повстали готелі: “De la Russie” (суч. “Жорж”), “Краківський” (пл. Соборна, 7), “Метрополь” (вул. Пекарська, 2), “Під золотим левом”, “Асторія” (вул. Фурманська) [14, 13, 11].

Загалом на поч. XX ст. на львівських передмістях налічувалось близько 36-ти готелів з різними умовами комфорту, у т.ч. в межах Краківського – 27, Галицького – 6, Жовківського – 2, Личаківського – 1 [32]. Найбільш фешенебельні з них були зосереджені на місцях колишніх міських мурів. Готелі нижчого розряду та традиційні корчми переважно розміщувались в околицях міста, а також у приміських селах.

Заклади харчування. Широкою популярністю не лише з метою харчування, а й відпочинку і розваг гостей міста, мешканців передмість та приміських сіл користувались заклади харчування: приватні дома, шинки, корчми, кнайпи, які розміщувались вздовж торговельних шляхів, зокрема за Жовківською рогаткою, на Личакові, у селах Клепарові, Замарстинові, Збоїських. За даними І. Дрекслера, на поч. XX ст. у приміських селах

налічувалось 115 корчм, з них 76 розташовувалось в безпосередній близькості від Львова [23]. З літературних джерел відомі гостинні шинки: “Під Бальонами” (вул. Гайдамацька), Адольфа Крецера (вул. Замарстинівська, 64), Самуеля Менашеса (вул. Дорошенка, 37), “Ветеранська печера” (вул. Лисенка, 7).

Внаслідок ностальгії австрійців за віденською кавою у Львові функціонують численні кав'ярні, відвідувачами яких в основному було елітне львівське панство, зокрема, “Віденська кав'ярня” (вул. П. Беринди, 12), “Центральна” (пл. Галицька, 7), “Монополь” (пл. Міцкевича, 8), “Варшава” (вул. Листопадового чину), “Сен-Сусі” (вул. Дорошенка, 15).

Основні етапи становлення та розвитку приміського туризму м. Львова. Для кожного історичного етапу міста Львова було характерне формування територіальної структури міста і його приміської зони. Важливе значення для розвитку місцевого самоврядування мало надання Львову магдебурзького права. За однією з привілей магдебурзького права Львів отримав земельну власність з чітко визначеними межами, що надало йому відповідної структури. В цей період приміська зона представляла собою основні передмістя, села з юридичним підпорядкуванням, села, що перебували в опосередкованій власності міста, поселення без юридичного підпорядкування. На цей період можна стверджувати про зародження певних видів туристичних занять утилітарного типу: полювання, рибальство, збиральництво.

Найбільш успішним періодом в історії розвитку Львова, який приніс вагомі зміни в соціально-економічному плані, був австрійський період. Передусім зміни відбулися в адміністративно-територіальному поділі. Місто зростає внаслідок розбудови передмість. Чітко виражається границя між містом і прилеглими сільськими територіями. Приміська зона була представлена селами, які локалізувалися довкола міста. Економічний розвиток призвів до відповідних демографічних, соціальних, культурних, політичних процесів, що вплинули на формування такої функції львів'ян, як відпочинок. Основними категоріями відпочиваючих були заможні верстви населення: аристократія, інтелігенція, вищі та середні військові чини. В цей період відбувається стрімкий розвиток туристичних атракцій, з'являються основні види туристичних занять, здійснюється розбудова та реконструкція транспортних комунікацій, а також нічліжно-гастрономічної бази. На приміських територіях розвиваються такі види туристичних занять, як прогулянки, відпочинок біля води та продовжують розвиватись утилітарні види занять.

У міжвоєнний період, а саме у 1930 р., місто збільшилось завдяки приєднання земель передміських сіл Замарстинова, Клепарова, Голоска Малого, Знесіння, Сигнівки, Кульпаркова I і II, частини Білогорщі, Козельник і Кривчиць.

Міжвоєнний період характеризувався, з одного боку, стагнаційними процесами у розвитку туризму, відчутним занепадом нічліжно-гастро-

номічного господарства, а з другого боку, національні процеси, які сформувались у попередні десятиліття, набувають стрімких обертів, що відчутно відбилося на функціонуванні туристсько-спортивних товариств, які спрямовували свою діяльність на розвиток спортивних видів туризму (байдаркового, лещетарського, кінного), організацію екскурсій, видання путівників по місту та його околицях.

Урбанізаційні процеси попередніх років, а саме швидке зростання чисельності населення міста, промисловий розвиток, руйнування та скорочення зеленої зони, забруднення водоймищ призвели до того, що у сферу впливу міста потрапляють нові прогулянкові і відпочинкові селища: Брюховичі, Голосько Велике, Кривчиці, Лисиничі, Зимна Вода, Рудно та інші.

Проаналізувавши основні історичні періоди, щодо виявлення територіально-часових чинників та змін, які вплинули на розвиток міста і його приміської зони, було здійснено оцінку розвитку приміського туризму м. Львова на різних історичних етапах. За видом використання рекреаційних ресурсів і домінуючим типом відпочинкових занять, а також їхнього інфраструктурного забезпечення впродовж XIV – поч. XX ст. можна вирізнити три етапи становлення і розвитку приміського туризму:

- перший етап (друга пол. XIV – кін. XVIII ст.) варто характеризувати як період зародження приміського туризму. Природно-ресурсний потенціал приміської зони сприяв розвитку відпочинково-туристичних занять утилітарного та відпочинкового типу, а також пізнавального історико-культурного типу. Одночасно приміська зона в цей період була сприятлива для розміщення нічліжних та гастрономічних об'єктів: корчм, шинків, трактирів, аустерій, що використовувались для обслуговування гостей міста та місцевих мешканців. Серед видів відпочинково-туристичних занять виділяється утилітарний: полювання, зокрема полювання як відпочинок і спорт, рибальство, збиральництво; пізнавальні: історико-культурний – прочанство; оздоровчий: відпочинок у заміських садибах;

- другий етап (поч. XIX – кін. XIX ст.) характеризується розвитком приміського туризму як доповнюючого елемента міського туризму. У цей період відбувається утвердження такої нової функції міста, як відпочинок. У місті відпочинковими об'єктами стають садово-паркові, водні зони. Із розвитком транспортних комунікацій відпочинок у межах міста доповнюється приміським відпочинком. Серед основних видів відпочинку виділяється прогулянковий на природних та господарсько-природних територіях, мандрівки, відпочинок біля води, тощо;

- третій етап (20-30-ті роки XX ст.) характеризувався становленням основних складників приміського туризму як самостійного виду рекреації і туризму. Об'єктами відвідувань приміського туризму в цей період стають цікаві природні об'єкти (вершини, гейзери, долини), штучні, природно-господарські утворення (стави), а

також історико-культурні об'єкти (сакральні). Завдяки широко розвинутій мережі транспортних шляхів була забезпечена доступність до основних туристичних об'єктів. Розвивається мережа активно-краєзнавчих шляхів з їхнім детальним описом у путівниках і туристичних буклетах. Цей період репрезентується різноманітними видами відпочинку у приміській зоні (відпочинок у лісових масивах, біля води, літниськовий), активними видами занять (піший туризм, лежечарство), пізнавальними формами туристичних занять (краєзнавчий, історико-культурний, паломницький туризм). Третій етап характеризувався широким розвитком об'єктів туристичної інфраструктури: "захистів", дитячо-юнацьких пластових таборів та агроосель, відпочинкових віл, туристичних притулків. Значну роль у розвитку туризму в приміській зоні відігравали українські та польські туристичні організації, які здійснювали організовані мандрівки, екскурсії; що зумовило масове рекреаційне освоєння приміської зони.

Висновки. У представленому дослідженні прослідковано розвиток приміської зони м. Львова впродовж XIV – першої пол. XX ст. На кожному з етапів розвитку міста його приміська зона відрізнялась просторовою структурою за способом поселення та господарською діяльністю. У магдебурзький період вона включала передмістя, міські села, села в опосередкованій власності міста та інші

довколишні села, які юридично не підпорядковувались місту. У зв'язку з ростом міста в австрійський період структура приміської території складалась із сіл, більш віддалених від межі міста. У міжвоєнний період приміська зона Львова набрала певних рис і включала близькі та віддалені на перші десятки кілометрів села.

Кожний етап розвитку відзначався певним характером освоєння, що визначався атракційними об'єктами, туристичною інфраструктурою, видами рекреаційно-туристичних занять. Було вирізняно такі етапи розвитку приміського туризму і рекреації з відповідною характеристикою їхнього туристичного розвитку:

I-ий етап (друга пол. XIV – кін. XVIII ст.) – зародження приміського туризму;

II-ий етап (поч. XIX – кін. XIX ст.) – розвиток приміського туризму як доповнюючого елементу міського туризму;

III-ий етап (20-30-ті рр. XX ст.) – становлення основних складників приміського туризму як самостійного виду відпочинку (рекреаційно-туристичних занять).

Подальші дослідження повинні бути пов'язані з аналізом розвитку приміського туризму в радянський час із плановою економікою та в останні два десятиріччя у зв'язку з впровадженням ринкових відносин.

Література і джерела

1. Атлас Українських історичних міст. Том 1: Львів / За наук. ред. М. Капралю. – К.: ДНВП "Картографія", 2014. – 95 с. + 25 оригінальних карт, 11 карт-реконструкцій, 6 видів міста.
2. Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. / М. Долинська. – Л.: Вид-во Нац. у-ту "Львівська політехніка", 2006. – 356 с.
3. Долинська М. Львів: Простір і мешканці: (історико-урбаністичний нарис) / М. Долинська; наук. ред.: Т. Д. Гошко. – Л.: Вид-во Укр. католицького у-ту, 2005. – 89 с.
4. Зінько Ю., Мальська М., Мандюк Н. Модель територіальної організації санаторно-курортної та рекреаційно-туристичної галузі Львівщини до 2031 року // Географія і туризм: європейський досвід, Матеріали III міжнародної конференції. – Л., 2009. – С. 442-449.
5. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Д. Зубрицький. – Л., 2006. – 602 с., іл.
6. Киф'як В. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Киф'як. – Ч.: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
7. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові / І. Крип'якевич. – Львів, 1991.
8. Лисяк Н. Регулювання економічних відносин міста і приміської зони: дис. ...канд. наук: 08.00.05 / Н. Лисяк. – Л., 2009.
9. Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р. Лозинський. – Л., 2005. – 358 с.
10. Львів. Комплексний атлас / О. Шаблій, С. Матковський, О. Вісьтак та ін. – К.: ДНВП "Картографія", 2012. – 192 с.: іл..
11. Мельник І. Галицьке передмістя та південно-східні околиці Королівського столичного міста Львова / І. Мельник. – Л.: Апріорі, 2012. – 352 с.: 555 іл.
12. Мельник І. Довкола Високого Замку шляхами й вулицями Жовківського передмістя та північних околиць міста Львова / І. Мельник. – Л.: Апріорі, 2010. – 288 с.: 500 іл.
13. Мельник І. Краківське передмістя та західні околиці Королівського столичного міста Львова / І. Мельник. – Л.: Центр Європи, 2011. – 288 с.: 460
14. Мельник І. Личаківське передмістя та східні околиці Королівського столичного міста Львова / І. Мельник, Р. Загайська. – Л., 2010. – 352 с., 500 іл.
15. Назарук М. Львів у XX столітті: соціально-екологічний аналіз: моногр. – Л.: Укр. акад. друкарства, вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2008. – 348 с., іл.
16. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / Упорядник О. Шаблій. – Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2003. – 608 с.

17. Пандяк І. Особливості розвитку сфери гостинності у Львові в австро-угорський період (1772 – 1918 рр.) / І. Г. Пандяк // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Випуск 43. – Ч. 2. – С. 366.
18. Рутинський М. Сільський туризм: [навчальний посібник] / М. Рутинський, Ю. Зінко. – К.: Знання, 2006. – 271 с.
19. Устименко Л. Історія туризму: [навчальний посібник] / Л. Устименко, І. Афанасьєв. – К.: Альтерпрес, 2005. – 320 с.
20. Федорченко В. Туризмолія: концептуальні засади теорії туризму. Серія “Монограф” / В. Федорченко, В. Пазенюк, А. Кручек Т. Дьорова, О. Любіцева та ін. – К.: Академія, 2013. – 356 с.
21. Хауке М. Пригородная зона большого города / М. О. Хауке. – М., 1960. – 74 с.
22. Черкес Б. Город и аграрная среда / Б. С. Черкес – Л.: Світ, 1992. – 152 с.
23. Drexler I. Wielki Lwów / I. Drexler. – Lwów, 1920. – 68 s.
24. Faracik R. Turystyka podmiejska / Turystyka / Red. W. Kurek. – Warszawa, 2008. – S. 328-330.
25. Jaworski F. Lwów stary i wczorajszy Lwów (szkice i opowiadania) / F. Jaworski. – Lwów, 1910.
26. Schnür-Pepłowski S. Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa, 1772 – 1858 / S. Schnür-Pepłowski. – Lwów, 1896.
27. Географическое и статистическое обозрение Галиции и Буковины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://starietknigi.info/Knigi/SCH/Shmedes_K_fon_Geograficheskoe_i_statisticheskoe_obozrenie_Galicii_i_Bukoviny_1870_
28. Економічні аспекти визначення дефініції “місто” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=55>
29. Івано-Франкове [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yaniv.net.ua/>
30. Категорія: Парки Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
31. Урбаністичні образи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Lvivcenter.org/uk/umid>
32. Księga Adresowa Król. Stól Miasta Lwowa 1900. Rosznik IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=2587&from=publication>
33. Літографія К. Ауера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q=Літографія>
34. Літографія А. Лянге [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q=Літографія>

Стаття надійшла 20.06.2013 р.

Картографічні сюжети

УДК 910.4 (477.83/.86)

Іван Ровенчак

МІСТО ЛЬВІВ НА ГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ XIV СТ.

Висвітлюються зміст, роль і значення карт-портolanів у розвитку картографічного моделювання XIII – XVII ст. Основна увага присвячена проблематиці позначення міста Львова на картах-портоланах XIV ст. Аналізується спеціальне навантаження цих карт. Обґрунтовується 1335 р. як час першого позначення Львова на найдавнішій географічній карті.

Ключові слова: геоурбаністика, львовознавство, історична картографія.

Ivan Rovenchak. L'viv on 14th century maps. The founding date of a city is an important element of its geo-cultural identity. For L'viv, this date until recently was 1256. In 2010, however, the L'viv historian Ivan Paslavs'kyi provided justification for a new date of its establishment – 1240. An important element of the geo-cultural identity of the city and its historical tradition is the designation of the settlement on oldest maps, thus extending the range beyond written, archaeological and other sources on this subject.

Until recently, researchers believed that the city of L'viv was first indicated in the “Catalan Atlas” in 1375. In 2006, the L'viv historian Yaroslav Knysh substantiated the date of the first designation of L'viv on a map as 1339. According to our research, L'viv was first shown on a navigation chart of the Mediterranean and Black Seas by the representative of the “Catalan school”, Angelino Dulserta, in 1335, or four years earlier. In the area on the map where L'viv (“Civita de Leo”) is shown or in other areas of modern Ukraine, no other towns, not even Kyiv, are shown, except for a dense network of places on the Black Sea.

For the first time we presented this finding at the Ukrainian National Scientific Seminar “Geographical and interdisciplinary problems of L'viv studies (on the 120th anniversary of the birth of Olena Stepaniv)”. The seminar was organized by geographers of the L'viv Ivan Franko National University and Geographical Commission of Shevchenko Scientific Society (ShSS) and held on December 20, 2012. Thus, to our knowledge, the oldest map which marked the city of L'viv is a navigation chart of the Mediterranean and Black Seas produced by A. Dulserta in 1335. This allowed us to move the first appearance of this town on a map four years back. This analysis provided new information for the understanding of the development of the city in the first half to the middle of the 14th century and for L'viv studies in general. In our opinion, historical-cartographic research on the designation of a city on the oldest maps should gain further development.

Key words: geo-urban studies, L'viv studies, historical cartography.

Дата заснування міста є важливим елементом його геокультурної ідентичності. Якщо ця дата точно не відома, то згідно з нормами міжнародної практики, регламентованої ЮНЕСКО, приймається за таку перша писемна згадка про місто.

Для Львова такою датою до останнього часу був 1256 р. У 2006 р. Львів урочисто та масштабно

відзначив своє 750-річчя. Проте у 2010 р. львівський історик Іван Паславський дав обґрунтування нової дати заснування міста – 1240 р. В основному він спирається на праці французького домініканця Мішеля ле Кієна “Oriens Christianus” (“Християнський Схід”) [12]. На підтвердження своєї версії вчений наводить й інші вагомні аргументи. Львів-

ський учений, проф. Олег Шаблій ще у 1993 р. висунув гіпотезу, про те, що Львів виник, точніше укріпився після знищення монголо-татарами у 1240 р. найближчого до нього князівського центру – Звенигорода. Вчений позиціонував Львів у цьому плані як “Нью-Звенигород” [15, с. 80].

Важливий елемент геокультурної ідентичності міста, його історичної традиції – це позначення поселення на найдавніших географічних картах, що розширює коло джерел поряд з писемними, археологічними та іншими з даної проблематики.

Найдавніші географічні карти, на яких позначено Львів, відомі з XIV ст. У XV ст. місто вказано на мапі “Карта Середньої та Східної Європи” (1493 р., Нюрнберг) [1, с. 8/9]. Автори карти Єронім Мінцер (Hieronym Münzer) та Микола з Кузи (Nicolaus Cusanus). Її розміщено у книзі “Хроніка світу” німецького гуманіста Г. Шеделя. Мапу вважають першою новітньою картою Середньої і Східної Європи, на якій показано велику кількість об’єктів.

Донедавна дослідники вважали, що місто Львів вперше було позначено в “Каталонському атласі” 1375 р. Цей атлас видав на о. Мальорка (Балеарські о-ви, сучасна Іспанія) Авраам Креска. Балеарські острови належать до Каталонського етнокультурного макроареалу, тому каталонська є мовою даного атласу, який таким чином є продуктом каталонської школи виготовлювачів карт-портоланів. Атлас складається з шести аркушів. Останні чотири (третій-шостий) формують саме карту-портолан, що загалом відображає Євразію (третій-четвертий аркуші – це Європа, а п’ятий-шостий – Азія). Орієнтація карти-портолану західна. У 1843 р. з карти Європи було зроблено чорно-білу копію в Берліні, в якій орієнтацію було змінено із західної на північну (рис. 1). Зверху над позначенням міста Львова (*Civitat de Leo*) додано напис (*Lemberg*).

У 2006 р. львівський історик Ярослав Книш обґрунтував дату першого позначення Львова на географічних картах – 1339 рік. Цією картою він вважає карту-портолан Ангеліно Дульсєрта Середземного та Чорного морів [6]. На карті подано таку назву міста Львова – *Civita de Leo*. Під значком міста напис латинською мовою: “До цього міста прибувають купці із прянощами, які пізніше вирушають через Готландське море до Фландрії, здебільшого у Брюгге” (рис. 2). Готландське – це Балтійське море.

Карта-портолан Середземного та Чорного морів А. Дульсєрта є найдавнішою з виготовлених на Мальорці. Вона має суттєво більшу площу суходолу, ніж звичайні на той час морські карти. Номенклатура карти доволі багата, нанесені також блакитні звивини річок та озер, ланцюги гір, назви міст у картушах ілюстровані тонкими мініатюрами. Це твір особливої концепції, в якому простежується спроба встановити картографічний синтез, що нагадує традиційну географічну карту, але складену на базі портолану та згідно з правилами його побудови.

Карту-портолан А. Дульсєрта, точніше її фрагмент, опубліковано в Україні двічі: у 2006 р.

Ярослав Книш помістив її в “Історії Львова” (1-й том), а вдруге – у 2012 р. проф. Олег Шаблій у комплексному атласі Львова [8].

Кarti-портолани, або компасні карти, – це морські навігаційні карти, що використовувалися головню у практиці мореплавства в Середземноморському регіоні (включаючи Чорне й Азовське моря) упродовж XIII – XVII ст. Поняття “портолан” (або “портулан”) італійського походження, від слова “porto”, тобто “гавань” (порт). Сам термін “portolan chart”, тобто “портолан” було введено в науковий обіг значно пізніше, у 1890-х роках. Великий внесок у справу введення в науковий обіг старовинних портоланів зробив відомий шведський вчений, мандрівник, дослідник та колекціонер старовинних карт А. Е. Норденшельд (1832 – 1901 рр.).

Перші карти-портолани були створені в Італії (Генуя, Піза, Венеція, Анкона) та Іспанії (о. Мальорка, Барселона – так звана Каталонська школа) наприкінці XIII – у XIV ст. Ті й інші, судячи зі змісту та манери виконання, були створені на основі арабських карт. Арабський вплив був закономірним. Острів Сицилія у IX – XI ст. належав арабам, о. Мальорка (Балеарські о-ви) у середині XIII ст. був відвойований у мусульман Арагоном (Каталонія з Барселоною – трохи раніше). З 1302 р. Сицилія стала ленним володінням Арагону. Приблизно чверть усіх карт-портоланів виготовлено на о. Мальорка. Десять приблизно з XV ст. каталонська мова витіснила латинську з карт-портоланів. Це унікальний випадок інтенсивного поступального розвитку мови без існування держави.

Кarti-портолани відрізняються загалом достовірністю та чіткістю графічного виконання. Вони досконаліші у порівнянні з іншими тогочасними картами, особливо це стосується використання умовних позначень, генералізації зображуваних об’єктів, математичної визначеності. Схожий на сучасні загальногеографічні та морські навігаційні, але лише у загальному вигляді, зміст портоланів відзначається більшою різноманітністю завдяки зображенню окремих міфічних особистостей, атрибутів країн (прапори з гербами), компасних роз тощо. Особливістю карт-портоланів є те, що на них дуже детально показано берегову лінію і дуже багато ойконімів. Натомість практично не вказуються поселення в глибині території.

Зображення лінійного масштабу є однією із особливостей портоланів. Найпоширеніший масштабний ряд для них – від 1 : 5 000 000 до 1 : 13 000 000. Рідше зустрічаються карти дрібнішого масштабу – 1 : 20 000 000. Портолани Середземного та Чорного морів є в масштабі 1 : 6 000 000.

Вирізняють десять шкіл з виготовлення портоланів: каталонську (о. Мальорка), іспанську (м. Севілья), португальську, французьку (бретонську, норманську, марсельську), британську, голландську, італійську (венеціанську, ліворнську, генуезьку, анконську, неаполітанську), грецьку (о. Кріт), турецьку, японську (м. Нагасакі).

Рис. 1. Фрагмент берлінської копії третього-четвертого аркуша Каталонського атласу [14]

В Україні дослідження карт-портोलанів має нетривалу традицію. Найбільшим, і практично одним, сучасним дослідником є історико-картограф, доктор географічних наук Антон Гордєєв [2]. На акваторію Чорного та Азовського морів він виявив та опрацював близько 640-ка карт-портोलанів.

За нашими дослідженнями, Львів позначався на географічних картах раніше 1339 року. Вперше таким висновком ми оприлюднили на Всеукраїнському науковому семінарі “Географічні й міждисциплінарні проблеми львовознавства (до 120-ліття від народження Олени Степанів)”. Семінар організували географи Львівського національного університету імені Івана Франка та Географічна комісія Наукового товариства імені Шевченка (НТШ). Він відбувся 20 грудня 2012 р.

Проаналізувавши низку матеріалів, головню картографічних, ми прийшли до висновку, що Львів уперше позначено на географічній карті, вже згадуваного нами Ангеліно Дульсєрта в 1335 р., тобто на іншому, на чотири роки давнішому, портोलані. Дана карта-портолан не датована. Дослідники портоланів відносять його виготовлення до 1327 – 1340 років: А. Ю. Гордєєв – до 1327 р., Н. Winter – 1327 – 1330 рр., М. Destombes – 1335 р., Т. Campbell (Тоні Кемпбелл) – 1339 р., R. Pujades (Рамон Пуядєс) – 1340 р.

Віднесення даного портолана А. Дульсєрта до 1335 р. базується на таких аргументах. Відомими є три його портолани – 1325 р., недатований (з 1327-го по 1340 рр.), 1339 р. Всі три є портоланами Середземного і Чорного морів та мають приблизно однакові формати (розміри): перший – 1070×660 мм, другий – 1025×540 мм, третій – 1020×750 мм. Т. Кемпбелл провів у 1987 р. топонімічний аналіз другого і третього портоланів і прийшов до висновку про їхню близьку схожість. Наше дослідження спеціального картографічного змісту другого і третього портоланів показує, що третій (1339 р.) є суттєво багатший і різноманітніший. Наприклад, на ньому картуш Львова художньо насиченіший, під ним є раніше нами наведена коротенька характеристика міста як торговельного центру. На цьому портолані вказано набагато більше топонімів. Підписано назви країн: на схід від Львова – Русь (*Rutenia*) та на захід від нього – Польща (*Polonia*) (див. рис. 2). Цього немає на другому портолані. А. Дульсєрт належить до каталонської школи. Авторитетний дослідник цієї школи М. Destombes у 1952 р. у спеціальній праці “*Cartes Catalanes du XIV siecle*” вказав для другого портолана А. Дульсєрта дату випуску 1335 рік.

Отже, на нашу думку, місто Львів вперше позначено на карті-портолані Середземного та Чорного морів Ангеліно Дульсєрта 1335 р. Автор – представник каталонської школи на о. Мальорка. Портолан виготовлено з пергаменту, його розміри 1025×540 мм. Оригінал зберігається у Британській бібліотеці (Лондон). Він звужений у західній частині, не датований. Можна вважати, що його орієнтація, як і портолана 1339 р., загалом західна.

На карті-портолані А. Дульсєрта 1335 р. на південний схід від Львова показано берегову лінію

Чорного моря (рис. 3). На схід від Львова позначено лінію ріки і підписано *flumen lusom* (ріка Дніпро). Гідронім *lusom*, *lussoni*, *luxoni* – назва цієї ріки на портоланах. Це, очевидно, спотворений варіант тюркської назви Дніпра – Озі, Озу, Узу, Юзу, Іюза [9]. На південь від Львова лінією позначено Дунай, на ньому три великі розширення (озера), а на них – острови. Другий острів, найближчий до Львова, – *insula de buda*, на березі – місто *buda*. Місто *buda* (Буда), це теперішня західна (лівобережна) частина Будапешта – столиці Угорщини.

Дніпро на карті витікає з гірської системи – *mors (mont) de Lusom/rossie*. Тобто це гора – Дніпро/Русь або Дніпровські/Руські гори. На нашу думку, це Канівські гори (Канівське горбогір’я), периферія Придніпровської височини.

Канівське горбогір’я виділяється своєю гіпсометричною припіднятістю, винятково глибокою та густою розчленованістю рельєфу. Воно з річкової гладіні Дніпра сприймається як гори, особливо Трахтемирівський мис. Найвищі ділянки рельєфу досягають 255 м над рівнем моря (на південь від Канева), тоді як найнижчі позначки в долинах рік Дніпра, Росі, Росави мають 80-85 м. Отже, відносний перепад висот перевищує 150 м [11]. У межах горбогір’я більшість “гір” мають власні назви. Серед них, гора Московка, яка має також назву Грецька або Руська.

У 2008 р. нами висунута ідея назвати Придніпровську височину “Руською височиною” [13, с. 157]. Можливо, краще було б цю назву “Руська височина” або “Руське горбогір’я” – закріпити за північно-східною периферією Придніпровської височини, сучасними Канівськими горами.

Ще одне підтвердження того, що *mont de Lusom/rossie* – це Канівське горбогір’я, знаходимо у персомовному (назва – арабською) географічному творі 983 р. “Худуд аль-Алам” (Регіони світу). Він написаний у державі Саманідів (IX – X ст.) зі столицею в Бухарі. Автором цього твору, на думку авторитетного британо-російського сходознавця В. Мінорського (1877-1966), є Ібн Ферігун. У § 45 твору йдеться про країну внутрішніх болгар. Болгари та близькі до них тюркські племена заселяли Північне Причорномор’я та Приазов’я у VII – VIII ст., тобто перед уграми (IX ст.) та печенігами (X ст.).

У згадуваному вище “Каталонському атласі” 1375 р. на південному заході сучасної України (південніше Києва) позначена країна “*Bvrgaria*” (див. рис. 1). У “Худуд ал-Алам” доволі часто наводяться застарілі відомості про розселення племен. Автор пише, що на схід від країни внутрішніх болгар живуть мірвати (мордва), на південь від неї розташоване море Гурз (Чорне), на захід – саклаби (слов’яни). І далі (див. переклад згаданого твору В. Мінорським англійською мовою 1937 р.): “...north of it, the *Rūs mountain*” (на північ від неї – гора Русь) [16].

Межа між русами, русинами та кочовиками південного сходу сучасної України пролягала у IX – X ст., безсумнівно, південніше Києва, якраз через сучасне Канівське горбогір’я (Руські гори). Вище вже зазначалось, що перші портолани були створені на основі арабських (ісламських) карт.

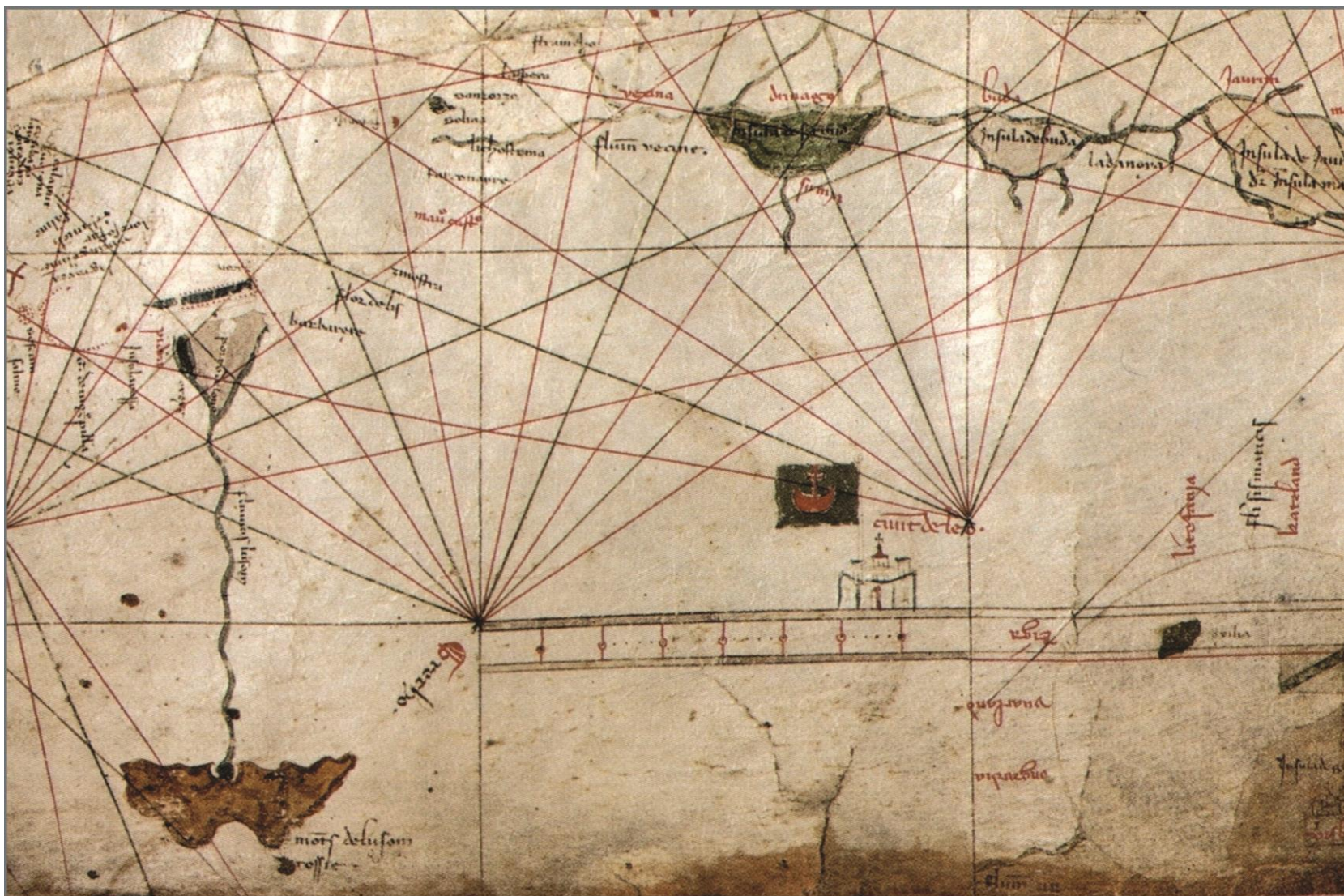

Рис. 3. Фрагмент карти-портлану Середземного та Чорного морів А. Дюльсера 1335 р. (орієнтація південна).
Електронна версія надана А. Ю. Гордєєвим

В ареалі відображеного на карті Львова ("*Civita de Leo*") чи на іншій території сучасної України більше ніяких міст не позначено, нема навіть Києва, виняток – густа мережа ойконімів на узбережжі Чорного моря. Це, швидше за все тому, що друга половина XIII – перша половина XIV ст. – постмонгольсько-золотоординський період спустошення і занепаду цього простору. Київ було вперше звільнено з-під золотоординського панування литовсько-руськими військами після битви на ріці Ірпін у 1321 р.

Польський географ Мацей Меховський, який відштовхується від традиційно-схоластичних течій середньовіччя і науково-критичного методу нового часу, в творі "Трактат про дві Сарматії" (*Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*", Краків, 1517 р.) серед інших подає розділ "Про Русь і Литву". У ньому він, зокрема, зазначає: "За напрямком до центру Русі лежить Львівська (*Leopoliensis*) земля, а в ній добре укріплене місто того ж імені з двома замками – верхнім і нижнім. Це – столиця Русі" [10, с. 173]. І далі, характеризуючи ієрархічну структуру християнської православної церкви регіону, пише: "У русинів глава – київський митрополит (Київ колись був столицею Русі)" [там само, с. 175]. Перед тим Меховський написав, що є митрополит – глава єпископів від Дунаю до Валахії, Молдови, Русі і Московії, але в Києві він більше не живе [с. 49]. У цьому творі географічні реалії часто описуються з кількасотлітнім запізненням.

Значок міста Львова увінчує прапор, де на зеленому полі зображено червоний хрест, який "вирастає" з півмісяця. Цей прапор згадується також у творі іспанського подорожника, ченця ордену Францисканців середини XIV ст. "*El libro del conocimiento todos los reinos, tierras y señorías que son por el mundo*" (Книга знань про всі королівства, землі і володіння, які є у світі). Праця відома у чотирьох списках. Очевидно, що для її написання використано також і карти-портalani, зокрема А. Дульсера. Автор твору пише: "Я покинув Польське королівство та прибув у королівство Леон (*reyno de Leon*), яке німці називають Лемберг (*Lumbrec*) (...) Король має зелений стяг з червоним хрестом" [5, с. 106]. Львів та регіон названо "Леон" через подібність назви з іспанським королівством Леон, поглинутим у XIII ст. Кастилією і трансформованим пізніше у Кастилію-Леон. Щодо кольорів, то у XIX ст., наприклад, всі тодішні п'ять дільниць міста Львова мали власні барви. Червоний і зелений були закріплені за середмістям та Краківським

(західним) передмістям відповідно.

Окреме питання, що означає хрест з півмісяцем? Доктор історичних наук, президент Українського геральдичного товариства Андрій Гречило наводить шість версій походження цього символу [3, с. 40-41]. Нам найбільше імпонує та, в якій він трактує символ як різновид проквітлого хреста.

Проквітлий (пророслий) хрест, орнаментований рослинами, з'являється в IV ст. Від VIII ст. орнамент стає суворішим, канонічнішим, стриманішим. У Русь-Україну проквітлий хрест потрапив з Візантії безпосередньо і при посередництві Криму в період після офіційного прийняття християнства. Близьким до проквітлого хреста є також вірменський меморіальний, орнаментований, скульптурний хрест-хачкар. Вони збереглися в Україні у Криму, Кам'янці-Подільському, Львові (в останньому, зокрема, з середини XV ст.) [4]. Вірмени з'явилися у Львові у другій половині XIII ст. З 1267 р. місто стає їхнім важливим релігійним осередком. У вказаних містах вірмени були переважно купцями та ремісниками, тож не випадково на карті-портalani А. Дульсера 1339 р. Львів характеризується як торговельний центр.

Між написами "*Civita de Leo*" та "*mont de Lusom/rossie*" на карті нанесено лінії румбів і напрям вітру – "Grecho" (Греко) – північно-західний. Лінії румбів відходять також і від Львова.

Львів у 1272 – 1387 рр., тобто у досліджуваний період, був столицею Галицько-Волинської держави (королівства Русі). У 1324 – 1340 рр. нею правив король Юрій II. На 1334 р. припадає грамота короля Юрія II великому маістру Тевтонського ордену Людеру про пролонгацію союзу з ним. Цей найстаріший збережений автентичний документ укладений у Львові [7]. Грамота написана на пергаменті латинською мовою, Львів названо "*Lemburg*".

Таким чином, найдавнішою географічною картою, на якій позначено місто Львів, є карта-порталан Середземного та Чорного морів А. Дульсера 1335 р. Це дозволяє нам пересунути на чотири роки назад дату першої появи міста на географічних картах. Проведений вище аналіз дає нову інформацію для розуміння розвитку Львова у першій половині – середині XIV ст. та для *леополістики* загалом. Історико-картографічні дослідження проблем позначення міст на найдавніших географічних картах повинні, на нашу думку, набути у нашої країні подальшого розвитку.

Література

1. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, У. Кришталович, Я. Дашкевич. – К. : Картографія, 2004. – 208 с.
2. Гордєєв А. Ю. Карти-портalani XIII – XVII ст.: особливості та роль у розвитку картографії / А. Ю. Гордєєв. – К. : Обрії, 2009. – 408 с.
3. Гречило А. Б. Українська територіальна геральдика / А. Б. Гречило. – Л. : УГТ, 2010. – 280 с.
4. Дашкевич Я. Символіка проквітлого хреста / Я. Дашкевич // Знак. – Л., 1999. – Ч. 18 (березень). – С. 6-8.

5. Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі / Р. Климкевич // Хроніка 2000. – К., 2000. – Вип. 35-36. – С. 104-110.
6. Книш Я. Львів у Галицько-Волинській державі / Я. Книш // Історія Львова : Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Л. : Центр Європи, 2006. – Т. 1. – С. 53-60+к.
7. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. – Л. : НТШ, 2004. – 1286 с.
8. Львів. Комплексний атлас : відп. ред. О. І. Шаблій. – К. : Картографія, 2012. – 192 с.
9. Максимович Н. І. Днепр и его бассейн / Н. И. Максимович. – К., 1901. – XIV+370+30 с.
10. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях / М. Меховский. – Москва–Ленинград, 1936. – 288 с.
11. Палієнко Е. Т. Рельєф та геологічна будова Канівського Придніпров'я / Е. Т. Палієнко, С. А. Мороз, Ю. А. Куделя. – К. : ВКУ, 1971. – 96 с.
12. Паславський І. Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини / І. Паславський. – Л. : Укр. технології, 2010. – 36+IV с.
13. Ровенчак І. І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження / І. І. Ровенчак. – Л. : ЛНУ, 2008. – 240 с.
14. Центральний державний історичний архів України (м. Львів). – Ф. 742. – Оп. 1. – Спр. 125.
15. Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів–Мюнхен, 1993. – 224 с.
16. Hudud al-'Alam. [Інтернет-джерело]. The Regions of the World : A Persian Geography, 372 A.H. – 982 A.D. Translated and explained by V. Minorsky (Oxford UP, London, 1937). – Режим доступу: <http://www.kroraina.com/hudud/>

Стаття надійшла 25.01.2013 р.

УДК 528.91

Олег Шаблій, Олександра Вісьтак

КОМПЛЕКСНИЙ АТЛАС ЛЬВОВА – УНІКАЛЬНОГО ВЕЛИКОГО МІСТА УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗОВАНОГО ПРОЕКТУ

Кафедра економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. І. Франка підготувала науково-довідковий комплексний атлас Львова, який опублікований ДНВП “Картографія” у Києві¹. В атласі 740 зображуваних одиниць, у т. ч. 243 карти, картосхеми і картоїди (з них 46 – це карти-врізки). Структурно атлас поділений на вісім розділів. Ними, крім вступної частини, є: “Географічне розташування”, “Природне довкілля”, “Археологія. Історія”, “Населення. Міграції”, “Соціальна, ринкова та інституціональна інфраструктура”, “Виробнича та інвестиційна інфраструктура”, “Промисловість”, “Територіальне розпланування. Генеральний план 2010–2025”. Атлас є унікальним картографічним твором — першим комплексним атласом великого міста України.

Ключові слова: картографування великого міста, об'єкт картографування, принципи картографування, структура і зміст атласу, математичні основи атласу.

Oleh Shabliy, Oleksandra Vis'tak. Atlas of L'viv – a unique large city of Ukraine: achievements and problems of a completed project. The Department of Economic and Social Geography of the Ivan Franko National University of L'viv prepared a scientific-reference complex atlas of L'viv, which was published by the State Scientific Publishing Enterprise “Kartohrafiya” in Kyiv. This Atlas has 740 depicted units, including 243 maps, schematic maps and charts (of which 46 – are insets). The atlas contains an introduction and eight chapters: “Geographic location”, “Natural environment”, “Archaeology. History”, “Population. Migrations”, “Social, market and institutional infrastructure”, “Production and investment infrastructure”, “Industry”, “Territorial planning. General Plan (2010 – 2025)”. This atlas is a unique cartographic publication – the first complex atlas of a big city of Ukraine.

In the first chapter contains nine maps and schematic maps. Besides an overview map and a satellite image of L'viv and its surroundings, it has maps and charts of the geographic location of the city

¹ Львів: комплексний атлас / За ред. проф. О. І. Шаблія. К.: ДНВП „Картографія”, 2012. — 192 с.

on the main European watershed, the Western Podillya natural region, its physical geographic location in Europe, its economic and social situation within Ukraine and the Western region, and – a new category – environmental-geographic situation. The second section contains 19 maps of the city's natural environment, including conservation. There are original maps of climate, hydrography, soils, flora and fauna and natural ecosystems.

The largest is the third chapter, devoted to the history and archaeology of the city. It was difficult to define the historical periods of the city, which officially is 757 years old (although there are documents that date its beginning to 1240). The idea of a historic trinity of L'viv is introduced: Rus', "foreign" and Ukrainian. Most attention is paid to the "foreign" part (ancient and modern Polish, Moscow-Russian interwar) periods. This chapter is complemented by the fourth chapter: "Population. Migration". Here are maps of population density, settlements around the city, demographic dynamics, ethnic composition (from the 16th century), social structure, labour force potential, and migration. Lack of more recent statistical information necessitated the use of materials from the last census (2001). Structurally new content is found in the next two chapters, which describe the city's infrastructure – social, market and production. These are presented on 70 maps and schematic maps (pp. 88–150). Topics include sections on education, science, innovation, religion and culture, including literature and art, publishing, youth leisure, health, and recreation. There are separate maps of attractive objects, information space, trade, and consumer services.

Among the maps on production infrastructure, the largest number is dedicated to transport, construction, communications and even "Euro-2012". Relatively few maps show former large-scale industrial production, which is now stagnant. This shortcoming is partially redeemed by the maps of manufacturing, placed in the third – historical section. In the "industrial" section are maps showing: diversified, machine-building (formerly the main branch of industrial production), light and food-processing, wood-milling, chemical and building materials, and small businesses.

The atlas ends with a section which contains maps and schemas of the city, in particular the General Plan of L'viv 2010 – 2025. Of interest here are maps of the territorial growth of the city in the past and forecast into the near future. Among the maps of the General Plan are maps showing planning restrictions, the basic plan for priority construction, and the future development of internal and external transport. This section is completed by schematic maps of six administrative districts of the city.

For the future second edition of the atlas, we suggest two improvements: 1. the text on the maps should also be in English, and 2. an electronic version should be produced, with the ability to periodically update information on it.

Key words: mapping a large city, object of mapping, principles of mapping, structure and content of the atlas, mathematical foundations of the atlas.

Львів – об'єкт картографування

Досвід картографічної науки і картовидавничої справи в Україні ще не дуже багатий у підготовці і виданні комплексних атласів міст загалом і окремих великих міських поселень, якими є всі обласні центри зокрема. Хоч потреби в таких атласах колосальні. Вони (атласи) повинні задовольняти не лише чисто культурно-освітні запити, особливо навчальних закладів, але великою мірою також потреби планувально-проектних установ систем „Місто-проект” при складанні Генеральних планів цих міст, обласних і міських рад у визначенні землекористування, в організації ринку землі, функціонального розмежування територій міст і приміських зон та ін.

У цьому плані кафедра економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. І. Франка у тісному зв'язку з науково-виробничим підприємством “Картографія” (м. Київ) багато років, починаючи з 1990 р., співпрацюють над підготовкою комплексного атласу одного з великих і оригінальних в історико-географічному,

демографічно-етнічному та соціально-економічному аспектах міст – регіональної “столиці” Західно-українського суспільно-географічного району – міста Львів. Досвід такого співробітництва може бути творчо використаний іншими розробниками для створення атласів обласних – ширше – великих міських поселень.

Картографування Львова було зумовлене, передовсім, суспільними потребами – військово-оборонними, економічними, транспортно-комунікаційними, планувально-управлінськими, туристичними, духовними, в т. ч. релігійними, науково-інформаційними та ін. Найчастіше результатом були окремі карти – топографічні і тематичні. Серед останніх – аналітичні карти, на яких фіксували поширення окремих явищ чи об'єктів, та рідше – комплексні. Ще меншою мірою виготовляли атласи і як їх різновид – серії карт.

Звичайно, користувачів картографічних творів передовсім цікавить питання, коли вперше позначено Львів на картах Європи. Відомо, що такою є карта-портлан з 1339 р. Його зображали на

картосхемах німецький географ Себастьян Мюнстер у “Загальній космографії” у XVI ст. і французький картограф Гійом Левассер де Боплан (XVII ст.) на картах України. В інші часи “присутність” Львова на мапах Європи, Речі Посполитої та Австро-Угорської монархії була обов’язковою. Усе це – на дрібно-масштабних чи середньомасштабних картах.

Проте великомасштабне картографування міста – це справа прецизійна. Значних успіхів тут досягли австрійські (за часів Австро-Угорщини) і польські (за часів II Речі Посполитої) картографи. В період совдепії просторові відстані і кутові відношення спеціально спотворювалися на усіх великомасштабних картах міст, у т. ч. Львова. Карті масштабу більшого за 1 : 1 000 000 були засекречені або призначалися для т. зв. *службового користування*.

Найцікавішими були: “Карта Львова за руських часів” (1352 р.) О. Чоловського, “План Львова” невідомого автора (1702 р.), план Львова Жана де Дефі (1766 р.), план міста 1770 р. В австрійський період заслуговують на увагу карта Йосифа Даніеля фон Губера “Головне місто Львів” (1777 р.), “План Львова з передмістями” (1828 р.), “План королівського столичного міста Львів” (1894 р.) і багато інших. У міжвоєнній Польщі оригінальні карти міста видав польський картограф

К. Ромер. У міжвоєнний період видавали й україномовні карти міста (декілька з них поміщені у нашому Атласі).

Атласів Львова небагато. У більшості випадків – це книжки, в яких зшиті у певній послідовності розрізані на кілька десятків листків великомасштабні плани міста. Наприклад, у кінці 80-х років XX ст. науковою групою під керівництвом д. г. н. Георгія Бачинського було виконано шість тематичних карт Львівської області (де, звичайно, був і Львів), розрізано кожну карту на 20 листів і все це об’єднано спільними обкладинками. Інший атлас – туристичний (Київ, 1985). На його окремих сторінках було відображено усі тодішні об’єкти туристичної інфраструктури Львова. Нарешті, кілька років тому (2005 р.) у Києві видано великомасштабний атлас Львова з позначенням номера кожного будинку. А у Львові таким самим чином видано об’єднані спільною палітуркою окремі листи, де відображено сакральну інфраструктуру міста (атлас Тараса Гринчишина).

Наш „Комплексний атлас Львова”, розроблення якого почалося ще на початку незалежності України, набрав остаточної форми і структури лише у 2005 р. Баланс його карт та інших складових елементів (зображень) представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількість зображувальних одиниць у картографічному творі
“Львів. Комплексний атлас”, 2012 р.

№ з/п	Назва зображувальної одиниці	Розділи атласу*									Всього
		0	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1	Карти, картосхеми, картоїди	1	9	17	50	13	81	28	12	32	243
	в т. ч. карти-врізки				6		28	9	3		46
2	Діаграми, графіки, таблиці			26	2	15	60	18	22	4	147
3	Тексти	2		2	29			1		3	37
4	Ілюстрації	9	11	27	149	10	57	6	4	40	313
	в т. ч. рисунки і картини	6	1	2	76	1	6	2	1	1	96
	слайди	3	10	25	73	9	51	4	3	39	217
	Разом	12	20	72	230	38	198	53	38	79	740

*Римськими цифрами позначені розділи атласу: 0 – вступний, I – “Географічне розташування”, II – “Природне довкілля”, III – “Археологія. Історія”, IV – “Населення. Міграції”, V – “Соціальна, ринкова та інституціональна інфраструктура”, VI – “Виробнича та інвестиційна інфраструктура”, VII – “Промисловість”, VIII – “Територіальне розпланування. Генеральний план”.

Тут усього їх нараховується 740 одиниць. З них 243 карти, картосхеми і картоїди, 37 текстів, 47 діаграм, графіків, таблиць, 313 ілюстрацій (слайдів, гравюр, рисунків, картин тощо).

У процесі розроблення Атласу та його окремих карт особлива увага була звернена на специфічні риси Львова, його *своєрідність* та

оригінальність, які виділяють місто серед йому подібних.

До таких рис належать:

– положення Львова на Головному європейському вододілі і пов’язану з цим відсутність значної водної артерії, яка нерідко стає у містах архітектурно-планувальною віссю;

– велика пересіченість (горбистість) поверхні міста, що відобразилось у розміщенні його вуличної і загалом комунікаційної мережі, зеленої зони, розподілі архітектурно-планувальних домінант;

– положення історичного центру і соціально-економічного ядра в межах Львівської улоговини;

– кількарязова зміна етносоціальної структури міста при загальному домінуванні його української субстратної першооснови;

– гіпертрофованість і суперечливість індустріального розвитку Львова у совєтський післявоєнний період;

– “горизонтальна” і “вертикальна” контрастність Львова, переважання в силуеті Середмістя ренесансних і барокових рис, що надає місту неповторної краси і своєрідного колориту.

Принципи укладання атласу

В основу розробки Атласу покладено *сім принципів*: фундаментальності, комплексності, системності, гуманізації, україноцентризму, екологічний та конкретно-історичний.

Принцип фундаментальності полягає в тому, що атлас повинен бути найбільш повним і різностороннім картографічним твором, в якому за допомогою різноманітних засобів (карт, схем, діаграм, слайдів, тексту) відображаються головні містоформувальні структури – планувальна, соціальна, виробнича, демографічна та екологічна.

Принцип комплексності передбачає два аспекти: 1) відображення пов’язаності між різними компонентами та елементами містоформувальних структур; 2) відображення збалансованості та відповідності компонентів та елементів територіальної організації міста.

Принцип системності. В Атласі Львів розглядається, по-перше, як складна і велика система систем природно-, соціально- й економіко-географічної та архітектурно-планувальної. В її складі виокремлюються підсистеми соціальної та виробничої інфраструктури. Окремо виділяється підсистема населення. По-друге, цей принцип передбачає системне відображення складності соціально-економічного та природно-екологічного комплексу Львова системою карт, їх серій і груп – аналітичних, комплексних і синтетичних.

Принцип гуманізації є новим в атласному картографуванні. До недавнього часу у совєтській картографії головним був т. зв. *виробничий принцип*. Суть принципу гуманізації полягає в тому, що головним чинником і метою в розвитку і функціонуванні суспільства вважається людина з її потребами, інтересами, світобаченням. Матеріальна сфера життя людей – це в кінцевому підсумку не самоціль, а засіб розкриття людського духовного і культурного потенціалу.

Принцип україноцентризму вимагає враховувати очевидну істину, що Львів виник і розвивався на українській землі, збудований руками і розумом українського народу і тих представників інших народів, які тут проживали в різні історичні епохи.

Цей принцип передбачає, передусім, зображення соціально-культурного і демографічного обличчя Львова як головного ядра української нації на заході нашої держави.

Принцип історичної конкретності. Суть цього принципу не лише в тому, що в Атласі представлена серія історичних карт і картосхем, але і в тому, що в кожному великому розділі висвітлюється історико-географічна ситуація, в якій розвивався Львів.

Зміст і структура атласу

Зміст, структура і набір карт Атласу впливають з мети, теоретичних та методологічних принципів його розроблення і видання. Фундаментальний характер Атласу, трактування Львова як великої і складної системи систем вимагає введення в структуру цього твору таких великих розділів: а) історія та археологія; б) природне довкілля; в) населення; г) господарство (в т. ч. виробнича і соціальна сфера); д) розпланування території (чи містобудівна ситуація).

Принциповим є порядок розташування цих розділів.

Не викликає сумнівів те, що на початку Атласу поміщено вступний розділ, в якому подаються загальні відомості про Львів, особливо його географічне положення. Крім “Передмови” (вступного тексту відповідального редактора) тут подано великомасштабну оглядову карту (масштабу 1 : 50 000), а також висвітлено положення Львова на картах Європи, України, Західного регіону держави.

Далі ми вибрали один з двох запропонованих на початку 2000 р. варіантів структури Атласу, кожен з яких мав свої переваги.

Реалізований варіант передбачає такий порядок розділів.

I. Географічне розташування Львова.

II. Природне довкілля.

III. Археологія. Історія.

IV. Населення. Міграції.

V. Соціальна, ринкова та інституціональна інфраструктури.

VI. Виробнича та інвестиційна інфраструктури.

VII. Промисловість.

VIII. Територіальне розпланування. Генеральний план (2010–2025 рр.).

Цей варіант має ряд переваг. По-перше, він найбільше логічний у тому випадку, коли Атлас має найпростішу назву: “Комплексний атлас Львова” чи “Львів: комплексний атлас”. По-друге, тут “вступними” (факторними) є три перших розділи. Спочатку розглядається географічна позиційність Львова (положення), далі природна основа життєдіяльності людини, потім історико-географічні умови. Після цього (четвертий розділ) – сама людина (“Людиність”). А вже у подальшому – результати і суспільні наслідки її діяльності – різні види інфраструктури і господарство. Такий порядок дає можливість легше “читати” останній розділ “Розпланування території”.

Такий порядок дає можливість користувачеві постійно кореспондувати історичну інформацію з сучасною, яка подається у кількох розділах Атласу.

Завершується атлас розділом “Територіальне розпланування. Генеральний план (2010 – 2025)”. Цей розділ є найбільш конструктивний і розкриває Львів з позиції перспектив містобудівництва.

Зміст Атласу висвітлюється різними засобами. Оскільки даний твір є історико-географічним атласом, то головним засобом є *картографічне зображення*, яке повинно відповідати теоретичним і методичним положенням сучасної картографічної науки. Кожна географічна карта – це образно-знакова модель, в якій з допомогою “картографічної мови” відображається просторова інформація про явища, об’єкти і процеси, їхні властивості і відношення на земній поверхні у динамічному чи статичному аспектах. Тому карта, як правило, має три структурні компоненти: а) легенду карти, що є ключем до її розуміння; б) саме картографічне зображення – графічну образно-знакову модель картографованого явища; в) врізки у вигляді графіків, діаграм, схем та інших карт значно більшого чи меншого масштабу, які генералізують чи конкретизують інформацію основної карти. В Комплексному атласі Львова 243 карти, картосхеми і картоїди, в т. ч. 46 карт-врізок.

Другим важливим засобом розкриття змісту Атласу є *тексти* в ньому (всього 37, з них 29 – в історичному розділі). У текстах відображаються найсуттєвіші риси, зв’язки, структуру, тенденції і закономірності розвитку картографованих явищ чи об’єктів. Автори старалися, щоб тексти були лаконічними, змістовними, а часом і образними, легко сприймалися і запам’ятовувалися. За потреби використовували крилаті висловлювання і думки відомих мислителів, митців, громадсько-політичних діячів тощо. Найбільший за обсягом текст в розділі останньому (про головні риси генерального плану на 2010 – 2025 роки).

Третім засобом висвітлення змісту Атласу є різні *образно-зображувальні моделі* – слайди, малюнки, схеми, гравюри, картини тощо. Найважливіші вимоги до них: конкретність, тісний зв’язок з сюжетом карти, яку вони доповнюють, мистецька виразність, достатня розмаїтість тощо. Всього тут 313 ілюстрацій, що надзвичайно візуалізує зображення.

Інформаційні джерела

Можна говорити про чотири головні інформаційні джерела Атласу: статистичні, картографічні, архівні, фондові. Вони частково перекриваються.

Статистичні джерела. Цінність Атласу великою мірою залежить від різноманітності та достовірності статистичної бази. Головними постачальниками статистичних даних були: а) управління статистики Львівської області; б) обласні та міські планувальні органи й організації, зокрема Інститут “Містопроєкт”; в) галузеві управління міських та обласних адміністрацій; г) окремі підприємства, установи, заклади.

Позаяк статистичні дані для більшості карт для довоєнного періоду відсутні (окрім даних з перепису населення), то на таких картах відображається фактичне поширення (розміщення) тих чи інших явищ і об’єктів. Водночас на картах сучасного періоду на основі багатого статистичного матеріалу відображено за допомогою генералізації, групування, поєднання масштабів картографованих явищ їх інтенсивність, тенденції розвитку. Вважаємо, що головним показником, який характеризує обсяги явищ (об’єктів) господарської сфери є кількість зайнятих (жива праця).

Базовими для обчислення ретро- і перспективних показників було взято 2000 і 2005 роки. Всі інші показники зіставляються з даними цього року.

Статистичні матеріали аналізуються на достовірність шляхом зіставлення їхніх значень за різними джерелами і обробляються, виходячи з необхідності групування, обчислення середніх величин, визначення динаміки і структури явищ тощо.

Картографічні джерела. Картографічними джерелами є карти і атласи (друковані та рукописні), розроблені для території Львова й області і видані в різний час, чи такі, що зберігаються у рукописних фондах бібліотек, архівів, науково-дослідних інститутів та навчальних закладів (зокрема, у фондах кафедри економічної і соціальної географії Львівського університету). Серед них слід назвати адміністративні плани-карти Львова для різних періодів, особливо XVIII – XX ст., що зберігаються у науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, “Атлас Львівської області” (Москва, 1989), “Туристичний атлас Львова” (Москва, 1990) та ін.

Інформацію, яка міститься в цих джерелах необхідно було додатково перевірити і пристосувати до потреб нашого Атласу. Загалом за обсягом вони незначні –десь близько двадцятої частини потрібної інформації.

Важливим методичним картографічним джерелом стали атласи міст, які видані у колишньому СРСР та за рубежом (Польща, Німеччина та ін.). На території України подібних прецедентів поки що нема. Поза межами України у колишньому СРСР були видані атласи Ленінграда, Іркутська, Хабаровська та інших міст. Але вони не можуть бути для нас зразками з двох причин:

а) ці атласи мають советський характер – їхній зміст та оформлення надто заідеологізовані комуністичними догмами і схемами;

б) структура атласів і набір карт залишають поза увагою головне – людину (в атласі відсутні карти населення).

Більше підходять для наслідування (але не копіювання!) атласи міст, виданих на Заході – атласи Женеви, Парижа, Берліна, Відня та ін., останнім часом — атласи Кракова і Лодзі. Розмаїтість карт, барвистість їхнього оформлення вражає. Найважливішою рисою цих атласів є наявність у них великої кількості аналітичних карт, де подається інформація по дрібних клітинах територіального

поділу (малого квадрату чи іншої клітини територіального ділення).

Математичні основи

Карти Атласу складені в декількох головних масштабах: 1 : 30 000, 1 : 50 000, 1 : 60 000, 1 : 75 000, 1 : 100 000. Ці масштаби відібрані з тим, щоб зберегти порівняно однаковий інтервал між ними, а також частково кратність. Із 184-х карт (включаючи карти-врізки) “наділених” масштабами, 144 мають один з названих п’яти масштабів. Частина карт, особливо тих, де Львів показаний з околицями – близькими і віддаленими – береться в масштабах 1 : 100 000, 1 : 150 000. Львів у Західному регіоні подається в масштабі 1 : 2 250 000. Кількісні характеристики масштабів подані у таблиці 2.

Градусна сітка на картах не подається (крім карти Європи, на якій показано географічне положення Львова).

Зміст картографічних основ такий:

а) на картах масштабів більших від 1 : 100 000 наносяться межі Львова і шести його адміністративних районів, вулична мережа, гідромережа, зелені насадження (ліси, парки, сквери, бульвари), залізничні лінії (без під’їзних колій). Подаються підписи адміністративних районів, історичних частин міста (Підзамче, Клепарів, Богданівна тощо).

б) на картах масштабів 1 : 100 000, 1 : 150 000 подаються лише генералізовані контури Львова та інших приміських поселень. Сільські населені пункти подаються пунсонами. Всі пункти підписуються відповідним шрифтом. Наносяться також гідро-мережа, шосейні та залізничні шляхи, лісові масиви, територіально-адміністративний

поділ.

Розробка карт Атласу і його видання

Атлас являє собою великий і складний проект, який має декілька сторін – організаційну, виробничу та фінансову.

1. Організаційна сторона

Організацією розробки і видання атласу займалася кафедра економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка. Підготовка карт окремих розділів здійснювалася на матеріалах Управління статистики Львівської області (проф. С. Матковський). З Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича як науковою установою співпраця лише передбачалася. Але з незалежних від нас причин, не склалася (взаємодія була лише з окремими працівниками — доктором наук Т. І. Стеблієм, М. Р. Литвином, І. Г. Патером, Я. М. Книшем та ін.). Львівський інститут “Містопроект” подав карто-схеми Генерального плану міста на 2010 – 2025 рр. Керівник проекту проф. О. Шаблій є відповідальним виконавцем, що здійснює всю координаційну роботу між виконавцями різних розділів Атласу і різних установ, що задіяні у його розробленні.

Організація підготовки атласу до друку здійснювалася, головним чином, Державним науково-виробничим підприємством (ДНВП) “Картографія” у Києві і Головним редактором підприємства Іриною Руденко та редактором Оленою Оніщук. Виконання Атласу спочатку здійснювалося Службою геодезії, картографії і земельного кадастру України під керівництвом проф. Ростислава Сосси, а згодом ним же як директором ДНВП “Картографія”.

Таблиця 2

Розподіл карт атласу за масштабами

Масштаб	Розділи атласу*								Разом
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Більший від 1 : 30 000	2		3		6			3	14
1 : 30 000			3		17	6			26
1 : 50 000		2	2		3	3	3	3	16
1 : 60 000			1	1	22	14	5	5	48
1 : 75 000		12	4	4	1			2	23
1 : 100 000	2			3	8	4		4	21
Менший від 1 : 100 000	7	5	10	3	6	1		4	36
у т. ч.: від 1 : 100 000 до 1 : 1 000 000 включно		3	1	3	4	1		6	16
від 1 : 1 000 000 до 1 : 10 000 000	5	2	8		1				16
від 1 : 10 000 000 до 1 : 150 000 000	2		1		1				4
Разом	11	19	23	11	63	28	8	21	184

*Римськими цифрами позначені розділи атласу: I – “Географічне розташування”, II – “Природне довкілля”, III – “Археологія. Історія”, IV – “Населення. Міграції”, V – “Соціальна, ринкова та інституціональна інфраструктура”, VI – “Виробнича та інвестиційна інфраструктура”, VII – “Промисловість”, VIII – “Територіальне розпланування. Генеральний план”.

2. Виробничий аспект

Цей аспект охоплював виготовлення основ карт, створення авторських оригіналів карт, їх переведення у друкарські форми (діапозитиви) та друкування Атласу.

а) Виготовлення картографічних основ здійснювалося ДНВП “Картографія” за замовленням відповідального виконавця Атласу, який встановив загальні вимоги до карт, виходячи з концепції Атласу, масштабного ряду, розробив програми окремих розділів Атласу та їх складових частин.

б) Створення авторських оригіналів здійснювалося “Лабораторією комплексного атласного картографування” кафедри економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка за керівництвом завідувача кафедри. Технологія цього процесу передбачала розроблення програми кожної карти, виготовлення її авторського макету, їх обговорення і затвердження на засіданні робочої групи Редколегії, збір і оброблення інформаційних джерел і матеріалів, виготовлення чорнового та чистового (комп’ютерного) авторського оригіналу карти.

в) Переведення авторських оригіналів у друкарські форми здійснювалося в ДНВП “Картографія” за прийнятою технологічною схемою. Виготовлені штрихові і кольорові проби карт затверджувалися Редакційною радою, Редколегією та її Головою.

г) Друкування Атласу здійснювалося однією з картографічних фабрик України.

3. Фінансовий аспект

Розроблення, підготовка до видання і саме видання Атласу – це дорогий проект. При накладі 2 тис. примірників витрати коштів становили понад 0,5 млн. грн, в т. ч. авторські розробки понад 50 тис. грн, редакційні роботи 130 тис. грн, друк – 150 тис. грн (залежно від обсягу Атласу та інфляційних

процесів). Отже, були необхідні різні джерела фінансування, особливо на окремих етапах.

На першому етапі (1990 – 1995 рр.) розроблення авторських оригіналів карт Атласу фінансувала Львівська міська Рада. Другий етап (2000 – 2004 рр.) – зміна ідеології атласу (перетворення його із архітектурно-планувального у науково-довідковий). Редакційна підготовка карт атласу та виготовлення друкарських форм були профінансовані частково за рахунок засобів ДНВП “Картографія” (м. Київ), частково шляхом залучення спонсорів (ЛНУ ім. І. Франка). Третій етап (2005 – 2010 рр.) – часткове доопрацювання карт атласу із актуалізацією статистики і видання Атласу – фінансувалося лише ДНВП “Картографія”. Львівська міськрада, незважаючи на неодноразові звернення до неї, не зреагувала і коштів не виділяла.

Оформлення Атласу

Атлас естетично оформлений (художник М. Чутман). Його формат складає 23,5×32,0 см з тим, щоб найбільш важливі карти подати у великому масштабі (1:50 000 і більше) на розвороті. До оформлення залучено маловідомі чи оригінальні мистецькі твори. В Атласі подано старі карти-плани Львова (фотокопії), відомі рисунки чи гравюри вигляду Львова у різні епохи (наприклад, гравюри А. Пассаротті – для початку XVII ст., картини Я. Матейка, – для XVI і XIX ст. та ін.), виготовлено оригінальні шмуцтитули, форзаци, заставки тощо, подано фотографії геральдики міста, його архітектурних пам’яток тощо.

Атлас можна було виготовити у двох видах: а) з палітурками і в суперобкладинці, б) пакеті (розшитий), українською та англійською мовами. Вибрано перший варіант. Попереду – комп’ютерно-цифрова версія Атласу.

Стаття надійшла 17.01.2013 р.

Хроніка. Факти. Проекти

НОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПРОДУКТ “ШЛЯХ ГЕДИМІНОВИЧІВ”

В останній день січня 2013 року Збаразький замок, що входить до складу Національного заповідника “Замки Тернопілля”, приймав в органному конференц-залі високих гостей з багатьох міст України та Литовської республіки. Тут за участю Надзвичайного і Повноважного Посла Литовської Республіки в Україні Пятраса Вайтекунаса, аташе з культури цього посольства Дайви Дапшене, мерів та віце-мерів міст, голів та заступників районних державних адміністрацій, директорів історико-культурних заповідників, начальників управління культури і туризму, представників Тернопільської облдержадміністрації відбулося Установче засідання щодо створення нового міжнародного туристичного продукту “Шлях Гедиміновичів”.

Його зародження (було зініційоване Луцькою міською радою і підтримане багатьма туристичними, культурними, науковими установами та органами місцевого самоврядування) символічно припало на 12 год. 12.12.2012 р., коли в конференц-залі готелю “Україна” м. Луцька відбулася перша координаційна рада щодо створення такого проекту. На цю зустріч були запрошені міські голови Луцька, Кам’янець-Подільського, Острога, Хотина, представники Державного агентства з питань туризму та курортів, Інституту історії України НАН України, корпорації “Сварог Вест Груп” та фестивалю “Portatemporis”, ряд національних та історико-культурних заповідників Західного регіону (НЗ “Замки Тернопілля”, ДІКЗ “Меджибіж”, ДІКЗ м. Дубна, Острога, Луцька, ІАЗ “Хотинська фортеця”, НІАЗ “Кам’янець”). До складу делегації НЗ “Замки Тернопілля” входили учений секретар заповідника Надія Макарчук та старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Руслан Підставка. В Луцьку було підписано договір про наміри, який залишався відкритим до початку нового року. До нього приєдналася ще низка установ та організацій, органи влади та місцевого самоврядування.

Передумовами для створення такого туристичного продукту, як “Шлях Гедиміновичів”, стали ряд факторів та обставин. Насамперед, значна

територія Західної України, в т.ч. і Тернопільська область, тривалий час належали до Великого князівства Литовського, значна частина замків та фортець була збудована представниками династії Гедиміновичів (синами Ольгерда, Коріата, Кейстута та ін.) чи їх нащадками. До діяльності представників князівських родів Гедиміна не можна вжити термін “политовщення українського народу” (на відміну від колонізації, русифікації та інших методів насадження своєї ідеології, культури, мови тощо). Історія не знає жодного великого повстання українського народу проти литовських князів, аналогічних “хмельниччині”, “гайдамаччині” чи до них подібних. Крім цього, і це важливо, – Литва головуватиме в Євросоюзі в другій половині 2013 року і є реальні перспективи на отримання цільового гранту для проекту “Шлях Гедиміновичів”.

Що стосується участі Національного заповідника “Замки Тернопілля” у вказаному проекті, то в результаті нашої презентації у Луцьку, яка включала, крім загального огляду діяльності заповідника, ще й обґрунтування чотирьох об’єктів оборонного зодчества, збудованих Ольгердовичами і Коріатовичами (Збараж, Вишнівець, Скалу-Подільську і Язловець), до туристичного маршруту “Шляхами Гедиміновичів” у підсумку увійшли аж вісім замків із одинадцяти. Руслан Підставка увійшов від заповідників до складу робочої групи з організації і проведення засідання Установчих зборів проекту.

І ось, 31 січня цього року в приміщенні органного конференц-залу Збаразького замку зібралося понад 40 представників різних міст, заповідників, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування і науковців для остаточного вирішення питання про створення вказаного туристичного продукту. Відкрив засідання голова Збаразької райдержадміністрації Іван Демчишин, який з вітальним словом звернувся до учасників форуму і побажав їм плідної праці та вагомих результатів.

Із вітальною промовою до присутніх звернувся і Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні Пятрас Вайтекунас, який наголосив на всебічній підтримці цього проекту зі сторони Литви та Євросоюзу і висловив сподівання, що туристичний маршрут буде розширено через Польську Республіку до Литви і Білорусі. Така трьох-, чи навіть, чотирьохстороння форма туристичного співробітництва між нашими країнами повинна активно пропагуватися в Європі і увійти до числа континентальних туристичних маршрутів. Її лобіювання і пропагування через ЗМІ, інтернет-сайт, друковану та сувенірну продукцію дозволить завоювати європейський туристичний ринок і закріпитися в ньому.

Після ознайомлення із основними засадами проекту міським головою Луцька паном М. Романюком з презентацією “Участь Національного заповідника “Замки Тернопілля” у проекті “Шлях Гедиміновичів”” перед присутніми виступив автор цих рядків. Далі робота форуму перейшла у практичне русло і за круглим столом проводилась жвава дискусія стосовно форми організації даного проекту і можливості участі в ній як державних заповідників, так і органів місцевої влади. Модератором зборів виступив голова робочої групи проекту “Шлях Гедиміновичів”, радник голови Державного агентства з питань туризму та курортів

Геннадій Друзенко. В підсумку було вирішено провести консультації з юридичними відділами учасників проекту та виробити відповідні пропозиції щодо форми організації продукту.

Після робочих моментів форуму учасники мали змогу ознайомитись з об’єктами туристичної інфраструктури Збарзького замку, відвідати бар-ресторан “Легенда”, оглянути більше 20-ти експозиційних залів, що знаходяться в Замковому палаці і казематах, прослухати оглядову екскурсію з історії зародження, становлення, занепаду та відбудови твердині на Замковій горі Збаража.

Сподіваємось, що участь НЗ “Замки Тернопілля” у згаданому проекті знайде підтримку і в органів влади та місцевого самоврядування Збаража, Вишнівця, Скалата, Микулинець, Теремовлі, Язловця, Чорткова та Скали-Подільської, чийм замкам випала честь представляти регіон у міжнародному туристичному просторі. Реальність вигоди кожної громади стане очевидною, адже завдяки цьому проекту буде створена відповідна туристична інфраструктура, що залишатиме кошти в місцевих бюджетах указаних населених пунктів області. Переконані, що при підтримці Литви та Євросоюзу Міжнародний туристичний продукт “Шлях Гедиміновичів” має реальні та багатообіцяючі перспективи.

Руслан Підставка

Ювілеї та номінації

ПРОФЕСОРУ МИКОЛІ ПІСТУНУ – 80

Миколі Даниловичу Пістуну, доктору географічних наук, професору, багаторічному завідувачу кафедри економічної і соціальної географії Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, відомому в Україні та за її межами вченому виповнилося 80 років.

Народився М. Д. Пістун 19 травня 1933 року у с. Гійче Жовківського району на Львівщині у селянській родині. У 1955 р. закінчив з відзнакою географічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка за спеціальністю “економічна географія”. Впродовж 1955 – 1958 рр. працював учителем географії і старшим вихователем у середніх школах м. Острога Рівненської області. Починаючи з 1959 р. і до 2011 р. – часу виходу на пенсію – майже півстолітня науково-педагогічна діяльність М. Д. Пістуну була пов’язана з географічним факультетом Київського університету імені Тараса Шевченка, де відбулося його становлення як педагога вищої школи, науковця та громадського діяча. Тут він закінчив аспірантуру,

став викладачем, з 1966 р. – доцентом, а з 1977 р. – професором кафедри економічної географії, яку очолював упродовж 23-х років (з 1975 по 1998 рік). У 2003 – 2008 рр. працював провідним науковим співробітником відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України.

Впродовж педагогічної праці вчений розробив і викладав 8 економіко-географічних курсів лекцій, видав у співавторстві і самостійно низку навчальних посібників для вищої школи, серед них: “Географія Української РСР”, (1982), “Географія сільського господарства СРСР” (1983), “Экономическая география СССР. Районная часть” (1988), “Основи теорії суспільної географії” (1994, 1996), “Економічна географія зарубіжних країн. Соціалістичні країни” (1981), “Географія агропромислових комплексів” (1977), “Агропромисловий комплекс сьогодні” (1985), “Історія і методологія української суспільної географії в XX – XXI століттях: Програма спецкурсу для магістрів кафедр економічної та соціальної географії університетів” (2007), “Сучасні проблеми регіонального розвитку” (2010). Декілька років був професором кафедри економічної і соціальної географії Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси проф. М. Пістуну стосуються теоретико-методологічних засад суспільної географії, проблем географії сільського господарства і агропромислового комплексотворення в Україні. Його докторська дисертація “Аграрно-територіальні комплекси: теорія і досвід економіко-географічного дослідження” (1975) стала знаковою у розвитку теорії агропромислових комплексів, що активно розвивалась в Україні у 70-80-х роках XX ст. Він, зокрема, обґрунтував концепцію зонального і приміського АПК. Значними є також напрацювання вченого з суспільно-географічних аспектів регіональної політики (регіонального розвитку) України, змісту і методики організації навчального процесу у вищій школі, історії формування і розвитку української суспільно-географічної школи, методики

суспільно-географічних досліджень і територіальної організації митної діяльності.

Працюючи в Інституті географії НАНУ, учений узагальнив суспільно-географічні дослідження в Україні, зокрема в АН України протягом XX–XXI ст., дав оцінку науковим напрямам і доробку академіків Ф. О. Туманського, К. Г. Воблого. Іншим напрямом досліджень проф. М. Пістуна є опрацювання теоретико-методологічних засад процесу регіонального розвитку країни, зокрема питань суспільно-географічного макрорайонування України та удосконалення її адміністративно-територіального устрою; регіонального, локального і топологічного рівнів управління; функціонально-територіальної структури суспільно-географічної діяльності в Україні і Столичному макрорегіоні.

Науковий доробок М. Д. Пістуна складає понад 340 публікацій, у т. ч. розділи у 7-ми монографіях: “Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект” (2004), “Економіко-географічний комплекс крупного города (на примере г. Киева)” (1989), “Трудовые связи в крупном городе” (1984), “Чернігівська область (економіко-географічна характеристика)” (1975), “Аграрно-територіальні і аграрно-промислові комплекси Житомирської області” (1972), “АПК “Рось”: територіальна і комплексно-пропорційна організація” (1994), у посібниках “Костянтин Григорович Воблий – видатний український економіко-географ” (2006), “Суспільні проблеми регіонального розвитку” (2009, 2010), “Розвиток

суспільної географії в Україні у XX на поч. XXI ст.” (2009) та ін.

Тривала і плідна також науково-громадська діяльність ювіляра: у вчених радах із захисту дисертацій у КНУ ім. Т. Шевченка та Інституті географії НАНУ, десять років – головою комісії з географії АН ВШ України, понад 30 років – заступником і керівником редколегії наукового збірника. Призначався членом експертної ради ВАК України, обирався членом ревізійної комісії, членом вченої ради та президії Українського географічного товариства; був членом редколегії Географічної енциклопедії України, є членом редколегій журналів “Український географічний журнал”, “Історія української географії”, “Економічна та соціальна географія”, “Науковий вісник Волинського університету”. Проф. М. Пістун удостоєний звання заслуженого працівника освіти України, академіка АН Вищої школи України, почесного члена Українського географічного товариства, лауреата нагороди Ярослава Мудрого.

Як вчений-педагог Микола Данилович вирізняється глибиною і широким діапазоном знань, вимогливістю, послідовністю, принциповістю. Він завжди підтримує молодих науковців, а вони бачать в ньому зразок відданості науці, вченого-енциклопедиста, мудру і щирю людину.

Редколегія часопису щиро вітає Миколу Даниловича Пістуна з ювілеєм, бажає йому міцного здоров’я, творчої енергії, ще багато літ творити на благо української географічної науки.

ПРОФЕСОРУ ЯРОСЛАВУ ОЛІЙНИКУ – 60

Редколегія часопису “Історія української географії”, як і вся географічна громадськість України, щиро вітає доктора економічних наук, професора, завідувача кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, декана геогра-

фічного факультету КНУ, члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України Ярослава Богдановича Олійника з ювілеєм!

Ярослав Богданович народився 14 грудня 1952 р. у селі Купчинці Козівського району Тернопільської області. Ще у шкільні роки він виявив неабияке зацікавлення географією, був учасником обласних і всеукраїнських олімпіад. Закінчивши з відзнакою у 1975 р. географічний факультет Київського університету, один рік вчителював на Київщині, далі навчався в аспірантурі у Відділенні географії Академії наук України. (нині – Інститут географії), а в 1979–1986 роках працював молодшим науковим співробітником у цій науковій установі. У 1982 р. захистив кандидатську дисертацію за темою “Тваринницько-промисловий комплекс в зоні впливу великого міста і вдосконалення його територіальної організації” (під керівництвом академіка М. М. Паламарчука).

З 1988 р. працює у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка – асистентом, пізніше доцентом, з 1998 р. – професором, завідувачем кафедри економічної та соціальної географії. У 1999 р. обраний на посаду декана географічного факультету. В 1997 р. захистив докторську дисер-

тацію за темою “Еколого-економічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування”.

Я. Б. Олійник є визнаним в Україні та за її межами фахівцем у галузі теорії суспільної географії, регіональної політики і природокористування. Впродовж багатьох років очолює наукову школу з вивчення регіональних суспільно-географічних процесів. Досліджує теорію і методологію географічної науки, географічні засади охорони довкілля, питання територіальної та комплексно-пропорційної організації економіки. Його учні – визнані в Україні доктори та кандидати наук – вже очолюють кафедри у провідних вишах країни.

Ярослав Богданович є автором близько 460 наукових праць. Основні з них: “Вступ до економічної і соціальної географії” (1997, у співавторстві), “Еколого-економічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування” (1996), “Вступ до соціальної географії” (2000, у співавторстві), “Регіональна економіка” (2008, у співавторстві), “Теоретичні основи туризмології” (2005, у співавторстві), “Методологічні основи розвитку суспільної географії в Україні у XX столітті” (2011, у співавторстві), “Теоретичні основи розміщення продуктивних сил і регіональної політики” (2011, у співавторстві), “Географія світового господарства з основами економіки” (2011, у співавторстві), “Основи екології” (2012, у співавторстві).

Я. Б. Олійник багато років очолював експертну раду Державної акредитаційної комісії (ДАК) України з географічних та геологічних наук, є головою асоціації деканів географічних і природничих факультетів вищих навчальних закладів України, головою Навчально-методичної комісії з географічних наук Міністерства освіти і науки,

тривалий час був віце-президентом Українського географічного товариства, а на XI з’їзді УГТ (квітень 2013 р.) обраний президентом Товариства. А ще він – незмінний голова журі учнівських олімпіад, конкурсів наукових робіт, учасник радіопередач для учнівської молоді. Проф. Я. Олійник щиро переймається проблемами шкільної географічної освіти, її змістом, методикою навчання географії у школах та вищих закладах освіти.

За багаторічну сумлінну працю в царині суспільної географії ювіляр відзначений урядовими нагородами, преміями і почесними званнями. Він є Заслуженим діячем науки і техніки України (2002), Почесним професором Полтавського університету споживчої кооперації (2007), Відмінником освіти України (2001), Почесним працівником гідрометслужби України (2002), Почесним працівником туризму України (2002).

Науковий і викладацький талант Ярослава Богдановича відзначено Премією імені В. І. Вернадського УЕАН (2002), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2002), Премією імені Ярослава Мудрого (2002), Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України (2002) та Міністерства охорони навколишнього природного середовища (2002). Нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня (2009), нагрудним знаком “Петро Могила”.

Я. Б. Олійник є членом редколегій багатьох наукових видань, серед них і всеукраїнського часопису “Історія української географії”.

Редколегія часопису щиро сподівається і на майбутню співпрацю з Ярославом Богдановичем і зичить йому всіляких гараздів, нових наукових звершень, міцного здоров’я і щастя.

ПРОФЕСОРУ ОЛЬЗІ ЗАСТАВЕЦЬКІЙ – 60

Заставецька Ольга Володимирівна – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри

географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, дійсний член НТШ, почесний член Українського географічного товариства.

Уродженка с. Купчинці Козівського району Тернопільської області, Ольга Володимирівна належить до численної когорти випускників місцевої середньої школи (а це півтора десятка осіб), які пов’язали свою долю з географією. Немало з них стали висококваліфікованими педагогами й спеціалістами різних галузей господарства, четверо захистили кандидатські дисертації, двоє стали докторами наук. Отож, розпочиналося захоплення географією майбутнього доктора географічних наук Ольги Заставецької зі шкільної парти, мандрівок рідним краєм й Україною, неодноразових перемог на районних та обласних учнівських олімпіадах і завоювання призових місць на всеукраїнських. Далі були навчання на географічному факультеті Львівського університету ім. І. Франка, два роки

роботи вчителем географії в рідній Купчинецькій школі, навчання в аспірантурі при Київському педагогічному інституті (нині Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова). У 1982 р. захистила кандидатську дисертацію за темою. “Економіко-географічні основи комплексного розвитку території” (під керівництвом академіка М. М. Паламарчука), а в 1997 р. – докторську дисертацію “Обласний соціально-економічний комплекс: теоретико-методологічні засади дослідження”.

З 1982 р. О. В. Заставецька в Тернопільському педагогічному університеті. Її зростання як науково-педагогічного працівника відбувалося разом зі становленням і розвитком географічної спеціальності у стінах природничого, а згодом – географічного факультетів: асистент і старший викладач кафедри географії, доцент кафедри економічної і соціальної географії, професор кафедри географії України. Власне Ольга Заставецька була і є активним учасником розбудови географічного факультету і своєї кафедри (з 2000 р. – як її завідувач), розвитку вищої географічної освіти в краї; її зусиллями в університеті започатковано також підготовку бакалаврів і магістрів за спеціальністю “туризм”. О. Заставецька читає навчальні дисципліни “Економічна і соціальна географія України”, “Математичні методи в географії”, “Теорія і методологія географічної науки”, “Історія розвитку географії в Україні”, “Географічні основи регіонально економічної політики”.

Ольга Володимирівна першою серед викладачів географічного факультету здобула вчений ступінь доктора географічних наук. До сфери її наукових інтересів належать проблеми комплексного і соціального розвитку обласних регіонів, трансформація суспільства в перехідний період, математичні моделі в географії, географія населення, історія географічної науки, географічна освіта й краєзнавство. Нею опубліковано понад 250 наукових праць, у т. ч. 7 монографій. За ініціативою О. Заставецької в університеті організовано низку всеукраїнських і міжнародних наукових семінарів і конференцій з краєзнавства, історії географії і картографії, розвитку туризму на Західному Поділлі. Ольга Володимирівна є редактором всеукраїнського часопису “Історія української географії”, членом редколегії “Наукових записок ТНПУ. Серія: географія” і чотирьохтомного “Тернопільського енциклопедичного словника”, видання “Історія міст і сіл Тернопільської області”, рецензентом багатьох монографій, підручників і посібників. Вона бере участь у роботі спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій у Львівському та Чернівецькому національних університетах. Під її керівництвом 15

аспірантів і здобувачів захистили кандидатські дисертації, ще декілька працює над ними.

Плідною є праця О. Заставецької у галузі шкільної освіти. Вона постійно викладає і керує написанням наукових робіт в історико-географічній секції Тернопільського відділення МАН України, є бажаним співрозмовником на міських і районних учительських зібраннях. Із понад двох десятків навчальних посібників і підручників, виданих за її авторством чи співавторством, немало призначено вчителям і учням. Це «Географія Тернопільської області», «Географія Закарпатської області», «Географія Хмельницької області», «Тернопільщина. Рідний край», «Географія України. 8 клас», «Географія України. 9 клас», а підручник “Фізична географія України” для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів, підготовлений у співавторстві, став переможцем Всеукраїнського конкурсу підручників МОН України в 2008 р.

Здобувши високі посади і будучи надзвичайно зайнятою “діловою жінкою”, Ольга Володимирівна водночас завжди була і залишається дуже простою, доброю і чуйною людиною, здатною прийти на допомогу, порадити, підтримати словом і ділом. Це стосується не тільки знайомих, колег по роботі, але й тих, хто стикається з нею вперше. Її безвідмовністю та доброзичливістю нерідко зловживають. У педагогічній діяльності Ольга Заставецька сповідує гуманний “студентоцентричний” підхід, а тому належить до числа тих викладачів, якими постійно цікавляться і яких завжди хочуть бачити під час зустрічей випускники різних років.

Ольга Володимирівна є турботливою дочкою, матір’ю, тіткою і бабусею. Супутником її життя понад два десятиліття був Богдан Іванович Заставецький – доцент ТНПУ, знаний в Україні організатор географічної освіти й науки, який, на жаль, у 2000 р. відійшов від нас у вічність. (Саме йому як своєму шкільному вчителю і наставнику завдячують у виборі майбутнього фаху купчинецькі географи.) Діти Заставецьких – Тарас і Леся стали гідними продовжувачами науково-освітнянських географічних традицій викладацького подружжя, ставши кандидатами географічних наук, доцентами ТНПУ.

То ж у ювілейний для Ольги Володимирівни рік (народилась О. Заставецька 27 квітня 1953 р.) хочемо побажати їй міцного здоров’я, весняного тепла, творчої наснаги, нових задумів і починань на географічній ниві, розуміючих колег і гарних учнів.

*Колектив географічного факультету
ТНПУ ім. В. Гнатюка
Тернопільський відділ УГГ
Редколегія часопису
“Історія української географії”*

Наші автори

- **Біла Тетяна Пилипівна** – секретар деканату географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, пошукувач кафедри туризму ЛНУ
- **Білецький Мирослав Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Вісьтак Олександра Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Влах Мирослава Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Вовк Ірина Володимирівна** – аспірантка кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Дубина Віталій Іванович** – керівник архітектурно-планувальної майстерні Львівського інституту “Містопроєкт”
- **Зінько Юрій Володимирович** – старший викладач кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Зінько Юлія Ростиславівна** – магістранта кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Івах Ярослав Євгенович** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Карпа Тетяна Іванівна** – аспірантка кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Кисельов Юрій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, голова Луганського відділу УГТ, голова Слобожанського осередку НТШ
- **Книш Мирослава Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Котик Любов Іванівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Кравець Тарас Мирославович** – завідувач лабораторії комплексного атласного картографування кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Кучерявий Володимир Панасович** – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри ландшафтної архітектури, садово-паркового господарства та урбоекології Національного лісотехнічного університету України, м. Львів
- **Мирош Марія Василівна** – аспірантка кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Мельник Ігор Володимирович** – журналіст, львовознавець, колишній редактор часопису “Галицька брама”, м. Львів
- **Назарук Микола Миколайович** – доктор географічних наук, професор кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Наконечна Ганна Володимирівна** – інженер кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка

- **Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАПН України, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, декан географічного факультету КНУ, президент Українського географічного товариства
- **Підставка Руслан Володимирович** – старший науковий працівник Національного заповідника “Замки Тернопілля”, м. Збараж
- **Ровенчак Іван Ілліч** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Рудакевич Іван Романович** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Сохоцька Галина Несторівна** – аспірантка кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Шаблій Олег Іванович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, голова Географічної комісії НТШ, почесний член УГТ
- **Шевчук Любов Теодорівна** – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи і міжнародних зв’язків Тернопільського інституту соціальних та інформаційних технологій
- **Шевчук Сергій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, НАДІСЛАНИХ У ЧАСОПИС

- ❑ Тексти матеріалів до часопису подавати українською мовою.
- ❑ Обсяг рукопису статті: не менше 6 сторінок (максимально – 15 с.) – при шрифті 10 та інтервалі 1,5.
- ❑ Обсяг відгуку (рецензії на книги, картографічні та інші матеріали) – до 5 с., повідомлення – до 2 повних сторінок, відомостей про ювілярів – до 3 повних сторінок (при шрифті 10 та інтервалі 1,5).
- ❑ Електронний варіант тексту у форматі редактора Microsoft Word (doc) надсилати електронною поштою або записаним на CD-R. Параметри сторінки і шрифту для електронного варіанту: формат А4 (210 x 297 мм), всі поля – по 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 10, інтервал 1,5.
- ❑ 1 друкований паперовий примірник тексту, підписаний автором та завірений за місцем роботи чи навчання, надсилати поштою. Параметри сторінки і шрифту для друкованого варіанту: формат А4 (210 x 297 мм), всі поля – по 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5.
- ❑ Картографічні та схематичні матеріали виконувати в чорно-білому кольорі. Їх, а також фотографії записати в окремі файли, їх відбитки подати в статтях у паперовому варіанті.
- ❑ Оформлення статей повинно відповідати вимогам ВАК/ДАК (дана умова стосується насамперед статей аспірантів, магістрантів, пошукувачів та інших зацікавлених авторів).
- ❑ Перед початком тексту статті подати такі позиції (кожну в окремому абзаці шрифтом 10):
 - УДК (великими буквами, жирним шрифтом);
 - ім'я та прізвище автора (курсивом, жирним шрифтом);
 - назву статті (великими буквами, жирним шрифтом);
 - анотацію статті українською мовою з 3-4 речень, але не менше, ніж з 50 слів тексту (курсивом);
 - 5 ключових слів (курсивом);
 - ім'я та прізвище автора і назву статті англійською мовою (прямим жирним шрифтом);
 - розширену анотацію та ті самі ключові слова англійською мовою (така анотація обсягом 220-250 слів тексту має бути коротким викладом основних положень статті);
 - ту саму розширену анотацію українською мовою (її текст розмістити на окремій сторінці, яку не враховують у загальний обсяг статті).
- ❑ Список джерел подати в кінці статті в алфавітному порядку під рубрикою “Література” або “Література і джерела”, вони повинні бути ретельно вивірені. Посилання в тексті на джерела подають у квадратних дужках із зазначенням їх порядкового номера і сторінок.
- ❑ Особливу увагу авторам необхідно звернути на точність дат, правильність прізвищ, імен, ініціалів, назв наукових праць, організацій, установ українською мовою, зокрема при перекладі їх з російської та інших мов, на достовірність фактів, висновків, узагальнень.
- ❑ Автори надсилають одну зовнішню рецензію на рукопис статті, підписану фахівцем за напрямом дослідження (підпис завірений за місцем його роботи). Аспіранти, магістранти і пошукувачі надсилають також лист-рекомендацію керівника роботи про доцільність опублікування матеріалів або ж така рекомендація керівника висловлюється в кінці друкованого примірника.
- ❑ Оскільки в кінці часопису даються відомості про авторів публікацій, кожному з них необхідно вказати: повністю прізвище, ім'я та по батькові, вчений ступінь та наукове звання, місце праці, посаду, доручення з організації науки чи навчального процесу, при бажанні – громадські наукові доручення, державні звання та нагороди. Для спілкування і контактів з автором потрібно надіслати: поштову адресу, контактні телефони, e-mail.
- ❑ Автор отримує один примірник часопису.

Статті та інші матеріали до часопису просимо надсилати за такою адресою:
Ігорю Дітчучу, відповідальному секретарю редколегії часопису “Історія української географії”,
кафедра економічної і соціальної географії,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2,
46027 м. Тернопіль
Тел. 0935793420 (0352) 43-61-54
e-mail: ditchuk.i@gmail.com zast@ukr.net

Примітка. Електронна версія часопису міститься на сторінці “Наукової періодики України” (http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iug/index.html) сайту Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua>), а також розташована на сайті “Світ географії та туризму” (www.ukr-tur.narod.ru)

Періодичне видання

Історія української географії

Всеукраїнський науково-теоретичний часопис

Випуск 27

Комп'ютерна верстка: Тарас Заставецький

Художнє оформлення обкладинки: Михайло Цибулько і Світлана Демчак

Підписано до друку 29.06.2013. Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.
18,3 ум. др. арк. Тираж 150.
Прінт-копі-центр "Вектор"
46027, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12/2